

Riigikogu Toimetised

www.riigikogu.ee/rito

Fookus

KOOL ON MEID LOONUD

Ja loob ka tulevikus! Milline on hariduse jätkuv roll Eesti loos, millist haridust on meil kiiresti muutumas maailmas vaja ning millist kvaliteeti me peaksime meie juba üsna healt koolisüsteemilt nõudma?

Jaak Aaviksoo

HEA HARIDUSE ALLIKAD

Mõistmine on õppimise ülim siht ja võluvõti. Kuni võtit ei ole, saab vaid „ära õppida ja üles öelda“, ent üks teadmiste imelisse ja rikkalikku maailma jääb suletuks. Selles on keskne roll õpetajatel, keda tuleb toetada.

Kadri Männasoo

INVESTEERINGUIST KÕRGHARIDUSSE

Piisav ja järjepidev investering kõrgharidusse on majanduslikult tasuv ja riigi arenguks mõõdapääsmatu. Kõrghariduse omandamine aitab inimesel tulevikus saada suuremaid sissetulekuid ja on hea ka riigile.

Krista Loogma

KUTSEHARIDUS KOGU ELUKS

Kutsehariduse ja tööturu paremasse vastavusse viimiseks tuleb õppurid varustada oskusteadmistega, mis võimaldavad neil reageerida kiirelt muutuvatele oludele ning tagada nende õppimisvõime kogu elukaare jooksul.

Peet Kask

PARLAMENDI UUTE REEGLITE SÜND

Kuidas arenesid parlamendi protseduurireeglid kahe aasta jooksul pärast sõjajärgseid esimesi vabu valimisi Eestis märtsis 1990? Olude sunnil sai Ülemnõukogu kiiresti töökorralduse, millele võis juba toetuda ka vaba riigi parlament.

www.riigikogu.ee/rito

Riigikogu Toimetised

RiTo 46/2022

RIIGIKOGU TOIMETISED

Riigikogu Kantslei väljaanne
Ilmub aastast 2000

Riigikogu Toimetised (RiTo) on parlamendi põhiseaduslikke ja ühiskondlikke ülesandeid mõtestav perioodiline ajakiri, mis ilmub kaks korda aastas – juunis ja detsembris. RiTo on ajakiri poliitikutele, teadlastele, õppejõududele, õpetajatele ja üliõpilastele, ametnikele, äri- ja mittetulundusühingute liikmetele ning kõigile poliitikahuvilistele. RiTo missioon on edendada dialoogi teadlaste ja riigitegelaste vahel.

Uuringute ja arvamuste rubriigis avaldatakse ka eelretsenseeritud heatasemelisi teadusartikleid, mis käsitlevad nüüdisühiskonna, riigivalitsemise ja poliitika huvipakkuvaid probleeme. Eesmärk on sotsiaalteaduste originaalsete uurimistulemuste abil mõtestada teaduspõhiselt praktilist valitsemiskogemust.

Oodatud on Eesti autorite välismaistes teadusajakirjades avaldatud artiklite eestindused.

The Riigikogu Toimetised (RiTo) = the Journal of the Estonian parliament is a forum for discussing the constitutional tasks of the Parliament and it is oriented towards politicians, scholars, teachers of universities, students, civil servants and representatives of business and non-profit associations, and everybody interested in politics. It also publishes peer reviewed research papers that deal with the issues of interest in modern society, governance and politics.

TOIMETUSKOLLEGIUM:

Enn Eesmaa – Riigikogu liige (Eesti Keskerakond)

Toomas Jürenstein – Riigikogu liige (Sotsiaaldemokraatlik Erakond)

Raul Narits – Tartu Ülikooli emeritprofessor

Tiina Randma-Liiv – Tallinna Tehnikaülikooli professor, akadeemik

Anu Toots – Tallinna Ülikooli sotsiaalpoliitika teenekas professor

Kaire Pöder – Estonian Business Schooli professor

Priit Suve – Sisekaitseakadeemia professor

Henry Kattago – Riigikantslei strateegiadirektor

Kaido Jõgeva – Riigikogu Kantslei õigus- ja analüüsiosakonna juhataja

Karmen Linask – Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu juhataja

Ivo Juurvee – Rahvusvahelise Kaitseuuringute Keskuse teadur

Tea Danilov – Arenguseire Keskuse juhataja

Karin Jaanson – Eesti Teadusagentuuri tegevjuht

TOIMETUS:

Peatoimetaja: Mart Raudsaar | Mart.Raudsaar@riigikogu.ee

Tegevtoimetaja: Leeni Uba | Leeni.Uba@riigikogu.ee

Keeletoimetaja: Kaidi Saavan

Tõlkijad: Mari Ets, Helve Trumann, Mari Vihuri

Kujundaja: Ahto Meri

Nimeregistri koostaja: Kai Ellip

Kirjastamise projektijuht: Piret Pärigma, Eesti Rahvusraamatukogu | Piret.Pargma@nlib.ee

Küljendaja: Tarmo Rajamets

Trükk: Print Best OÜ

Riigikogu Toimetiste aadress:

Riigikogu Kantslei, Lossi plats 1a, 15165 Tallinn, Eesti/Estonia

Telefon +372 631 6382; faks +372 631 6354; e-post RiTo@riigikogu.ee

Autoriõigus: Riigikogu Kantslei 2022

Riigikogu Toimetiste koduleht veebis: rito.riigikogu.ee

Fotod: Elis Luik, Erik Peinar, Karli Jaanson, Katariina Järve, Maria Laatspera, Markus Sein, Martin Siplane, Peeter Säre, Raigo Paljula, Tiina Villako, Haridus- ja Teadusministeerium, Palamuse O. Lutsu Kihelkonnakoolimuuseum, Riigikogu Kantslei, Tallinna Tehnikaülikool, Võrumaa Kutsehariduskeskus

ISSN 1406-5665

Sisukord

■ Peatoimetaja veerg

Mart Raudsaar

Eestlased on hariduseusku	5
---------------------------------	---

■ RiTo vestlusring

RiTo vestlusring

Hariduseusk võiks saata eestlaste elukaart ka sellel sajandil	7
---	---

■ Fookuses

Jaak Aaviksoo

Hea hariduse allikaid otsides	19
-------------------------------------	----

Margit Sutrop, Hanna Kanep, Allan Aksiim, Tiia Randma, Yngve Rosenblad, Aune Valk

Kõrghariduse roll, kvaliteet ja rahastamise alused	25
--	----

Kaire Pöder, Uku Varblane

Kõrgharidusõpingute rahastamine tudengite vaatenurgast: kuidas katta elamiskulud?	45
--	----

Kadri Männasoo

Investeering kõrgharidusse ja selle oodatav tulumäär Eestis.	57
---	----

Uku Varblane

Kõrgharidusõppe suundumused ja võimalikud stsenaariumid.	65
---	----

Krista Loogma

Kutsehariduse sotsiaalne ökoloogia.	73
--	----

■ Poliitiline mõte

Peet Kask

Parlamendi protseduurireeglite paikanihkumine Eestis aastatel 1990–1992	87
---	----

■ Uuringud

Karin Reivart

Eesti elanike finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse uuring	97
---	----

Anu Rämmer, Rein Murakas, Terje Toomistu

Noorte väärtused peegelduvad nende rändekäitumises ¹	113
---	-----

1 Eelretsenseeritud artikkel

Kristi Grišakov, Lauri Lihtmaa, Damiano Cerrone, Targo Kalamees, Lill Sarv

Tühjenemise mustrid. Rahvaarvu vähenemise mõju

Eesti elukeskkondades ja hoonefondis 121

Toivo Maimets, Mait Altmets, Jaanus Harro, Ruth Kalda, Pärt Peterson, Margus Varjak, Triin Vihalemm

Kolm aastat COVID-19-ga. Kuidas edasi? 133

■ Varia

Piret Tipner

Tsiviilelanikkonna ohustatus sõjatehnika arengu tõttu ja varjevõimalused. II. . . . 141

Hendrik Voll

Tallinna Tehnikaülikool EuroTeQiga tippude poole 157

Jaak Vilo

Milleks doktorantuuri, kui vaja on vaid „tavalisi töötajaid“? 163

Hando Sutter

Vajame noori, kes on teaduse usku 169

■ Riigikogu hoone 100

Mait Väljas

Riigikogu hoone – esimene võrdsete seas 175

■ Rahvusvahelised parlamendiuudised

Piret Viljamaa

Parlamentaarsed uudised 183

Autoritest 201

Contents 208

Summaries 210

Nimeregister 228

Eestlased on hariduseusku

MART RAUDSAAR
*Riigikogu Toimetiste
peatoimetaja*

Haridus on mänginud eesti rahva ajaloos alati olulist rolli. Üksnes mõne põlvkonna jooksul suutis talurahvas koolitada enda seast eliidi, kes oli võimeline esmalt tegutsema omavalitsustes ning peagi asutama ja üleval pidama oma riiki. Üks põlvkond saatis lapsed kihelkonnakooli ja ostis maa päriseks. Järgmine põlvkond saatis lapsed ülikooli ning ostis moodsat tehnikat, nagu näiteks aurumasinaid. Ja järgmine põlvkond andis lastele haridust juba vabas riigis, millele polnud küll antud kaua aega kesta, kuid kus saadud haridus oli vundamendiks järgnevate aastate vaimsele vastupanule.

Et eestlased on hariduseusku, seda leidis ka käesoleva Riigikogu Toimetiste vestlusring, kus osalesid traditsiooniliselt kõikide fraktsioonide esindajad, neist mõned kutselt õpetajad koolides või ülikoolideski: Toomas Jürgenstein, Priit Sibul, Marko Šorin, Margit Sutrop ja Jaak Valge. Ajaloolase Jaak Valge sõnul oli Eesti talurahvas 19. sajandi lõpul üks kõige kõrgema kirjaoskusega rahvas maailmas: „See on ikka uskumatult hea saavutus. Sellest hoolimata, et eneseteostusvõimalused

linnades olid väikesed ja paljud ka seda ei soovinud. Eesti talumehe unistus oli omada oma maad. 20. sajandi alguses eristub Eesti selle poolest, et Eesti soost kõrgintelligentsi kujunemine oli väga kiire.“

Teine vestlusringis osalenud ülikooli õppejõud Margit Sutrop meenutas, et kui 1919. aastal avati eestikeelne Tartu Ülikool, siis oli Eestis vaid 800 kõrgharidusega eestlast: „Iseseisva Eesti riigi loomine ja ülesehitamine oleks olnud võimatu ilma nende haritud eestlasteta. Imestama paneb, kui väheste inimestega Eesti riiki ehitati. Kui mu vanavanaisa Friedrich Volrad Mikkelsaar asus 1918 tööle haridusministeeriumis riigikoolinõuniku ja siis ministri abina, oli ministeeriumis tööl vaid kolm inimest: minister, tema abi ja autojuht, ent koolielus võeti ette suured ümberkorraldused.“

Tõepoolest on eesti keele, kultuuri ja identiteedi kujunemine väga oluliselt olnud seotud haridusega. Sutropi suvekodu on Kambja vallas, mida võib pidada eestikeelse hariduse hälliks, kust võrsus eesti rahva tarkuseusu seeme, sest seal tegutses 17. sajandil 40 aastat õpetajana Ignatsi Jaak, kes oli esimesi eesti rahvusest õpetajaid. Ignatsi Jaak oli õppinud Tartumaal, Piiskopi mõisas 1684. aastal avatud Bengt Gottfried Forseliuse seminaris, mis valmistas ette talurahvakoolide õpetajaid ja kõstreid. 1686. aastal käis

Forselius oma kahe õpilase, Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jürga Rootsi kuningale Karl XI-le demonstreerimas, et ka talupojad on võimelised lugema õppima. Poiste lugemis- ja lauluoskus olevat kuningale nii hea mulje jätnud, et kuningas andis korralduse asutada kool igasse Eesti- ja Liivimaa kihelkonda.

Pole ime, et Rootsi kuningas Gustav VI Adolf pidas 1932. aastal vajalikuks Kambjat külastada ning sealse kiriku juurde tamme istutada. Samasse on laulva revolutsiooni aegadel püstitatud mälestuskivid Ignatsi Jaagule ja Bengt Gottfried Forseliusele.

Hea hariduse küsimused on aktuaalsed ka tänapäeval. Maailm areneb kiiresti ning me peame suutma sammu pidada oskustega, mida meil selleks vaja on ning mida meie haridussüsteem peab õppuritele suutma pakkuda. Käesolev Riigikogu Toimetiste number pakub mitmesuguseid vaateid meie (kõrg)haridussüsteemi olukorrale, arutledes, millist kvaliteeti peaksime sellelt nõudma, mida see maksab ning mida selle raha eest oodata.

Tallinna Tehnikaülikooli majandusanalüüsi ja rahanduse instituudi professor Kadri Männasoo kirjutab investeerimisest kõrgharidusse ja selle võimalikust oodatavast tulumäärast Eestis. Kõrgharidusest on kasu igale kõrgharitle, kes saab kõrgemat palka ning toob kasu ka riigile tervikuna.

Kuidas selleni jõuda, on omaette küsimus. Koostöös Riigikogu nõustava Arenguseire Keskusega on valminud samas RiTo fookuse osas mitu kirjatööd. Kaire Pöder EBSist ja Uku Varblane Arenguseire Keskusest uurivad kõrgharidusõpingute rahastamist ning seda, kas üliõpilaste töötamine on paratamatu. Uku Varblase sulest on ka teine lugu, mis käsitleb Eesti kõrgharidusõppe võimalikke stsenaariume, kasutades Arenguseire Keskuse uurimissuuna „Kõrghariduse tulevik“ materjale, valdkondlikke raporteid ja teaduskirjandust.

Fookuse osa keskne kirjatöö pärineb juba vestlusingist mainitud professor Margit Sutropilt, kes võtab kokku

Riigikogu kõrghariduse toetusrühma raporti olulise osa.

Ja nagu kirjutab akadeemik Jaak Aaviksoo RiTo essees: „Esmalt võiks mõelda, kas ühiskonna keerukuse kasvuga kaasnenud kvantitatiivsete ootuste kasvatamine kogu haridussüsteemi suhtes on mõistlik. Kogu see koorem langeb lõpptulemusena õpetajate õlgadele ja nii ei jää tegelikult olulise jaoks ei aega ega energiat.“

Nagu tavaliselt, leiab lisaks fookustee- male uuest RiTo numbrist kaastöid ka teistel teemadel. Avaldame teise osa Piret Tipneri (Avarmaa) uurimusest, mis käsitleb moodsa sõjapidamise ohte ning võimalusi end kaitsta. Seekordses osas keskendub autor ka varjekohtadele, vaadeldes Eestis Ida-Virumaa olukorda.

RITA uuringutest avaldame Turu-uuringute ASI tehtud ning tulevikus jätkuva Eesti elanike rahatarkuse uuringu, mis kaudselt haakub hariduse fookustee- maga. Turu-uuringud on juba neljal aastal uurinud, kuidas meie inimesed rahaga ümber käia oskavad.

Poliitilise mõtte osas meenutab oma- aegne tuntud ühiskonnategelane Peet Kask seda, kuidas loksusid paika parlamendi protseduurireeglid aastail 1990–1992. „Nõukogudeaegsed protseduurireeglid olid välja arendatud väga teistsuguste olude jaoks kui demokraatlik riigikord,“ kirjutab Kask. „Võimalik, et mõned neist olid ka selle tagamõttega paika seatud, et demokraatlikud protsessid ei saaks mingil ootamatul kombel arenema hakata.“ Igatahes on tema kirjatükk huvitav, juba meie (parlamentaarsete) ajalukku kuuluv vaade sellest, kuidas nõukogude nukuparlamendi jaoks mõeldud reeglistikust arenes demokraatliku riigi parlamendi reeglistik.

Ning lõpuks, aga mitte vähem tähtsana – Riigikogu hoone sai tänavu sada aastat vanaks! Eesti Kunstiakadeemia raamatukogu juhataja Mait Väljas annab ülevaate selle erilise hoone sünnist ning sellest, mida arhitektuurilist sealt seest kõike leida võib. Head lugemist!

Hariduseusk võiks saata eestlaste elukaart ka sellel sajandil

Ehkki Ukraina sõda pole vestlusringi toimumise ajaks lõppenud ja julgeolekuteemad on jätkuvalt ühiskonnas väga olulised, on aasta teises pooles tasapisi tõusnud tähtsaks haridustemaatika. Kas ja mida hariduses rahastada ning mida selle eest nõuda, arutlesid Riigikogu Toimetiste vestlusringis 9. novembril Toomas Jürgenstein (SDE), Priit Sibul (Isamaa), Margit Sutrop (Reformierakond), Marko Šorin (Keskerakond) ja Jaak Valge (EKRE).

MART RAUDSAAR: Lugupeetud Riigikogu Toimetiste vestlusringis osalejad, tänaseks teemaks on haridus. Milline on teie arusaam haridusest Eesti ajaloos ja selle tähtsusest meie kujunemises? Näeme, kuidas haridus on saja aasta jooksul muutunud. Kuidas õpetatakse ja kuidas mõistame haridust – kõik on muutunud.

MARKO ŠORIN: Mina olen Pärnumaalt Sindist. Mulle meenus paar nädalat tagasi olnud enda keskkooli 185. juubel. Olen käinud sellises toredas koolis nagu Sindi Keskkool, mis kannab praegu Sindi Gümnaasiumi nime.

Rääkides haridusest ja meie ajaloost, laenan kultuurikomisjoni esimehe professor Aadu Musta mõtet, et eestlased on hariduseusku. Ta põhjendab seda alati sellega, et kuna me oleme olnud pärisorjad ja mahasurutud klass, siis üks võimalusi nendest raamidest välja pääseda või jõuda paremale järjele oli saada parem haridus. Ega talurahvas ju väga haritud ei pruukinud olla. Aeg-ajalt me oleme isegi võllanalja teinud selle üle, milliseid rumalusi meie inimesed on [minevikus] teinud. Võtame kasvõi meie tänapäeva hea kirjaniku Andrus Kiviräha, kes „Rehepapis“ ikka mõnusa sõidab selle teema peal.

Aadu Musta mõtet edasi arendades ilmselt nii oligi, et üks võimalus saada oma talust või mõisniku juurest eemale, oli saada parem haridus ja teha selle abil tänapäeva mõistes karjääri. Toonane ühiskond oli jagunenud ikka peamiselt aadlikeks, vaimulikeks ja matsirahvaks. Kui meenutada korra ka väljapaistvaid riigitegelasi – üks Riigikogu hoones peamegi neid meenutama –, siis sageli olid nad ju suhteliselt vaesest perest. Üks variant oli minna sõjakooli, sest siis oli kohe kroonuleib ja karjääritegemise

võimalus olemas. Ilmselt sellest on tekkinud teatav pürgimus hariduse ja harituse poole, mille tõttu ma arvan, et meil osatakse haridusega inimesi ühiskonnas väga hinnata.

JAAK VALGE: Lisaks Riigikogu tööle olen ka Tartu Ülikooli kaasprofessor, praegu küll väga väikese koormusega. Olengi ajaloolane ja jätkan hea kolleegi Marko mõttekäiguga. See on tõesti nii, et eestlastel ei ole ju aadlit olnud. Oma aristokraatiat ei ole Euroopas olnud praegu kolmel riiki omaval ühiskonnal. Need on Eesti, Läti ja Tšehhi. See tähendab seda, et Eestis pidi aadli osa täitma vaimuaristokraatia – selle ühiskonna püramiidi tipp, kust pidid lähtuma need ideed, mille alusel ühiskond edasi läheb. Ega hariduse omandamine või õppimine ei pidanud ilmtingimata seostuma karjääriga.

Eesti talurahvas oli ju 19. sajandi lõpul üks kõige kõrgema kirjaoskusega rahvas

Õppeprotsess on kuigivõrd muutunud, aga õppe eesmärk on sama – teadmiste- oskuste ja arusaamiste omandamine.

JAAK VALGE

maailmas. See on ikka uskumatult hea saavutus. Sellest hoolimata, et eneseteostusvõimalused linnades olid väikesed ja paljud ka seda ei soovinud. Eesti talumehe unistus oli omada oma maad. 20. sajandi alguses eristub Eesti selle poolest, et siin on kõrgharidusega intelligentsi kasvu-tempo üks Euroopa kõrgemaid – kui mitte kõige kõrgem. Eesti soost kõrgintelligentsi kujunemine oli väga kiire.

Tänapäeval on nüüd õppe sisu suuresti muutunud, aga me ei peaks arvama, et õpe oma olemuselt kuidagi muutunud on. Õppeprotsess on kuigivõrd muutunud, aga õppe eesmärk on ikkagi seesama – teadmiste-oskuste ja arusaamiste omandamine. Kui nüüd räägitakse meil elukestvast õppest, siis see elukestev õpe ei pea tähendama ilmtingimata seda, et omandatakse uusi oskusi-teadmisi ja vähe sellest, veel väärtusi; vaid eelkõige seda, et käia kaasas tehnoloogiliste muudatustega, mis ühiskonnas tõepoolest kiiresti toimuvad. Need tehnoloogilised muudatused ei pruugi üleüldse puutuda baasteadmistesse.

Kui lisada üks väike kriitiline noot suhtumises tänapäeva õppesse, siis võib-olla on meil natukene nõudlikkuse rolli alahinnatud seoses elukestva õppe, mikrokraadide ja kõikvõimalike selliste asjadega. Teadmiste omandamine on individuaalne protsess ja inimese enda roll on võib-olla jäänud väiksemaks ning inimestel on tekkinud tunne, et teadmised peavad kusagilt mujalt tulema. See tasakaal peaks ennistatama.

TOOMAS JÜRGENSTEIN: Olen elupäevad põhiliselt õpetaja olnud. Siin [kultuurikomisjonis] ruumis on väga raske saada ilma Aadu Mustata. Ma puudutan teda kaudselt seoses tema eestlaste haridususe toonitamisega. Nii palju, kui ma olen Aadu kõnesid-sõnavõtte kuulnud, siis üle ühe on tal neis kindlasti hariduseusk sees olnud. Aga ma lähtun hoopis Aadu sugulase, varalahkunud Marju Lepajõe „Õöülikooli“ loengust „Haridus on püha“. Kuulasin selle just enne siiatulekut üle. Marju nimetab oma loengut alustades mõned haritud inimesed ja see on huvitav, et ta leiab neist kaks olevat muusikud. Seal nimekirjas on Arvo Pärt, Käbi Laretei ja Madis Kõiv kolmandana. Kuidas tõeliselt haritud inimeste kiirgus on ühiskonda laiali läinud – ja ta mõõnab, et see on ajalooliselt juba hästi varakult Eesti ühiskonnas toiminud.

Kui ma nüüd üldistatult ajaloolise mitmekesisuse mõotme sisse toon, siis minu jaoks peab Eesti haridus olema paindlik.

Jaak Valge (EKRE)

Foto Erik Peinar

Paindlikkus ja mitmekesisus on teatud asjad, mis kajastuvad ka ajaloos – jesuiitide kolleegium, selle katoliiklik taust, Rootsi poolt ülikool, pidevalt kohal olev baltisaksa mõju, mingil hetkel pietistlik vennastekogudus, kus ühtepidi oli küll oluline lugemine ja laulmine, aga teistpidi vana kultuuri hävitamine – torupillid ja mis sinna lõkkesse läksid.

Mulle tundub, et selle mitmekesisuse oleme ajaloost kaasa võtnud. Ka tänapäeval püüame mitmekesisuse sees oma hariduse lugu kujundada ja mulle tundub, et oleme siin olnud päris edukad. Võin kooliõpetajana kinnitada, et seesama hariduseusk ja püüd haridusteed käia ja tunnetada on tänapäeval tõepoolest elukestev. See toimib. Võib-olla vestlusringi teises osas ma tahaksin natuke täpsustada, mida pean kooliastmeti eesmärgidena kõige olulisemaks.

PRIIT SIBUL: Haridus on oskuste-teadmiste-kogemuste kogum, mille abil on võimalik nii inimest kui ka ühiskonda kirjeldada. See on väga keeruline süsteem. Mulle meeldib Ülo Vooglau arusaam, et

haridust ei ole võimalik anda ega saada või jagada, vaid on võimalik luua erinevaid eeldusi ainete või teadmiste omandamiseks. Meie riigi ja rahva ajaloos on haridusel olnud väga oluline koht ja roll nii ühiskonnana kui ka peredes. Võtame või needsamad üle-eelmise põlvkonna perekonnad, kus majanduslikult oli keeruline, aga ikkagi oli nii, et kui vanemale pojale pärandati talu, siis ülejäänud püüti saata kooli haridust omandama, koguni ülikoolini välja. Et kõigil oleks võimalik oma elu alustada ja õnne leida. Haridusel oli selles väga tähtis roll.

MART RAUDSAAR: Edasi võime rääkida hariduse kvaliteedist, kuna minu tagasihoidlikul hinnangul kipub mõnikord hariduse debatt Eestis olema pinnapealne ja taanduma ainult rahale. Loomulikult on raha vaja, haridus maksab. Aga küsimus ei ole ju ainult rahas, vaid ka kvaliteedis. Küsimus on selles, mida me selle raha eest saame. Kuidas me peaksime mõõtma hariduse kvaliteeti? Mida me peaksime nõudma selle raha eest, mis me haridusele anname?

PRIIT SIBUL: Ma arvan, et mõõdikuid peaks olema mitmeid. Ühte asja või süsteemi peaks vaatama väga paljude erinevate mätaste otsast, siis on võimalik saada kõige parem tulemus. Mingi roll on üldharidusest rääkides riigieksamitel, midagi näitavad PISA testid. Vähem pöörame minu arust tähelepanu sellele, kui palju noori haridusest välja kukub.

Minu meelest on neid asju vaja võrrelda. Meie ühiskond on veidi tabelite ja edetabelite reastamise kultuse poole kaldu. Meile meeldib jälgida, millised koolid kus on. Me oleme väga uhked PISA tulemuste üle. Aga kui palju ja miks noori koolist välja kukub, selle poolega ei tegeleta. Kui näeme lõpuks sotsiaalset šokki, mis tekib, siis oleme heitunud. Kindlasti peaks haridust vaatama ja hindama võimalikult paljude erinevate külgede pealt.

TOOMAS JÜRGENSTEIN: Haakun kenasti Priiduga. Vahepealne riigieksamite tulemustele ja koolide edetabelile

keskendumine oli ilmselgelt liiast. Midagi head see kooli sisekliimale kaasa ei toonud. Julgen öelda, et olukord on tunduvalt paremaks läinud. Praegu mingil hetkel need tabelid ilmuvad, tekitavad päeva või poolteist elevust, aga ei enam.

Enda jaoks olen markeerinud eesmärgid, mis laias laastus langevad kokku ka üldiselt aktsepteeritavate eesmärkidega. Alushariduse puhul on selge, et see peab olema mänguline, peab õpilast haridusteele viima, tekitama temas tunde, et haridus ja vaimne tegevus on midagi mõnusat.

***Gümnaasiumis saab
õpilane nuusutada
erinevaid suundi ja
õpib valikuid tehes
vastutama, kõrgkoolis
realiseerib ta oma
proovitud valikut.***

TOOMAS JÜRGENSTEIN

Minu arust on suhteliselt raske periood põhikooli teine ja kolmas kooliaste. See on sageli aeg, mil loominguine ja mitmekesine laps kaotab uudishimu õppimise vastu. Meil on Treffneri koolis prominentne füüsikaõpetaja, kes on veidi muutnud vanasõna, mis väidab, et harjutamine teeb meistriks. Tema kasutab väljendit, et harjutamine teeb harjutajaks. Mulle tundub, et põhikooli lõpupoole tekib õpilastel sageli teatud blokk või kartus haridustee jätkamisel. Gümnaasiumis on minu jaoks oluline valikukeskus, et õpilane saab nuusutada erinevaid suundi, kas siis reaalias või

humanitaarias, ja et ta valikuid tehes õpib ka vastutama. Järgmine on kõrgkooli tase, kus ta oma proovitud valikut realiseerib.

Minu jaoks on oluline, et kui kõrgkoolist tuleb haritud inimene, kellel peaks olema laiem pilt, siis seal kõrval oleks kutseõpe, mille puhul oleme võib-olla natuke liiga vähe rõhutanud meistriks olemist, meistri uhkust. Kutsehariduse omandanud ei ole mingisugused teenindajad, nad on meistrid. Hariduse kvaliteedist kõneledes peaksime mõistma, kuivõrd oleme suutnud saavutada erinevates kooliastmetes vastavalt kas mängulisust või avatust; samuti valikulisust ja vastutust ning meistriks olemist.

JAAK VALGE: Mul on väga hea meel, et sa kvaliteedi mõiste diskussiooni sisse tõid. See on tõesti Eesti õppe puhul praegu väga oluline. Kvaliteeti ja raha ei saa vastandada, kindlasti ei saa ka kvaliteeti ja kvantiteeti vastandada, aga võib-olla on meie õpe läinud pisut liialt kvantiteedipõhiseks küll. Kvantiteedi alusel koostatud mõõdikutega võib juhtuda nii, et eriti kõrgkoolide hindamisel võib kvaliteedipool hakata kiduma.

Olen Priiduga nõus, et on rida selliseid mõõdikuid, mida võib kasutada, aga ega neid üle hinnata ei ole ka mõtet. PISA testi on palju kritiseeritud ja ka õigusega, ta kindlasti ei ole mingisuguse hinnangu apoteeos. See on küll üks näitaja, kust me saame oma koolide õpetuse taset võrrelda teiste Euroopa riikidega. Ma leian, et eksamite puhul on lävendi nõue järgmisele õppeastmele minekul oluline. See motiveerib inimesi pingutama ja ega ilma pingutusteta oskusi ja teadmisi ei omandata.

Ülikoolides on kvantitatiivsed mõõdikud kõige rohkem levinud. Need võivad ka õppekvaliteeti pärssida, näiteks kui ülikoole hinnatakse selle järgi, kui suur osa tudengitest lõpetab nominaalajaga. Ilmselgelt see mingit kvaliteeti ei tõsta. Ülikoolide lõpetanute taset saab hinnata mitmesuguste näitajate järgi kaudselt, eelkõige selle järgi,

kui palju lõpetajatest teevad erialast eneseteostust peale ülikooli lõpetamist. See on muidugi jälle väga diferentseeritud, kohati sobib ja kohati ei sobi.

Lõpetuseks tahaksin öelda, et ka ülikoolide puhul tuleks ideologiseeritud mõõdikud eemaldada, nt välisüliõpilaste osakaal või mobiilsus ehk kui suur osa tudengitest on mobiilsed. See võib õpet või selle kvaliteeti soodustada, aga võib ka mitte.

MARKO ŠORIN: Hariduse kvaliteedi mõõdikud võiksid loomulikult olla arusaadavad, üheselt mõistetavad ja analüüsitavad või võrreldavad. Jaagu välja toodud näitajad on väga selgesti mõõdetavad: mitu õpilast käis välismaal, mitu tükki tuli välismaalt meie kooli, selles mõttes on nad küll suurepäraselt arusaadavad ja väga konkreetsed. Paraku tekib küsimus, kui palju see kvaliteeti näitab. Lõimumine soodustab kvaliteedi kasvu ilmselt küll, aga piiri leidmine muutub hägusaks.

Kui proovida natukene filosofeerida hariduse kvaliteedi poole pealt ja rääkida ühiskonnas võib-olla kõige rohkem kõlapinda leidnud PISA testide võrdlusest. Arutasime viimase, 2018. aasta testi näitajaid, kuna Eesti on Euroopas number üks, olles isegi Soomest möödunud, keda kõik teised riigid on aastaid imetlenud.

Oleme väike riik ja tänases maailmas, täna sel päeval on vaata et kõige suurem ressurss inimressurss ehk mõtlev aju. PISA testide kõrge tulemus näitab kõigile potentsiaalsetele investoritele, kellel on raha, et siin on üks huvitav väike rahvas, kes on väga tark, kelle aju töötab. Ehk siis piltlikult öeldes, ma muidugi palun selle võrdluse pärast juba ette vabandust, me paneme oma aju justkui nagu kitse künka otsa, et siis pimedast metsast saaksid kiskjad teda jälgida. See on selline piltlik, kuri võrdlus. Loomulikult on meie olemine PISA testide järgi tipus ainult positiivne, minu näide oli natukene „tume“. Kui te seda mõttekäiku edasi mõtlete, siis näete, et oht seisneb selles, et meie enda aju, keda me oma haridussüsteemis

Toomas Jürgeinstein (SDE)

Foto Erik Peinar

arendame ja tänu oma haridususele pidevalt edasi viime, on lihtsalt doonorid teistele riikidele. Peaasi, et need inimesed ja aju pärast tagasi tulevad.

Kui veel natukene filosoofiliselt vunki juurde panna, siis viimased presidendi-valimised olid Eestis suurepärase näide, kui teadmiseusku ühiskond me oleme. Meil olid kaks väga tõsiseltvõetavat kandidaati, mõlemad on teadlased. See näitab suurepäraselt, kuhu me oleme jõudnud. Poliitikutel olid valikus tõelised tippajud. Ka kriitikutel oli ilmselt raske nende kandidaatide vastu n-ö püssirohtu leida, sest kes siis veel, kui mitte haritud inimesed, võiksid olla riigipead.

Veel korra rahvusvahelisest võrdlusest. Aastaid tagasi käisid õpetajad Lõuna-Euroopas ja olid tagasi tulles nähtust ääretult vaimustuses – sealses koolis justkui ei õpitagi, hoopis mängitakse ja kõik on väga tore ja põnev. Aga PISA testi tulemusest selgub, et samas riigis, kus justkui mängides haridust omandatakse, vist väga ei omandatagi haridust, vaid mängitaksegi. Sinna ilmselt Eestil jõuda ei maksa.

Marko Šorin (Keskerakond)

Foto: Erik Peinar

Püsime praegu rahvusvahelises konkurentsiskõrgel kohal. Me kindlasti ei saavuta kunagi Singapuri taset, sest kes natukene Singapuri ühiskonda tunneb, siis seal on koolis jätkuvalt lubatud kehaline noomitus, ehk võib ka vastu näppe anda. Meie koolis ei tohi ammu seda teha. Seal on muidugi muid näitajaid ka, mida Singapuri ühiskond eeldab oma õpilastelt.

MARGIT SUTROP: Kvaliteedi mõõtmisel peaksime kõigepealt küsima, millist haridust me tahame. Mis on üldse hariduse eesmärgid ja milline peaks olema haritud inimene, keda me soovime hariduse kaudu arendada ja kelle arengut toetada. „Haridusvisioon 2035“ koostamisega on Eestis minu meelest sellele kokkuleppele päris palju lähemale liigutud.

Visiooni panustasid kolm töögruppi. Mul oli au juhtida töögruppi „Väärtused ja haridus“. Koos professor Marju Lauristini ja Raul Eametsaga Tartu Ülikoolist panime

kokku haridusvisiooni, mis läbis väga suure aruteluringi. Mulle tundub, et seal said sõlmitud väga tähtsad kokkulepped. Hariduse kaks väga olulist kesket mõistetakse on elukestev õppimine ja õppijakeskne haridus. Sellest lähtuvalt võiks proovida edasi mõtestada, mida tähendab see siis hariduse eesmärkidele, milleks on indiviidi õitsengu tagamine või talle hariduse kaudu eneseteostuseks võimaluse andmine, seda kolmes rollis: töölaselts, ühiskondlikus elus ja isiklikus elus.

Haridusest rääkides pean hästi oluliseks, et see annab inimesele teatavad pädevused, mis omakorda koosnevad kolmest komponendist: teadmistest, oskustest ja hoiakutest. Siiani oleme võib-olla liiga palju rääkinud teadmiste andmisest. Nihe võiks Eesti hariduses toimuda rohkem selles suunas, et kuidas me mõtleme. Teadmiste hulk kasvab sellise müstilise kiirusega, et seda kellelegi n-ö pähe toppida me tegelikult ei suuda. Ei ole ka mõtet kontrollida, kui palju kahe kõrva vahele pidama on jäänud. Peaksime küll teadmisi andma, aga andma ka oskused, kust neid teadmisi hankida ja õpetada kriitiliselt hindama, missugustest allikatest teadmised tulevad ja kuidas saaks neid kasutada nende eesmärkide taotlemiseks, mis inimesel on.

Haridusest kontseptuaalselt rääkides on lisaks teadmistele hästi olulised oskused. Rõhutaksin väga kriitilist mõtlemist ja info hankimise ja töötlemise oskust, digipädevust, aga sinna juurde ka selliseid oskusi nagu koostööoskus, ajajuhtimise oskus, ettevõtlikkus eneseteostusega või oma rollide täitmiseks heade võimaluste leidmine. Kindlasti kultuuriline pädevus, enese väljenduslik pädevus nii suulises kui ka kirjalikus kõnes ning erinevate kultuuride mõistmine on hästi olulised oskused, mida me tahaksime kindlasti anda.

Kui niisugust kontseptsiooni silmas peame ja ütleme, et me nõustume selles, et haridus tähendab inimese eneseteostuse võime kasvatamist, kultuurilise pädevuse andmist ja ka ühiskonna arengusse

panustamist, siis kuidas me seda kvaliteedi mõistes mõõdame? Mis on hea haridus? Esimese mõttena peaksime proovima hinnata, kas haridus on üles ehitatud elukestvale õppimisele ja ka õmblusteta haridusele, mis sinna juurde käib – see tähendab, et liidame kokku formaalhariduse ja mitteformaalhariduse, võib-olla ka informaalse hariduse, mille inimene ise omandab teistsuguses keskkonnas, nt vanaema käest sukakudumist õppides või vanaisa käest vikatiga niitmist õppides. Võib ka vastupidi, vanaisa võib sukakudumist õpetada ja vanema niitmist.

Nüüd küsime, kuidas haridust mõõta? Ma arvan, et mitte väga teoreetiliseks minnes on siin kaks võimalust. Me saame mõõta õpetajaid, st kuidas toimub õpetamine, kes õpetab, kuidas, millise õppimist toetava keskkonna ta loob. Vaatleme seda ja leiame kriteeriumid, kuidas hinnata.

Teine võimalus on mõõta õppijad ja vaadata, kas nad omandavad vajalikud pädevused. Kas nad omandavad teadmised-oskused ja hoiakud, mis sellele eesmärgile vastavad? Mulle tundub kriitiliselt öeldes, et me ei tee kumbagi või on tegemist segavariandiga selles mõttes, et õpetajate mõõtmisel ei ole me väga selgeid kokkuleppeid teinud, millised pädevused neil peavad olema. Seda nii alusharidusest kõrghariduseni kui ka elukestva õppimiseni.

On olemas standardid, mida on proovitud uuendada, aga need ei ole tingimata suunatud sellele, et saaksime vaadata, kas õpetaja tegeleb klassiruumis või ülikooliloengus õpetamisega. Kas ta tõepoolest toetab igäühe individuaalset arengut? Kas ta teeb kindlaks, millised on igäühe personaalsele haridusele suunatud vajadused või huvid? Kas ta leiab üles igäühe tugevused, mida toetada ja nõrkused, millega tegeleda? Seda kindlasti mitte.

Me teame pigem formaalseid kriteeriume: millised kraadid peavad tal olema läbitud ja millised asjad tehtud. Räägime teatud õpimeetoditest, aga inimeste hindamisel ja õppekavade hindamisel see

päriselus tegelikult ei tööta. Näiteks ülikoolis, aga ka koolis võiks direktor palga jagamisel seda hinnata, aasta õpetajat tunnustada. See oleks üks tegevussuundi.

Teine võimalus on õppija hindamine. Oleme tegemas seda sammu, nt gümnaasiumi lõpetamise ajaks töötame välja järjest rohkem komplekseksameid, kus me ei hinda ainult teadmisi, vaid ka näiteks eneseväljenduse oskust kirjandi puhul või funktsionaalse lugemise oskust.

Üldhariduskooli puhul puuduvad täielikult vahendid, millega mõõta hoiakuid, mida kool kujundab. Minu eriala on väärtuskasvatus. Väärtuskasvatuse hindamine on väga keeruline ja selles osas ei ole me kuigi palju edasi liikunud.

Põhimõte seisneb selles, et haritud inimene saab elus paremini hakkama.

MARKO ŠORIN

Kõrgkoolide hindamise puhul on meil palju kvaliteedinäitajaid, mis kindlasti mõõdavad õpetamise kvaliteeti teatud määral, olgu selleks siis kokku lepitud mõned komponendid, näiteks, kui palju on rahvusvahelistumist või kui palju on nominaalajaga lõpetamist. Need ei ole kindlasti õpetamise kvaliteedid, pigem asutuse edukuse või üldiselt ministeeriumi poolt seatud eesmärgid, kuhu kõrgharidus peaks liikuma. Need ei lähe kokku sellega, millist haridust me tegelikult tahame. See on kindlasti hästi oluline auk.

MART RAUDSAAR: Millist haridust on meil siis vaja?

MARKO ŠORIN: Loomulikult sellist haridust, mis tagab, et iga ühiskonna liige saab oma eluga hakkama. Ja mitte ainult ei

Peaksime küsima, mis on hariduse eesmärgid ja milline peaks olema haritud inimene.

Foto: Erik Peinar

saa hakkama, vaid ka suudab elukvaliteeti pidevalt parandada. Minu kooli tunnuslause on, et oskused ja teadmised annavad vabaduse. See on küllaltki filosoofiline loosung ja eks ta nii ongi. Albert Einstein on öelnud, et haridus on see, mis jääb alles peale seda, kui kõik koolis omandatu on unustatud. Margit Sutropi sõnavõtu ajal meenus Ronald Reagan, kes haaras Ameerika presidendiks saades selge initsiaatiivi sisserändajatele hariduse andmises.

Põhimõte seisneb ju selles, et haritud inimene on elus paremini hakkama saav inimene. See on ka ühiskonnale või riigile odavam, kui tohib niimoodi väljendada. Kui meil on teada, kuhupoole tahame minna, siis leiame selleks ka raha.

Tsiteerin Toomas Jürgensteini, kes ütles, et haridus peab olema paindlik. Tänapäeva kiire ja avatud maailm eeldabki seda, et kõik ühiskonna liikmed oleksid paindlikud. Ma toon ühe näite. Minu

noorem poeg osales koos endast vanemate õpilastega ajaloo olümpiaadil. Ta võitis Pärnumaal ja tuli üle-eestiliselt neljandaks, olles ise teistest noorem. Ta ei olnud neid teemasid koolitunnis õppinud, vaid oli harinud end internetis. Selle eelduseks, et ta leiaks internetist usaldusväärsed allikad, oli kodust saadud arusaam, milliseid allikaid tasub üldse uurima hakata.

Kindlasti peab hariduse andmine olema selline, et ei kustuks õpilaste uudishimu. Kui uudishimu või entusiasm teadmiste järele kustub, siis pikka perspektiivi ei ole. Seda näitab ka rahvusvaheline võrdlus, mille üks osa on PISA testid. Mõned on kriitiliselt märkinud, et oleme rahvusvaheliselt väga edukad või silmapaistvad põhikoolis ja ka gümnaasiumiosas, aga ülikoolitasemes taandub edetabelikoht päris kõvasti. Kas ei või see olla tingitud sellest, et pressime põhikoolis õpilastest liiga palju välja ja ülikooli saades on

nad väsinud? Kui noored lähevad kodust eemale, siis see väsimus lööb kuidagi eriti välja.

Muide, kui vaadata vana Eestimaa kaarti, siis oleme me [vestlusringis osalejad] kõik pärit Liivimaalt. Rootsi kuningas asutas 1632. aastal ülikooli mitte Eestimaa kubermangu, vaid Liivimaa kubermangu. Selline huvitav statistiline tähelepanek meie laudkonna kohta.

TOOMAS JÜRGENSTEIN: Haridus peab paigutuma kahe põhimõtte vahele. Ühelt poolt, nii nagu Ralph Waldo Emerson on hästi öelnud, et laps tuleb õpetada lugema ja siis ta rahule jätta. Teisalt, kui koolis on kõik ette antud – matemaatikat täpselt nii palju, täpne loetelu kirjandust jne. Sinna vahele peab kuidagi paigutuma see haridus, mida me tahame.

Minu jaoks on oluline, et noorel säiliks uudishimu maailma vastu, see võib olla matemaatiline, see võib olla loodusteaduslik või kirjanduslik. See on üks koht, kus ma olen suhteliselt radikaalne. Uudishimu säilimine ja toetamine on tähtis ka siis, kui õpilane või üliõpilane eksib. Mulle tundub, et siin on meie haridusel veel arenguruumi. Teiseks hoiak, et õpilasel peab olema oma haridustee kujundamisel valik. Noor peab aga mõistma, et valikuga koos käib ka vastutus.

PRITT SIBUL: Kui räägime sellest, milline peab haridussüsteem olema või kuidas selle kvaliteeti mõõta, siis on oluline, et kriteeriume ja karakteristikuid oleks erinevaid ja neid oleks piisav hulk. Süsteem muutub ja me hakkame saama seda, mida me mõõdame. Kui jälgisime ainult edetabeleid, siis me hakkasime jälle riigieksamiteks tuupima. Saime neid tulemusi, aga küsimus on, mis nende tulemustega teha?

Ma loen Charles Eisensteini raamatut „Kliima. Uus lugu“, kus autor näitab, et püüame kliimamõjusid muuta läbi CO₂, aga maailm on märksa keerulisem. Nüüd küll teame järjest rohkem CO₂-st ja suudame seda mõõta, aga mis see kogu

Mart Raudsaar

Foto Erik Peinar

kontekstis ja kompleksis endaga kaasa toob, seda me veel päriselt ei tea. Me teame CO₂-st, aga mitte sellest, kuidas ja mida me aastakümnete pärast tegema peame.

Ühtpidi on küll nii, nagu ikka on olnud, et inimesed sünnivad, õpivad rääkima ja toimetama, aga teistpidi on meie maailm keerulisem, meie lapsepõlvad on erinevad. Meie geenides on justkui ladestunud mingid teadmised. Olukord on erinev, kui me liigume ajas sada aastat tagasi ja võrdleme tolle aja last tänapäeva lapsega ja ootusi haridussüsteemile.

Kindlasti on fakte ja teadmisi võimalik tänapäeval leida hoopis rohkem ja lihtsamini ning inimeste arusaamised on erinevad. Teadmiste ja faktide kõrval on olulisem hoiakute ja väärtuste kujunemine haridussüsteemis. Haridussüsteem peaks andma baasi, et meil oleks inimestena võimalik üksteisest aru saada. Teiselt poolt peab ta olema sedavõrd personaalne, et meil oleks üksteisega huvitav. Kui nivoo oleks ainult baasi peal, siis tõenäoliselt ei oleks meil üksteisega väga huvitav. Aga

Margit Sutrop (Reformierakond)

Foto Erik Peinar

arusaamiseks on meil seda kindlasti vaja. Väärtuste ja hoiakute teema on selleks järjest tähtsam, et maailma mõista ja siin hakkama saada ning ühiskonnast rõõmu tunda.

JAAK VALGE: Kõigepealt ma ütlen, et ärme aja haridust ja õpet segamini.

Meil on vaja ikkagi sellist õpet, mis tagab isiku soodumustele vastava kõige parema eneseteostuse selles ühiskonnas, kust ta pärit on. Eestis on meil võib-olla üks puudujääk, kui me oma haridussüsteemi ümber korraldame – me vaatame selle tükke liiga eraldi. Tegelikult peaks tervet hariduskäiku käsitlema ikkagi tervikuna. Meil on olnud vaidlusi selle üle, kas peaks hoopis kutsehariduse osakaalu suurendama ja ega sellele selget vastust ei ole, sest korralikku uuringut ega analüüsi ei ole selle kohta tehtud. Need numbrid, mis meil on võetud haridusstrateegiatesse, ei ole väga tugevalt põhistatud.

Oma õppejõu kogemust jagades ütlen, et mul tekib tihtipeale küsimus – vaadates noormehi ja neide, kellel teinekord puudub motivatsioon ja tahtmine –, et mis on valesti läinud? Me ei ole suutnud neile sisendada seda, et meistriharidus võib olla

samasuguse või kõrgema väärtusega kui see, mida nad ülikoolidest pooleldi vastu tahtmist omandavad.

Olen Marko jutuga nõus, aga kindlasti mitte hüpoteesiga, et õpilased pigistatakse põhiharidustasemel tühjaks ja selle tõttu ei jaksa nad ülikoolis enam pingutada.

Pean ütlema, et ma iseenesest ei vastandu sellele väitele, et ka hoiakud ja väärtused võivad olla õppe osa. Tegelikult on see pigem nagu kasvatus. Küsimus on selles, missuguses proportsioonis need on. Kasvatuse roll peaks põhimõtteliselt jääma pigem kodule. Ma ei vastandu, ma ei taha öelda, et seda ei tohiks olla, aga see on üks libe tee. Hoiakute ja väärtuste kujundamine ei tohi hakata jälle prevaalerima teadmiste ja oskuste andmise ees ja eelkõige ta ei tohi kujuneda mingiks ajupesuks, ideoloogiliseks ajupesuks.

MARGIT SUTROP: Uuesti hariduse mõiste juurde. Mõislik on eristada haridust ja kasvatust. Haridus on suur osa kasvatusest, lisaks veel õppimise toetamine või õpetamine.

***Lähtuma peab inimene
ikka endast: kes ma olen,
mis mulle huvi pakub,
millise panuse annan
mina maailmas?***

MARGIT SUTROP

Minu alusharidus filosoofias on Wilhelm von Humboldti mõte, et haridus on ühenduse loomine maailmaga. Ma olen seda proovinud oma filosoofilistes käsitlustes edasi arendada. Selleks, et luua maailmaga ühendust, peab inimene tundma iseennast ja maailma. Ma arvan,

**Kusagil peab olema baas,
et me üldse üksteisest
aru saaksime ja kõige
olulisem on, et huvi
ja tahe säiliksid kogu
elukaare jooksul.**

PRIIT SIBUL

et meie hariduses on puudu väga palju just iseenda tundmisest.

Me paneme suuremat rõhku maailma õpetamisele, olgu see siis kultuuriline, sotsiaalne või tehniline maailm. Aga inimene on õnnetu ja ülekoormatud siis, kui ta iseendast aru ei saa. Inimene peab ikkagi lähtuma endast. Kes ma olen, mis mulle huvi pakub? Lisaks – mis on minu panus maailmas? Eneseteostus ongi see vastutuse osa, kus mul on vabadus valida. Ise valida, mida ma teen oma eluga, aga sinna juurde käib ka oma panuse andmine mingisuguse grupi kaudu, olgu selleks siis lähem ümbrus, kogukond, rahvus või terve maailm.

Selles mõttes muidugi peavad hariduses ja õpetuses olema teadmised maailma kohta ja oskused maailmas toimetada. Kindlasti algab see sellest, et kõigepealt õpib inimene ise oma eesmärged seadma ja talle antakse tagasi- ja edasisidet, mis aitab tal oma eesmärkideni jõuda. Kui selline panustamine toimub, siis inimene tunneb haridusprotsessis ennast autonoomse ja n-ö agendina, kes ise valib. Õpetamise juures on kasvatamise mõttes ka eeskuju väga tähtis, samuti keskkond ja tagasisidestamine: kuidas on toimetatud ja hakkama saadud.

Viimane märkus käib kutsehariduse kohta. Ma olen nõus, et kutseharidusel on suur ja hästi oluline roll, aga tootsin esile, et kutseharidust võiks lõimida nii

Priit Sibul (Isamaa)

Foto Erik Peinar

keskhariduse kui ka kõrgharidusega, sest kutseharidus on lihtsalt see oskustepõhine osa. Kui maailmas suurenevad väga palju mitmesugused teadmised ning kasvab isikuvabadus rakendada oma 21. sajandi oskusi, siis kutseharidus praeguses mõistes võib olla ummiktee, kui ta paneb inimese liiga kitsalt paika. Paljud kutsehariduse lõpetajad ei leiagi pärast tööturul tööd.

Olen väga nõus, et meie keskharidus ja kõrgharidus on liiga teadmiste suunatud ja seal võiks oskuste osa olla palju suurem – just nimelt isiku enda huvidest ja vastutusest lähtuv, tööturu vajadustele vastav panus ja võime proovida. Ma näen näiteks kõrghariduse puhul väga suuri võimalusi. Me võiks hoopis rohkem võimaldada elukestvat õpet nii kutsehariduses kui ka kõrghariduses, nt mikrokraadide mudel, kus sa paned kokku Lego klotsi tükikesi väga erinevatel viisidel. Võib-olla see oleks suund, kuhu meie haridus võiks areneda – inimene võtaks elukestvalt juurde neid tükke, mida tal siiani pole olnud.

MARKO ŠORIN: Kõiki kuulates tekkis mõte, mida võib nimetada kaheks teljeks või isegi koguni rattaks. See uudishimu, mis meil on pidevalt siin

läbi käinud – kui meil säilib inimestel ühiskonnas vanusest olenemata uudishimu, siis seda toetaks kindlasti ka haridusasutuste kättesaadavus. Ma lähen küll teemasse, mida ei tohiks pikalt arutada, et kas tasuta kõrgharidus on võrdväärselt kättesaadav Tartu, Tallinna, Võru, Valga ja Saaremaa õpilastele? Siin ma lähen sellisele territooriumile, mis vajaks edasi arutelu.

Teine telg on valikuvabadus koos eduelamusega. Sest kui eduelamus jääb ära, siis see oligi see provokatsioon, mille Jaak Valge alla neelas ja pisut oponeeris minuga. Aga niisugune eduelamus tagab jätkuva uudishimu ja siis me satume sellisesse huvitavasse rattasse.

PRIIT SIBUL: Ma täpsustan, et pidasin väärtuste ja hoiakute all selles kontekstis silmas ennekõike motivatsiooni ja huvi. Seda, et haridussüsteem tervikuna või õpe aitaks sellele kaasa, et inimene ei väsiks; et ta oskaks maailma ja erinevate asjade vastu huvi tunda ja nagu Margit [Sutrop]

ütleb – leiaks end ja valdkonnad, mis talle huvi pakuvad.

Kindlasti peab valitsema tasakaal. Kusagil peab olema baas, et me üldse üksteisest aru saaksime ja siis juba see personaalne pool. Ja kõige olulisem on, et huvi ja tahe seejuures säiliksid kogu elukaare jooksul.

TOOMAS JÜRGENSTEIN: Tulen tagasi Marju Lepajõe „Ööülikooli“ loengu juurde. Olen Priidu viimase repliigiga hästi nõus, aga lisaksin sinna veel ühe sõna – rõõmu. Et jõuaksime sinnani, et iga õppija õppimisest rõõmu ja naudingut tunneb. Vaimsed naudingud on füüsiliste kõrval meil ühiskonnas natuke tagaplaanile jäänud.

MARGIT SUTROP: Ka õpetaja võiks ju rõõmu tunda. Aga õpetaja rõõm ongi see, et ta saab aidata kaasa noore inimese kasvamisele ja kasvab ise koos sellega. Üks selline tore mõiste on õppiv professionaal – inimene, kes õpetajana pidevalt ise kasvab. Suhe õpilasega on iga hea õpetaja puhul kasvamise allikaks.

Hea hariduse allikaid otsides

JAAK AAVIKSOO
akadeemik

Mõistmine on õppimise ülim siht ja võluvõti. Kuni võtit ei ole, saab vaid „ära õppida ja üles õelda“, ent üks teadmiste imelisse ja rikkalikku maailma jääb suletuks.

Küllap on suur lihtsustus väita, et (kooli) hariduses pole viimase paarituhanda aasta jooksul suurt midagi muutunud. Ometi kaldub enamik inimesi nii arvama ja ju on neil mingil määral ka õigus.

Olgu selle paarituhandaastase perspektiiviga kuidas on, aga eesti tuntuima kooliloo, Oskar Lutsu „Kevade“ aegadest saati on küll kõik põhilised haridusajad suuresti samaks jäänud. Õpilased ja õpetaja, klass pinkide ja õpetaja lauaga, õpik ja tahvel, vastamine ja ülesanded, head ja halvad hinded.

Samas on teadmiste hulk maailmas kasvanud pigem tuhat kui sada korda, tarvilised oskused elus toimetulekuks on koos elukeskkonnaga teisenenud pea tundmatuseeni ning paljud vajalikud

hoiakud ja väärtused nihkunud koos ühiskonna üldise arenguga. Kool aga elab justkui oma elu. Vääramatult.

Sama järjekindlalt nagu kool on jäänud truuks oma loomusele on läbi aegade kõlanud ka kriitika koolide alahoidlikkuse suhtes. Keskse probleemina nähakse seejuures antava hariduse mittevastavust tööturu või laiematele ühiskondlikele ootustele. Algatatud on haridus- ja kooliuuendusliikumisi ning läbi viidud erineva sihiga haridusreforme. Kõik see on muidugi edendanud hariduselu, valdavalt ikka paremuse poole, ent põhiasas jätkub kõik nagu ennegi.

Mis võiks selle põhjuseks olla ning kas, ja kui jah, siis mida peaksime me püüdma muuta? Püüan alljärgnevas nendele küsimustele vastust otsida.

Alustaksin ühest üldtuntud maksiimist, mille kohaselt on haridus see, mis peale koolis õpitu ununemist järele jääb. Ju teame kõik, et ega seda järelejäänut klassikalises mõttes väga palju ei ole. Erinevatel hinnangutel mäletame me paarkümmend aastat peale gümnaasiumi lõpetamist alla kümnendiku õpitud matemaatikatarkusest ja ilmselt ei saaks meist enamik hakkama ka matemaatika lõpueksamitega. Ega teiste ainetega palju parem ole. Mõtlemisväärt on tähelepanek, et meelde jäävate teadmiste hulk ei erine

Põhilised haridusasjad, sh klass pinkide ja õpetaja lauaga, õpik ja tahvel on suuresti samaks jäänud.

Foto: Palamuse O. Lutsu Kihelkonnakoolimuuseum

eriti kooliti ega seostu otseselt hariduse headusega – enamik ununeb ikka ja meelde jääb suuresti vaid see, mida elus kasutada tuleb.

Aga kõige väärtuslikum osa sellest, mis alles jääb, ei ole mitte formaalne teadmine või konkreetne oskus, vaid õppimise käigus omandatav mõtteviis või lähene-mine, õpitava sisemise loogika tabamine, aine mõistmine ja selle kasutusoskus. Kui

Oskus kujundada õpilastes üldist arusaamist ainest on õpetuskunsti tuum ning selles on õpetajal keskne ja asendamatu roll.

see on õppimise käigus tekkinud, pole vaja väga muretseda ka ununenud teadmiste pärast – kui neid vaja läheb, on õpingutes juurdunud mõistmisele tuginevalt neid lihtne taasleida ja kasutusele võtta. Kui mõistmist pole tekkinud, kaob kõik „äraõpitu“ paratamatult igavikku.

Mõistmine on õppimise ülim siht ja võluvõti. Kuni võtit ei ole, saab vaid „ära õppida ja üles öelda“, ent uks teadmiste imelisse ja rikkalikku maailma jääb suletuks. Tulemuseks on sageli kuuldud ülestunnistus, et mulle lihtsalt ei meeldi-nud see aine. Head õpetajat tunnebki sel-lest, et üldjuhul meeldib ka tema õpetatav aine. Selle headuse annab võime mõista seda, mis takistab õpilasel ainest aru saamist ja aines edasi liikumist ning oskus aidata takistusest üle saada. Preemiaks jagatud rõõm ühisest saavutusest.

Just ainest üldise arusaamise kujun-damine on aineõppes keskse väärtusega, sellest tuntakse nii häid õpilasi ja õpetajaid kui ka häid koole. Oskus õpilasi selleni viia ongi minu arvates õpetuskunsti tuum ning selles on õpetajal keskne ja asendamatu roll.

Teise sammu hea hariduse sügavamaks mõistmiseks astuksin ajendatuna vast-sündinute loomumasest tungist seda maailma tundma õppida. Liiguta käsi ja jalgu, tee häält ja vaata, mis juhtub. Ja tunne rõõmu sellest maailmast, millest sina oled osa ja mida sa suudad mõjutada. Kuni väsinult uinumiseni. Et ärgates jätkata sealt, kus pooleli jäi. Tuhanded, miljonid väikesed sammud, mis muu-tuvad ajaga üha eesmärgistatumaks ja enesekindlamaks. Ehe uudishimu, millest sünnivad oskused ja sealt edasi teadmised.

See uudishimuenergia tuleb koos lastega kooli ja on liikumapanevaks jõuks kogu edasisel haridusteel. Kui seesmine vägi kahaneb, tuleb edasi liikumiseks kas-vatada väliseid stiimuleid; kui see aga päris otsa saab, jääb järele vaid koolikohustus. Sestap on uudishimu hindamatu varandus ja hariduselus ei ole olulisemat ülesannet, kui hoolitseda selle eest, et see kaotsi ei läheks, hoopis jõudumööda kasvaks.

Kas ja mil määral meie kool selle väljakutsega hakkama saab, on minu arvates hariduskorralduse keskne küsi-mus. Kahjuks teame, et paljudel juhtudel see ei õnnestu – enamasti alates küm-nendast-kaheteistkümnendast eluaastast

kipub uudishimulik helk õpilaste silmis taanduma. Õigemini liigub vanusega avardunud maailmas uudishimu fookus koolivälisesse ilma ja kui kool sellele konkurentsile alla jääb, on pea võimatu heade tulemusteni jõuda. Võib üsna suure kindlusega väita, et koolid, mille lõpetajate maailmaavastuslik kirg on kooliajal kasvanud, mitte kahanenud, on eranditult head, isegi väga head koolid.

Muidugi on iga kooli ja õpetaja sihiks seda sisemist motivatsiooni hoida ja arendada. Mõne õpilase/õpetaja puhul on see lihtne, mõnel teisel juhul aga lootusetult keeruline ja ilmselt ei ole olemas universaalset retsepti selle väljakutsega toimetulekuks. Samas teame, et kui õnnestub kujundada koolikultuur, mis niisuguseid püüdlusi toetab, saavad ka nõrgemad tuge ja lõpptulemus on kaugelt parem kui pelgalt individuaalsete pingutuste summa. Üks hea koolijuht on nimetanud niisuguseid koole õppimiskallakuga koolideks.

Uudishimu toidavad ja kasvatavad avastusrõõm ja edukogemus, seda hävitavad väline surve ja meelelahutuslikkus. Samas oleks eksitav järeldada, et heade tulemusteni jõudmiseks tuleks loobuda reeglitest ja nõudmistest või vältida õpitava sisu atraktiivsust või meelitatavat tunnustust. Nagu pea alati keerulistes süsteemides on võti õige tasakaalu leidmises.

Kuni reeglid ja nõudmised loovad õppimiseks turvalise raamistiku ja võimaldavad suhestuda välise maailmaga, on nad mitte ainult kasulikud, vaid isegi vältimatult vajalikud. Samavõrd on vältimatult vajalik jätta piisavalt ruumi emotsioonidele ja meeldivusvalikutele – teadmiste ja oskuste juurdumiseks on kaasnev positiivne emotsioon äärmiselt tähtsal kohal. Ometi ei ole õige tasakaalupunkti leidmine lihtne, see sõltub suurel määral kohalikest oludest ja on näiteid, kus püüdlused selle kehtestamiseks riigi tasemel on andnud ilmselgelt ebasoovitavaid tulemusi. Seega on põhjust arvata, et jättes vastutuse õige tasakaalu leidmise eest koolidele, oleme olnud õigel teel. Nii

saavad koolid ise kujuneda õppivateks organisatsioonideks, muidugi eeldusel, et nad saavad oma valikutele ka sisulist ja asjakohast tagasisidet.

***Liigmadalad
nõudmised ei võimalda
piisavalt pingutada
ega kogeda raskuste
ületamisega kaasnevat
rahulolutunnet,
rääkimata võimetekohase
taseme saavutamisest.***

Ehkki inimeste võimed erinevad äärmiselt suurel määral nii isikuti kui ka valdkonniti, on õppimisvõime mitte ainult inimese, vaid kõigi elusorganismide loomumane kvaliteet. Me kõik oleme õppimisvõimelised ja ilmselt palju suuremal määral, kui ise tavaliselt uskuda. Usk oma õppimisvõimesse on suuresti seotud edukogemusega ja ilmselt tulekski kuskilt sealt otsida vastust küsimusele, miks paljud meist endasse ei usu. Enda või teiste seatud ebaõige tulemusootus või ettevaatamatu või suisa ebaadekvaatne tagasiside, eriti kui see kujuneb hoiakuliseks, on äärmiselt negatiivse mõjuga edasistele püüdlustele. Seega on õige ja piisavalt nõudliku, ent siiski jõukohase sihi seadmine äärmiselt oluline.

Kui õige lati seadmise tähtsust on lihtne mõista nõrgemate eeldustega õpilaste puhul, kehtib see samal määral ka edukamate õpilaste suhtes. Liigmadalad nõudmised ei võimalda piisavalt pingutada ega

kogeda raskuste ületamisega kaasnevat rahulolutunnet, rääkimata võimetekohase taseme saavutamisest. Julgen arvata, et siin on probleemid vahest isegi suuremad kui n-ö skaala alumises otsas.

Olen ise pidanud jõukohaseks ülesandeid, millega saadakse iseseisvalt hakkama kahel juhul kolmest. Kui see suhe ühele või teisele poole väga ära kaldub, on viga pigem ülesande andjas. Motivatsiooni toitevate väljakutsete toimivat loogikat on võimalik hästi jälgida arvutimängude ülesehitusest – mängimast loobutakse siis, kui üldse järgmisele *level*’ile ei jõua, aga ka siis, kui esimesel katsel probleemideta viiendale jõutakse.

Kõige olulisem on õpikeskkond – sotsiaalne motivatsiooni-, väärtus- ja teadmiseruum, kus õpilased ja õpetaja toimetavad ja haridus sünnib.

Eelnevad tähelepanekud hea hariduse asjus osundavad kõik ühes suunas – õppurit ümbritseva, oma loomult sotsiaalse, suhtlusel põhineva õpikeskkonna olulisusele. Niisuguse keskkonna loomine ongi õpetaja ja laiemalt kooli tähtsaim ülesanne. Kord tekkinuna on ta märkimisväärselt omaduseks võime end taastoota, haarates läbi kuulumisvajadusest tekitatud positiivse tagasiside endaga kaasa üha enam õpilasi. Sünnib koosloom. Ja kujuneb õppimisvõime, mille oluliseks komponendiks on eneseusk. Tean, et selline eesmärgipüstitus võib tunduda idealistlikuna või vähemasti elukaigena. Samas tean kinnitada, et inimesed, kes on

sellist õppimist/õpetamist ise kogenud, mõistavad selle väärtust. Emotsionaalselt, tugevalt alateadlikult, aga seda mõjusamalt.

Siit saab selgitust ka essee alguses toodud tähelepanek hariduse alalhoidlikust loomusest. Väliskeskkonnas toimunud muutused, olgu ideoloogilises või materiaalses mõõtmes, võivad olla ükskõik kui radikaalsed, ent kuni nad ei mõjuta olulisel määral õpikeskkonna ülesehituse ja toimimise loogikat, ei muuda nad ka hariduselu laiemalt.

Teadmistekeskne hariduskäsitlus on alati oodanud murdelistest infotehnoloogilistest arengutest samaväärseid muutusi hariduskorralduses. On tõesti tähelepanuväärne, et ei raadio ega televisioon, videokassetid ega isegi internet ole suutnud traditsioonilist koolikeskkonda kõrvale tõrjuda. Ei, see ei ole (klassikalise) kooli tagurlikkuse väljendus, pigem sunnib tõdema, et hea haridus ei taandu haridustehnoloogiatele ega info edastamisele – tema kvaliteet on muus. Kusjuures lähemal vaatlemisel näeme ka seda, kuidas uued tehnoloogilised võimalused siiski rakenduvad, aga ikka eelkõige seal, kus nad suudavad hariduse põhiprotsesse toetada ja võimendada.

Teine, isiksusekesksem ja eelkõige humanistlikele väärtustele rõhuv hariduskäsitlus ootab, et kool kohandaks end eelkõige õpilasest lähtuvatele soovidele ja eelistustele. On selge, et ühiskondlikud väärtusnihted kajastuvad ka koolide elukorralduses ja õpilase staatuse tänapäeva koolis erineb sajanditetagusest olukorrast olulisel määral. Ometi kipuvad katsed, kohati ka riikliku hariduspoliitika tasemel, anda sobiva õpikeskkonna kujundamine iga üksiku õpilase kätte, juhtima koolikultuuri raskesti hallatavasse kaosesse. Õpikeskkond on sotsiaalne ja kultuuriline nähtus, sellel peab olema kogukondlik ühisosa, tarviline kogemuslik selgroog ja seotus koolivälise maailmaga ning mille dekonstrueerimise ja privatiseerimisega ei tohiks liiale minna.

Aasta Kooliks 2022 kuulutati 27. mail Läänemaa Ühisgümnaasium.

Foto: Markus Sein

Mida võiks eelnevast järeldada? Peale tõdemuse, et haridus ja kool selle korraldusliku institutsioonina on läbi aegade ja seda saatnud muutuste suuresti samaks jäänud mitte seepärast, et ta on korporatiivselt alalhoidlik, vaid seetõttu, et ta jätkuvalt pühendub kõige olulisemale – õppimisele selle sügavamas tähenduses.

Kõige olulisem on seejuures õpikeskkond – see, eelkõige sotsiaalne motivatsioon-, väärtus- ja teadmiseruum, kus õpilased ja õpetaja toimetavad ja haridus sünnib. Oskus sellist õpikeskkonda luua on õpetaja keskne kvaliteet ja vastutus sellise keskkonna loomise eest on koolil/koolijuhil.

Kui see järeldus on õige ja asjakohane, siis järeldub siit õpetaja keskne roll kogu hariduskorralduses. Osundus on vägagi aja- ja asjakohane, sest palju on viimasel ajal neid, kes mõistavad õpilasekesksuse printsiipi äraspidiselt, kui viidet õpilase

kesksele rollile kogu haridusprotsessis. Ei, keskne roll on õpetajal, kellelt, nagu eelnevas käsitletud, eeldatakse samas oskust läheneda igale õpilasele individuaalselt, tema võimeid ja motivatsiooni arvestavalt.

Usun, et Eesti hariduskorralduses on läbi aegade sellest arusaamast lähtunud ja ka taasiseseisvunud Eesti hariduspoliitika on loomult õpetajat usaldav. Tõsi, sama kindlalt ei saa väita, et kogu hariduspoliitika oleks selle printsiibiga alati arvestanud. On otsuseid, mis ilmselt on õpetaja rolli nõrgendanud ja teiselt poolt otsuseid, mis on pannud õpetajate õlgadele rea lisaulesandeid, mis põhirollile piisavalt ruumi ei jäta. On aeg järele mõelda.

Mõtlemise juhtlõngaks võiks eelneva mõttearenduse järelmina olla printsiip, et igasuguse haridusedenduse (-uunduse?, -reformi?) keskseks eesmärgiks peaks olema õpetaja võimestamine, tema

toetamine ja tingimuste loomine oma põhiülesannete täitmiseks.

Paar mõtet, mida selleks võiks vaja minna.

Esmalt võiks mõelda, kas ühiskonna keerukuse kasvuga kaasnenud kvantitatiivsete ootuste kasvatamine kogu haridussüsteemi suhtes on mõistlik. Kogu see koorem langeb lõpptulemusena õpetajate õlgadele ja nii ei jää tegelikult olulise jaoks ei aega ega energiat.

Teiseks, hariduse headusel ei ole formaalset, kvantitatiivset mõõtu ja sestap tuleks igasugu formaliseeritud mõõtmiste, hinnangute ja nendega seotud järelevalvega olla pigem tagasihoidlik.

Kolmandaks, nagu juba osundatud,

lasub vastutus õpikeskkondade kujundamise eest koolidel/koolijuhtidel.

Siinkohal tasuks küll nõudmisi julgelt tõsta ning tulemuslikkust ka vastavalt tunnustada.

Neljandaks, õpetajaid ja nende aineühendusi võiks, lisaks ametiühinguliste ja erialaste huvide esindamisele, julgustada seisma rohkem oma laiemate ja sisuliste kutseõiguste ja prioriteetide eest.

Viiendaks ja viimaseks, kõigil meil tasuks mõelda, et oskus juhtida inimesi teadmiste ja oskuste kõrgemale tasemele, isegi siis, kui asjaosalised selle vajadust ise ei mõista, on unikaalne ja tunnustustvääriv kompetents, mida tuleb hoida ja igati toetada.

Kõrghariduse roll, kvaliteet ja rahastamise alused¹

MARGIT SUTROP
Riigikogu kõrghariduse
toetusrühma esimees,
Tartu Ülikooli professor

ALLAN AKSIIM
Eesti Üliõpilaskondade Liidu
avaliku poliitika nõunik
2018–2020

HANNA KANEP
Rektorite Nõukogu
tegevsekretär

TIIA RANDMA
SA Kutsekoda juhatuse liige

YNGVE ROSENBLAD
SA Kutsekoda
peaanalüütik-arendusjuht

AUNE VALK
Tartu Ülikooli õppeprorektor

Kõrghariduse väärtus nii inimesele, kultuurile kui ka ühiskonnale väljendub kodaniku õnnelikus elus, kultuuri kestlikkuses ja riigi konkurentsivõimes. Kõrgharidusega spetsialistide puudus elutähtsates ametites võib halvata Eesti riigi toimimisvõime.

¹ Riigikogu kõrghariduse toetusrühma raporti „Kõrghariduse roll, kvaliteet ja rahastamise alused“ koostas Margit Sutrop (Sutrop 2021). Ajakirja käesolevas numbris taasavaldatakse väike valik raporti artikleid.

Kõrghariduse väärtus

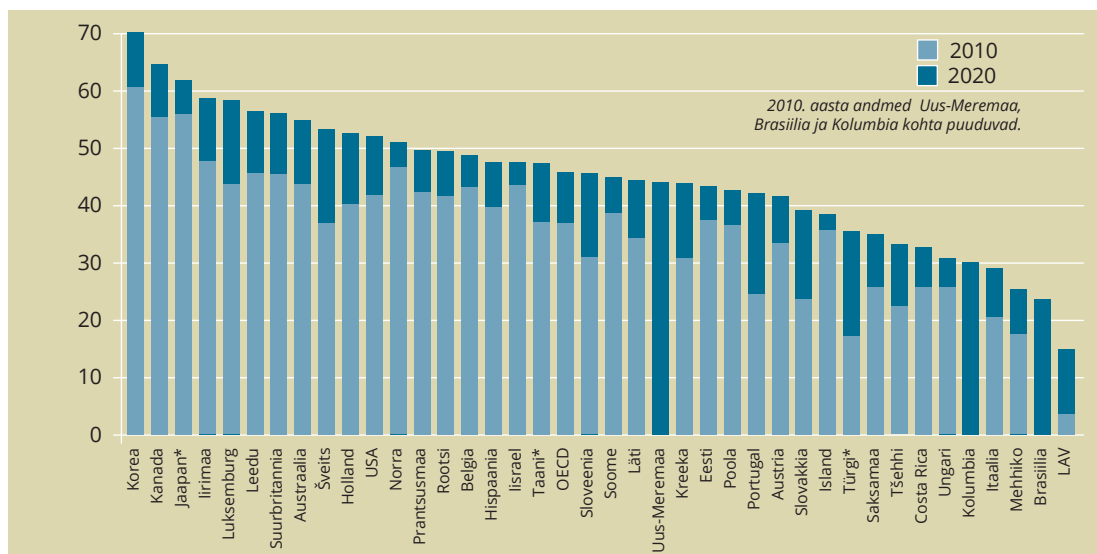
Margit Sutrop

Eesti riiki ei oleks, kui meie esivanematel poleks olnud tarkust ja julgust panna alus eestikeelsele kõrgharidusele. Kui Tartu Ülikool alustas 1919. aastal tööd eestikeelse ülikoolina, oli Eestis vaid 800 kõrgharitud eestlast. Rahvusülikooli loomine kindlustas mitte ainult eesti keele, vaid ka meie väikerahva püsimise – kasvas rahvuslikku haritlaskonda, tagas emakeelse kõrghariduse, teaduse ja kultuuri arengu ning rajas tugeva aluse iseseisvale riigile. Meil on põhjust tunda selle üle uhkust, sest maailmas on vaid 50 keelt, milles kõrgharidust antakse.

Eestis on 18 kõrgkooli, mille ülesandeks on pakkuda uusimal teaduslikul teadmisel põhinevat kõrgharidust, koolitada riigile ja ühiskonnale vajalikel erialadel kõrgharitud spetsialiste ja juhte, olla innovatsiooni mootoriks, tegelda rahvusteadustega, anda panus maailmateadusse ning teostada

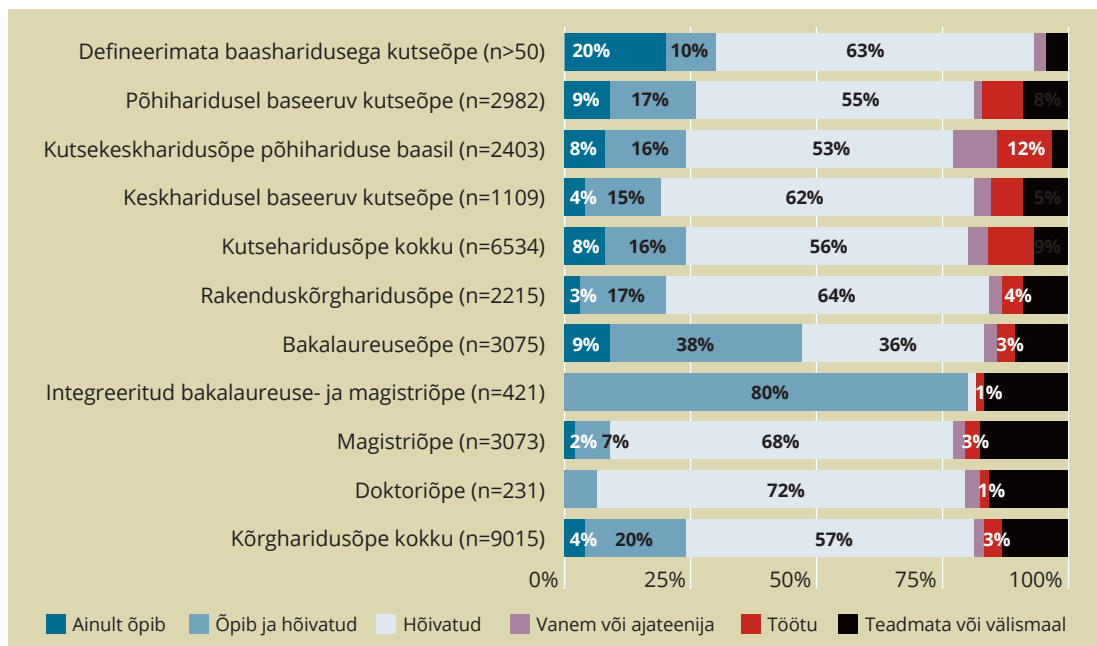
teadmussiire ühiskonda. Eesti konkurentsivõime maailmas, eesti keele ja kultuuri jätkusuutlikkus ning – ilma liialdamata – Eesti riigi tulevik sõltub sellest, kui kvaliteetne on Eesti kõrgharidus.

Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021–2035 seab eesmärgiks kolmanda taseme haridusega inimeste osakaalu tõstmise 25–34aastaste hulgas 45 protsendile. (Rahvusvahelises statistikas kasutatakse mõistet kolmanda taseme haridus. Eesti kontekstis tähendab see viimasel 19 aastal kõrghariduse taseme lõpetanud. Varasemalt kuulus sellesse gruppi ka keskeriharidust eeldav keskeri-/tehnikumiharidus, mille viimased lõpetanud olid 2001/2002. õppeaastal.) Eesti algtase oli 2020. aastal 43 protsenti. Suur osa maailma riike on Eestist eespool. Kõige suurem on kolmanda taseme haridusega inimeste osakaal 25–34aastaste hulgas Koreas (70%), Kanadas (64%) ja Jaapanis (62%),

Joonis 1. Kolmanda taseme haridusega inimeste osakaal 25–34aastaste hulgas, % samas eagrupid, 2006–2019.

Allikas: OECD 2021a; OECD 2021b

JOONIS 2. Kutse- ja kõrgharidusõppe 2019. aastal lõpetanute edukus tööturul 2020. aastal.

Allikas: Leppik 2020

Iirimaa ja Luksemburgis (58%). OECD maade keskmine on 46 protsenti.

Miks just kõrgharidus?

Miks peaksime seadma sihiks nii paljudele inimestele kõrghariduse andmise? Põhjus on selles, et kõrgharidusel on väärtus nii inimesele, kultuurile kui ka ühiskonnale. Kõrgharidus on iga kodaniku õnneliku elu, kultuuri kestlikkuse ja riigi konkurentsivõime peamisi tagajaid.

Kõrghariduse mõju

- **inimesele:** autonoomia kasvatamine, valikuvõimaluste avardamine eneseteostuseks, orienteerumine kiiresti muutuv maailmas, parem sotsialiseerumine ühiskonda; suurem materiaalne, sotsiaalne ja vaimne heaolu;
- **kultuurile:** Eesti haritlaskonna kasvatamine, keele- ja kultuuriruumi jätkusuutlikkuse tagamine, identiteedi loomine ja kindlustamine, võimekus suhestuda mineviku, oleviku ja tulevikuga;

- **ühiskonnale:** kõrgharidusega spetsialistide koolitamine riigile olulistes valdkondades, Eesti ühiskonna arengu eestvedamine, omariikluse tagamise võimekus, majanduse arengu mootor, riigi konkurentsivõime kasvatamine.

Kõrghariduse väärtus inimesele

Kõrgharidus annab inimesele hädatarvilikud kriitilise mõtlemise ja mõtestatud infotarbimise oskused. Maailma majandusfoorum on pidanud tuleviku töökohtadel kõige olulisemaks komplekssete probleemide lahendamise oskusi. Kõrgharidus suurendab inimese arusaamist iseendast ja ümbritsevast maailmast, kasvatades tema valikuvabadust ning võimaldades tal leida paremaid eneseteostuse võimalusi nii tööalaselt kui ka ühiskondlikus elus osalemisel. Maailm muutub üha kiirenevas tempos ning määramatuse kasvades suurenevad ebakindlus, võõrandumine, pinged ja vaimse tervise häired. Globaalsed protsessid, nagu kliima soojenemine,

looduskeskkonna saastumine, loodusvarade kahanemine, tehnoloogia ja infohulga kiire kasv, geopoliitiliste jõujoonte muutumine ja uued julgeolekuohud, eeldavad inimeste harjumuste ja hoiakute muutust ning võimekust kohaneda pidevalt muutuva elukeskkonnaga. Eneserefleksioonivõime, selge väärtusorientatsioon ja enesejuhtimisoskused aitavad muutustega toime tulla, võtta vastutust oma valikute eest, näha ennast suurema terviku osana ja seda tervikut ka mõjutada. Kõrgem haridus tagab üldjuhul materiaalse ja vaimse heaolu ning pikema eluea. Kõrgharitud inimesed on seega väiksem kulu sotsiaalsüsteemile.

Kõrghariduse kultuuriline väärtus

Emakeelne kõrgharidus loob rahvuslikku haritlaskonda, kujundab ja kindlustab kultuurilist identiteeti, annab tõuke omakeelse (teadus)terminoloogia loomiseks ja keele, milles mõelda ja suhelda.

Kõrgharidus aitab kaasa kultuuri kestmisele ja arengule, sest haritud kodanikud suudavad suhestuda mineviku, oleviku ja tulevikuga ning on omandanud tekstide loomise, lugemise ja tõlgendamise oskuse. Kõrghariduse kaudu omandatakse ka oskused mõista teiste kultuuride tekste ja märke, mis on kultuuridevahelise dialoogi aluseks.

Kõrghariduse väärtus ühiskonnale

Kõrgharidus valmistab ette juhte ja spetsialiste riigile olulistest valdkondades. Kõrgkoolide kaudu toimub teadmussiire ühiskonda. Kõrgharidus on intellektuaalse ja sotsiaalse kapitali allikas. Kõrgkoolid aitavad (taas)luua sidusat, turvalist, rahumeelset, looduskeskkonda hoidvat, ettevõtlikku ja arenevat Eestit, mis hoiab ja edendab esivanemate keele- ja kultuuri-pärandit, kuid vaatab ka julgelt tulevikku. Kõrghariduse kaudu tagatakse riigi konkurentsivõime kasv: võimekus luua ja rakendada uusi tehnoloogilisi võimalusi nii majanduse arenguks kui ka inimeste heaolu suurendamiseks. Kõrghariduse

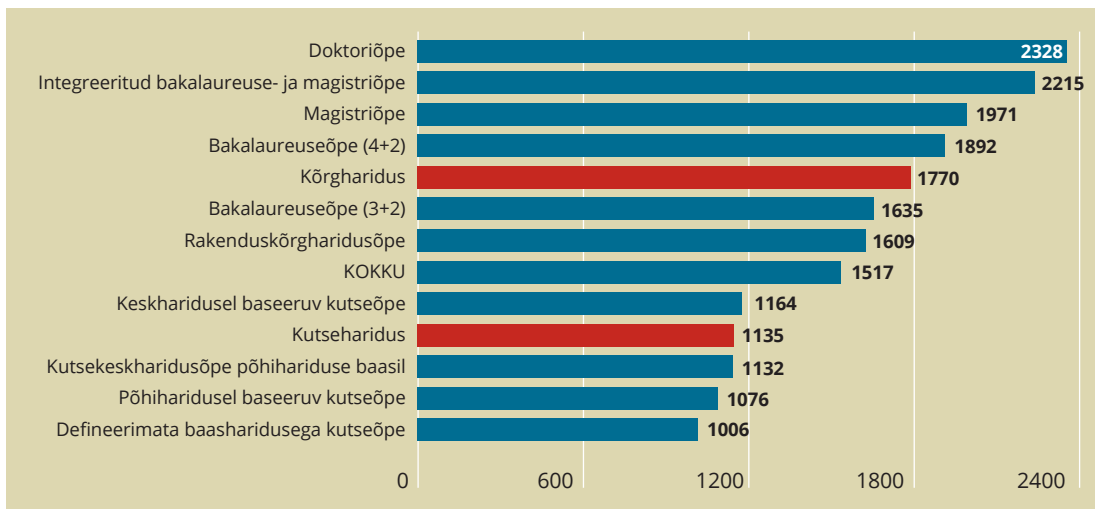
kaudu (taas)luuakse ühist väärtusruumi ja jagatud tähendusi, omandatakse vahendid ühiskonna kriitiliseks analüüsiks, mis omakorda toetab ühiskonna arengut.

Kõrghariduse kriitiline olukord

Paraku ohustab valdkonna aastatepikkune alarahastamine kõrghariduse kvaliteeti ja vähendab üliõpilaste võimalust head haridust saada. 2013/14. õppeaastast jõustunud kõrgharidusreformiga kehtestati üliõpilaste jaoks tasuta kõrgharidusõppe eestikeelsetel õppekavadel täiskoormusega õppides. Keelates ülikoolidel teenida lisaraha tasulisest eestikeelsest õppest, võttis riik endale vastutuse kõrgkoolide ülalpidamise eest. Eesmärk oli ühtlustada kõrgharidusõppe kvaliteeti ja tagada kõigile motiveeritud üliõpilastele võimalus omandada kõrgharidust võrdsetel alustel. Ligipääs kõrgharidusele ongi paranenud, sest vaatamata sellele, et üliõpilaste koguarv on võrreldes 2013. aastaga vähenenud veerandi võrra, on tasuta õppekohad tagatud rohkemale arvule tudengitele kui enne reformi.

Vaatamata sellele, et kõrghariduskulud on võrreldes 2012. aastaga kasvanud 22,4 protsenti, on kõrghariduse tegevustoetus suhtena SKPsse vähenenud, olles praegu madalam kui 2009. aastal. 2012. aastaga võrreldes on valitsussektori kõrghariduskuludest personalikulud kasvanud 28 protsenti. Samal ajal on keskmine Eesti brutotöötasu kasvanud 58 protsenti. Kohati jäävad kõrgkoolide õppejõudude (see tähendab, meie õpetajate õpetajate) palgad alla isegi üldhariduskoolide õpetajate palkadele.

Kuni aastani 2016 kompenseeris riik kõrgkoolidele tasulise õppe keelamisest tuleneva rahalise kao, seejärel tuli ülikoolidel loota vaid riigi eraldatavale tegevustoetusele või avada ingliskeelseid õppekavu, kus õppeteenustasu küsimine on lubatud. Praegune rahastamismudel sunnib ülikooli üle minema ingliskeelsele õppele, seades ohtu eesti keele ja kultuuri tulevikku. Üha vähem astub doktorantuuri

JOONIS 3. 2005.–2019. a kutse- ja kõrghariduse lõpetanute keskmine palk aastal 2020.

Allikas: Haridussilm

eesti üliõpilasi, mistõttu kõrgkooli õppejõudude järelkasv ei ole enam tagatud. Kõrgharidusega spetsialistide puudus elutähtsates ametites (õpetajad, meditsiiniõed, insenerid, IKT spetsialistid jpt) võib halvata Eesti riigi toimimisvõime. Kõige murelikum on olukord tehnika, tootmise ja ehituse valdkonnas, kus üliõpilaste arv on I astmel langenud 7900-lt üliõpilaselt 4900-le ehk 39 protsenti.

Tasuta eestikeelse hariduse põhimõte on ilus, aga selle eeldused pole täidetud. Esiteks, ka tasuta õppimiseks peab tudengil olema piisav sissetulek. Praegune õppelaenu ja -toetuste süsteem seda ei taga. Üliõpilaste toetusummad on püsinud kaheksa aastat samad. Vajaduspõhiste õppetootuste kehtestamisel lähtuti töötasu alammäärast, mis oli 2012. aastal 290 eurot. 2021. aastal on töötasu alammäär 654 eurot, toetused pole aga tõusnud. Nii on tudengite sotsiaalne taust tasuta kõrghariduse reformi järel samaks jäänud ja üliõpilased töötavad õpingute ajal isegi rohkem kui enne reformi. Seetõttu kannatab ka tudengite vaimne tervis.

Teiseks kvaliteetse tasuta hariduse andmise eelduseks on, et sellele määratakse õiglane hind. Kui riik ei taga õpetamise

piisavat rahastust, keelates samas täiskoormusega õppivatelt tudengitelt eestikeelsetel õppekavadel tasu küsimise, hakkavad kõrgkoolid kas piirama ligipääsu (vähendavad õppekohti, sulgevad kalleid erialasid), teevad ingliskeelseid õppekavu (kus saab küsida õppetasu) või annavad järele kvaliteedis.

Mure Eesti kõrghariduse tuleviku pärast tõi 26. oktoobril 2021 kokku 30 rahvasaadikut, kes löid Riigikogus kõrghariduse toetusrühma eesmärgiga töötada välja erakondadeülene lahendus kõrghariduse jätkusuutlikkuse tagamiseks. 10. novembril 2021 korraldas toetusrühm avaliku seminari teemal „Revolutsiooniline situatsioon Eesti kõrghariduses: kui ühed ei saa ja teised ei taha enam vanaviisi“. Seminaril esinesid kõrgkoolide rektorid, üliõpilased, teadlased, Haridus- ja Teadusministeeriumi, tööandjate ja kutsekoja esindajad. Seminari ettekannete põhjal valmis Riigikogu kõrghariduse toetusrühma raport (Sutrop 2021), mida esitleti Riigikogus 9. detsembril 2021 toimunud olulise tähtsusega riikliku küsimuse (OTRK) „Kõrghariduse roll, kvaliteet ja rahastamise alused“ (Riigikogu 2021) arutelul.

Ülikoolide majandamis- mudelitest, õppejõudude järelkasvust ja palkadest

Hanna Kanep

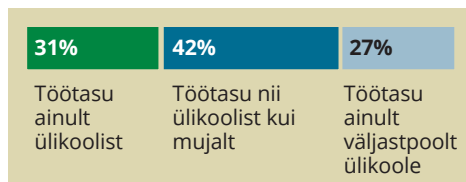
Doktorikraadiga õppejõuks saab inimene 21-aastase haridusinvesteeringu järel. Keskmiselt toob see kaasa kõrgema töötasu ja töö leidmine on sisuliselt garanteeritud. Ometi on doktoriõppe atraktiivsus pidevalt vähenenud – aastatel 2012–2021 kukkus eesti üliõpilaste vastuvõtt doktorantuuri 39 protsenti. Mitmete põhjuste rivist leiab kindlasti pikka aega kehtinud mudeli, kus doktorant oli stipendiumiga toetatud üliõpilane, müüdi, et doktorikraadiga töötajaid vajab üksnes akadeemia ise, aga ka teadmise, et õppejõu palgaperspektiiv on aastaid väldanud kõrghariduse alarahastuse tõttu nigel.

Täna on doktoriõppe mudel muudetud ja uutest doktorantidest on saanud Eesti keskmist palka teenivad nooremteadurid. Ülikoolide varasem kogemus on näidanud, et sissetuleku tagamine ja nõudlikum atesteerimine vähendab katkestamist ja kiirendab kraadini jõudmist. Kuue aasta jooksul jõuab kaitsmiseni kuni kolmandik vastuvõetud doktorantidest (viimase 4 aasta andmetel 28%–33%) ning uue mudeli rakendamisest ootame järgnevatel aastatel lisa.

Nutikate Eesti noorte meelitamiseks doktoriõppesse ja akadeemilise järelkasvu kindlustamiseks sellest siiski ei piisa. Vaja on ka seda, et õppejõuamet oleks taas väärtustatud ning väärikalt tasustatud.

Teadusele ja innovatsioonile seatud eesmärkide valguses on hea tõdeda, et värskest kaitsnud doktorid töötavad olulisel määral väljaspool akadeemiat. Kõige suurem osa lõpetanutest on töö n-ö ühe jalaga ülikoolis ja teisega mujal

(42%). Üksnes ülikoolidest töötasu saanud oli värskete lõpetajate seas veidi alla kolmandiku (31%) ning teistest asutustest ja ettevõtetest töötasu saanud 27 protsenti (joonis 4). Väljaspool ülikooli makstav töötasu on kuu kohta üle 300 euro kõrgem. Doktoriõppe lõpetanutele tehtud väljamaksetest tuleb ca 65 protsenti väljastpoolt ülikooli ja vastav brutotulu on 1,8 kordne.

JOONIS 4. 2020. aastal doktorikraadi kaitsnute jaotus teise tulu teenimise koha järgi aastal 2021.

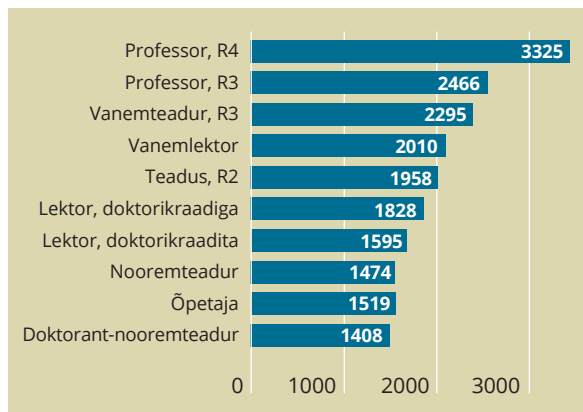
Allikas: Statistikaamet, Rektorite Nõukogu tellimustöö

Me ei tea, kui palju mõjutab seda pilti nõudluse kasv erasektoris ja kui palju madalad palgad kõrgharidussektoris. Teame seda, et palgaperspektiiv on ülikoolides kõige viletsam just karjääri alguses ja õpetamise fookusega ametikohatadel. Nende ametikohtadega seondub ka üldine rahulolematust töötingimuste ja -koormusega². Akadeemiliste töötajate mediaanpalgad näitavad, et pooled doktorikraadiga lektorid teenivad vähem kui 1800 eurot ja magistrikraadiga vähem kui 1600 eurot kuus.

² <http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2018/04/APIKS-Eesti-2019-3.pdf> lk 65

Aastal 2021 oli ülikoolides 635 akadeemilist töötajat, kelle palk oli alla õpetajatele kavandatud palgamiinimumi, neist 50 oli doktorikraadiga. Doktorante arvestamata sai ligi veerand (24%) akadeemilistest töötajatest vähem palka kui üldhariduskoolide arvestuslik keskmine (1653 eurot). Kõige halvemas seisus on õpetamise fookusega kõrgkoolid Eesti Kunstiakadeemia (EKA) ja Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (EMTA), kus kokku oli selliste akadeemiliste töötajate osa 54 protsenti.

Miks see nii on, aitab selgitada rahastamissüsteem. Keskseks majandamiseks ja töö korraldamiseks on ülikoolidel kaks riiklikku rahastusinstrumenti – kõrghariduse tegevustoetus õppetöös ning teaduse baasfinantseerimine teadustöös. Täiendav ühiskondlik panus kultuuripärandi säilitamisest poliitikakujunduses osalemiseni tuleb samuti katta nendest kahest. Õppetöö korraldamise ja tasustamise määrab kõrghariduse tegevustoetus. Õppetöö fookusega ülikoolides (EMTA) ja rakenduskõrgkoolides katab see suuresti kogu tegevuse (70–90% tuludest) või vähemalt üle poole tuludest (vt EKA ja

JOONIS 5. Avaõiguslike ülikoolide akadeemiliste töötajate põhipalka mediaan (2021, bruto).

Allikas: Rektorite Nõukogu andmekogu

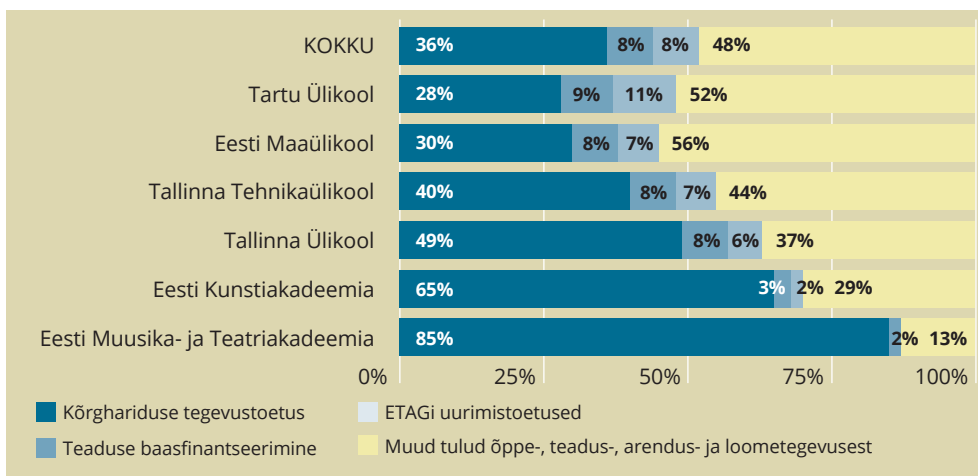
Tallinna Ülikool joonisel 6(3)). Seejuures ei tule ülejäänud mainitud teaduse baasfinantseerimisest, vaid pigem tasulisest õppest ja projektidest.

Teaduse baasfinantseerimine moodustab eri ülikoolide tuludest 2–9 protsenti ja riiklikud uurimistoetused 0–13 protsenti. Olulise teadustöö mahuga ülikoolid (TÜ, EMÜ ja TalTech) saavad teaduse rahastuse kasvust õppejõudude palgaprobleemi leevendada, kui asendavad õppetegevuse

	...õpetajate arvestuslik keskmine palk 1653 eurot, %	Sh väiksem õpetajate palga alammäärast 1412 eurot, %
Professor, R4	0%	0%
Professor, R3	1%	0%
Vanemteadur, R3	8%	0%
Vanemlektor	8%	1%
Teadur, R2	21%	4%
Doktorikraadiga lektor	32%	4%
Doktorikraadita lektor	60%	19%
Nooremteadur	67%	44%
Õpetaja	56%	34%
Doktorant-nooremteadur	84%	54%
Kõik ametikohad	32%	14%

TABEL 1. Osakaal akadeemilistest töötajatest, kelle põhipalk on väiksem kui..., %:

Allikas: Rektorite Nõukogu andmekogu, 2021

JOONIS 6. Riiklike kõrghariduse ja teaduse rahastamisinstrumentide olulisus avaõiguslike ülikoolide tulubaasis kokku ja ülikoolide kaupa, 2021.

	Doktoriõppe vastuvõtt tuhande 25–29 kohta	Lõpetajate suhe 4 a varem vastuvõetutesse
Horvaatia	13	0,2
Šveits	10	0,8
Portugal	9	0,5
Saksamaa, Island, Ühendkuningriik	8	0,5; 0,8; 0,5
Hispaania, Taani, Austria	7	1,4; 0,8; 0,7
Norra, Iirimaa, Sloveenia, Tšehhi, EL28	6	0,8; 0,8; 0,8; 0,5; NA
EL27, Rootsi, Soome, Kreeka, Prantsusmaa	5	NA; 1; 1,1; 0,6; 0,7
Slovakkia, Bulgaaria, Ungari, Eesti, Rumeenia, Läti	4	0,6; 0,6; 0,6; 0,6; 0,4; 0,2
Luksemburg, Itaalia, Küpros, Holland, Leedu, Poola, Türgi	3	1,4; 0,7; 0,6; NA; 0,6; 0,2; 0,8
Belgia	2	NA

TABEL 2. Doktoriõppe maht ja lõpetajate ning vastuvõetute suhe riikides 2018. a. andmetel (arvutatud OECD andmete põhjal).

teadusprojektidega. Osalt on seda ka tehtud. Näiteks TÜ uues karjäärimudel is said dotsentidest kaasprofessorid ning sellega kaasneb senisest suurem teadustöö kohustus ja vastutus projektiraha sisse tuua.

Teaduse ja kõrghariduse lahutamine rahastamises ja juhtimises raskendab ülikoolide tegevusmudeli mõistmist. Sageli arvatakse, et teaduse rahastamisele seatud eesmärk, üks protsent SKPst, lahendab ka

kõrghariduse mured. Tegelikult saab kõrgharidussektor kogu riigi rahastatud teaduskuludest 67 protsenti ja selle raha eest tohib teha siiski ainult teadustööd. Teaduse eelisrahastamine suunab seega suuremaid ülikooli keskenduma rohkem teadusele. Väiksemate ülikoolide eelarvetest läheb aga teadusraha kasv suuresti mööda. Õppejõudude palgaprobleem seevastu on kõige teravam just seal.

2023. aasta Riigieelarve ja Riigieelarve Strateegiaga aastateks 2023–2026 on ette nähtud kõrghariduse rahastamise kasv. Esmalt 41,5 miljonit eurot ning seejärel 15 protsenti igal järgneval aastal. Kui palju on sellega võimalik õppejõudude palgatingimusi parandada ja doktorantuuri atraktiivsemaks muuta, näitavad energiahinnad, lähiaastate inflatsioon tervikuna ja aeg.

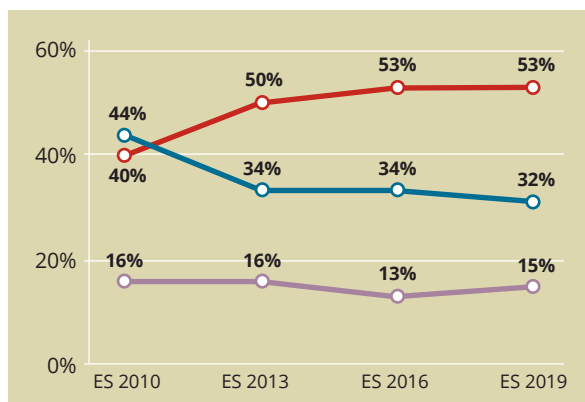
Järelkasvu seisukohast, aga ka ettevõtete teadusmahukust silmas pidades vajaks lähiaastatel siiski arutelu nii kõrghariduse ja ülikoolide pikaajaline rahastamine tervikuna, kui seegi, kas praegune doktoriõppe maht vastab meie riigi eesmärkidele (vt tabel 2). BREXITI-eelse Euroopa Liidu keskmise taseme saavutamiseks peaks doktoriõppe vastuvõtt olema suurusjärgus 500 doktoranti (2021/22. õa vastuvõtt oli 400) aastas. Me ei pea sättima oma rahastamise ja hariduse eesmärgi teiste riikide järgi, kuid võiksime endalt siiski küsida, kuidas jõuame järele tootlikkuses või majanduse teadusmahukuses, kui võtame igal aastal võrreldes paljude teiste riikidega doktoriõppesse viiendiku jagu vähem inimesi.

Eesti üliõpilane: töö, toetused ja vaimne tervis

Allan Aksiim

Töö õpingute ajal

Eesti üliõpilastest suurem osa töötab, neist enamik selleks, et katta oma elamiskulud (78% üliõpilaskonnast). Alates 2013. a jõustunud kõrgharidusreformist on üliõpilaste töötamise määr (kes regulaarselt ja kes aeg-ajalt) püsinud suuresti samasugusena nagu näha joonisel 7:

JOONIS 7. Töötavate üliõpilaste osakaal, %

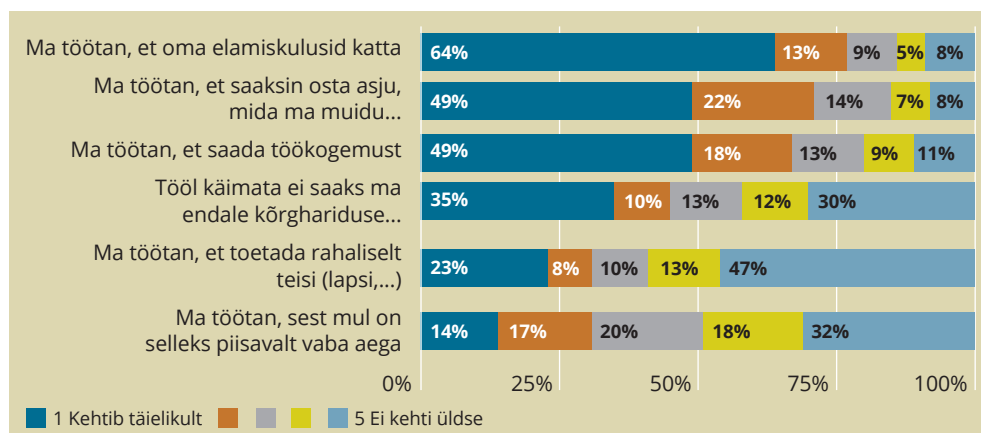
Allikas: Espenberg et al. 2013; Haaristo et al. 2017; Koppel et al. 2020

Siiski on töötamise põhjuseid rohkem kui vajadus elamiskulusid katta, sama üliõpilane võib tahta koguda töökogemust ning tõsta enda elukvaliteeti. Eestis on viimase Eurostudenti küsitlusuuringu vooru andmeid analüüsinud ja koondanud mõttekoda Praxis (joonis 8).

Sarnaselt on üliõpilaste töötamise põhjused välja toodud kõrgkoolide vilistlasuuringus (HTM 2020), kus küll „Ei oleks muidu majanduslikult toime tulnud“ osakaal on vähenenud võrreldes varasemate aastatega (2012 nt 46%), kuid on siiski peaaegu kolmandik (30%) aastate 2016–2018 vilistlastest, kes oma üliõpilajasjal töötamist meenutasid, nagu näha tabelis 3(15).

Eurostudenti võrdlusriikides töötavad ja õpivad üliõpilased keskmiselt 47 tundi nädalas, kuid Gruusias, Maltal ja Eestis õpitakse ja töötatakse nädalas keskmiselt kokku 53 tundi ja rohkem.

Samuti peab töö puhul arvestama, et

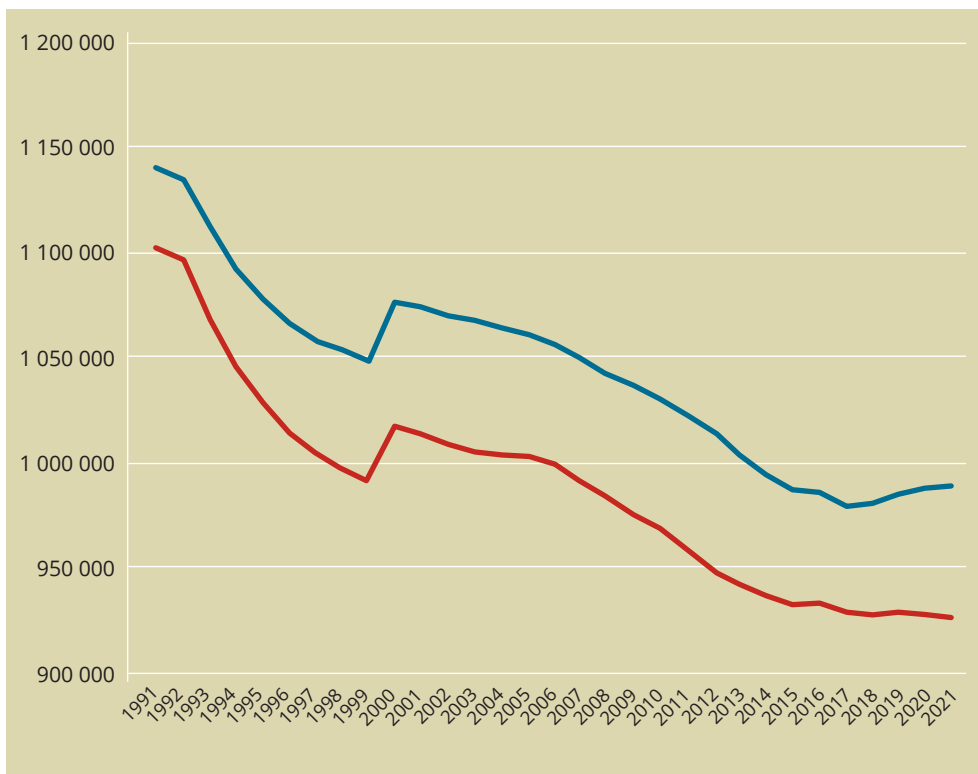
JOONIS 8. Üliõpilaste töötamise põhjused.

Allikas: Koppel et al. 2020, 10

Põhjus	Aasta	Järjestus 1, %	Järjestus 2, %	Järjestus 3, %	Kokku, %
Ei oleks muidu majanduslikult toime tulnud	2016–2018	30	16	17	63
	2015	34	14	15	63
	2012	46	8	5	59
Soov ennast teostada	2016–2018	9	17	20	46
	2015	12	16	20	48
	2012	12	14	14	40
Soov elatus-taset tõsta	2016–2018	12	16	16	44
	2015	11	17	16	44
	2012	8	18	13	39
Soov saada erialast töökogemust	2016–2018	14	15	10	39
	2015	13	15	9	37
	2012	10	14	12	36
Soov omandada üldist töökogemust	2016–2018	7	12	13	32
	2015	7	15	14	36
	2012	4	13	12	29
Töötasin enne õpinguid, õppimine oli lisategevus	2016–2018	18	9	5	32
	2015	15	8	5	28
	2012	14	9	6	29
Oli piisavalt vaba aega	2016–2018	3	5	10	18
	2015	3	5	10	18
	2012	1	4	6	11
Tehti hea pakkumine	2016–2018	3	4	5	12
	2015	2	5	5	12
	2012	2	3	6	11
Hirm kaotada senine töökoht	2016–2018	1	2	3	6
	2015	1	2	3	6
	2012	1	3	2	6
Muu oluline põhjus õpingute ajal töötamiseks	2016–2018	1	2	2	5
	2015	1	2	2	5
	2012	1	1	2	4
Õpinguga kaasnes tegevteenistuses olek	2016–2018	1	1	1	3
	2015	1	1	1	3
	2012	1	1	1	3

TABEL 3. Õpingute ajal töötamise peamised põhjused (2012, 2015 ja 2016–2018 aasta võrdluses), n = 3916 aastatel 2016–2018....

Allikas: HTM 2020, 35

JOONIS 9. Tööealiste arv Eestis 1991–2021.

Allikas: Statistikaamet

töötamine on paljuski majanduslikus mõttes alternatiivkulu õppimisele ning Eestis, Soomes, Poolas, Islandil, Horvaatias, Iirimaa, Portugalis ja Itaalias rohkem kui pooled üliõpilased, kes töötavad rohkem kui 20 tundi nädalas, satuvad töö tõttu raskustesse õpingutega. Konkreetselt on Eurostudenti VII küsitlusvooruga tulnud välja, et mittetöötavad Eesti üliõpilased pühendavad õpingutele keskmiselt 39 tundi nädalas ja **töötavad üliõpilased seitse tundi vähem ehk 32 tundi nädalas**. Samuti on kaalukas, et Eesti üliõpilased saavad tehtud töö eest arvestatava osa oma sissetulekust – tööst saadud sissetulek kuu kohta on Eestis keskmiselt kõrgem (64%) üle-euroopalisest keskmisest (52%), lähiriikidest on umbes sama kõrge näitaja Leedus (65%).

Taustal on tarvilik teada, et alates kõrgharidusreformist on Eestis langenud

nii tööealiste elanike kui ka üliõpilaste arv – 2013/2014. õppeaastal oli ligi 60 tuhat üliõpilast, 2020/2021. õppeaastal veidi üle 45 tuhande (joonis 9).

Üliõpilaste toetused

Üliõpilased võivad saada õpingute ajal riigilt kolme liiki rahalist tuge: vajaduspõhist õppetoetust, eriala- või tulemusstipendiumi ja õppelaenu. Vajaduspõhist õppetoetust saab üliõpilane, kes: a) õpib täiskoormusega ja täidab vähemalt 75 protsendi ulatuses õppekava ja b) kelle perekonna kuusissetulek ühe pereliikme kohta on kuni 569 eurot (mis on suhtelise vaesuse piir). Kõikidel neil juhtudel on üliõpilane seotud oma perekonna leibkonna sissetulekutega kui 24. eluaastani. Igal semestril saab Haridus- ja Teadusministeeriumi andmetel vajaduspõhist õppetoetust ligi 6000 üliõpilast.

Kõrgharidusõpe	Toetuse saajaid, %	Ei mõjutanud töötamist	Vähendas töökoormust	Lõpetas töötamise
Doktoriõpe	86	57	38	4
Magistriõpe	51	82	17	1
Integreeritud bakalaureuse- ja magistriõpe	69	89	9	1
Bakalaureuseõpe	51	81	17	1
Rakenduskõrgharidusõpe	55	86	13	1
Kokku	54	82	17	1

TABEL 4. Õppetoetuste/stipendiumi saamine (n = 4949) ja selle mõju töötamisele (n = 1856) kõrgharidusõpete kaupa, %.

Allikas: HTM 2020, 44

Vajaduspõhiseid õppetoetusi jagatakse vastavalt leibkonna sissetulekule kolmes järgus: 220 eurot (kuni 25% piirmäärast); 135 eurot (kuni 50%); 75 eurot (50%–100%). Juhul kui vajaduspõhise õppetoetuse taotlust ei rahuldata, kuid üliõpilase leibkonna majanduslikud olud on järsult muutunud, eksisteerib võimalus taotleda eritoetust 135 eurot kuus, mille summa pannakse iga kuu paika riigieelarvega ning mida jagavad õppeasutused. Vajaduspõhine eritoetus on mõeldud erijuhtudeks, kui näiteks tõendatult on üliõpilase sissetulek lähiajal järsult langenud, toimunud on muu majandusliku olukorra järsk halvenemine või on muul moel raske majanduslik olukord.

Lisaks on üliõpilastel võimalik taotleda õppelaenu, mille maksimummäär kehtestab igaal aastal valitsus (praegusel õppeaastal 2500 eurot), seda taotleb Haridus- ja Teadusministeeriumi andmetel umbes 2000 üliõpilast ja õppurit aastas ning taotlejate arv on aastate jooksul pidevalt vähenenud. Praegu on Riigikogus töös eelnõu, mille käigus on kavas muuta intressimäär paindlikuks (praegu fikseeritud 5%) ning alandada käendajate arvu kahelt ühele.

Eraldiseisev küsimus on, kas toetused vähendavad üliõpilaste töötamist, ning selge vastus üliõpilaskonna enamiku puhul on ei, nagu näha vilistlasuuringu tabelist 4(20):

Kõige suurem nähtav mõju on õppe-toetustel ja stipendiumitel doktoriõppes. Sellest hoolimata on summa vähesust (660 eurot riigilt ning olenevalt ülikoolist ka täiendav toetus) ja doktorantide liigset töötamist doktoritööga mitteseotud töö peetud piisavalt suureks probleemiks, et riigi eestvedamisel ja ülikoolide toel on elluviimisel doktoriõppe reform, mille eelnõu on praegu Riigikogus.

Tulenevalt Eesti üliõpilaste suurest sõltuvusest töötasust, riiklike toetuste vähesusest ning asjaolust, et suures mahus töötamine tekitab üliõpilastele õpiraskusi (ehk nad ei saa töö tõttu õpingutele keskenduda), on Praxis oma Eurostudenti põhisõnumites teinud ettepaneku Haridus- ja Teadusministeeriumile uuendada üliõpilaste toetussüsteemi.

Üliõpilaste vaimne tervis

Eesti üliõpilasi, kellel oli enda kinnitusel vaimse tervise probleem, oli eelmises Eurostudenti küsimustiku voorus kolm protsenti, kuid viimase vooruga oli see tõusnud kolm korda kõrgemaks, üheksa protsendini. Lisaks küsiti emotsionaalse enesetunde küsimustiku küsimusi (EEK-2), mis annavad selgema pildi vastaja psühholoogilisest seisundist.

Sedasi küsides tuli välja, et liigne muretsimine iseloomustab 47 protsenti üliõpilaskonnast (18% pidevalt ja 29% sageli). Peaaegu sama levinud on loidumus

või väsimustunne (45%, sh 15% pidevalt, 30% sageli). Samuti on tugevalt esindatud võimetus lõdvestuda (37%), vähenenud tähelepanu- ja keskendumisvõime (34%), kurvameelsus (30%).

Eurostudenti andmetega tehti Tartu Ülikooli ja Tallinna Ülikooli tellimisel täiendav analüüs, mille raames jaotati düstressi (negatiivset stressi) tekitavad tegurid omakorda kaheks:

Õpingutega otseselt seotud tegurid: tudengid, kes on kogenud õppetöös probleeme seoses terviseprobleemide või erivajadusega; motivatsioonipuudus või mõni muu põhjus. Kõrgema vaimse düstressi tasemega on tudengid, kes suhtlevad kaastudengitega vähem ja kellele jääb ebaselgeks, mida neilt õppekava täitmisel oodatakse.

Õpingutega mitteseotud tegurid:

kõrgem emotsionaalse düstressi tase on neil, kellel on rohkem rahalisi raskusi, erivajadus, puue, pikaajaline terviseprobleem või muu funktsionaalne piirang (sh vaimse tervise probleem). Samuti esines kõrgemat emotsionaalset stressi naistel. Need aspektid mõjutavad olulisel määral ka üldpopulatsiooni vaimse düstressi taset, mis tuli välja Tervise Arengu Instituudi 2014 küsitlusuuringuga.

Kõige selle najal tegid raporti koostajad ettepanekuid kõrgkoolidele, mida võib võtta ka ettepanekutena riigile kui kõrghariduse rahastajale: a) üliõpilaste erivajadustega arvestamine õppekorralduses, b) selgus õppekava täitmisel, c) toetavad ja motiveerivad õppejõud, d) tudengorganisatsioonide tegevuse soodustamine, e) erivajadustega üliõpilaste toetamine ja tugiteenuste info jagamine.

Kõrgharidus ja tööturg OSKA tööjõu- ja oskuste vajaduse prognoosi vaates

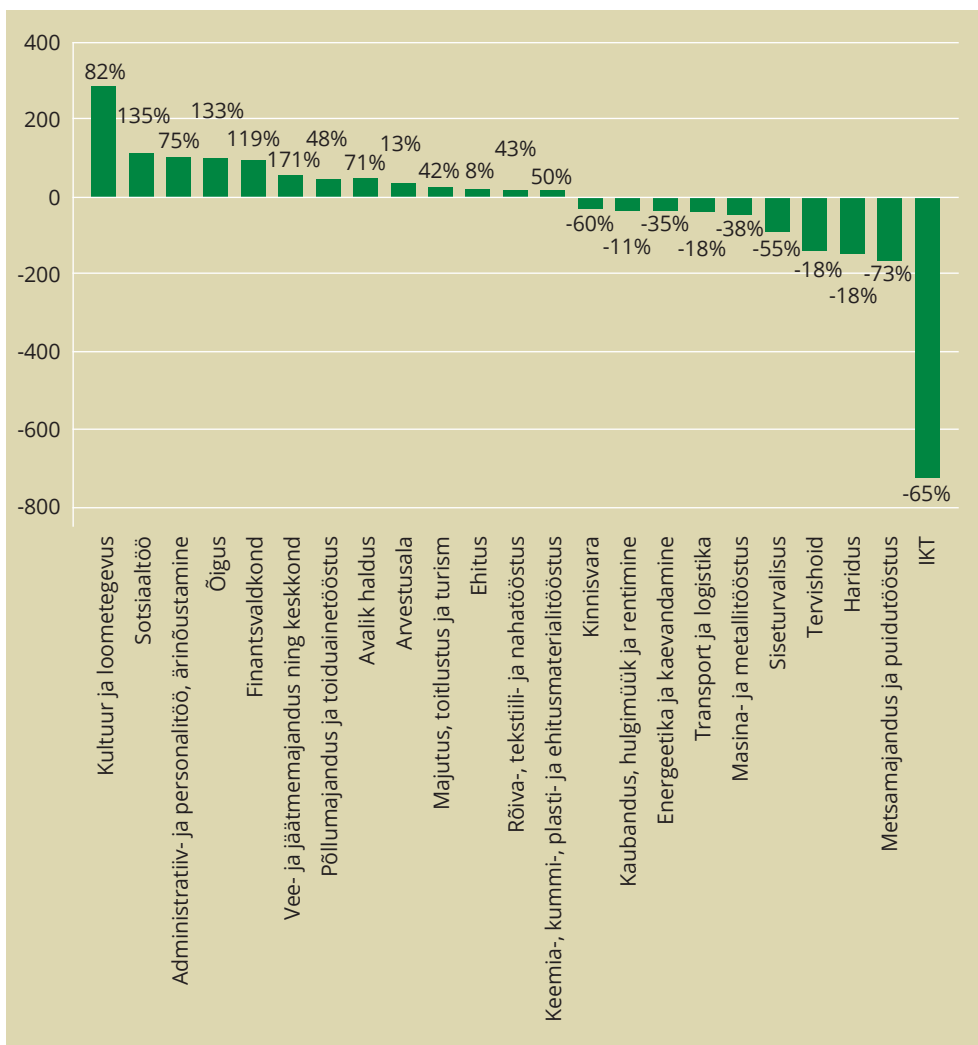
Tiia Randma
Yngve Rosenblad

Tuleviku tööjõu- ja oskuste prognoosisüsteem OSKA koostab majanduse kohta tervikuna ning kõigil elualadel kuni kümne aasta ettevaates tööjõu- ja oskuste vajaduse prognoose ning võrdleb neid pakutava koolitusega kõrghariduses ning täienduskoolitustes. Prognooside koostamisel arvestatakse tulevikutrende, arengueesmärke ning konkurentsivõimet; uuringute järel seiratakse valdkondade, majanduse ja ühiskonna arengut, samuti erakorraliste tegurite, nagu COVID-19 kriis, lühi- ja pikaajalist mõju.

- Kõrgharidussüsteemi jätkusuutlikkust mõjutab **ülikoolialiste arvu kahekordne langus**, kuna sündimus langes 1990. aastatel 25 000-lt 12 000-ni (Statistikaamet, tabel RV106). Kõige väiksem, 1998 sündinud põlvkond on praegu 23aastased. Miinimumaasta järel on sündide arv püsinud siiani madal (vahemikus 12 000–16 000). See tähendab, et endist valikut õppekavu on keeruline ülal pidada ning õppijate arvu kasv või isegi samal tasemel hoidmine saab tulla täiskasvanud õppijate ja välisüliõpilaste arvelt.
- Sama tendents, et uued põlvkonnad on varasematest kuni kaks korda väiksemad, hakkab lähikümnelil märgatavalt ka tööturгу mõjutama. Kui 2030. aastaks on võrdluses 2019. aastaga Eestis 47 000 tööealist vähem (Statistikaamet 2019, tabel RV086), siis alla 40aastasi tööeas inimesi on vähem isegi kuni kolmandik. See

tõukab süveneva tööjõunappuse foonil tagant tööelu pikenemist ning sellega kaasnevat vajadust elu käigus uusi teadmisi ja oskusi omandada või värskendada, sh kõrghariduses. (Viimasel kümnendil on hõivatute arv tööealise elanikkonna vähenemisele vaatamata suurenenud, sh tulenevalt vanemaeliste ja vähenenud töövõimega inimeste hõive kasvust.)

- Noor põlvkond ei suuda lähikümnelil uue tööjõu vajadust katta ei kutse- ega kõrghariduses. Vahe korvab tööealiste parem rakendumine, pike- nev tööelu ning välistööjõud, kuid ka automatiseerimine, digitaliseerimine ja majanduse struktuurimuutused, mis suurendab vajadust paindlike, töö- ja pereeluga ühitatavate õppevõimaluste järele. Proportsionaalselt on kõrghariduses puudujääk väiksem kui kutsehariduses. Paljudel erialadel on ka lõpetajaid rohkem, kui kohalik tööturg suudab erialast rakendumist pakkuda (sh kasvava töökohtade arvuga valdkondades) (joonis 10 (1)).
- Arvestades tulevikusuundumust majanduse digitaliseerimisele, ressursi- ja kliimatõhususele ning vajadust tõsta tootlikkust ning positsiooni rahvusvahelistes väärtusahelates, on lähikümnelil puudu kuni kaks kolmandiikku IT ja insenerierialade järelkasvust (inseneridest ja tehnikutest). Viimasel seitsmel õppeaastal asus loodus-, tehnika- ja täppisteadusi õppima kolmandik kõrgkooli

JOONIS 10. Kõrgharidusega tööjõu aastase prognoositud vajaduse ja sobiva erialase kõrgharidusega koolilõpetajate arvu võrdlus valdkonniti.

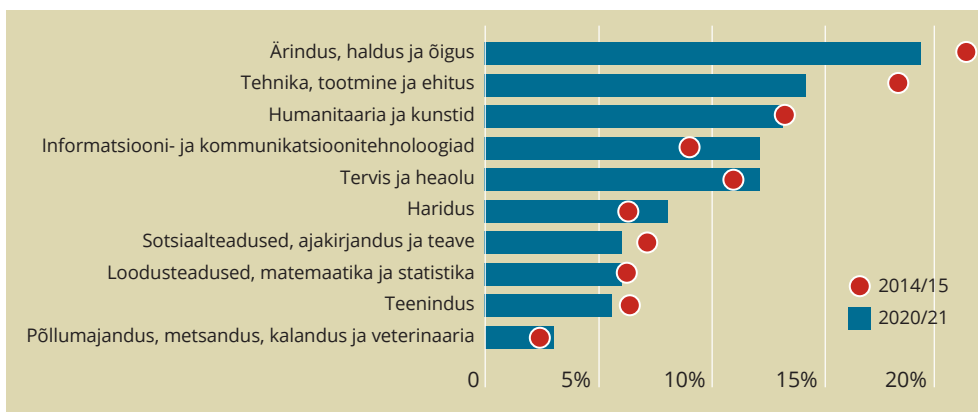
Allikas: OSKA valdkondlikud prognoosid 2016–2020

astujatest. Sh kasvas IT-erialade vastuvõtt 38 protsenti, samas kui samade eeldustega noortele konkureerivatel tehnika-, tootmis- ja ehituserialadel vastuvõtt pea samavõrra langes (joonis 11(2)).

- Arvestades tervishoiusüsteemi arengusuundumusi (õdede vastutusvaldkonna suurenemine, suurem rõhk ennetustegevusele) ning suurt mahajäämust OECD keskmisest, on

tervishoiu terav puudus **õdedest**. Rohkem on vaja ka psühhiaatreid, proviisoreid, farmatseute, kliinilisi psühholooge. Vaimse tervise teemade teravnemine viirusekriisi taustal rõhutab veelgi vaimse tervise spetsialistide nappust. Tervise ja heaoluga seotud kõrgkoolierialadele vastuvõetute arv kasvas viimase seitsme aastaga 10 protsenti.

- Haridusvaldkonnas on terav puudus

JOONIS 11. Kõrgkoolidesse vastuvõetute arv õppevaldkonniti 2020/21. õa, võrrelduna 2014/15. õppeaastaga.

Allikas: Haridussilm

reaalainete aineõpetajatest, mis on hädavajalik eeldus insenerierialadel järelkasvu kasvatamiseks. Eesti on reaalainete õpetajate vanuselt Euroopa Liidus esikohal – 27 protsenti **füüsikaõpetajatest on üle 60aastased** (2018). Puudus on ka kutseõpetajatest, logopeedidest, eripedagoogidest, koolipsühholoogidest. Viimastel aastatel on kõrgkooli haridusvaldkonna vastuvõtt kasvanud.

- Kuigi süsinikuneutraalse ja keskkonnanahuldliku majandusmudeli saavutamiseks on rohkem vaja keskkonnanahuldlikust kompetentsust, siis kõrgharidusega keskkonnanahuldlike spetsialiste koolitatakse piisavalt. Erialspetsiifiline keskkonnanahuldlik oskusteave (ringdisain, materjalisäästlikkus, toodete ja teenuste süsiniku-jalajalg jne) hakkab puudutama kõiki

erialasid ning tuleb läbivalt õppesse integreerida.

- Kuigi kaasaegne ja tulevikumajandus ning ühiskond eeldab lisaks erialasele kompetentsusele ka häid üldoskusi, digioskusi ning siduserialade mõistmist, ei vähene erialase süvakompetentsuse vajadus. Kasvav vajadus üle elukaare töö- ja eraelu kõrvalt oskusi omandada ja täiendada eeldab kõrgkoolidelt paindlike õppevormide ning traditsiooniliste õppekavade kõrval ka lühemate, kompaktsete ja modulaarsete õppeühikute pakkumist (sh mikrokraadid).

Märkus: Paljudel erialadel on OSKA uuringu järel kõrgkooli vastuvõttu korrigeeritud ning pakkumine on liikunud nõudlusele lähemale.

Kõrghariduse rahastusmudelite tugevused ja nõrkused

Aune Valk

Teadmistepõhises ühiskonnas peetakse üliõpilaste ja kõrgharitute arvu piirkonna konkurentsivõime üks peamisi indikaatoreid. Viimase 30 aasta jooksul on ülikoolidesse õppima suundujate hulk eagrupist kogu Euroopas kahe- kuni kolmekordistunud ning küsimus, kuidas kasvanud osalust rahastada, seega paljude riikide jaoks kriitilise tähtsusega. Aastatuhande algusest saadik on peaaegu pooled OECD riikidest kehtestanud või suurendanud õppemaksu. Ben Ansell (2008) toob välja asjaolu, et kõrghariduse rahastamisel on riigid valiku ees, kus kolmest kriitilise tähtsusega aspektist saavad korraga eksisteerida vaid kaks. Need aspektid on 1) suur ülikoolidesse sisseastujate hulk; 2) kõrghariduse rahastus täielikult riigi poolt; 3) kõrghariduse madal kogumaksumus.

Täna oleme Eestis sattunud revolutsioonilisse situatsiooni, kuna meil kehtivad korraga kõik kolm ülalnimetatud aspekti. Novembris valitsuses heaks kiidetud Eesti haridusvaldkonna arengukava 2021–2035 kavandab kõrgharitute osakaalu kasvu 25–34aastaste eagrupis 41 protsendilt 45 protsendini. Ka OSKA tulevikuraportid näevad ette kõrgharitute arvu suurenemise vajadust. Nii ülikoolide kui ka üliõpilaste esimene eelistus on see, et riik leiaks Eesti kõrghariduses hinnanguliselt puuduolevad umbes 100 miljonit eurot aastas (1,5% SKPst) ja säilitaksime Põhjamaade tasuta kvaliteetse hariduse mudeli. Samas on selge, et sellise summa leidmine pole kerge ning vaja on teada alternatiive. Rahastusmudelite kaalumisel tuleb silmas pidada, et lisaks summa suurusele ja sellele, mis osakaal selle tasumisel on riigil, on kvaliteetse hariduse

seisukohast olulised ülikoolide autonoomia ja tulemuspõhisus. Võrdse ligipääsu tagamisel on õppemaksust olulisem võrdsuse toetamine varasemates astmetes ja üliõpilaste toetussüsteemid.

Kõrghariduse rahastusmudelite liigitamisel on öeldud, et sisuliselt saab rääkida kahest mudelist: tasuta nn Põhjamaade mudelist ning Anglo-Ameerika mudelist, mis kehtib ka Jaapanis ja Koreas ning kus õppijate omapanus on suhteliselt suur. Viimase mudeli sotsiaalsem versioon on kasutusel Hollandis, kus õppijate omapanus on läbiv, aga summa on pigem mõdukas – 2400 eurot. Ülejäänud kasutavad alarahastuse leevendamiseks vahevariante. Eesti seisukohast vaadates tuleks käsitleda ka nn Ida-Euroopa mudelit, mis kehtis Eestis enne 2013. aastat.

Tasuta ehk Põhjamaade mudeli plussid ületavad piisava rahastuse korral kindlasti miinused. Mõistlik on seda kombineerida eraldiseisvate tasuliste paindlike võimalustega nt mikrokraadidega täiskasvanud õppijale. Oluline on, et tasuta haridusele lisanduksid ka õppelaenu ja -toetused, mis võimaldavad õpingutele pühenduda. Probleemiks võib olla see, kui paljud tasuta (ja kalli) hariduse saajad riigist lahkuvad. Viimane peaks olema meil vähenev risk eeldusega, et palgatasemed jõuavad Põhjamaadele samm-sammult järele. Kui rakendada seda mudelit eapiisava rahastusega (nagu täna Eestis), siis kannatab kvaliteet, kõrgkoolid piiravad ligipääsu, võimekamad noored lahkuvad välismaale, akadeemiliste töötajate järelkasvu vähenemine toob kaasa veel suuremad probleemid tulevikus.

Osaliselt tasulise ehk nn Hollandi mudeli puhul peaksid kõik õppijad maksma mõdukalt omaosalustasu või administreerimismaksu, mida saab katta õppelaenu. Riik maksab laenu või tasu tagasi peamiselt hilisema töökoha (piirkond, amet, X arv tööaastaid) alusel. Sellele võivad lisanduda täiskasvanud töötavatele inimestele mõeldud täielikult tasulised osakoormusega õppekavad seal, kus selleks on turunõudlus. See süsteem võiks sisse tuua maksimaalselt pool kõrghariduses puuduolevast rahast ehk kasvama peaks ka riigi panus. Mõõdukas ja kõigile ühetaoline tasu ei tohiks kedagi kõrgharidusest kõrvale jätta, kuid suunab teadlikumaid erialavalikuid, kasvatab õppijate nõudlikkust. Oht on see, et madalama sissetulekuväljavaatega erialasid ei valita ning tekivad ebamõistlikud kulud süsteemi ülalhoidmiseks.

Suure tasuga ehk Anglo-Ameerika mudeli puhul maksavad tudengid kõrget õppe-teenustasu (nt Suurbritannias keskmiselt 15 000 eurot, Austraalias kuni 10 000 eurot; välismaalased 2–3 korda rohkem). Õpinguid aitab katta laen, mida tuleb hakata tagasi maksma alles alates teatud sissetulekust. Nii Suurbritannias kui ka Austraalias on tasu viimastel kümnenditel tõstetud ning pidevalt kasvavas hinnas nähakse ka selle mudeli peamist ohtu. Ka seostub kõrgemate tasudega tudengite töötamine. Samas pole tõestatud, et tasu tõstmine mõjuks väga negatiivselt erialade valikule või suurendaks ebavõrdsust.

Suurbritannia näitel on hoopis leitud, et tasu sisseviimine 1990. aastate teises pooles andis võimaluse neile, keda varem takistas süsteemi alarahastuse tõttu piiratud ligipääs kõrgharidusele. Toetuste ja laenusüsteemi tõttu ei tähenda isiku suur osalus aga samavõrra suurt kokkuvõidu riigile.

Meie vana ehk Ida-Euroopa mudeli ainus pluss on selle paindlikkus ja lihtne rakendamise. Teisalt süvendab see varasematel astmetel tekkinud ebavõrdsust veelgi, kui madalamate õpitulemustega noored, kes on sageli ka madalama sotsiaal-majandusliku taustaga peredest, peavad oma õpingud täismahus kinni maksma. See soosib õppijate arvu suurenemist äriduses-halduses-õiguses ja veel üksikute erialadel, kus saab tasu küsida, ei lahenda aga kõrghariduse rahastuse probleemi ega suurenda selle vastavust tööturu vajadustele. On oht eri kvaliteedistandardite tekkeks.

Kokkuvõttes pole lihtsaid lahendusi ning iga variandi puhul peab riigi osalus suurenema. Küsimus on, kui palju ja kas saavutame seejuures ka riigi strateegilistes kavades soovitud eesmärgid: kvaliteet ja rahvusvahelisus, (võrdne) ligipääs, vastavus tööturuvajadustele ning elukestva õppimise toetus.

OECD on üle kümne aasta tagasi soovitanud Eestile nn Hollandi mudelit, ülikoolide esimene eelistus on olla Põhjamaade hulgas.

KASUTATUD ALLIKAD

ANSELL, B. W. (2008). University Challenges: Explaining Institutional Change in Higher Education. – World Politics, 60(2), 189–230.

ESPENBERG, K., BEILMANN, M., SAMMUL, M., NAHKUR, O., LEES, K., VAHASTE, S., VARBLANE, U. (2013). Eesti Üliõpilaste eluolu 2013. Rahvusvahelise üliõpilaste uuringu Eurostudent V Eesti analüüs. Tartu Ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE. – dspace.ut.ee/handle/10062/43625

HAARISTO, H.-S., KIRSS, L., LEPIK, C., MÄGI, E., HAUGAS, S. (2017). Eesti üliõpilaste eluolu 2016: rahvusvahelise üliõpilaste uuringu EUROSTUDENT VI Eesti analüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. – praxis.ee/wp-content/uploads/2016/05/EUROSTUDENT-VI-Eesti-aruanne_2017.pdf

KOPPEL, K., HAUGAS, S., MÄGI, E. (2020). Eurostudent VII: Eesti lühiülevaade. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis – praxis.ee/wp-content/uploads/2020/05/Eurostudent-VII-Eesti-analüüs.pdf

LEPPIK, M. (2020). Kutse- ja kõrgharidusõpingud lõpetanute edukus tööturul 2018. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium. – https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/edukus_tooturul_2020_1.pdf

HTM. (2020). Eesti kõrgkoolide 2016.–2018. aasta vilistlaste uuringu aruanne 26.05.2020. Haridus- ja Teadusministeerium – http://arhmus.tlu.ee/tlibrary/f/text/87/htm_aruanne_vilistlased_119287.pdf

MÄGI, E., KOPPEL, K., KÕIV, K., KINDSIKO, E., BEERKENS, M. (2019). Akadeemilised töötajad teadmusühiskonnas.

RITA 4: TAI poliitika seire. Lõpparuanne. Tartu: Tartu Ülikool ja Mõttekoda Praxis, 65. –

<http://www.praxis.ee/wp-content/uploads/2018/04/APIKS-Eesti-2019-3.pdf>

OECD. (2021a). Education at Glance. – Education at a Glance | OECD iLibrary (oecd-ilibrary.org)

OECD. (2021b). Population with Tertiary Education. – <https://data.oecd.org/eduatt/population-with-tertiary-education.htm>

REKTORITE NÕUKOGU. (2020). Õppeaastal 2018/2019 doktorikraadi kaitsnute töötamine aastal 2020. –

https://ern.ee/files/doktorioppe_seminar_030321/varsquete-doktorite-tootamine.pdf?a537772ee2

RIIGIKOGU (2021). Stenogrammid. XIV Riigikogu, VI istungjärk, täiskogu istung

Neljapäev, 09.12.2021, 10:00. – <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/202112091000>

STATISTIKAAMET (2019). 20–64aastased. Statistikaameti rahvastikuproгноos 2019, stsenaarium 1 (tabel RV086)

SUTROP, M. (koost). (2021). Riigikogu kõrghariduse toetusrühma raport: Kõrghariduse roll, kvaliteet ja rahastamise alused. Tallinn, Riigikogu. – <https://www.riigikogu.ee/download/83cbd62e-4c41-41c8-918e-0f1cab16b2ca>

Kõrgharidusõpingute rahastamine tudengite vaatenurgast: kuidas katta elamiskulud?

KAIRE PÕDER
Estonian Business Schooli
professor

UKU VARBLANE
Arenguseire Keskuse ekspert

Vajaduspõhiselt ehk ebamõistlikult palju töötavad just need üliõpilased, kellel puudub pere tugi elukoha või rahalise toetusena.

Kõrghariduse rahastamisel on kaks poolt – pakkumise ja nõudluse poole rahastamine. Pakkumispoole ehk õppe (ja teadustöö) rahastamisel on küsimus, kuidas jõuab raha teenuse pakkujani ehk kõrgkoolini ning mille eest ja kes maksab. Nõudluse poole ehk tudengite rahastamisel (*student finance*) on küsimus, kuidas tagada (vanemate) sissetulekust sõltumatult ligipääs kõrgharidusele. Meie fookuses on just viimane ehk tudengite rahastamine. Tudengite vaates on

kõrghariduse rahastamisel omakorda kaks tahku – tudengite omaosalus pakkumise poole finantseerimisel ehk õppemaksud ja kompensatsioonivahendid ehk õppetoetused või ka riiklikult toetatud õppelaenu.

2013. aasta kõrgharidusreform, mida rahvasuus kutsutakse ka õppemaksude kaotamise reformiks, kaotas Eestis nn kahe-staatusega üliõpilaste süsteemi. Eelnev, sotsialistliku minevikuga riikides prevaleeriv süsteem jaotas üliõpilased kaheks grupiks, kellele kehtisid erinevad reeglid – riiklikul õppekohal õppijaiks, kellel puudus õppemaks ja kellest enamik said tulemuspõhist stipendiumi ja teisteks need, kes maksid õppemaksu. Kahegrupi-süsteemi on varem kritiseerinud näiteks Tomusk (2003) või Saar ja Roosalu (2018), sest selle süsteemi meritokraatlik toimimispõhimõte ei näinud vajaduspõhiseid toetusi kui haridusõigluse meedet ning kinnistas parema taustaga õpilased soodustatud õppekohtadele. Seega oli 2013. aasta reform erandlik, kuna tõi poliitikakujundamisse ka võrdse ligipääsu retoorika (Põder, Lauri 2021). Paraku ei täitnud reform piiratud eelarveeraldiste tingimustes talle pandud ootusi – nominaalajaga lõpetamine ei kasvanud ning ei suurenenud madala sotsiaalmajandusliku staatusega õpilaste ligipääs kõrgharidusele (*ibid.*).

Eelneva valguses huvitavad meid järgmised küsimused: (a) millised on tudengite rahastamise alternatiivsed mudelid Euroopas ja kuhu kuulub Eesti; (b) kas tudengite rahastamise mudelil võib olla seos ülikoolide ees seisvate probleemidega, mis vähendavad õppe efektiivsust; (c) mis on tudengite rahastamise väljavaated?

Nendele küsimustele vastamiseks tugineme teistele allikatele nagu Arenguseire Keskuse (ASK) kõrghariduse tuleviku uurimissuuna raames koostatud raportitele (Arenguseire Keskus 2022) ning Eurostudent VII üliõpilasepõhistele andmetikele (Eurostudent 2021). Me läheneme uurimisülesannetele pigem kirjeldavalt ja teeme järeldusi ja poliitikasooitusi pigem andmetele ja akadeemilistele allikatele toetudes.

Artikli algusosas on lühidalt kirjeldatud kasutatud kõrgharidusõpingute rahastamisega seotud väljakutseid Eestis üliõpilase vaatenurgast ning esitatakse kõrgharidusõppe rahastamise alternatiivsed mudelid. Seejärel võrreldakse Eesti üliõpilaste rahastamise süsteemi teiste riikidega ning hinnatakse seda üliõpilaste ees seisvate väljakutsete võtmes. Artikli viimases osas tuuakse põhilised järeldused ja diskuteeritakse poliitikasooituste üle.

KAKS KOLMANDIKKU EESTI ÜLIÕPILASTEST TÖÖTAB ÕPINGUTE KÕRVALT

Kuigi Eesti kõrgkoolid on rahvusvahelistes pingeridades järjest edukamad, seisab kõrgharidusõppe mitme väljakutse ees. Üliõpilaste vaates hargneb üks keskne probleemistik tasuta õppe tingimuste, tudengite töötamise ja õpingutega seotud kulude katmise vahel. 2013. aasta reform oli tingimuslik – tasuta on õppimine neile, kes läbivad selektiivse sisseastumisprotsessi ja valivad eestikeelse õppkava nn täiskohaga õppimise (õppekoormus vähemasti 75%). Teistele õpilastele rakendatakse õppeteenustasu, mida makstakse ainepunkti põhisel. Eurostudent VII andmed näitavad, et 2013. aasta kõrgharidusreform

ning laialdasem ligipääs ilma õppemakсутa õppekohtadele pole õpingute kõrvalt töötamises muutusi toonud. Aastatel 2018–2020 töötas õpingute kõrvalt 68 protsenti tudengitest, üksnes õpingutele keskendus alla kolmandiku kõigist kõrghariduse omandajatest (Eurostudent 2021). Eesti tudengitest üle 47 protsendi identifitseerivad end pigem töötajate kui tudengitena, samas kui enamikus Euroopa riikides jääb see osakaal alla 40 protsendi.

Teiste Euroopa riikidega võrreldes on Eesti töötavate tudengite tehtav töö tihedamalt seotud nende õpitava erialaga.

Ühelt poolt saab tudengite töötamises leida üksjagu positiivset – võib väita, et 21. sajandi karjäärimudelile ei vasta enam industriaalajastu mõtteviis, et inimese elu jaguneb eraldiseisvateks etappideks, nagu lapsepõlv, hariduse omandamine, tööiga ning pensioniiga. Mida kauem on inimesed tööturult eemal, seda vananenumad on nende oskused tööturule (taas)sisenemisel. Liikumine tööturu ja õpingute vahel ning nende ühildamine on kooskõlas tööturu ootuste teisenemisega. Tudengite aktiivset töötamist saab Eestis selgitada ka praktikaprogrammide vähesusega, mistõttu praktilist kogemust otsitakse õpingute kõrvalt tööle asudes. Positiivseks saab pidada ka seda, et Euroopa riikide võrdluses paistab Eesti silma tudengite töö ja õpitava tiheda seotusega – viimases Eurostudenti uuringus vastas 57 protsenti töötavatest tudengitest, et nende töö on

õpitava erialaga seotud. See näitaja oli Euroopa riikides veel kõrgem vaid Soomes (63%).

Tööhõive, õpingute kestuse ja tööturule siirdumise seoseid uurides on leitud (nt Franzen, Hecken 2002), et osaajaga erialase töö tegemine pikendab veidi õppeaega, kuid vähendab oluliselt pärast lõpetamist töö leidmiseks kuluvat aega. Eestis kipub paraku probleemiks muutuma töötamise maht ja sellega kaasnev koormus – 53 protsenti tudengitest töötavad loenguperioodil regulaarselt ehk rohkem kui 20 tundi nädalas (Eurostudent 2021). Kui töötamise ja õppimise tunnid kokku liita, kasvab koormus ligi 70 tunnini nädalas. Suurt koormust illustreerib see, et Eestis on Euroopa riikidega võrreldes selgelt kõige suurem osakaal üliõpilasi, kes tunnevad, et töö takistab õpinguid. Üle 20 tunni nädalas töötavatest tudengitest on sedasi hinnanud üle 60 protsendi. Suure koormuse hinnaks on ka surve füüsilisele ja vaimsele tervisele. Eesti üliõpilaste osakaal, kellel on enda kinnitusega vaimse tervise probleem, on kolme aasta tagusega võrreldes kolmekordistunud. Suur koormus võib viia ka õpingute katkestamiseni, kuigi senised empiirilised uuringud ei ole ühest seost leidnud (nt Riigikontroll 2019; Kalalahti *et. al.* 2023).

Mõneti ebaharilikud seosed Eesti tudengite õpingute ning palgatöö vahel on olnud kõneaineks pikalt. Beerkens ja ta kaasautorid (2011) küsitlesid tudengeid 24 Eesti kõrgkoolist ning leidsid, et Eestis erinevad oluliselt tudengite töötamise mustrid ja motivatsioon töötamiseks võrreldes Lääne-Euroopa riikidega. Uurijad leidsid, et võrreldes teiste riikidega teeb suur osa Eesti tudengitest palgatööd ning tööpäevad on pikad, kuid rohketele töötundidele ei ole akadeemilisele sooritusele olulist mõju. Nad järeldavad, et Eestis pole ainult kõrghariduskraadi omamine tööandjate jaoks piisav signaal tudengi intellektuaalsete võimete ja tootlikkuse kohta ning tudengid töötavad, et signalseerida potentsiaalsetele

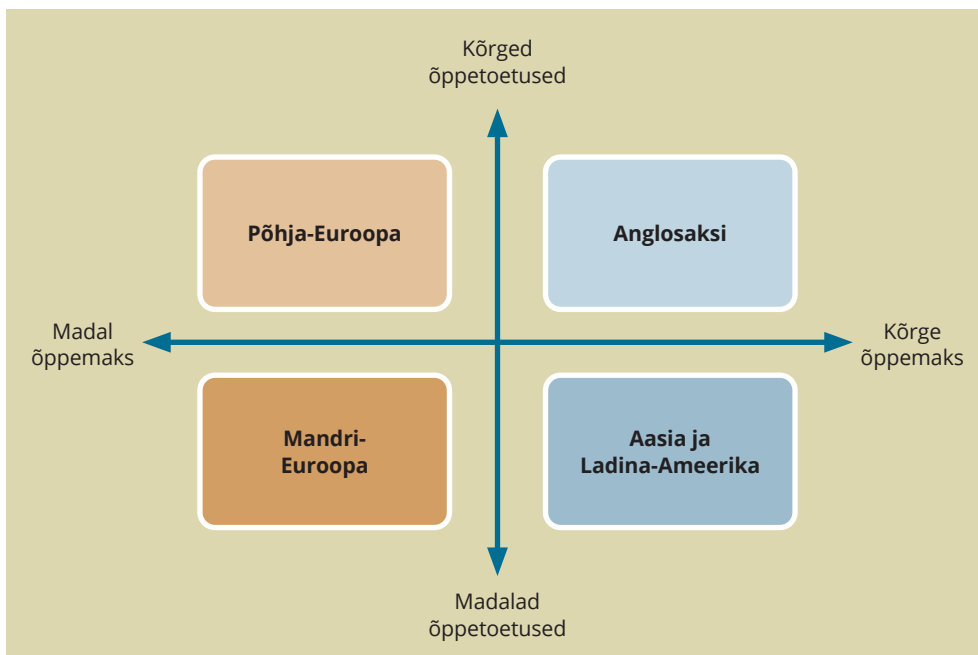
tööandjatele, et nad on motiveeritud ja produktiivsed töötajad.

Suure koormusega töötamise üheks praktiliseks põhjuseks on vajadus katta õpingutega seotud kulusid. Elamiskulud õpingute ajal on osa haridusinvesteeringust. Elamiskulude katmist on märkinud olulise töötamise põhjusena 78 protsenti töötavatest tudengitest. Vajaduspõhised, elamiskulude katmiseks mõeldud õppetootused on Eestis üsna väikesed ning püsinud samal tasemel alates aastast 2013. Kõige kõrgema toetusmäära ehk 220 euro eest sai üheksa aastat tagasi üksjagu rohkem osta kui aastal 2022. Keskmise mittetöötava üliõpilase elamiskulud ulatused 2020. aastal samas keskmiselt 576 euronni kuus (Eurostudent 2021). Seega jääb üliõpilasel üle loota perekonna/partneri toele, võtta laenu või teenida elamiskulude katmiseks ise õpingute kõrvalt raha.

TUDENGITE RAHASTAMISE ALTERNATIIVID

Üliõpilase vaates on peamiselt kaks kõrghariduse finantseerimise komponenti: õppemaksud ja õppetootused. Viimased jagunevad tulemuspõhisteks (*performance-based*) ja vajaduspõhisteks (*need-based*). Õppemaksude puhul on oluline, kas need kaetakse stipendiumitega (*grants*) või laenudega (*loans*), erinevus on tagasimaksmises – laenu tuleb üliõpilasel tagasi maksta.

Enamikus riikides maksavad tudengid õppemakse, v.a Põhjamaades. Õppemaksud on jäänud Euroopas sissetulekute taset silmas pidades suhteliselt madalaks – valdavalt 500 euro (näiteks Belgia) ja 1500 euro (näiteks Itaalia) vahele aastas (Eurydice 2020). Oluliselt varieeruvad riigiti ka õppetootused. Kõige rohkem levinud on vajaduspõhised õppetootused, mille saamisel on eeltingimused, näiteks vanemate madal sissetulek, hõivestaatus või haridus ning tudengi hariduslikud erivajadused. Lisaks on umbes pooltes Euroopa riikides kehtestatud tulemuspõhised stipendiumid.

JOONIS 1. Üliõpilaste finantseerimise neli ideaaltüüpi (*four worlds of student finance*)

Allikas: Garritzmanni (2016) tüpoloogia visualiseerimine, vt ka Männasoo et al. (2022).

Ka vajaduspõhised toetused ei pruugi olla sõltumatud õpitulemustest – näiteks Leedu, Austria, Soome ja Rootsi rakendavad minimaalsete ainepunktide lävendit, Rootsis peab toetuse saamiseks olema õppekoormus vähemalt 50 protsenti täiskoormusest.

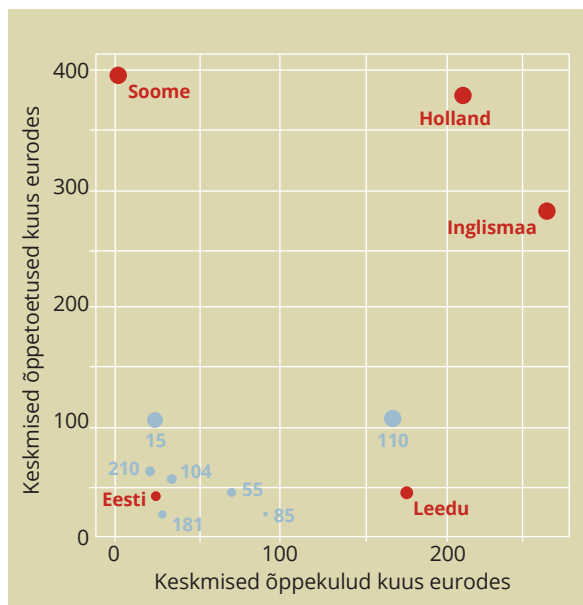
Garritzmanni (2016) eristab tudengite rahastamisel nelja ideaaltüüpi, kus tüpoloogial aluseks ongi õppemaksude ja toetuste tasemed. Nagu jooniselt 1 näha, jaotuvad Euroopa riigid nende telgede alusel kolme gruppi, kus Põhja-Euroopa on sotsiaaldemokraatlikule poliitikakujundusele omaselt madalate õppemaksude ja kõrgete ja universaalsete õppetoetuste põhine. Viimane tähendab seda, et õppetootused ei jagune meritokraatlikeks ehk tulemuste põhiseks ja vajaduste põhiseks, vaid toetusi makstakse võrdselt kõigile sõltumata üliõpilase vanemate sissetulekust või õppeedukusest. Sellist mõtteviisi võib nimetada ka lahtiperestamiseks – tudengid oma omaette leibkonnad, kes

kõik väärivad ühesugust tasu (üli)õppimise eest.

Eesti kõrghariduspoliitika on tegeleenud tudengite rahastamisega just nn Põhjamaade mudeli valguses. Vähem on teada, et õppemaksu ei pea maksma vaid need üliõpilased, kes õpivad eestikeelsetel õppekavadel ning täidavad igal õppeaastal vähemalt 75 protsenti õppekavast. Õppimine n-ö aeglasemas (elukestvas) tempos või ingliskeelsel õppekaval toob kaasa õppetasu. Lisaks on veelgi vähem teadvustatud fakt, et meie õppetootuste süsteem on suures ulatuses tulemuspõhine, näiteks 2018. aastal olid seda rohkem kui pooled õppetootused (Pöder, Lauri, 2021). Samuti ei ole üliõpilased vajaduspõhiste toetuste saamisel lahtiperestatud ehk valdava osa üliõpilaste puhul arvutatakse nende toetusvajadust päritolupere sissetulekute alusel. Kui siduda üliõpilased perest lahti, oleks vajaduspõhist õppetootust õigus saada ligi kahel kolmandikul kuni 24-aastastest üliõpilastest (Valk 2018).

Kui liikuda ideaaltüüpidele küsitlus- andmetele (Eurostudent VII) tuginevatele jaotustele, siis näeme joonisel 2, et **Eesti paigutub tudengite rahastamisel Põhjamaadest kaugele**. Nähtub, et Eesti ei paigutu ka päris õppemaksude telje algusesse, vaid keskmiselt maksavad tudengid ($n = 2760$) õppemaksudena veidi üle 42 euro kuus. Õppemaksude standardhälve on seejuures 85 eurot, mis on keskmise õppemaksuga võrreldes väga suur. Piltlikult võib öelda, et vähesed maksavad, aga siis juba pigem palju. Erinevalt õppemaksudest on toetuste hajuvus Eestis väga väike. Toetusi saavad sõltuvalt õppekavast ligikaudu veerand õpilastest – see hõlmab nii vajadus- kui ka tulemuspõhiseid stipendiume. Samas on keskmine toetus võrreldes Põhjamaadega väga napp.

Detailsemalt vaadates nähtub, et **kõige vähem saavad Eestis õppetoetusi ärimajanduse ja sotsiaalteaduste õppekavagrupis õppijad, kõige rohkem aga põllumajanduse ja meditsiini-valdkonna tudengid** (tabel 1). Siiski on õppetoetus väheste privileeg ja suuruselt

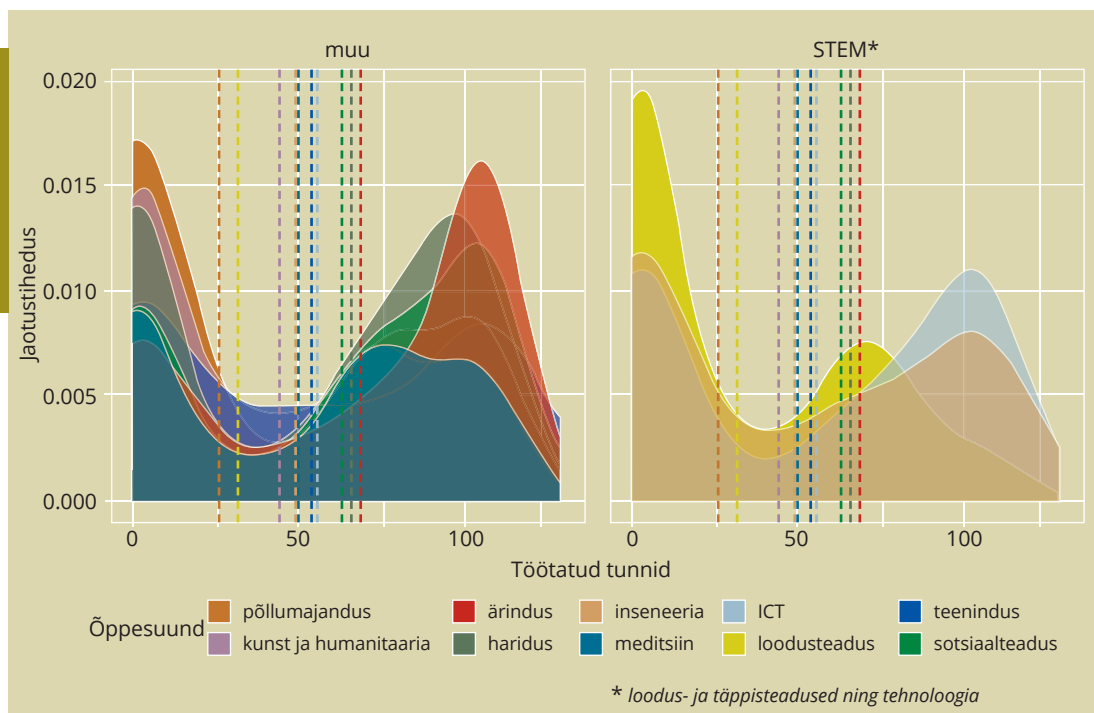
JOONIS 2. Keskised kulud-toetused eurodes üliõpilase kohta ja toetuste standardhälve (punkti suurus näitab toetuste standardhälvet, ehk kui suur on variatsioon toetustes, halliga on taustal märgitud teiste uuringus osalenud riikide statistika)

Allikas: Eurostudent VII (2021), vt ka Kalalahti et al. (2023)

Toetust saavate õppijate protsent õppekavagrupide kaupa	Toetuse suurus eurodes kuus			
	0	100	200	400
põllumajandus	54,29	31,43	14,29	0,00
meditsiin	63,34	25,94	9,73	1,00
haridus	66,95	20,17	12,02	0,86
kunst ja humanitaaria	73,30	13,10	12,09	1,51%
teenindus	73,56	17,24	6,90	2,30
sotsiaalteadused	76,79	13,31	7,51	2,39
ärimajandus	80,67	10,98	7,16	1,19
inseneeria	69,06	18,71	9,35	2,88
IKT	69,19	10,61	18,18	2,02
loodusteadused	71,51	20,43	7,53	0,54

TABEL 1. Mitu protsenti õppekaval õppivatest õpilastest saavad õppetoetust.

Allikas: Eurostudent VII, autorite analüüs

JOONIS 3. Õppekavade erinevused olenevalt tudengite töötatud tundide arvust kuus, keskmised toodud katkendjoonega.

Allikas: Eurostudent VII; autorite joonis

pigem pool ühiselamuüüri, mitte eluase-mekulusid kattev.

KAS TÖÖTAMINE ON VAJADUSPÕHINE?

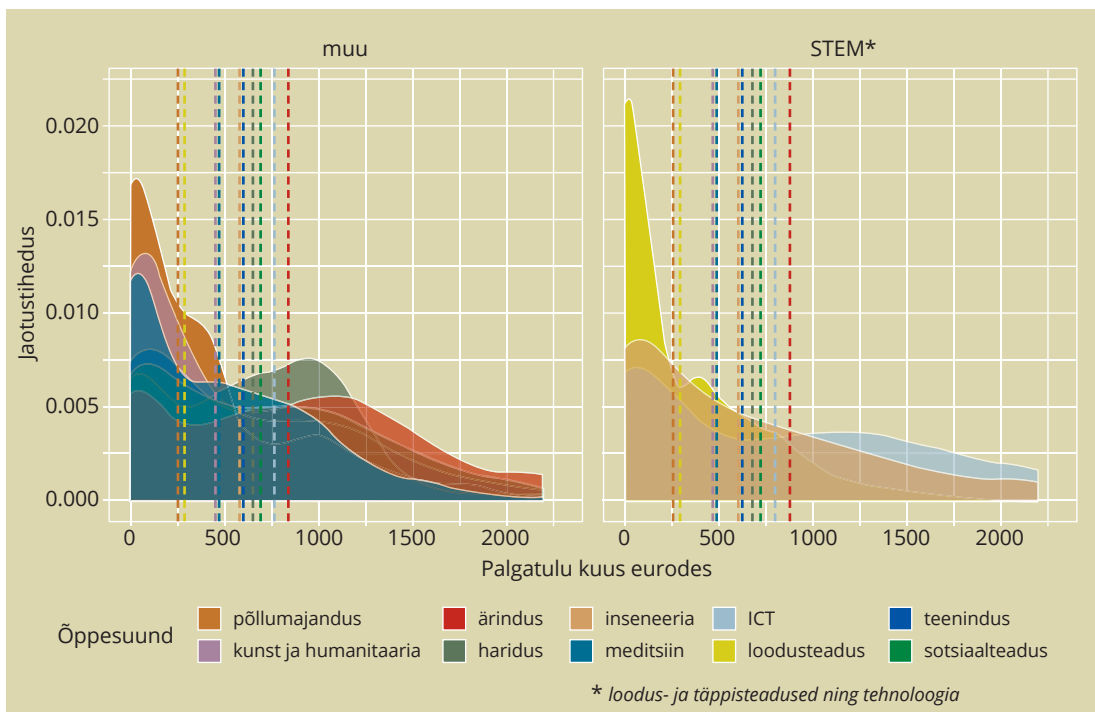
Kuidas õpilased oma kulutusi siis katavad? Eelmises alapeatükis kirjeldasime statistilist fakti, et Eesti üliõpilased töötavad rohkem kui teiste Euroopa riikide üliõpilased. Tekib küsimus, kas see on võimalus või vajadus? Esmalt teeme oletuse, et elamiskulude katmise vajadusest tingitud surve töötamiseks on üliõpilastel õppekavagrupiti sarnane. Selle eelduse aluseks on asjaolu, et vaid väga väike osa tudengitest saab toetusi mahus, mis võimaldaks äraelamist.

Järgnevalt näitame, et töötamine erineb õppekavade kaupa suuresti nii töötatud tundide kui ka palgatulu poolest. Erinevalt traditsioonilisest tudengitööst, kus õppimise kõrvalt teenitakse endale

lisatulu, on Eesti tudengikond jagunenud kahte suurde gruppi: kui tööl, siis väga suure koormusega, või siis üldse mitte tööl (joonis 3). Töötatud tundide põhjal võib öelda, et ärinduses töötab enamik üliõpilasi, ja täiskohaga, sama suundumus avaldub ka õpetajaõppes ja IKT õppesuuna tudengite puhul.

Sarnased mustrid avalduvad ka töötavate üliõpilaste palgatuludes. Enim teenivad ootuspäraselt ärinduse ja IKT õppesuuna üliõpilased, kõige madalamad on palgatulud loodusteaduste ja põllumajanduse õppesuuna üliõpilaste seas, neile järgnevad inseneeria, kunst ja humanitaaria (joonis 4). Mõnevõrra üllatuslikult on ka haridussuuna ehk õpetajaharidust omandavate tudengite palgatulud keskmisest pigem suuremad, koondudes 1000 euro ümber kuus.

Seega võib eelnevast väita, et vähemasti osaliselt on meil kinnitust,

JOONIS 4. Õppekavade erinevused tudengite palgatulude poolest, keskmised toodud katkendjoonega.

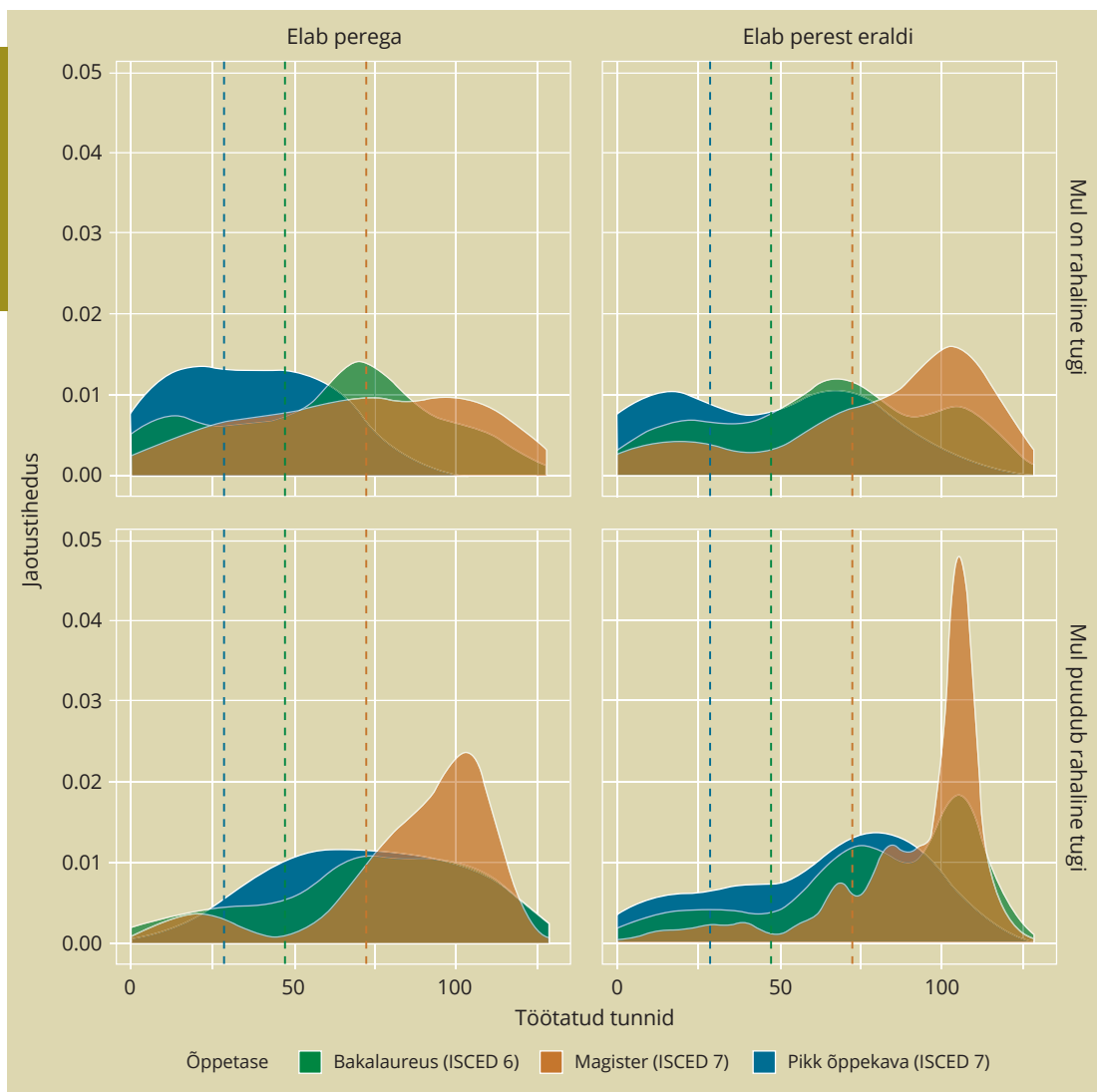
Allikas. Eurostudent VII, autorite joonis

et töötamine on võimalusepõhine. Valdcondades, kus saab kohendada paindlikku töötegemist ehk valida ise projektipõhise töö aega ja kohta (näiteks ärindus, IT) on töötamine intensiivsem, seal on ka rohkem töökohti ja suurem tööjõunappus. Siiski ei võimalda senine kirjeldav analüüs anda normatiivset hinnangut, kas töötatakse nii palju, et see hakkab segama õpinguid. Kalalahti ja ta kaasautorid (2023) näitavad, et töötamise marginaalne efekt (st sõltumatu efekt teistest üliõpilaste rahastamise teguritest) on küll negatiivne, aga seda kompenseerib töötamise kui sellise positiivne efekt; seega osutub töötamise koguefekt negatiivseks alles kõrge intensiivsuse juures. Ka kontrollivad nad mudelis nn enese selektsiooni, et vältida valede seoste raporteerimist ehk on teatud tunnustega õpilased, kes on nn tublimad ja suudavad nii töötada kui ka õppida ja

seega alahinnatakse töötavate üliõpilaste õpingute katkestamise tõenäosust.

Samas osaliselt on Eesti üliõpilaste töötamine kindlasti vajadusepõhine (vt joonis 5). Joonisel lõome lahkude töötamise õppetasemete kaupa. Keskmiselt töötavad magistritaseme üliõpilased 73 tundi, bakalaureuseastme üliõpilased 48 tundi ja integreeritud õppekaval (näiteks insenerid ja arstid) 30 tundi. Kui päritoluperega koos elavate üliõpilaste puhul on töötamise intensiivsus pea ühtlase jaotusega, siis omaette leibkonna moodustavatel üliõpilastel on töötundide jaotus selgelt paremkaldeline, st keskmine on mediaanist tunduvalt kõrgem. Viimane sissevaade viitab, et **pere toe puudumine (ja teises linnas õppimine) korreleerub töötamise intensiivsusega.**

Tuues kõrvale mõned eelnevalt käsitletud võrdlusriigid, saab teha järelduse, et suurim erinevus seisneb bakalaureusetaseme

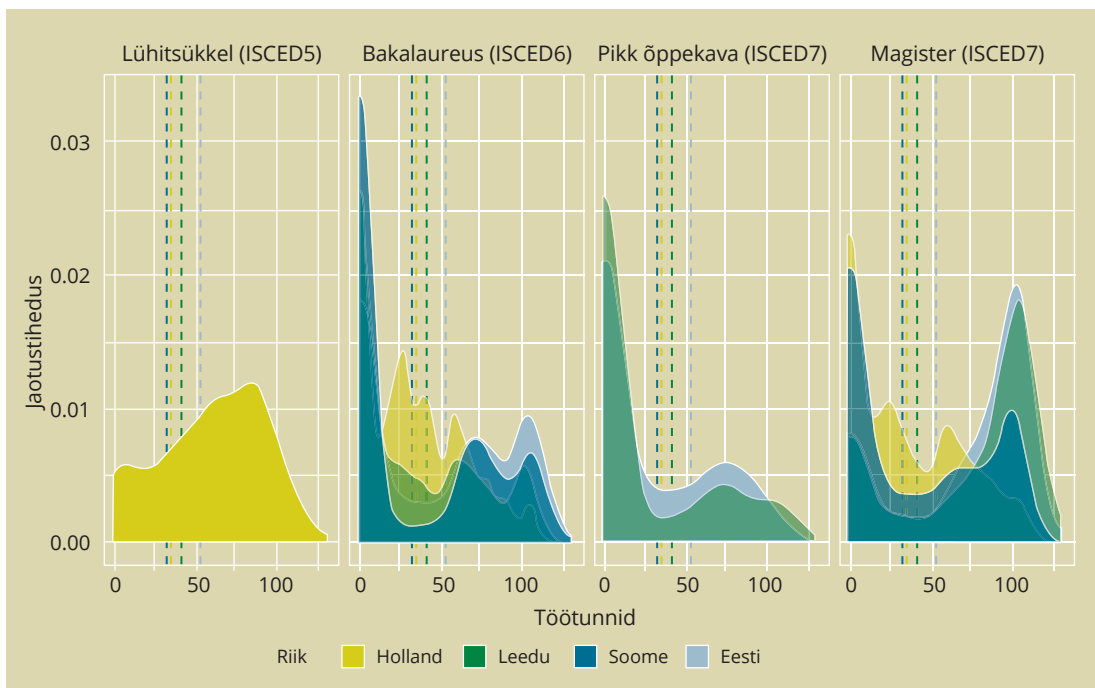
JOONIS 5. Töötatud tunnid sõltuvalt perekonna (vanemad, partner) rahalisest toest ja eluaseme jagamise võimalusest, keskmised märgitud katkendjoonega.

Allikas: Eurostudent VII, autorite joonis

ja integreeritud õppe osas (vt joonis 6). Tumesinisega on märgitud Soome üliõpilaste töötamine, mis bakalaureuse tasemel koondub pigem nulli ümber ehk töötamine on väga vähe levinud. Magistritasemel on enamik riike peale Hollandi n-ö kahetipulised – kas töötatakse pigem väga palju (oletatavasti täiskohaga) või üldse mitte. Erandlikuks riigiks on Holland,

kus pigem kõik üliõpilased töötavad, aga töötamine on osakoormusega ja koondub 20 tunni ümber, seda ka magistritasemel. Eesti paistab võrdluses silma, nagu eelmisest juba teame, kõrge keskmise töötatud tundide arvu poolest nii bakalaureuse- kui ka magistritaseme üliõpilaste seas.

Võib vaid järeldada, et vajaduspõhine töötamine ja tööturu omapärad panevad

JOONIS 6. Üliõpilaste töötamine võrdlusriikides (valitud on Garrizmann 2016 tüpologia näidisriigid, riikide keskmised märgitud katkendjoonega).

Hollandi üliõpilased õppimise kõrvalt osaajaga töötama, samas kui Eestis ja Lätis on magistritasemel ja Eestis ka bakalaureusetasemel intensiivne töötamine tavapärane.

TUDENGITE RAHASTAMISE VÄLJAVAATED

Eesti senine kogemus näitab, et õppemaksuta õppimise võimalus üksi ei taga kõrgete õpinguaegsete elamiskulude tõttu veel haridusõiglust. Erinevalt teistest tasuta kõrgharidusega riikidest puuduvad Eestis piisavad vajaduspõhised õppetootused ja/või soodne õppelaen. Olukorras, kus mitmesugused kriisid ja nendega seotud toetusmeetmed on muutnud riigieelarve niigi pingeliseks, on keeruline leida õppetootuste kiiret mitmekordistamist võimaldavat lisaraha. Seega, kui leitakse, et toetusi ei ole võimalik märgatavalt tõsta, siis peaks näiteks kaaluma tasuta õppimise lubamist ka osakoormuses, et

võimaldada töötamist. Kuivõrd tasuta õpe on praegu ette nähtud vaid täiskoormuses õppijatele, siis püüavad tudengid iga hinna eest täiskoormuses püsida. Mahajäämus õppekavas ja osakoormusesse langemine toob ühelt poolt õppemaksu arve ning viib niigi napid toetused – vajaduspõhiseid õppetootusi saavad vaid täiskoormusega õppijad. Kokkuvõttes joonistubki välja praegune olukord, kus tudengid töötavad palju (elamiskulud vajavad katmist), kuid püüavad püsida selle kõrval ka täiskoormusega õppes, et vältida õppe eest tasumist ja säilitada võimalus vajaduspõhiste õppetootustele. **Nominaalajaga lõpetamine kui eesmärk ei lase töötamist ja õppimist sujuvamalt ühendada.**

Lisaks töötasule ja toetustele võiks õpingutega seotud elamiskulude katteallikaks olla ka õppelaen. Euroopa riikides on subsideeritud või riigi garantiiga laenud siiani siiski suhteliselt vähe levinud – kuigi kahel kolmandikul riikidest on selline toetusliik

olemas, jääb selle kasutus sageli alla 15 protsendi üliõpilaskonnast. Eurydice (2020) statistika näitab, et Eestis võtab õppelaenu vaid kuni viis protsenti üliõpilastest. Selle üheks põhjuseks on olnud turutaset tunduvalt ületanud intressimäär, mis 2022. aasta sügisest rakendunud muudatusega muutus üksjagu küll soodsamaks, kuid kiirelt kasvav baasintress ei ole laenukuludest sisuliselt muutnud (küll aga on teinud õppelaenu teiste laenutoodetega võrreldes konkurentsivõimelisemaks). Samuti on maksimaalne laenusumma jäänud kasvavatele elamiskuludele jalgu – selleks, et õppelaen võimaldaks katta elamiskulud, peaks laenusumma märgatavalt kasvama.

Õppemaksuta õppimise võimalus üksi ei taga õpinguaegsete suurte elamiskulude tõttu veel haridusõiglust.

Õppelaenu vähest populaarsust selgitatakse väheatraktiivsete laenuitingimuste kõrval ka laenude tagasimaksmisega seotud riskidega. Selle riski leevendamise üks võimalusi on siduda tagasimaksmise kohustus hilisema sissetulekuga, mis toetab ebasoodsama taustaga tudengite sisenemist kõrgharidusse. Ühelt poolt vähendab õppelaenu võtmise võimalus eelarvepiirangu probleemi sisseastumisel ning teisalt tagasimaksmise seotus sissetulekuga vähendab riski, et laenu teenindamine osutub ülejõukäivaks. Samuti võib mõelda õppelaenu tasumise kohustuse jagamisele tööandjatega – näiteks võimaldada eraettevõtetel tasuda oma töötajate õppelaenu ilma erisoodustusmaksu maksmata.

Eraldi küsimus on tudengite toetusmeetmete ja laenusüsteemi korralduslik pool. Eelkõige on valikukoht, kas toetuste

haldamist oleks mõistlik tsentraliseerida praegusest ülikoolide vastutusalast tsentraalsele registrile. See võimaldaks andmekogude loomist, et muuta kõrgharidusuuringud süsteemsemaks, ning ühtlasi saaks lahendada pikaajalise nõrkuse Eesti õppurite andmetikes – puudub registripõhine õppurite taustainfo. Kokkuhoiukoht võiks tekkida tehingu- ja agentuurikulude vähendamise arvelt, mis detsentraliseeritud andmetike puhul nõuab iga ülikooli kesket süsteemi loomist. Kui aga ambitsioon sisaldab ka õppelaenusüsteemi suuremat reformi, siis võib puudutada tsentraliseerimine ka õppelaenusüsteemi. Sageli eeskujuks võetud Põhjamaades korraldab õppelaenude väljastamist riik.

Üksjagu diskussiooni on tekitanud ka pere roll üliõpilaste rahastamisel. Haridusõiglust eesmärgiks seades tuleks üliõpilased võimalikult suurel määral perest lahti siduda ehk tunnistada nende finantsilist iseseisvust. Lahtiperestamist on võimalik teha eri moel ja lähtudes erinevatest n-ö ideoloogilistest põhimõtetest. Kui Põhjamaade ideaal on tudengite tingimusteta lahtiperestamine, siis Mandri-Euroopa (näiteks Flaami) riikides on lahtiperestamine tingimuslik. Tudeng loetakse omaette leibkonnaks, kui ta õpib pere elukohast eemal, seega oleks Tartus õppiv hiidlane omaette leibkond ja Tartus õppiv tartlane mitte. Eestis kipub liikumine olema vastasuunas, uute peretoetuste eelnõu valguses pigem kinnistatakse tudengit pere külge, seda küll vaid nn suurperede (kolm või rohkem last) puhul. Rangelt vajaduspõhisusest lähtudes ei peaks toetamine sõltuma sellest, kui mitu last peres kasvab.

KOKKUVÕTE

Teoreetiliselt, eeldades võrdset ligipääsu laenu turule, peaks kõrgkooli astumise otsus lähtuma vaid netotuludest ehk pragmaatilise hinnangust sellele, kas kõrgharidus tasub rahaliselt ära. Siiski näitavad uuringud, et potentsiaalsed kõrgkooli astujad ei suuda nii kalkuleeritult oma pikaajalisi rajavooge hinnata ning õppimisega seotud

kulud (sh ka elamiskulud) osutuvad peamiseks takistuseks kõrghariduse omandamisel (Herbaut ja Geven, 2019). Esiteks on haridusvalikud kallid ehk kulud sisaldavad mitte ainult õppemaksu, vaid ka märkimisväärselt suuri elamiskulusid, õppematerjale, tervishoiukulusid ja saamata jäänud tulusid ehk alternatiivkulu. Siiski, need on sarnased kõigist sotsiaalsetest klassidest tulnutele. Uuringud näitavad aga, et ebasoodsa taustaga õpilased ei alahinda mitte haridusest tulenevaid tulusid, vaid ülehindavad hariduse omandamisega seotud kulusid. Samuti viitavad mitmed kvaasiekspperimentaalsed ehk kõrge usaldusväärsusega uuringud (näiteks Garritzmänn 2017, 2016; Busemeyer 2014), et üliõpilaste rahastamise puhul on just vajaduspõhised toetused need, mis tagavad võrdse ligipääsu haridusele (Fack *et al.* 2022).

Haridus on eriline (Wilensky 1974), selle pea ajaloolise tõdemusega väidetakse, et heldelt ja universaalselt rahastatud haridusest võidavad pigem kõrge sotsiaalmajandusliku taustaga õpilased. Kuigi üliõpilaste finantseerimine on eelkõige haridusõigluse ehk ligipääsu küsimus, ei ole üliõpilaste rahastamise korraldus tähtsusetu ka ülikoolidele, sest õppemaks (selle suurus, kes maksab jms korralduslikud aspektid) mõjutavad ülikooli tulubaasi, aga ka üliõpilaste toetused ei toimi ülikoolide tegevusele oma jälgi jätmata. Üliõpilaste toetused mõjutavad nii katkestamist, töötamist õpingute ajal kui ka nominaalajaga lõpetamist ehk mõjutavad otseselt ülikoolide n-ö tootmisprotsessi.

Eelpool näitasime, et üliõpilaste rahastamisel on nn neli maailma ja Eesti võngub nende maailmade vahel – ehkki keskmiselt madal õppemaks viitab Põhjamaade suunale, toovad madalad õppetootused meid pigem Mandri-Euroopa sarnaseks, aga selles võrdluses jäävad meie toetused väga kasinaks. Seega tuleb otsustada, millisesse maailma me tahame kuuluda. Toots (2020) nendib, et Eesti heaoluriigi mudel on üldjuhul angloameerika tüüpi liberaalne, v.a hariduskulutused, Toots ja Lauri (2022)

nimetavad seda mudeliks „liberaalne+“. Seega meie sotsiaalkulutuste foonil on haridus tervikuna heldelt riiklikult rahastatud, kuid riigi kulutused alus-, põhi- ja keskharidusele lähevad kõrgharidusel eest ning eraraha on süsteemis kasinalt.

Vaagisime, et juhul kui süsteemi raha juurde ei teki, peab poliitikakujundus keskenduma jaotuslikele küsimusele, ehk kellele ja kuidas nappi raha jaotatakse. Seni kuni seadusandlikult on üliõpilased *de jure* perestatud ja *de facto* lahtiperestatud, tekib ebakõla. Kui üliõpilaste toetusteks rahakotti ei avata ehk süsteemi raha juurde ei tule, siis on võimalused, kas kaotada tulemuspõhine toetus või muuta jaotuse korraldust efektiivsemaks, et vähendada n-ö toetuste määramise tehingu ja agentuurikulusid, viimased võivad olla ka kaudes ja sotsiaalset laadi, näiteks ajendades fiktiivseid perekondi looma või vähendades usaldust riigi institutsioonide suhtes.

Muidugi on olemas ka alternatiivne tee: võtta üliõpilase rahastamisel n-ö erakauba vaade nagu Inglismaal ehk teatud erialadel on suurem palgaboonus, ning luua laenusüsteemid, mis toetaksid õppimist ja maksustaks hilisemat palgaboonust. Selline lähenemine eeldaks aga suurt mõtteviisi muutust ja riikliku rahastamise, aga ka järelevalve ja institutsionaalse toe ümbersuunamist ülikoolidelt üliõpilastele ehk muutus pakkumispoole finantseerimiselt nõudluspoole finantseerimisele. Kas see paneks üliõpilasi rohkem panustama, soodustades kas nominaal- või mõistliku ajaga lõpetamist, ei seaks n-ö turusignaali põhiseid ajendeid erialavalikule, suretades välja väikeriigi keele-kultuuri-ajaloo-põhised erialad jms ei kuulunud selle ülevaateartikli valdkonda. Siiski nentisime, et üliõpilaste töötamine ja eriti selle intensiivsus on seotud praeguste rahastuspõhimõtetega. Vajaduspõhiselt ehk ebamõistlikult suurel hulgal tunde töötavad just need üliõpilased, kellel puudub *de facto* pere tugi, kas elukoha või rahalise toetusena.

KASUTATUD ALLIKAD

- ARENGUSEIRE KESKUS. (2022). Kõrghariduse tulevik. – <https://arenguseire.ee/uurimissuunad/korghariduse-tulevik/>
- BEERKENS, M., MÄGI, E., LILL, L. (2011). University Studies as a Side Job: Causes and Consequences of Massive Student Employment in Estonia. – Higher Education, 61, 679–692. DOI: 10.1007/s10734-010-9356-0.
- BUSEMEYER, M. (2014). Skills and Inequality. Partisan Politics and the Political Economy of Education Reforms in Western Welfare States. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- EURIDYCE. (2020). National Student Fee and Support Systems in European Higher Education: 2020/21. Euridyce – Facts and Figures. European Education and Culture Executive Agency. Krémó, A. Publications Office. – <https://data.europa.eu/doi/10.2797/774855>
- EUROSTUDENT.EU. [2021]. Eurostudent Database (Data Reporting Module). – <https://database.eurostudent.eu/drm/>
- FACK, G., AGASISTI, T., BONAL, X., DE WITTE, K., DOHMEN, D., HAASE, S., HYLEN, J., MCCOY, S., NEYCHEVA, M., PANTEA, M.-C., PASTORE, F., PAUSITS, A., PÖDER, K., PUUKKA, J., VELISSARATOU, J. (2022). Investing in Our Future: Quality Investment in Education and Training. European Commission, Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture. Luxembourg: Publications Office of the European Union. DOI: 10.2766/45896
- FRANZEN, A., HECKEN, A. (2002). Studienmotivation, Erwerbspartizipation und der Einstieg in den Arbeitsmarkt. – Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 54, 733–752. DOI: 10.1007/s11577-002-0107-9
- GARRITZMANN, J. (2016). The Political Economy of Higher Education Finance: The Politics of Tuition Fees and Subsidies in OECD Countries, 1945–2015. London, UK: Palgrave Macmillan.
- GARRITZMANN, J. (2017). The Partisan Politics of Higher Education. – Political Science and Politics, 50, 413–417.
- HERBAUT, E., GEVEN, K. (2020). What Works to Reduce Inequalities in Higher Education? A Systematic Review of the (Quasi-) Experimental Literature on Outreach and Financial aid. – Research in Social Stratification and Mobility, 65, 100442.
- KALALAHTI, M., LAURI, T., PÖDER, K., NIEMELÄ, P. (2023). What Affects Students' Intention to Abandon their Studies? The Role of Study Conditions, Student Finance and Working in Different Worlds of Student Financing. – Trends in Higher Education (forthcoming).
- MÄNNASOO, K., PÖDER, K., FERRARO, S., HEIN, H., ROZEIK, H. (2022). Kõrghariduse rahastusmudelid ja nende tuleviku kindlus. DOI: 10.48726/rsmdg-rkn83.
- PÖDER, K., LAURI, T. (2021). The Paradox of State-Funded Higher Education: Does the Winner Still Take It All? – Education Sciences, 11(12), 812.
- SAAR, E., ROOSALU, T. (2018). Inverted U-shape of Estonian Higher Education: Post-Socialist Liberalism and Postpostsocialist Consolidation. – 25 Years of Transformations of Higher Education Systems in Post-Soviet Countries. Palgrave Studies in Global Higher Education. J. Huisman, A. Smolentseva, I. Froumin (eds.). Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan.
- TOMUSK, V. (2003). Aristoscientists, Academic Proletariat and Reassembling the MegaMachine: 21st Century Survival Strategies of the Estonian Academia. – International Studies in Sociology of Education. 13(1), 77–99.
- TOOTS, A. (2020). Kuidas uusliberaalid valitsesid bismarckiaanlikku heaoluriiki? Tagasivaade Eesti sotsiaalpoliitika strateegilistele murdepunktiledele. – Acta Politica Estica, (11), 110–136.
- TOOTS, A., LAURI, T. (2022). Nation (Re)building through Social Investment? The Baltic Reform Trajectories. – J. L. Garritzmann, S. Häusermann, B. Palier (eds.). The World Politics of Social Investment (Volume II). The Politics of Varying Social Investment Strategies, 159–184. Oxford: Oxford University Press. DOI: oso/ 9780197601457.003.0007
- VALK, A. (2018). Vajaduspõhine õppetoetus ja selle mõju kõrgkooliõpingutele. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- WILENSKY, H. L. (1974). The Welfare State and Equality: Structural and Ideological Roots of Public Expenditures. University of California Press.

Investeering kõrgharidusse ja selle oodatav tulumäär Eestis

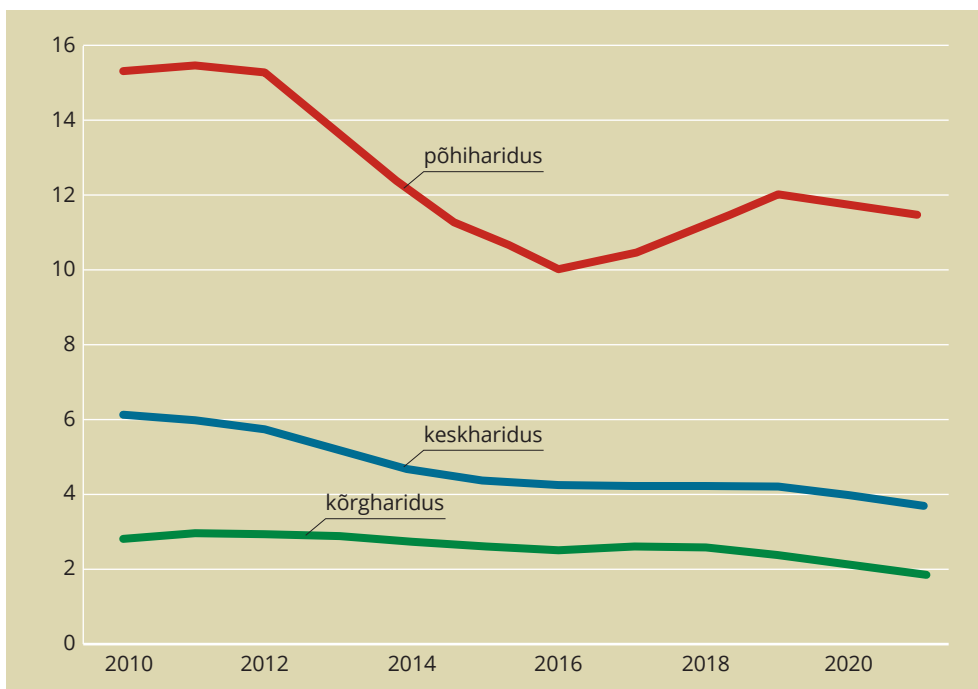
KADRI MÄNNASOO
Tallinna Tehnikaülikooli
majandusanalüüsi ja
rahanduse instituudi professor

Kõrghariduspoliitika ülesanne on luua ajendid, mis motiveerivad kõrgkooli astujaid keskendumale õppimisele ning ülikoole jagama parimal võimalikul viisil teadmisi ja oskusi, sest eesmärgipärasest kõrgharidusest võidab kogu ühiskond.

Arusaam kõrghariduse väärtusest ühiskonnale on võrdlemisi hästi kanda kinnitanud, siiski on jätkuvalt päevakorral küsimused sellest, kuidas mõõta tulu kõrgharidusest, kes on suurimad kasusaajad ning millises ulatuses peaks kõrgharidust rahastama riik ja millises osas üliõpilane. Käesolev artikkel kajastab kõrghariduse kui investeeringu tuluanalüüsi indiviidi ja valitsuse kui ühiskonna esindaja vaatevinklist. Analüüs keskendub inimkapitali akumulatsioonile kõrghariduses, mis võimaldab optimeerida ja mõõta kõrghariduse kui investeeringu sisendeid ja väljundeid ning simuleerida tegureid,

mis kujundavad kõrghariduse tulu nii kõrgkoolilõpetaja kui ka valitsuse jaoks.

Kõrghariduse kahetsusväärne alarahastamine pole põhjendatav väärtunnetusega kõrghariduse olulisusest ja väärtusest ühiskonna heaolule ja arengule, vaid on seotud objektiivsete, kolme tüüpi jaotavate ajenditõrgetega. Esiteks informatsiooni asümmeetria ehk lõhe nähtavate ja hõlpsasti mõõdetavate kõrghariduse kulude ning viitajaga teenitavate ja mõõdetavate ning seetõttu raskemini tõendatavate kõrghariduse tulude vahel. Teiseks kaasneb kõrghariduse rahastamisega, nii nagu teiste investeeringutega, tulevikurisk. Teatud määramatus valitseb õpitavate erialade ja oskuste ning tuleviku tööturu vajaduste kattuvuse osas. Ebakindlust võimendavad ka kiire inflatsioon ja varade kallinemine, mis võivad jätta kõrgharidusse investeerijad hinnarallis halvemasse positsiooni. Kolmandaks teravdab valitsuse jaoks investeerimistõrkeid poliitiline konkurents. Kõrghariduse omandajad ehk suurimad kasusaajad kõrghariduse avalikust rahastamisest moodustavad vähemusosa valijaskonnast. Seega ei pruugi kõrghariduse täiendav rahastus võistlevate eelarveprioriteetide nagu sotsiaaltoetuste või tervishoiu kõrval

JOONIS 1. Tööpuuduse määr aastail 2010–2021 haridustasemete kaupa kõigist tööealistest töösoovijatest, silutud aegrida.

Allikas: Statistikaamet 2022. Joonis autori koostatud

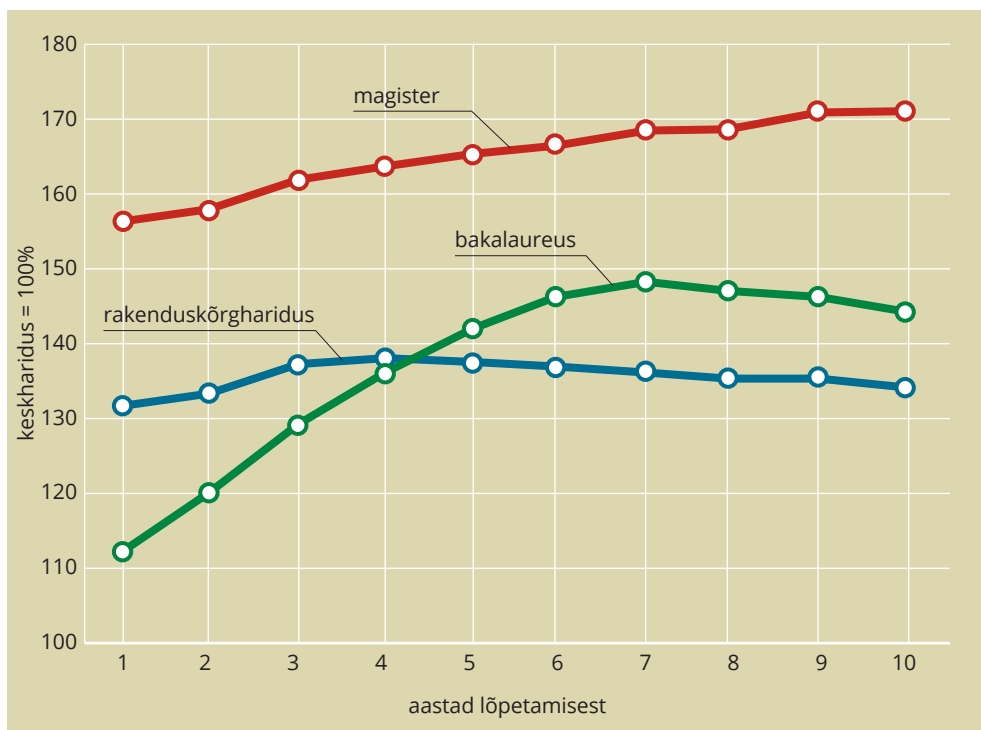
leida valijaskonna piisavat ja laiapõhjalist toetust.

Kõrghariduse omandamine on ülikooli astuja jaoks pikaajaline investering. Toetades ja rahastades kõrgharidust, investeerib tulevikku ka valitsus ja terve ühiskond. Eestis on ülikoolilõpetajate töötuse määr vaid pool keskharidusega töötajate omast ning kordades madalam kui põhiharidusega tööealiste seas (vt joonis 1).

Trosteli (2010) uurimus USA maksumaksjate pikaajalistel andmetel on näidanud, et kõrghariduse palgaboonus pole tööea vältel muutumatu, vaid joonis- $\cap$ -kujulise kõverana üle aastate ning et haridusvõidu maksimum saavutatakse 40.–50. eluaasta vahel. Seejuures leiab ta, et mida kõrgem on haridustase, seda kõrgem ja kestlikum on haridusboonus. Joonis 2 kujutab Eesti töötajate palgaerinevusi haridustasemete kaupa esimesel kümnel

diplomi omandamise järgsel tööaastal. Andmed näitavad, et bakalaureusekraadi omandanute keskmine töine sissetulek ületab keskharidusega hõivatute oma 35–40 protsenti ning magistrikaadi omandanute puhul moodustab palgaerinevus koguni 65–70 protsenti (vt joonis 2). Seega kinnitavad ka sissetulekuandmed Eestis, et kõrgem haridus toob kaasa nii kõrgema kui ka püsivama palgapremia ning et võrreldes rakenduskõrgharidusega avaldub bakalaureuseõppe kui esimese akadeemilise kõrgharidusastme palgavõit viitajaga.

Ülikoolilõpetanute kõrgemast hõivest ja sissetulekutest ning laiemast panusest majandusse ja riigi arengusse võib terve ühiskond maksutulude ümberjaotamise kaudu. Valitsuse ja ühiskonna jaoks mõjutab investeringutulu kõrgharidusest ka see, kui kõrgemad palgad või nimekad ülikoolid välismaal on alternatiiviks

JOONIS 2. Palgasuhe võrreldes keskharidusel baseeruva kutseõppega.

Allikas: Leppik (2021, 2022). Keskmine töine sissetulek 2019, 2020 ja 2021 lõpetanute haridustaseme ja lõpetamise aastate kaupa. Joonis autori koostatud.

töötamisele ja õppimisele kodumaal ning valitsus peab seetõttu ülikoole rohkem toetama, et pakkuda konkurentsivõimelist kõrgharidust tingimustel, mis motiveerib noori Eestis kõrgharidust omandama. Selleks et kõrgharidusega spetsialistid ei lahkuks tööle välismaale, on omakorda oluline, et valitsus toetab ja loob eeldused oskusi ja teadmisi väärtustavate kõrge lisandväärtusloomega töökohtade tekkeks Eesti majanduses.

KÕRGHARIDUSE TULUMÄÄR VÕRDLEVATES UURINGUTES

Tulumäär investeeringust kõrgharidusse nii kõrgkoolilõpetajate kui ka valitsuste jaoks erineb riigiti siiski märkimisväärselt, seejuures on lahknevused arvestatavad ka Majandusliku Koostöö ja Arengu Organisatsiooni (OECD) kuuluvates juhtivates tööstusriikides. Selline tulumäärade erinevus on andnud ainet

mahukale teaduskirjandusele, mis hindab kõrghariduse (ja üldse hariduse) majanduslikku panust ning määratleb ja mõõdab tegureid, mis kõrghariduse sissetulekumõju suurendavad või vähendavad (Psacharopoulos, Patrinos 2018).

Diris ja Ooghe (2018) leiavad 2016. aasta andmetele toetudes kõigis OECD riikides positiivse nelja protsendi künnist ületava kõrghariduse investeeringu tootlusmäära ülikoolilõpetajate jaoks. Eestile hindavad nad vastava tootlusmäära tasemel 7,5 protsenti. De la Fuente ja Jimeno (2009) leidsid Saksamaa 1995–2002 andmetel kõrghariduse tootlusmäära ülikoolilõpetajate jaoks tasemel 9,46 protsenti. Pfeiffer ja Stichnoth (2021) hindavad 2016. aasta andmetele tuginedes 3+2 ülikooliõppe tootlusmääraks 7,4 protsenti. Hoolimata neist positiivsetest keskmistest pole investeering kõrgharidusse ülikooli astuja jaoks kaugeltki riskivaba. Courtioux ja ta kaasautorid (2014) leidsid,

et Prantsusmaal kujuneb ülikooliõpingutest negatiivse tootlusega investeering 5,5 protsendi bakalaureusekraadi omandanute ning 1,8 protsendi magistrikraadi omandanute jaoks.

Ülikoolilõpetaja jaoks on kõrgharidus mitte üksnes tootlik investeering turul taganõutavatesse oskustesse ja teadmistesse, vaid ka tarbimishüve. Tarbimishüve väljendub hariduse kaudse mitterahalise väärtusena, millelt erinevalt sissetulekulisast ülikoolilõpetajad makse ei maksa (Männasoo *et al.* 2022). McMahon (2018) hindas ulatusliku empiirilise teaduskirjanduse põhjal kõrghariduse mitterahalisi hüvesid, sealhulgas parem

Piisav ja järjepidev investeering kõrgharidusse on majanduslikult tasuv ja riigi arenguks möödapääsmatu.

tervis, pikem eluiga, pereliikmete parem käekäik jne, ülikoolilõpetajate jaoks ning ta jõudis järeldusele, et viimased tõstavad investeeringu tulumäära rohkem kui kaks ja pool korda.

Teaduskirjandus tõendab kõrgharidusse investeerimise tulusust ka valitsuste jaoks. Trostel (2010), toetudes USA maksumaksjate pikaajalistele andmetele, hindab valitsusele kõrgharidusse investeerimise tulumääraks 10,3 protsenti. McMahon (2006) leiab, et OECD riikides keskmiselt on kõrgharidusse investeerimise tulumäär valitsuste jaoks 8,5 protsenti. Seejuures hõlmab nimetatud tulumäär üksnes otseseid valitsuse neto-fiskaalsissetulekuid kõrghariduses akumulatsioonid inimkapitali toel kasvanud maksubaasi ega võta arvesse kaudsemaid kõrghariduse hüvesid

tervema, teadlikuma, demokraatlikuma, turvalisema ning arenguvõimelisema ühiskonna näol. Kõrghariduse kaudseid tulusid ühiskonnale hinnanud McMahon (2018) on jõudnud järeldusele, et viimastega arvestades tõuseb kõrgharidusse investeerimise tulumäär ühiskonna jaoks ligi kaks korda.

Investeering kõrgharidusse on majanduslikult väga tulus valdavale osale ülikoolilõpetajatest, valitsusele ja ühiskonnale on piisav ja järjepidev investeering kõrgharidusse mitte üksnes majanduslikult tasuv, vaid ka riigi arenguks möödapääsmatu.

Teaduskirjandus (Hanushhek, Woessmann 2008; Bernardi, Ballarino 2014) on leidnud, et hariduse positiivse majandusliku mõju avaldumiseks ei piisa kvantitatiivsete eesmärkide seadmisest, olgu nendeks ülikooli astujate või ülikooli astujate või lõpetajate arv. Määrava tähtsusega on kvaliteet, mis kätkeb kognitiivsete oskuste kasvu ehk inimkapitali väärtuse akumulatsiooni hariduses. Hariduse kvalitatiivse mõõtme olulisusest annab tunnistust arenguriikide statistika. Hoolimata õppes osalejate arvu märkimisväärsest kasvust arengumaades pole enamikes neis riikides oodatavat majandusedu järgnenud. Sellise tulemuse põhjuseks on keskendumine õppes osalemisele, aga mitte sellele, kui palju on õppijate teadmised ja oskused haridussüsteemis kasvanud.

Kõrghariduse majanduslikku ja sotsiaalset väärtust peegeldavad hoiakute muutumine, omandatud teadmised-oskused ja nende kvaliteet, seevastu keskendumine kõrghariduses osalemise kvantitatiivsetele mõõdikutele ei pruugi majanduskasvust väljenduda.

MUDEL

Optimeerimismudel maksimeerib üliõpilase ja kõrgharidust rahastava valitsuse kasu investeeringust inimkapitali akumulatsiooni, hõlmates vastavalt kahte sihifunktsiooni ning kahte perioodi. Üliõpilane pühendab kõrgkoolis õppimisele aega ja vaeva, mille hinnaks

on samaväärsse panuse eest tööturul teenimata jäänud tulu. Lisaks kaasnevad ülikoolis õppimisega märkimisväärsed nii otsesed õpingukulud kui ka kaudsemad õpinguperioodiga seotud elamiskulud. Valitsus investeerib ülikoolidesse, kes vastutavad kvaliteetse kõrghariduse pakkumise eest, viivad läbi teadus- ja arendustegevust, tagavad kvalifitseeritud teadlaste ja õppejõudude koosseisu ning vajaliku õppe- ja teadustaristu.

Õppija sihiks on maksimeerida sissetulekuid tööea kestel. Valitsuse eesmärgiks on maksimeerida netotulu investeringust kõrgharidusse, ehk kõrghariduse rahastamiselt tulevikus teenitavat maksutulu, mis katab ja ületab ülikoolide rahastamise kulud. Esimesel perioodil investeerib kõrghariduse omandaja õppimisse maksimaalselt kuni kümme semestrit, mis võrdub 3+2-aastase süsteemi magistriõppe semestrite arvuga. Lisaks ajalisele panusele katab õppija ka hariduskulud omaosaluse mahus. Valitsus rahastab esimesel perioodil kõrgharidust õppija omaosalusest üle jäävas osas ning maksustab nii otseste kui ka kaudsete maksudega õppimise kõrvalt või õppimise asemel teenitava tõise tulu. De la Fuente ja Jimeno (2009) pakuvad välja kombineeritud maksutulu määra, mille kujundavad tulumaksumäär, tarbimiskalduvus, käibemaksu (ja aktsiiside) määr ja tööandja sotsiaalkindlustusmaksed. Teisel perioodil, eelduslikult 40 tööaasta vältel, teenib ülikoolilõpetaja töötasu. Töenäosusega P õnnestub ülikoolilõpetajal leida kvalifitseeritud töö ning teenida sissetulekut, mis kasvab võrdeliselt kõrghariduses akumulieritud inimkapitaliga. Töenäosusega $1-P$ rakendumine kvalifitseeritud tööle ei õnnestu ning teisel perioodil teenitav palgatulu võrreldes esimese perioodiga ei tõuse, ehk hariduse palgavõit on null. Palgatuludelt tasutakse tulumaks ning need diskonteeritakse nüüdisväärtusesse. Levin ja McEwan (2001) soovivad haridusse investeerimisel rakendada diskontomäära vahemikus kolm kuni

viis protsenti. Käesolev analüüs rakendab diskontomäära neli protsenti, mis sisaldab raha ajaväärtust ja tarbimise edasilükkamise subjektiivset hinda. Diskontomäär peegeldab nii turuintressimäära kui ka subjektiivse intressimäära komponente ehk raha ajaväärtuse ning praeguse tarbimise tulevikku edasilükkamise ehk intertemporaalse otsustuse hinda.

Kõrgharidus tõstab ülikoolilõpetajate sissetulekuid ning seeläbi valitsuse maksubaasi. Kõrghariduses akumulierunud inimkapitalilt teenitud tuludelt laekuvad valitsusele nii otsesed kui ka kaudsed tarbimisega seotud maksud. Maksubaasi kasvatab ühelt poolt kõrgkooliastujate arv, mida mõjutab kõrghariduse riikliku rahastamise osakaal. Mida suuremas määras riik kõrgharidust rahastab, seda rohkem on ülikoolidesse sisseastujaid. Teiselt poolt mõjutab valitsuse oodatavat maksubaasi kõrghariduses akumulierunud inimkapitali väärtus, millesse panustavad nii üliõpilased kui ka ülikoolid, ning majanduslik tulu, mida ettevõtlus teadmisi ja oskusi rakendades loob.

Mudel leiab optimaalse investeringu kõrgharidusse nii õppija kui ka valitsuse jaoks, maksimeerides üheaegselt õppija ja valitsuse netotulu investeringust kõrgharidusse kahe perioodi vältel.

$$\max_{\text{netotulu}} \left\{ \begin{array}{l} \text{indiviid I periood: töötasu} \\ \text{keskharidusega} - \text{õpingukulud} \\ \text{indiviid II periood:} \\ + \text{diskonteeritud sissetulek} \\ \text{kõrghariduselt} \\ \text{valitsus I periood:} \\ \text{maksutulu keskhariduselt} - \\ \text{kõrghariduse rahastamine} \\ \text{valitsus II periood:} \\ + \text{diskonteeritud maksutulu} \\ \text{kõrghariduselt} \end{array} \right.$$

Optimeerimismudel teeb eeldusi mitmete parameetrite osas, sealhulgas inimkapitali amortisatsioon, inimkapitali akumulatsiooni elastsusparameetrid, kvalifitseeritud töökohal rakendumise

töenäosusfunktsiooni parameetrid, diskontomäära parameeter ning inimkapitali akumulatsiooni tootlikkuse parameeter. Parameetritele omistatavad väärtused tuginevad teaduskirjandusele. Optimeerimise teel otsitavateks suurusteks on indiviidi panus inimkapitali akumulatsiooni mõõdetuna õpitavate semestrite arvus ning valitsuse panus ülikoolide rahastamisse osakaaluna kõrghariduse kogurahastusest. Optimaalsetel õpitavate semestrite ja riikliku rahastuse lahendite väärtustel arvutatakse Dirise ja Ooghe (2018) pakutud arvutuskäigule tuginedes kõrghariduse

***Teadmispõhisele
väärtusloomele
keskenduvad
ühiskonnad suudavad
kõrghariduses
vääringdatud
inimressurssi
tõhusamalt
rakendada.***

investeeringu tulumäär individile ja valitsusele. Optimeerimislahend annab need väärtused õppesemestrite arvule ning valitsuse rahastamise osakaalule, mis maksimeerivad samaaegselt investeeringu tulu kõrgharidusest nii ülikoolilõpetaja kui ka valitsuse ja ühiskonna jaoks.

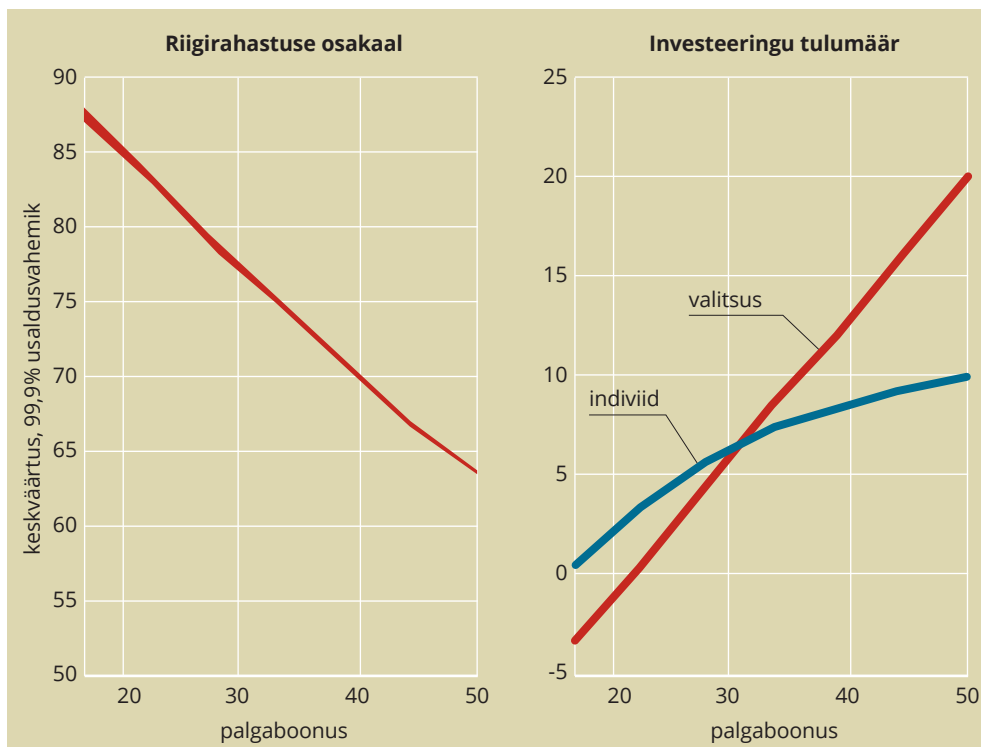
Simulatsioon lähtub optimeerimismudeli lahenditest parameetrite etteantud väärtustel, lastes üksnes muutuda teguril, mille mõju kõrghariduse rahastamisele ning oodatavale tulumäärade hinnatakse ning millele seetõttu omistatakse erinevaid väärtusi. Seejuures keskendub simulatsioonianalüüs esmastele, staatilistele seostele

ega käsitle võimalikke tagasimõjusid ning nende dünaamikat pikemas vaates.

**SIMULATSIOONANALÜÜSI
TULEMUSED JA JÄRELDUSED**

Antud käsitluses on peamine uuritav tegur inimkapitali akumulatsiooni tõhusus kõrghariduses, mille oluline komponent ja väljendus on palgaboonus, mis kätkeb inimkapitalilt loodavat majanduslikku väärtust ja tulu. Inimkapitali akumulatsiooni tõhusust kõrghariduses ja selle väljendust palgaboonusena mõjutavad tugevalt nii õppijate motivatsioon kui ka ülikoolide suutlikkus teha parimal moel õppetööd. Niisiis avaldub palgaboonusena tootlikkus, millega inimkapitali akumulatsioon protsessis osalevad ressursid – õppima asujate olemasolevad teadmised ja oskused, õppimisse panustatud aeg, õppetööks vajalik õppejõudude koosseis ning õppetaristu – loovad uut inimkapitali kvaliteeti ehk kõrgkoolilõpetajate kõrgemat võimekust genereerida majanduslikku väärtust. Seejuures ei sisalda antud käsitluses palgaboonus „diplomipreemiat“ ehk kõrghariduse kui signaali kaudu teenitavat tulu, mis on mudelis eraldi parameetrina arvesse võetud. Kui andmed ei erista õpingute katkestajaid kõrghariduses mitteosalenutest, on empiirilistes uurimustes keeruline kõrghariduse tootlikkuse ja signaali komponente palgaboonuses eristada ning see võib mõjutada oodatava investeeringutulu hinnangutäpsust.

Joonis 3 vaatleb palgaboonus seoseid kõrghariduse riikliku rahastamise osakaaluga ning oodatava kõrghariduse tulumääraga nii õppija kui ka valitsuse jaoks. Jooniselt nähtub, et kõrgema palgaboonus tingimustes vajadus riikliku rahastamise järele langeb. See on selgitav indiviidide kõrgema huviga ja motivatsiooniga kõrgharidust omandada ning seda kaasrahastada, kuna oodatav tulu kõrgharidusest tõuseb. Niisiis, mida kõrgem on palgaboonus, seda rohkem on õppijad valmis oma ressursse, aega ja raha kõrgharidusse panustama ning kasvab ka magistritõppesse astujate osakaal. Tulemuseks

JOONIS 3. Optimeerimislahendid kõrghariduse riikliku rahastamise määrale ning investeeringu tulumäär indiviidi ja valitsuse jaoks palgaboonus muutudes.

Allikas: Joonis autori koostatud.

on see, et investeering kõrgharidusse on tulusam mõlemale – nii ülikoolilõpetajale kui ka valitsusele. Valitsuse jaoks tähendab suurem palgaboonus madalamaid kulutusi õppijate motiveerimiseks ja kõrghariduse toetamiseks ning kõrgemaid oodatavaid maksutuluseid akumulunud inimkapitaali tulevikus. Teisisõnu, kui õppijate jaoks kasvavad palgaboonus tõesuga oodatavad sissetulekud tööea kestel, siis valitsuse jaoks tõusevad nii oodatavad maksutulud kui ka vähenevad kulutused kõrghariduse toetamiseks, et muuta seda potentsiaalsele kõrgkooli astujatele atraktiivsemaks.

Niisiis osutavad tulemused selgelt, et kõrghariduse palgaboonus kasv on kasulik nii ülikoolilõpetajatele kui ka valitsusele, ning seda eriti just viimasele. Veelgi enam, kuna valitsus kogub maksudena avalikku tulu ning jaotab seda ümber, saab kõrghariduse palgaboonus kasu ka

laiem osa ühiskonnast. Väga madala palgaboonus tingimustes seevastu kujuneb valitsuse jaoks investeering kõrgharidusse selle rahalises väärtuses kahjumlikuks, samas kui tulumäär ülikoolilõpetaja jaoks on positiivne, kuigi madal.

Lähtudes empiirilistest andmetest on kõrghariduse palgaboonus tootlik komponent Eestis hinnanguliselt vahemikus 30–40 protsenti. Antud vahemiku keskväärtusel ehk 35protsendilise palgaboonus korral on vastav investeeringu tulumäär indiviidile 7,5 protsenti ning valitsusele 8,6 protsenti. Lähtudes McMahon (2018) uuringus välja pakutud kaudsete mittehahaliste kõrgharidushüvede osakaalust otsestesse rahalistesse hüvedesse, kasvaks investeeringu tulumäär kõrgharidusse selle laiemas tähenduses ligi 20 protsendini indiviidi jaoks ning ligi 17 protsendini valituse jaoks. Sedavõrd kõrget pikaajalist

tootlust suudavad pakkuda vaid vähesed varad ja investeerimisportfellid. Olgu võrdluseks toodud, et globaalsete aktsiaturgude pikaajaline 100 aasta keskmine tootlus jääb 7 protsendi piirimaile (Gutmann, 2014) ning Eesti valitsuse pikaajaliste võlakirjade intressimäär saavutas oktoobris 2022 senise kõrgeima 4,07 protsendilise taseme. (European Central Bank 2022)

Fortin (2006) toob välja, et palgaboonest ei kujunda mitte üksnes kõrghariduse omandanute arv ehk kõrgharidusega spetsialistide pakkumine tööturul, vaid ka kõrghariduspoliitika. Selleks et tõsta hariduse tõhusust, soovivad Hanushek

ja Woessmann (2008) keskenduda senisest rohkem õppijate pingutust tõstvatele ning seda premeerivatele hoobadele. Samuti on ilmselge, et majanduse nõudlusel kõrghariduse järele on märkimisväärne tähtsus palgaboone kujunemisel. Kõrgemale lisandväärtusele keskenduvad majandused suudavad kõrghariduses omandatud teadmisi ja oskusi tulutoovamalt majanduse väärtusloomes rakendada. Kokkuvõtteks on ülikoolilõpetaja ja terve ühiskonna huvides kõrghariduse peamise eesmärgi – inimese arengu – toetamine ning selle avaldumiseks ning rakendumiseks parima keskkonna loomine.

KASUTATUD ALLIKAD

- BERNARDI, F., BALLARINO, G. (2014). Participation, Equality of Opportunity and Returns to Tertiary Education in Contemporary Europe. – *European Societies* 16(3), 422–442. DOI: 10.1080/14616696.2012.750729
- COURTIOUX, P., GREGOIR, S., HOUETO, D. (2014). Modelling the Distribution of Returns on Higher Education: A Microsimulation Approach. – *Economic Modelling* 38, 328–340.
- DE LA FUENTE, A., JIMENO, J. F. (2009). The Private and Fiscal Returns to Schooling in the European Union. – *Journal of the European Economic Association*, 7(6), 1319–1360. DOI: 10.1162/JEEA.2009.7.6.1319
- DIRIS, R., OOGHE, E. (2018). The Economics of Financing Higher Education. – *Economic Policy*, 33(94), 265–314. DOI: 10.1093/epolic/eiy003
- EUROPEAN CENTRAL BANK. (2022). Long-term Interest Rate Statistics for EU Member States. Eurosystem. – https://www.ecb.europa.eu/stats/financial_markets_and_interest_rates/long_term_interest_rates/html/index.en.html
- FORTIN, N. M. (2006). Higher-Education Policies and the College Wage Premium: Cross-State Evidence from the 1990s. – *American Economic Review*, 96(4), 959–987.
- GILEAD, T. (2015). Valuing the Future: Should Educational Benefits be Discounted? – *Oxford Review of Education*, 41(3), 404–420. DOI: 10.1080/03054985.2015.1035704
- GUTMANN, A. (2014). The Fundamental Worth of Higher Education. – *Proceedings of the American Philosophical Society*, 158(2), 136–143. – <http://www.jstor.org/stable/24640201>
- HANUSHEK, E. A., WOESSMANN, L. (2008). The Role of Cognitive Skills in Economic Development. – *Journal of Economic Literature* 46(3), 607–668.
- LEPPIK, M. (2021). Kutse- ja kõrgharidusõppe lõpetanute edukus tööturul 2019. ja 2020. aastal: statistiline ülevaade. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- LEPPIK, M. (2022). Kutse- ja kõrgharidusõppe lõpetanute edukus tööturul 2020. ja 2021. aastal: statistiline ülevaade. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.
- LEVIN, H. M., McEWAN, P. J. (2001). *Cost-effectiveness Analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks: Sage.
- McMAHON, W. W. (2006). The social and external benefits of education. – G. Johnes, J. Johnes (Eds). *International Handbook on the Economics of Education*, 211–259. New York: Edward Elgar.
- McMAHON, W. W. (2018). The Total Return to Higher Education: Is There Underinvestment for Economic Growth and Development? – *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 70, November, 90–111. DOI: 10.1016/j.qref.2018.05.005
- MÄNNASOO, K., PÖDER, K., FERRARO, S., HEIN, H., ROZEIK, H. (2022). Kõrghariduse rahastusmudelid ja nende tuleviku-kindlus. DOI: 10.48726/rsmdg-rkn83
- PSACHAROPOULOS, G., PATRINOS, H. A. (2018). Returns to Investment in Education: A Decennial Review of the Global Literature. – *Education Economics*, 26(5), 445–458. DOI: 10.1080/09645292.2018.1484426
- PFEIFFER, F., STICHNOTH, H. (2021). Fiscal and Individual Rates of Return to University Education With and Without Graduation. – *Applied Economics Letters*, 28(16), 1432–1435. DOI: 10.1080/13504851.2020.1855299
- TROSTEL, P. A. (2010). The Fiscal Impacts of College Attainment. – *Research in Higher Education*, 51, 220–247. DOI: 10.1007/s11162-009-9156-5

Kõrgharidusõppe suundumused ja võimalikud stsenaariumid

UKU VARBLANE
Arenguseire Keskuse ekspert

Digitehnoloogia tähtsustub ja suureneb nõudlus elukestva õppe järele, mis nõuab kõrgkoolidelt valmisolekut, et mitte jääda konkurentsias alla kodu- ja välismaistele haridustehnoloogiale ettevõtetele.

Kõrgharidusõppe otsib kohta muutuv maailmas. Inimesed vahetavad töid ja isegi elukutseid üha kiirenevas tempos ning järjest tavalisemaks muutub palgatöö vaheldumine iseendale tööandmisega. Keskmine eluiga samal ajal pikeneb ning pensioniiga tõuseb. Lisades siia tehnoloogia hoogsat arengut, on ilmne, et tööelu jooksul on vaja teadmisi ja oskusi pidevalt täiendada, sest need vananevad üha kiiremini. Nende suundumuste peegeldus Eesti kõrghariduses on kasvav nõudlus mikro- ja nanokraadide ja muude haridusampsude järele. Kas ja kuidas säilitada sellises olukorras traditsioonilise kraadiõppe

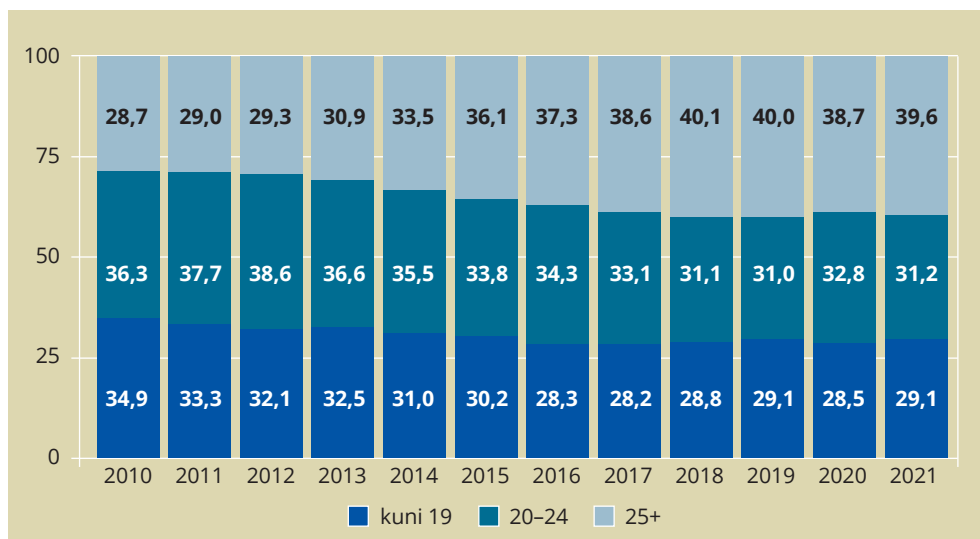
väärtust ja tähendust? Mis ulatuses saab kõrgharidust iga õppija soov ja võimeid arvestades individualiseerida? Millist rolli üldse hakkavad kõrgkoolid täitma tuleviku haridussüsteemis?

Käesoleva artikli eesmärk on selgitada kõrgharidusõppe arengusuundumusi, nende tähendust Eesti kõrgharidusõppe jaoks ning võimalikke kujunevaid stsenaariume. Kirjutis tugineb Arenguseire Keskuse uurimissuunas „Kõrghariduse tulevik“ (Arenguseire Keskus 2022a) koostatud materjalidele, valdkondlikele raportitele ja teaduskirjandusele.

Artikli esimeses pooles kirjeldatakse kõrgharidusõppe peamisi trende ning tuuakse näiteid nende avaldumisest Eestis. Artikli teises pooles arutletakse selle üle, mis võivad osutada võtmetähtsusega teguriteks, millest sõltub kõrgharidussektori tulevane nägu. Seejärel esitatakse kolm visiooni kõrgharidusõppe tulevikust ning kokkuvõtvad järeldused.

KÕRGHARIDUSÕPPE TRENDID

Ümberkorraldusi kõrgharidusmaastikul tõukavad tagant neli peamist arengusuundumust – uued tehnoloogiad, personaliseerumine, rahvusvahelistumine ja ühiskondlike ootuste muutumine.

JOONIS 1. Kõrgharidusõppesse vastuvõetute vanuseline jaotus Eestis.

Allikas: Andmed Eesti Hariduse Infosüsteemi portaalist Haridussilm

Tehnoloogia areng on põhjalikult muutmas tööturгу ja vajaminevaid oskusi

Õppurid võivad asuda tööle ametites, mida õppimise alustamise ajal veel olemas ei olnud – kui paljud kujutasid veel mõned aastad tagasi ette ameteid nagu kodukontoris töötamise juhendaja, plokiahela analüütik, e-spordi treener või algoritmi audiitor. Tehnoloogiline areng, eriti digitehnoloogiates muudab kogu kõrgharidusõppe tegevuskeskkonda. Digitaalne pööre hõlmab väga erinevaid valdkondi, nagu klassiruumis kasutatavad tehnoloogiad, testimine ja hindamine, sisseastumise korraldus või karjääri planeerimine (HolonIQ 2021). Kõigis neis valdkondades arenevad uued ärimudelid, mis täiendavad tänast kõrghariduse maastikku, aga ka konkureerivad sellega. Siiani kõrgkooli ülesandeks olnud funktsioonid võivad jaguneda erinevate teenuseosutajate vahel. Äärmuslikul juhul on tuleviku kõrgkool kui õppeteenuste platvorm, kus kõrgkooli kaubamärgi all ja kvaliteedistandardite alusel õpetavad mitmesuguste haridusteenuste osutajad; õpianalüütikat, testimist ja hindamist

pakuvad teised teenuseosutajad ning õppeprotsessis kasutatavaid tehnoloogiaid käitavad kolmandad.

Digitehnoloogiate areng loob kõrgkoolidele ka mitmeid võimalusi – näiteks suurendada kõrgkooli sisemiste protsesside efektiivsust, parandada teadmiste edasiandmise viise parema õpikogemuse kaudu ja tudengi elustiiliga arvestava õpikeskkonna (näiteks interaktiivsed veebimaterjalid või loengute järelvaatamise võimalused). Samuti võimaldavad digitehnoloogilised lahendused lihtsustada tagasiside andmist ning edendada suhtlust õpikogukonna osaliste vahel (sotsiaalmeediagrupid jms) (Männasoo *et al.* 2022).

Ootused kõrgharidusõppele on muutumas

Industriaalühiskonna mõtteviisi, et inimese elu jaguneb eraldiseivateks etappideks, nagu lapsepõlv, hariduse omandamine, tööiga ning pensioniiga, ei vasta 21. sajandi karjäärimudelile (OECD 2020). Diplomitest ja kraadidest olulisemaks muutub elukestev õpe, mille peamine eesmärk on teadmiste ja oskuste ajakohasena hoidmine, mitte kraadide omandamine.

Koos kogu elukaart hõlmava õppe tähtsuse kasvuga mitmekesisustub ka üliõpilaskond. Tudengite seas muutuvad tavalisteks need, keda varem peeti ebatraditsioonilisteks õppuriteks: kõrghariduse omandamist edasi lükanud õppijad, töö kõrvalt õppijad, ülalpeetavatega õppijad või need, kes pole lõpetanud standardset keskharidust. Järjest suurem osa õppijaid ei tule otse keskkoolist – Eestis on 25+ aasta vanuste õppijate osakaal kasvanud kümne aastaga rohkem kui kümne protsendipunkti võrra (joonis 1).

Õppetöö isikupärasemaks

See kõik toob kaasa ootuse, et kõrgharidus sobituks eripalgeliste elustiilide ja eelistustega. Enesestmõistetavaks saab eeldus personaalseks ning paindlikuks õppimise aja, koha, vormi ja mahu käsitluseks. See kannustab kõrgharidusõppe mitmekesistumist (KPMG 2020). Mitteakadeemiliste sertifikaatide laiem kasutuselevõtt hägustab piire õppeasutuste vahel, sealhulgas kõrgharidusõppe ja muud tüüpi keskkoolijärgse õppe vahel (Wheelahan, Moodie 2021).

Üks kõrgharidusõppe personali-seerumise ilming, mis on tugevalt seotud kasvava vajadusega elukestva õppe järele, on **mikrovalifikatsioonid** (*microqualifications*) ehk õpiampsud – pikemad tervikliku sisuga täiendusõppeprogrammid tasemeõppeainete baasil. Kuigi mikrovalifikatsioonide mõiste ei ole väga täpselt piiritletud ja selle tähendus võib riigiti erineda, ollakse mikrokraadide elujõulisuses suhteliselt veendunud. Mikrokraadidel nähakse potentsiaali parandada ligipääsu kõrgharidusele, toetada enesearendamist ja personaliseeritud, tudengikeskset õppimist, teenides samas ka tööandjate huve (Wills, Xie 2016).

Üks aste veel suurema personaliseerituse suunas oleks õppekavade nn lahtipakendamise (*unbundling*) nii nagu mitmes teises eluvaldkonnas, näiteks meediatööstuses, panganduses ja kindlustuses toimunu (CIFS 2019). Teoreetiliselt oleks võimalik õppijal panna kokku omaenda unikaalne

õppekava, võttes kursusi erinevatelt erialadelt ning mitmetelt haridusepakku-jatelt. Läbimõeldud ja tervikliku õppekava kokkupanek nõuaks üliõpilaselt ülimalt teadlikku lähenemist ning kõrgkoolilt suurt tähelepanelikkust õppeprotsessi haldamisel. Seetõttu täielikku lahtipakendamist lähiajal tõenäoliselt ei saa pidada. Siiski võib pidada selgeks suundumuseks, et olemasolevate õppekavade sees kasvab individuaalselt sisustatav osa.

Mitmetahuliselt rahvusvaheline

Vaatamata koroonapandeemiast tingitud tagasilöögile on kõrgharidus muutumas üha rahvusvahelisemaks. 2011. aastal õppis välismaal hinnangu-liselt neli miljonit tudengit ning 2019. aastal juba kuus miljonit (UIS 2022). Kõrghariduse rahvusvahelistumine on samas märksa mitmeplaaniisem kui tudengite rahvusvaheline mobiilsus. Järjest tähtsamaks saavad mitmesugused rahvusvahelise koostöö vormid nagu partnerlussuhted eri riikide kõrgharidusasutuste ja õppekavade vahel, kraadiõppe pakkumine teistes riikides ning rahvusvahelised vaba juurdepääsuga veebipõhised massikursused ehk MOOC-id (Männasoo et al. 2022). Viimaste eeliseks on skaleeritavus – iga osaleja lisandumine kasvatab kursuse pakkumise kulusid väga vähe (Kalman 2014). Rahvusvahelist ja mitmekultuurilist mõõdet lõimitakse üha sagedamini õppekavadesse ka kodumaises õpikeskkonnas – seda tuntakse mõiste all „rahvusvahelistumine kodus“ (*internationalisation at home*). Sel viisil suudavad kõrgharidusõppe läbinud paremini mõista erinevaid vaatenurki ja kultuure, mis tuleb kasuks tööturul ja ettevõtluse edendamisel, aga ühtlasi suurendab ühiskonna sidusust ja julgeolekut.

Globaalsetele väljakutsetele lahenduste leidmisel vaadatakse järjest rohkem kõrgkoolide suunas.

Maa ilma rahvastik kasvab sajandi keskepaigaks ligi kümne miljardini (UN 2022), ühiskonna

	Kulu- efektiivsus	Kvaliteet	Kätte- saadavus	Tulemuslikkus
Digitaliseerumine	-/+	+	+	-
Rahvusvahelistumine	-/+	+	-/+	+
Personaliseerumine	-	-/+	+	+
Ühiskonna teenimine	-	+	+	+

TABEL 1. Arengusuundumuste tähendus Eesti kõrgharidusõppele

Allikas: Arenguseire Keskus (2022b)

vananemine seab surve alla tervishoiu- ja sotsiaalsüsteemid ning ohtlikult soojenev kliima tähendab vajadust vähendada kasvuhoonegaaside teket ja koormust looduskeskkonnale. Sellised interdistsiplinaarsed väljakutsed nõuavad väga erinevate valdkondade teadmise ühendamist. Kõrgkoolid on ilmselt parimad ja kõige loogilisemad kandidaadid juhtimaks toimetulekut suurte ühiskondlike muutustega ning otsimaks probleemide lahendusi. Lisaks globaalsete väljakutsetega tegelemisele kasvab mitmel pool ka ootus, et kõrgkoolid eesmärgistaksid ja toetaksid rohkem kohaliku majanduse ja elukeskkonna arendamist. Seega oodatakse tuleviku kõrgkoolidelt korraga rahvusvaheliseks ja kohalikuks olemist, suunates rahvusvahelises koostöös saadud infot ja teadmisi kohalikuks hüvanguks (Arenguseire Keskus 2022b).

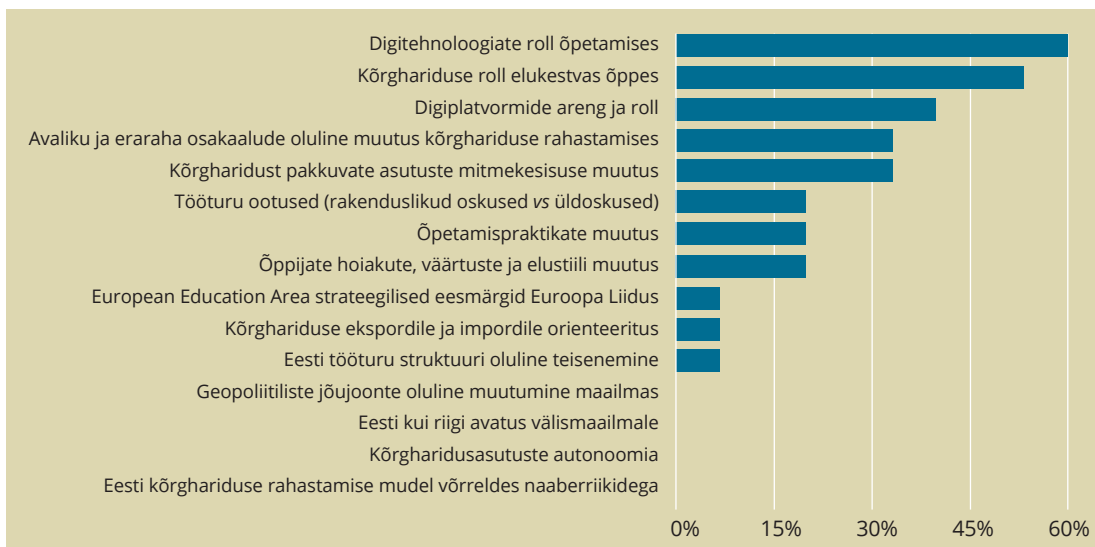
TRENDIDE TÄHENDUS EESTI KÕRGHARIDUSÕPPELE

Trendide tähendus saab hinnata, pidades silmas kuluefektiivsust, kõrgharidusõppe kvaliteeti, kättesaadavust või tulemuslikkust ehk lõpetamise määra ja tööturul rakendumist (tabel 1). Digitaliseerimine kui kõige nähtavam tehnoloogilise arengu mõõde ei pruugi Eesti kõrgkoolidele tuua kulude kokkuhoidu (Männasoo *et al.* 2022). Ühelt poolt võimaldab digitaliseerimine sisemisi protsesse küll kulutõhusamaks muuta, kuid teisalt toob kulusid juurde. Kuivõrd veebis on kõrgkvaliteetsed õppematerjalid (nt tippülikoolide veebikursused) igapähele vabalt kättesaadavad,

peavad kõrgkoolid pakkuma õppurile lisaväärtust näiteks tudengikesksete õpitegevuste, probleemipõhise õppe või konstruktiivse personaliseeritud tagasiside kaudu. Need tegevused on (aja)kulukad, mistõttu digitaliseerimine vähemalt lähitulevikus ei võimalda kogukulusid vähendada. Kaugemas tulevikus võib olla võimalik pakkuda nii personaliseeritud õpikogemust kui ka madaldada kulusid, kasutades erinevaid masinõppe ja tehisintellekti rakendusi – näiteks on järjest levinum virtuaalsete õpiassistentide kasutamine. Positiivse poole peale saab kanda veebikursuste leviku mõju hariduse kättesaadavusele. Eesti elanikud on neid võimalusi ka agaralt kasutamas – 2021. aastal läbiviidud küsitlus näitas, et viimase kolme kuu jooksul oli 25–64-aastastest Eesti elanikest osalenud mõnel veebikursusel 35 protsenti (2019. aastal 15%). See näitaja oli Euroopa Liidus kõrgem vaid Hollandis, Islandil ja Sloveenias.

Kulude kasvu toob paraku ka personaliseerumise trend – individuaalne lähene mine on kulukas, kuid kui seda mitte teha, kannatab akadeemiline sooritus, tudeng katkestab õpingud, läheb alternatiivse teenusepakkuja juurde vms. Samas on Eesti kõrgkoolide lähtepositsioon personaalsema õppekogemuse pakkumiseks soodne, sest õppurite-õpetajate suhtarv on teiste riikidega võrreldes pigem madal – Eestis oli 2019. aastal kolmanda taseme hariduses ühe õppejõu kohta keskmiselt 13 tudengit, samas OECD riikide keskmine näitaja on 15 (OECD 2021).

Ootus, et kõrgharidussüsteem aitab

JOONIS 2. Eesti hariduseksperthide hinnangud kõrgharidusõppe tuleviku võtmeteguritele (N=15).

Allikas: Arenguseire Keskus (2022b)

rohkem kaasa sotsiaalmajanduslike ja keskkonnaprobleemide lahendamisele, nõuab samuti lisakulusid. Kõrgkoolide vaatest on see lisaülesanne, mille täitmiseks on vaja eraldada töötunde.

Kõrgharidusõppe rahvusvahelistumine suurendab Eesti kõrgkoolide jaoks turgu, kuid ühtlasi kasvatab konkurentsi. Tihedama konkurentsi näiteks on eelnevalt toodud digitaalse sisu globaalselt kättesaadavaks muutumine, kuid samamoodi kasvab konkurents ka välistudengitele. Eesti kõrgkoolidele on välistudengid võimalus teenida tulu, kuid oluline on ka talentide ligimeelitamine, mõeldes sellele, et igal aastal jääb tööealisi inimesi Eestis mitme tuhande võrra vähemaks. Õppekvaliteedi mõttes laiendab rahvusvaheliste võrgustikega liitumine üliõpilaste võimalusi – näiteks Tallinna Tehnikaülikool on kuue Euroopa tipptasemel tehnikaülikooli koostööprojekti EuroTeQ partner, luues üliõpilastele võimalusi õppida oma õppekava raames kogu Euroopas. Veelgi ambitsioonikamad võimalused transnatsionaalse hariduse vallas puudutavad kraadiõppe pakku-mist teistes riikides (nt EBS Helsinki).

Samamoodi võib mõne välisriigi kõrgkool 10–15 aasta perspektiivis asuda pakuma kraadiõpet Eestis.

KOLM LÜHILUGU KÕRGHARIDUSE TULEVIKUST

Kõrghariduse tulevikustsenaariumide visandamiseks paluti Arenguseire Keskuse kõrghariduse seires Eesti haridusvaldkonna ekspertidel reastada võtmetähtsusega tegurid, millest sõltub Eesti kõrgharidussektori tulevane nägu. Kahe kõige olulisema tegurina tõusid esile digitehnoloogia roll õpetamises ja kõrgkoolide roll elukestvas õppes (joonis 2).

Mõeldes kõrghariduse rollile elukestvas õppes, saab välja tuua kaks vastandlikku arenguteed. Ühe võimalusena reageerivad kõrgkoolid kiiresti ja ulatuslikult oskuste üha kiiremas tempos aegumisele, pakku-des paindlikke täiend- ja ümberõppevõimalusi. Riik võib seda soodustada, luues kõrgkoolidele täiendõppeturul eeliseid, sest leiab, et kõrgkoolide suur turuosa tõstab õppe kvaliteeti. Võimalik on ka teistsugune areng, kus täienduskoolituse vajaduse kasvuga muutub haridusteenuste

turg märksa mitmekesisemaks, tekib arvukalt haridusteenuseid osutavaid ja haridustehnoloogiaid pakkuvaid ettevõtteid. Akadeemilise kraadi tähtsus teadmiste ja oskuste signaalseerimisel kahaneb.

Digitehnoloogiatega roll õpetamises saab samuti avaldada mitmeti. Õppejõudude roll õppeprotsessis võib tehisintellekti arengu toel märgatavalt teisenda ning õppimine muutuda individuaalsemaks nii sisult kui ka vormilt. Muutused võivad olla ka märksa tagasihoidlikumad – õppimine on tulevikus küll rohkem veebipõhine,

Kõrgharidusõppe rahvusvahelistumine suurendab Eesti kõrgkoolide jaoks turgu, kuid ühtlasi kasvatab konkurentsi.

kuid digilahendused täidavad eelkõige õppeplatvormi ülesandeid. Õppejõudude roll küll teiseneb, kuid ei vähene praegusega võrreldes oluliselt. Neid erinevaid arenguteid kombineerides saab esitada kolm võimalikku stsenaariumi.

Riikliku elukesteva õppe stsenaariumis loob riik kõrgkoolidele eeliseid täienduskoolitusturul osalemiseks, näiteks andes mikrokraadide pakkumise ainuõiguse. Kõrgkoolid pingutavad, et käia kaasas muutunud karjääriootustega ja pakkuda paindlikke õppimisvõimalusi – eesmärk on muuta töö käivatele õppijatele hariduse omandamine hõlpsamaks.

Mikrokraadidest saab kokku panna akadeemilise kraadi ning see soosib järjepidevalt erisuguseid n-ö kõrgharidusampse võtma. Haridustehnoloogia ettevõtted arenevad kiiresti, kuid mitteakadeemilised sertifikaadid jäävad tähtsaks vaid piiratud valdkondades, eelkõige tehnoloogia-sektoris. Ühelt poolt kasvab avalik rahastus kõrgharidusse, teisalt toovad õppemaksud ning tasuline täienduskoolitus kõrgkoolide eelarvetesse arvestatavat lisatulu, mis võimaldab hoida tööliisavalt personali. Õppimine on märksa digitaalsem, kuid õppejõudude töömaht ei kahane, sest tagasiside pakkumine, seminaride ja grupitööde juhendamine võtab palju aega. Virtuaalne õppeassistent ei suuda neid ülesandeid veel liisavalt hästi täita ning üks on õppijatel samuti ootus, et kõrgkoolis õppimise juurde käib ka ümbritsev akadeemiline õhkkond. Kõrgkoolid kasvavad nii õppijate kui ka õppejõudude arvult.

Eliitkõrghariduse stsenaariumis on elukestva õppe maastik rangelt turupõhine ja kõrgkoolidele ei tehta eeliseid. Uued turuosalised, eelkõige haridustehnoloogia ettevõtted, reageerivad paindlikult ja pakuvad sageli kõrgkoolidest suuremat väärtust. Mitteakadeemilised sertifikaadid saavad tähtsaks ka väljaspool tehnoloogia-sektorit. Mõned tööandjad on rahul, et hoogsalt on käima läinud täppisõpe ehk spetsiifiliste oskuste pakkumine just siis, kui neid on vaja, selle asemel et pakkuda kõigile ühesugust laia valikut erinevatest oskustest, mida võib kunagi vaja minna. Teised kurdavad, et vanasti olid noored mitmekülgsemad, laiema silmaringi ja uuenduslikuma mõtteviisiga. Kõrgkoolid muutuvad elitaarsemaks ning paljudes valdkondades täidavad nende rolli haridustehnoloogia ettevõtted, ametikoolid jt praktilisemad õppevõimalused. Hāgustuvad piirid nende õppeasutuste vahel, õppimiseks pakutakse eri vorme (kontakt-, veebiõpe või nende kombinatsioon), eksperimenteeritakse enam

õpitu sisuga ning õpetamise meetoditega. Kõrghariduse rahastamine tugineb peaaesjalikult avalikule rahale, turult teenitav lisa on väike. Kõrgkoolid tõmbuvad kokku ja sektor tervikuna kahaneb.

Virtuaaliilikooli stsenaariumis digitaliseerub õppimine nii sisult kui ka vormilt. Tudengid ei võrdle õppimiskogemust ainult haridussektori raames, vaid palju laiemalt – kui Amazon, Netflix ja Uber pakuvad isikupärastatud teenuseid, tekib samasugune ootus ka kõrgharidusele. Tehnoloogilised lahendused ei ole pelgalt vahend õppetöö läbiviimiseks, vaid järjest enam õppe olemuslik osa – alates virtuaalses klassiruumis kasutatavatest tehnoloogiatest, testimisest ja hindamisest, sisseastumise ja tunnistuste andmise korraldamisest ja karjääri planeerimisest. Personaliseeritud õpikogemust pakuvad masinõppe ja tehisintellekti rakendused. Need võimaldavad ühteaegu nii kulude kokkuhoidu kui ka personaliseeritud lähenemist. Igaüks saab õppida omas tempos ja mängustamine aitab haarata õppijate tähelepanu – vähemalt ajutiselt.

Digitaalne haridusmaastik on praegusest märksa globaalsem. Koos rahvusvahelistumisega kasvab ka globaalsete tehnoloogiagigantide turujõud – Google'i ja Microsofti hallatavad platvormid muutuvad haridusmaastikul domineerivaks. Globaalsel turul leiavad kõrgkoolid oma niši, pakkudes ainekursusi digiplatvormidele, kuid tulusus on piiratud platvormil valitsevate mängureeglitega. Elukestva õppe kasvavast turust kõrgkoolid eriti osa ei saa. Kõrgharidusõppe riiklik rahastus jääb praegusele tasemele, kuna leitakse, et tagada tuleb vaid hädavajalik ja raskemini digitaliseeritav õpe, ülejäänud valdkondades las tegutsevad turujõud. Digitaliseerimine võimaldab mõne õppetööga seotud protsessi automatiseerimise arvelt inimtööjõudu säästa, kuid eelarved on pingelised ja elevandiluu torni võrdlust kõrgkoolidest rääkides enam ei kasutata.

KOKKUVÕTE

Artiklis kirjeldati teaduskirjanduses ja valdkondlikes raportites esile kerkivaid võtmetrende, millega kõrgkoolid ja kõrgharidusõppe peab arvestama – avarduvad tehnoloogilised võimalused, kasvavad ootused personaalsema õpikogemuse järele, kõrgharidus muutub üha rahvusvahelisemaks ning tugevneb, kõrgkoolidelt oodatakse suuremat rolli ühiskonna teenimisel.

Kõrgharidussüsteem peab lisaks muutustega kohanemisele nendeks ette valmistuma. Kui klassikalised kõrgharidusasutused on liiga aeglased eelöeldud uuendustega kaasa minema, võivad nad end leida olukorrast, kus nendega on asunud mitmes aspektis edukalt konkureerima kodu- ja välismaised haridus- jt valdkondade ettevõtted.

Eesti kõrgharidusõppe nägu kõige enam kujundava kahe tegurina tõusid esile digitehnoloogia roll õpetamises ja kõrgkoolide osa elukestvas õppes. Mõlema puhul on võimalikud erinevad arenguteed, mis osalt sõltuvad ka riigi valikutest – näiteks, kas kõrgkoolidele luuakse täiendusõppeturul regulatsioonidega eeliseid või mitte.

Kuigi täiesti tulevikukindla kõrghariduse retsepti ei ole võimalik pakkuda, saab kirjeldatud põhisuundumuste alusel teha kolm järeldust, mida kõrgharidussüsteemi arendusel silmas pida.

1. Kõrgharidussüsteemil seisavad ees struktuursed väljakutsed – oma väärtuse säilitamiseks peavad kõrgkoolid muutuma märksa paindlikumaks ja uutele karjääriootustele vastavamaks.
2. Uute tehnoloogiapõhiste ärimudelite teke väljaspool traditsioonilist kõrgharidussüsteemi tähendab, et kõrghariduse pakkujad peavad olema valmis nii nendega konkureerima kui ka koostööd tegema.
3. Elukestva õppe tähtsus kasvab ning seeläbi kogu sellega seotud turuosa haridussüsteemis.

KASUTATUD ALLIKAD

ARENGUSEIRE KESKUS (2022a). Kõrghariduse tulevik. – <https://arenguseire.ee/uurimissuunad/korghariduse-tulevik/>

ARENGUSEIRE KESKUS (2022b). Kõrghariduse tulevik. Arengusuundumused aastani 2035. Raport. Tallinn: Arenguseire Keskus.

[CIFS] COPENHAGEN INSTITUTE FOR FUTURES STUDIES. (2019). Rethinking Higher Education: Structural Transformations on the Horizon.

HOLONIQ. (2021). Education in 2030. Five Scenarios for Future Learning and Talent.

KALMAN, Y. M. (2014). A Race to the Bottom: MOOCs and Higher Education Business Models. – Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning, 29(1). DOI: 10.1080/02680513.2014.922410.

KPMG INTERNATIONAL. (2020). The Future of Higher Education in a Disruptive World. – <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/10/future-of-higher-education.pdf>

MÄNNASOO, K., PÖDER, K., FERRARO, S., HEIN, H., ROZEIK, H. (2022). Kõrghariduse rahastusmodelid ja nende tuleviku-kindlus. Uuring. Tallinn: Arenguseire Keskus.

OECD. (2020). Back to the Future of Education: Four OECD Scenarios for Schooling. Educational Research and Innovation. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/178ef527-en.

OECD. (2021). Education at a Glance 2021: OECD Indicators. Paris: OECD Publishing. DOI: 10.1787/b35a14e5-en

[UIS] UNESCO Institute for Statistics. – <http://data.uis.unesco.org/> [UN] United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2022). World Population Prospects 2022: Summary of Results. UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3.

VARBLANE, U. (2022). Kõrghariduse rahastamise stsenaariumid Eestis. Uuring. Tallinn: Arenguseire Keskus.

WHEELAHAN, L., MOODIE, G. (2021). Gig Qualifications for the Gig Economy: Micro-credentials and the 'Hungry Mile'. – Higher Education, 83, 1279–1295. DOI: 10.1007/s10734-021-00742-3

WILLS, C., XIE, Y. (2016). Toward a Comprehensive Theoretical Framework for Designing Digital Badges. – D. Ifenthaler et al. (Eds.). Foundation of Digital Badges and Micro-credentials: Demonstrating and Recognizing Knowledge and Competencies. Springer.

Kutsehariduse sotsiaalne ökoloogia¹

KRISTA LOOGMA
Tallinna Ülikooli
haridusteaduste instituudi
kutsehariduse teenekas
professor

Kutsehariduse ja tööturu paremasse vastavusse viimiseks tuleb nii praegused kui ka tulevased töötajad varustada oskuste-teadmistega, mis võimaldavad neil reageerida kiirelt muutuvatele oludele, ja tagada nende õppimisvõime kogu elukaare jooksul.

Selles kirjutises analüüsin kutsehariduse valdkonna arengut, toetudes Eestis läbi viidud uuringute² tulemustele, statistikale, ülevaadetele ja rahvusvahelistele võrdlusandmetele. Eestis on kutsehariduse reform kestnud pikalt – alates 1990. aastate lõpust. Reformi käigus on esile tõusnud kaks probleemi: kutsehariduse pakkumise ja tööturu nõudmise seostamine ning

teiseks, küsimus kutsehariduse mainest võrreldes akadeemilise haridusega.

Paljudes Euroopa Liidu liikmeriikides pole need kaks küsimust nii teravad, eriti seal, kus domineerib duaalne kutsehariduse süsteem. Klassikaliste näidetena võib tuua Saksamaa ja Austria, kus tänapäevane kutseharidus tugineb suuresti juba ajaloolis-kultuuriliselt arenenud õpipoisi-õppe ja töökohal õppimise printsiipidele ning kutseharidusse sisenetakse peamiselt töökohtade kaudu. Pärast kutse omandamist on neis riikides tööle hakkamine lihtne, kutse pakub turvalise sotsiaalse positsiooni ning kutsehariduse prestiiž on suhteliselt hea.

Mitmes koolipõhises süsteemis, nagu Balti riikides, Rootsis jm aga mõistetakse kutseharidust peamiselt esmakutseõppena pärast põhikooli, mis viib õppijad eraldiseisvate õpiteedeni ja sisaldab keskkutsehariduse tasandil konflikti üldhariduse ja kutsehariduse vahel (CEDEFOP, 2018). Nii on ka Eestis püsiv struktuurne konflikt põhikoolijärgse akadeemilise (gümnaasiumist kõrgkooli) ja kutsehariduse suuna (kutsekeskharidusest tööturule) vahel, mis tähendab, et valdav osa põhikoolilõpetajast (ca 70%) suundub üldharidusteele ja väiksem osa (ca 30%) kutseõppesse (Loogma et al. 2019). Eesti puhul ilmneb lisaks sellele, et pääs kutsehariduse suunalt

1 Artikkel on lühendatud ja täiendatud versioon raamatust „Haridusmõte“ avaldatud artikli (Loogma 2020) põhjal.

2 Peamiselt ETAGi rahastatud uurimisgrandi „Õpetajate professionalism ja professionaalsus muutuv kontekstis“ (2014–2019) raames kutsehariduse uurimisgrupi teostatud uuringud.

kõrghariduse tasemele edasi õppima on raskendatud hoolimata sellest, et barjääre on püütud maha võtta hariduspoliitiliste vahenditega. Need on näiteks riigieksamite nõude kaotamine rakenduskõrgkooli astumisel ja tasuta aasta riigieksamiteks ettevalmistumiseks kutsekeskhariduse omandamise järel. Siiski võib kutsehariduse suund viia paljudel juhtudel haridusliku tupikteeni. Kui aastal 2009 asus samal aastal kutsekeskhariduse lõpetamise järel kõrgharidust omandama 11 protsenti, siis 2018. aastal vaid 6,4 protsenti lõpetajaist.

Võib öelda, et mõlemad küsimused kuuluvad nn riukalike (*wicked*) probleemide (vt nt Ruus 2017) hulka, millele pole lihtsaid ja ühemõttelisi lahendusi. Üksteist mõjutavate struktuuride, institutsioonide ja inimeste kooslust, milles on oluline roll iseorganiseerumisel, on hakatud käsitleda sotsiaalse ökoloogia (*social ecology*) mõiste abil. Poliitilised protsessid, ajaloolised ja kultuurilised asjaolud, võimusuhted, majanduse ja sotsiaalsed muutused moodustavad iseorganiseeruvaid ja ennast alalhoidvaid ökoloogiaid (Evans *et al.* 2014). Taasiseseisvusajal toimunud komplekssete muutuste selgitamiseks tundub otstarbekana vaadelda kutseharidust just sotsiaalse ökoloogia kaudu, mis aitab mõista kutseharidust ja selle muutumist mõjutavaid keerukaid tegureid, kaotamata silmist tervikut.

Sotsiaalne ökoloogia hõlmab institutsioonid, mille raames tegutsetakse; mitmesugustes rollides ja eri positsioonidel, koosmõjus toimivad inimesed ja grupid; tegijatevahelised seosed, vastastikused mõjutused (konkurents, koostöö jm) ja tagasisideahelad; muutused (nt poliitikamuutused), mis võivad vastastikuste seoste mustreid muuta (Weaver-Hightower 2008). Sotsiaalse ökoloogia toimise selgitamine nõuab ka laiemat kultuuri, ajaloo ja ühiskonna mõistmist, milles mingi ökoloogia toimib (*ibid.*). Sotsiaalsete ökoloogiate puhul on tähelepanuväärne, et nad on iseorganiseeruvad ja võivad seetõttu toimida vastastikuses

sõltuvuses ilma (tsentraalse) sekkumise või reguleerimiseta ning ettenägematult ja juhitamatult. Seetõttu on indiviididel ja gruppidel võimalusi *agentsuse* ehk toimevõime väljendamiseks nii, et see võib vastastikuste sõltuvuste kaudu mõjutada kogu ökoloogia dünaamikat.

Kutsehariduse ökoloogia koosluse moodustavad iga selle haridussektoriga seotud kontekstitegur ja institutsioon, samuti inimesed ja grupid, kes seda sektorit mõjutavad või on selle toimimisest mõjutatud. Sotsiaalse ökoloogia mõiste kasutamine võimaldab vaadata ka nendele asjaoludele, mis jäävad peamiste tegijate – koolide, õpetajate, praktikaettevõtete, väljalangevuse, kutsehariduse maine jm nähtuste taha, ning näha üksikute poliitikamuutuste laiemaid järellainetusi.

NÕUKOGUDE SÜSTEEMIST EUROOPA LIIDU KUTSEHARIDUSE RAAMISTIKKU

Nõukogudeaegsel kutseharidusel oli mõningaid ühisjooni duaalse süsteemiga: ettevõtete ja kutsekoolide vahel toimis plaanimajanduse alusel tihe koostöö. Ühelt poolt oli see koolipõhine süsteem, kuna õppijad asusid õppima kutsekoolidesse, kuid õppeaja jooksul oli neil mitmesuguse praktilise õppe perioode ettevõtetes. Teisalt toimis süsteem peamiselt ettevõtete ja kutsekoolide koostöös suunamisplaanide ja ettevõtete sölmitavate lepingute alusel. Eriti tihe koostöö oli kutsekoolide ja üleliiduliste suurettevõtete vahel. Viimased toetasid koole nn tugiettevetena (Liivik *et al.* 2013) ressurssidega, pakkusid praktikavõimalusi ja kindlustasid töökohad riiklike suunamisplaanide alusel ja kohustusega töötada selles ettevõttes vähemalt kolm aastat peale lõpetamist. Seetõttu võib öelda, et tolleaegne kutseharidus oli üsna hästi kooskõlas tööjõu nõudmisega, eriti suurtes tööstusettevõtetes. Kutsekoolides õpetatavad oskuste profiilid olid aga konkreetsele ettevõttele suunatud ja masstootmise tingimustes väga kitsad (*ibid.*).

Ideoloogilises plaanis oli nõukogude-aegne kutseharidus nn töölisklassi projekt, mille abil taheti vähendada lõhet töölisklassi ja intelligentsi/keskklassi vahel, et saavutada klassideta ühiskonna ideoloogiline eesmärk ja samas pakkuda töölisklassile teatud privileege (garanteeritud eluaegsed töökohad, ametühingute kaudu toimunud hüvede jaotamise skeemid jm).

Pärast ebaõnnestunud katseid lõimida alates 1970. aastate algusest üld- ja kutseharidus keskhariduse tasemel, muutus kesktaaseme haridus 1980. aastate lõpuks selektiivseks – lõpetajate võimalused tööturul, eriti aga hariduses edasilükkumiseks olid äärmiselt erinevad neil, kes lõpetasid nn eliitkooli e süvendatud õppekavaga keskkooli, ja teistel, tavalise üldharidusliku keskkooli või kutsekooli lõpetanutel. Suurim veelahe jooksis üldharidusliku/akadeemilise ja kutsehariduse vahelt. Vaid üks protsent kutsekooli lõpetajaist suundus 1980. aastatel edasi kõrgharidusse (Helemäe *et al.* 2000). Selline pärand tõi 1990. aastatel kaasa suuri tööjõuprobleeme ning samal ajal kinnistas avaliku arvamuse kutseharidusest (võrreldes üldkeskharidusega) kui mõnevõrra alaväärtuslikust haridusliigist, mis on pigem kaotajate jaoks. Selline jagatud hoiak oli Eesti ühiskonnas laialt levinud, kujunedes omaette kultuurilis-kognitiivseks institutsiooniks (Scott 2008; Ümarik 2015), mis on tajutav tänapäevani (Loogma *et al.* 2019).

Plaanimajanduses toimunud kutseharidussüsteem lagunes pärast taasiseisvumist 1991. aastal turumajandusele ülemineku, turgude ümberorienteerumise, privatiseerimise ja sellest johtuva tööjõuvajaduse järsu muutumise tõttu. Majanduses ilmusid uuettevõtjad, välisinvestorid. Osa töötajate pädevusest muutus mittevajalikuks, teisalt tuli palju uut kiirelt juurde õppida. Tööl õppimine oli oluline õppimise viis, katmaks radikaalselt muutunud nõudmist uute oskuste/teadmiste järele (Loogma 2004).

Kui üldhariduses hakkasid muutused toimuma juba alates 1987. aasta õpetajate kongressist ja sellega seotud õpetajate liikumisest (Loogma *et al.* 2013), siis kutseharidus jäi oluliselt maha – esimene strateegiline dokument, mis esitas visiooni iseseisva riigi kutsehariduse kohta, ilmus umbes kümme aastat hiljem. Iseseisvuse algaastatel puudusid Eestis (nagu ka mitmes teises üleminekuriigis) riiklikuks kutsehariduse juhtimiseks vajalikud ressursid, et uut süsteemi ja institutsioone üles ehitama hakata – puudus vajalik oskusteave, finantsvahendid ja aeg – samas kui kutsehariduse peamised sidussüsteemid (eelkõige majandus ja tööturg) samal ajal suure kiirusega muutusid (Toots, Loogma 2015). Alles tekkima hakanud sotsiaalseid partnereid ühendavad organisatsioonid, sh ettevõtjad, erialaorganisatsioonid, nõukogude ametühingute järeltulijad jt olid nõrgad, et kutseharidusse panustada. Seetõttu olid kutsehariduse muutused ja reform iseseisvuse algaastatel suuresti välisdoonorite ja -ekspertide mõjutatud. Püüti üle võtta ideid erisugustest toimivatest süsteemidest Euroopas, analüüsivõime, mis võiks kohalikus kontekstis sobida (Grootings 2009).

Alates 2000. aastast, mil Eesti ühines Lissaboni strateegiaga, on kutseharidus Eestis olnud väga olulisel määral mõjutatud ELi kutsehariduspoliitikast. Lissaboni strateegia loodi eesmärgiga muuta Euroopa Liit aastaks 2010 maailma kõige konkurentsivõimelisemaks teadmismajanduseks, suurendades samal ajal sotsiaalset sidusust. Eesti ühines Lissaboni leppega enne ELiga liitumist ja oli osaline Lissaboni strateegiale järgnenud Kopenhaageni protsessis. Viimases nähti kutseharidust otsese majanduskasvu tegurina, kuid samas pidades silmas ka võrdväärse juurdepääsu printsiipi erinevatele elanike rühmadele. Kutsehariduse kvaliteedi tõstmine liikmesriikides, aga ka kvalifikatsioonide üle-euroopaline võrreldavus olid Kopenhaageni protsessi peamised eesmärgid. Protsessi raames toimunud

Eesti kutsehariduse nn euroopastumine on olnud meie kutsehariduspoliitika ja selle muutuste pealiin (Loogma 2016).

KUTSEHARIDUSE REFORM

Eesti kutsehariduse reformis (vt Loogma 2016, 16–28), mis algas 1997/1998, võib eristada reformiperioode, mis on meid viinud nõukogude kutsehariduse süsteemilt läbi iseseisvusjärgse lühikese liberaalse kohanemisperioodi nüüdisaegse tugevalt standardiseeritud kutsehariduse korralduseni.

Taasiseseisvusjärgsel perioodil (1990. aastate esimesel poolel) oli peamiseks muutusi esilekutsuvaks teguriks kutsekoolide iseseisev kohanemine

***Kutseõppes võivad
ühes õpperühmas olla
nii põhihariduseta kui
ka doktorikraadiga
õppijad – see on
suurim väljakutse
kutseõpetajaile.***

majanduses ja tööturul toimunud murrangutega. 1990. aastate teisel poolel toimus kutsehariduse *õiguslike* aluste loomine, mis tähistas ka riikliku juhtimise ja reguleerimise algust kutsehariduses. Nii nt taaseloodi Haridusministeeriumis kutsehariduse osakond, võeti vastu Kutseõppeasutuste seadus. 1999. aastal alustas Eesti Kaubandus-Tööstuskoda kutsekvalifikatsioonisüsteemi loomist. Paralleelselt nende muutustega algas ka kutsekoolide võrgu restruktureerimine ja kokkutõmbamine.

ELiga liitumise eelne periood pärast 2000. aastat oli standardiseerimisaja algus. Aastal 2000, kui EL võttis vastu Lissaboni

strateegia, võeti Eestis vastu Kutseseadus, mis andis legaalse aluse kvalifikatsioonisüsteemi ülesehitamiseks. Teiseks sõlmiti Kutsehariduse ja Tööturu Seirekeskuse eestvedamisel esimene, mitteformaalne koostöökokkulepe sotsiaalsete partnerite (sh eelkõige ettevõtjate) vahel kutsehariduse edendamiseks. 2002. aastal ühines Eesti Kopenhaageni protsessiga, loodi Kutsekoda ja kehtestati viietasemeline kutsekvalifikatsioonisüsteem ning sellega seoses kutsekvalifikatsiooninõukogud ning kutseeksamite süsteem.

Alates aastast 2005 muutus kutseharidus veel rohkem riiklikult koordineerituks ja strateegiliselt juhituks 4-5aastaste kutsehariduse arengukavade alusel. Peale ühinemist ELiga 2004 kujunesid kutsehariduse arengukavadest peamised dokumendid, mis määrasid strateegilised eesmärgid, meetmed ja indikaatorid ning ressursid kutsehariduse moderniseerimiseks. Samal ajal toimusid need otseselt ELi Kopenhaageni protsessis püstitatud eesmärkide ja juhiste maaletoomise mehhanismina, toetatuna ESF vahenditest (Toots, Loogma 2015).

Pärast 2005. aastat oli muutuste keskmes õppekava reform kutsehariduses. Alustati riiklike õppekavade loomise ja arendamisega, järgnes üleminek väljundipõhistele/pädevuspõhistele õppekavadele (2013) koos üldainete ja -pädevuse lõimimise nõudega erialamoodulitesse. Kutseõppeasutuste seadus ja kutseharidusstandard uuendati, et luua seadusandlik alus kutsehariduse kvaliteedi standardite muutustele vastavalt Euroopa Komisjoni Brugge kommunikale (2010).

Samal ajal kehtestati ka mitmeid uusi kutseõppe vorme, mis võimaldasid mitmesugustele haavatavatele gruppidele, sh vangid, õpipoised, erivajadusega õppijad, täiskasvanud õppijad, jt, parema ligipääsu kutseharidusele. Domineerinud majanduse ja tööturu vajadustele orienteerumise kõrval muutus oluliseks ka suurem sotsiaalne vastutus (Toots, Loogma 2015). Sellega said ligipääsu kutseharidusele ka

Õppeaasta	Põhihariduse nõudeta kutseõpe	Kutsekeskharidus	Kutseõpe keskhariiduse baasil	Kokku
2007/2008	307	18 030	8 620	27 381
2008/2009	414	17 648	8 672	27 239
2009/2010	420	17 627	9 718	28 363
2010/2011	354	16 897	10 180	28 012
2011/2012	366	15 428	10 597	27 046
2012/2013	421	15 118	10 633	26 172
2013/2014	371	14 250	11 078	25 699
2014/2015	448	14 541	7 731	25 237
2015/2016	816	16 360	5 969	24 907
2016/2017	1 120	17 982	Ap	25 071
2017/2018	Ap*	Ap	Ap	24 143
2018/2019	Ap	Ap	Ap	23 387

*Ap – andmed puuduvad

TABEL 1. Kutseõppes õppijate arv 2007/2008.– 2018/2019. õa. Allikad: EHIS; OECD 2019

need õppijad, kes mingil põhjusel polnud lõpetanud kohustuslikku põhiharidust. Nende õppijate osakaal on viimasel kümnel aastal kasvanud (vt tabel 1). Teisalt on kutseharidus üha rohkem avatud erilaadsetele täiskasvanud õppijate gruppidele, kas siis erialase täiend- või ümberõppe raames, huviõppe raames vm: 25aastaste ja vanemate õppijate arv on aasta-aastalt tõusnud: 2011/2012. õa oli 5070 õppijat; 2016/2017. õa oli 7933 õppijat (EHIS, HTM analüüsiosakond). Nii võib kutseõppes ühes rühmas (klassis) õppijate haridustase varieeruda põhiharidusest doktorikraadini. Ulatuslik õpilaskonna varieerumine on kujunenud üheks suurimaks väljakutseks kutseõpetajatele nende töös (Sirk *et al.* 2016).

Tabelis 1 on toodud kutseõppes õppijate arvu muutus ajavahemikul 2007/2008.– 2018/2019. õa kutseõppe peamiste liikide kaupa: põhiharidusest õppijad, kutsekeskhariduses õppijad (omandavad koos kutseharidusega ka keskhariduse) ja kutseharidus neile, kes on juba omandanud

keskhariduse (kas siis gümnaasiumi- või kutsekeskhariduse). Õppijate üldarv kutseõppes on viimasel kümnendil küll vähenenud, kuigi tõenäoliselt on noorte arvu vähenemist osaliselt kompenseerinud täiskasvanud õppijate arvu kasv. Väikeste kõikumistega on vähenenud ka kutsekeskhariduses õppijate arv, kuid ligi neli korda on kasvanud ilma põhiharidusnõudeta õppijate arv. See dünaamika viitab sellele, et kutsehariduse panus teadmuspõhisesse majandusse ja vastavate oskuste pakku-misse pigem väheneb ja see omakorda ei pruugi kutsehariduse mainet parandada, hoolimata kutsehariduse propageerimise mahukatest programmidest.

Kõiki reformiperioode läbivaiks muutusteks on olnud kutseõppeasutuste võrgustiku konsolideerimine ning kutseõppeasutuste infrastruktuuri kaasajastamine. Nii on kutseõppeasutuste arv kahanenud alates 1990. aastate lõpust, kui töötas 78 kutseõppeasutust, praeguse 32ni, mille seas on kuus kutseõpet pakkuvat rakenduskõrgkooli.

Samas on suure arenguhüppe teinud koolide infrastruktuuri ja õppekeskkondade moderniseerimine, mis on toimunud peamiselt ESF vahendite toel (Sirk *et al.* 2016).

KUTSEHARIDUS EUROOPALIKUKS

Kutsehariduse kooskõlla viimine ELi kutsehariduspoliitikaga on olnud väga oluline osa Eesti kutsehariduse reformist. Reformi keskmes olnud euroopastumine tähendab „[...] formaalsete ja mitteformaalsete reeglite, protseduuride, poliitika, käitumisviiside, aga ka esmalt ELi otsustes defineeritud ja konsolideeritud jagatud normide ja uskumuste omaksvõttu

*Viimasel ajal on
tulnud kutseõppesse
üha rohkem selliseid
põhikoolilõpetajaid,
kes nagu polekski
põhikooli lõpetanud.*

ja kohandamist liikmesriikide poliitilistes struktuurides, diskursuses, identiteetides, avalikus poliitikas“ (Radaelli 2008, 213). EL rakendab hariduspoliitikas avatud koordineerimise meetodit (AKM), mis esindab poliitikaõppimisele tuginevat haridusvalitsemise viisi, mis pakub liikmeriikidele tuge ELi poliitika rakendamisel arutelude, läbirääkimiste ja kooskõlastamiste teel ning asjaosalisi kaasates (Radaelli 2008; Toots, Loogma 2015).

Eesti, nagu mitmed teisedki uued liikmesriigid on olnud vastuvõtlikumad ELi hariduspoliitiliste soovitude suhtes, kaldudes võtma ELi poliitikaeesmärke ja norme vastu vähem kriitiliselt ja ilma pikemate diskussioonideta kui nn vanad

liikmesriigid, kellel on hästi väljakujunenud kutsehariduse süsteemid (Raudsepp 2010; Toots, Kalev 2015). Üks tõenäoline põhjus, miks Eesti võttis ELi mõtteviisid ja instrumendid suhteliselt lihtsalt üle, oli kutsehariduse reformi alguse nõutuse periood, mil ei olnud toimivat kutsehariduse süsteemi ega ka selget arusaama, milline see peaks välja nägema, samuti reformide ajaline kattumine Lissaboni järgse Kopenhaageni protsessiga. Samuti langes neoliberaliseerumine hariduses ideoloogiliselt kokku Lissaboni strateegias väljendatud väärtustega (Toots 2009).

Algselt ebakriitiline eesmärkide ja meetmete ülevõtmine hakkas aegamööda kaduma, Eesti elukestva õppe strateegia 2020 koostamine oli märk selle kohta, kuidas ELi printsiibid ja eesmärgid võeti küll suures osas üle, kuid väljakutsete lahendamise viiside ja võimaluste planeerimisel lähtuti peamiselt rahvuslikest vajadustest, mis kahtlemata tõstis rahvusliku poliitika kujundajate võimekust (Toots, Loogma 2015).

Kokkuvõttes on euroopastumine muutnud märkimisväärselt kutsehariduse institutsioonilist korraldust ning kujundanud selle kooskõlaliseks ELi eesmärkidega, tuues muuhulgas kaasa ühist haridusruumi vahendavate (bürokratlike) institutsioonide tekke ja laienemise. Samas ei ole euroopastumise käigus tehtud muutused, sh oluliselt tugevnenud regulatsioonid ja standardiseerimine suutnud kõiki probleeme leevendada: kutsehariduse populaarsus, kui seda mõõta põhikooli järgsete õpilasvoogudega gümnaasiumi ja kutseõppesse, on jäänud üldiselt samaks (70% gümnaasiumi, 30% kutseõppesse). Tööandaja tagasiside kutseõppijatele aga toob esile peamiselt kaks olulist asja, mis samuti pole muutunud, nimelt kutseõppe lõpetajate üld- ehk põhipädevuse olulised vajakajäämised, mis raskendavad nende kohanemist ja õppimist töökohtadel ning samal ajal tagasihoidlik osalus täiendõppes.

KUTSEHARIDUSE NÕIARING

Kutsehariduse madalama (võrreldes üldkeskharidusega) staatuse nõiaring on näide iseorganiseeruvast toimivast sotsiaalsest ökoloogiast haridusvaldkonnas. Akadeemiliselt tugevamad õppijad kalduvad suunduma gümnaasiumisse ning nõrgemad kutseõppesse. Sellest räägivad nii uuringud (nt Leppik 2022) kui ka aina suurem hulk ilma põhihariduseta õppijaid, kes suunduvad kutseõppesse (vt ka tabel 1). Õppijate jaoks tähendab põhikoolijärgne haridusvalik aga erinevaid võimalusi tööturul liikumise ja elukestvas õppes osalemise jaoks (Järve *et al.* 2016; Loogma *et al.* 2019).

Põhikoolijärgsetes edasiõppimise valikutest domineerib ülekaalukalt ja juba pikki aastaid üldkeskhariduse ja akadeemilise suuna eelistamine kutsehariduse suunale. Hoolimata poliitikataotlustest ja kutsehariduse reformist on suhe akadeemilise ja kutsesuuna valikutes jäänud viimase 25 aasta jooksul enam-vähem samaks, nagu näha tabelist 2.

Akadeemiliselt tugevamad põhikoolilõpetajad, sh eriti tütarlapsed, kalduvad valima akadeemilise suuna (gümnaasium – kõrgharidus), mistõttu kalduvad põhikooli järel kutseõppesse liikuma madalama motivatsiooni ja akadeemiliste tulemustega õppijad. Kutseõpetajad on intervjuudes rääkinud palju sellest, kuidas viimasel ajal on tulnud kutseõppesse üha rohkem selliseid põhikoolilõpetajaid, kes sisuliselt nagu polekski põhikooli lõpetanud, pidades silmas nende madalat ainealaste teadmiste ja põhipädevuse taset, aga ka isiksuslikku ebaküpsust (Sirk *et al.* 2016). Lisaks kalduvad kutseõppesse liikuma pigem maapiirkondadest, samuti madalama sotsiaalmajandusliku taustaga peredest noored ning õppijad, kes soovivad eri põhjustel saada võimalikul kiiresti tööle (Järve *et al.* 2016). Nii näiteks jätkas põhikooli madalamate õpitulemustega (mõõdetuna viiepallisel skaalal) lõpetanud (keskmine hinne 3,3 ja madalam) 70 protsenti kutseõppes, samal ajal kui neist, kelle tulemus oli 4,6 ja kõrgem,

	Akadeemiline suund pärast põhikooli: gümnaasium, %	Kutsehariduse suund pärast põhikooli: esmakutseõpe, %
1996	73	28
2001	73	26
2005	67	26
2006	65	28
2007	64	29
2008	65	30
2009	66	29
2010	70	26
2011	69	27
2012	68	28
2013	69	27
2014	69	27
2015	69	27
2018	73	27

TABEL 2. Põhikoolijärgsed haridusvalikud alates aastast 1996, protsentides.

Allikad: HTM, Haridussilm, Loogma *et al.* 2019

valis kutseõppe vaid kaks protsenti. Sama tendents ilmes, kui uuriti üheksandate klasside õpilaste tulevikuplaane. Paremaste tulemustega ja ambitsioonikamad õppijad planeerisid pärast põhikooli edasiõppimist akadeemilisel suunal (Pärtel, Petti 2013). Siinjuures on aga väga oluline silmas pidada, et kutsehariduse valik on tihti-peale seotud soovi ja huviga õppida ja teha elus midagi praktilist.

Tööturu ja elukestva õppimise valdkonnast tulev tagasiside annab mõista, et keskmiselt, kuid mõistagi mitte alati, kipuvad kutseõppe lõpetajad (võrreldes kõrghariduse lõpetajatega) olema pigem tagasihoidlikumas positsioonis hõivenäitajate, töötasu, ametipositsiooni, mobiilsusvõimekuse, elukestvas õppes osalemise jt näitajate alusel (Haridussilm 2020).

Ajalooline rajasõltuvus on siinjuures olulist osa etendanud (Loogma *et al.* 2019).

Kutsehariduse negatiivne maine, mis hakkas tekkima Hruštšovi-aegsele haridusreformile järgnenud perioodidel, on püsinud, hoolimata Eesti iseseisvumisega toimunud ühiskondliku korra, sh hariduskorralduse muutustest. Nõukogudeaja lõpuks kujunes see iseend taastootev ökoloogia lõplikult välja. Seda võimendasid 1980. aastate poliitikameetmed, nagu nt sundsuunamine kutsekoolidesse ja teisalt ka n-ö tavakeskkoolide kõrvale tekkinud erikallakuga keskkoolid (hilisemate eliitkoolide idud), kus õpetati siivendatult enamasti keeli ja loodusained. Keskkoolide selline diferentseerumine lõi olukorra, kus kutsekoolidest ülikooli edasi õppima suundumise võimalus oli nullilähedane.

Ühiskonnas levinud uskumus kutseharidusest kui tupikteest kinnistus ka üleminekuajal, majandusmuutuse šokiteraapia strateegia rakendudes. Nimelt selgus, et majandus- ja tööturu kriisolukorras kohanesid kõrgharidusega inimesed paremini (õppisid ümber, täiendasid endid, hakkasid ettevõtjaks jne) kui kutsehariduse taustaga inimesed, kelle (tihti kitsapiirilised) oskused devalveerusid kiiresti. Kõrgharidusega inimesed said üleminekušokiga paremini hakkama tänu nii oma pädevuse laiemale profiilile kui ka pikema haridustee jooksul kogutud sotsiaalsele ja kultuurilisele kapitalile (Õun 2002). Seega avalikul arvamusel ja kultuuriliselt juurdunud uskumusel akadeemilise tee eelistest (vs. kutseharidus) on sügavad ajaloolis-kultuurilised juured.

Kuigi avalik arvamus kutsehariduse kvaliteedi kohta on paranenud koos kutsehariduse põhjaliku moderniseerimisega ja kutseõppe lõpetajaid on tööturul vägagi vaja, valdav osa lapsevanemaid oma lastele seda ei soovitaks (Pärtel, Petti 2013). Selline uskumus on kujunenud ühiskonnas kultuuriliselt jagatud arusaamaks, mis toetab n-ö nõiaringi alalhoidvat iseregulatsiooni.

Kuigi hariduspoliitiliselt on rakedatud mitmeid meetmeid, et avada

kutsekeskhariduse lõpetajatele tee kõrgharidusse, on kutseharidus jäänud tupikteeiks haridusliku mobiilsuse mõttes, st kutsekeskhariduse lõpetajate vood kõrgharidusse pole suurenenud, pigem vastupidi. Kuna ülikoolidesse vastuvõtt on seotud gümnaasiumi riigieksamite sooritamisega, on alates 2006. aastast kutsekeskhariduse lõpetajatel võimalik võtta üks tasandusaasta, et valmistuda riigieksameiks. Kahjuks on seda võimalust kasutanud väike osa kutsekeskhariduse lõpetajatest: 1,7 protsenti aastal 2014 ja 2018 isegi alla ühe protsendi (EHIS, HTM analüüsiosakond). Kui 2008. aastast alates vastuvõtt rakenduskõrgharidusse ilma riigieksamite nõudeta tõstis kutsekeskharidusest rakenduskõrgharidusse edasijõudnute osakaalu samal või järgmisel aastal (2009 oli see 14%), siis paraku on see järgnenud aastatel üle kahe korra kahanenud (6,4% 2018. a) (*ibid.*).

Kõik need vastastikused mõjud ja tagasiside koos moodustavad nõiaringi, mis lukustab kutsehariduse ühiskondliku kuvandi ennast taastootvasse ökoloogiasse. Sellise ökoloogia toimimine on kompleksne nähtus, milles põimuvad ajaloolis-kultuurilised asjaolud ja institutsioonid – põhiharidus, õppijate perekonnad ja nende ressursid, ettevõtjad, tööturu nõudluse-pakkumise vahekord, kultuurilis-kognitiivsed institutsioonid (Scott 2008). Nagu ilmneb, on sellist terviklikku süsteemi muuta väga raske.

KUTSEÕPETAJA ROLL

Kutseõpetaja töös on toimunud nii laiemate sotsiaalsete muutuste tõttu kui ka kutsehariduse reformi otseste tulemuste ja tagajärgede ning kaudsete järelkajade tõttu mitmeid muutusi.

Esiteks on muutunud kutseõpetajatele esitatavad formaalsed nõuded ja standardid, mis nende tööd reguleerivad. Teine oluline muutus, mille reformiprotsess koos laiemate sotsiaalmajanduslike muutustega on kaasa toonud, on kutseõpetajate diferentseerumine muutuste omaksvõtu

ja nendega kohanemise alusel. Kolmandaks, kutseõppe õpilaskonnas toimunud muutused on kutseõpetajate tööülesandeid, töö sisu ja tähendust nende jaoks oluliselt muutunud. Neljandaks oluliseks muutuseks võib pidada koostöö kujunemist otsustava tähtsusega asjaoluks kutseõpetaja töös.

Kutseõpetajate töö on keerukam ja nad on muutusi erinevalt omaks võtnud

Muutunud on kutseõpetaja ameti ametlik määratlus ja sellega koos ka formaalsed rollid. Varasemad erisugused ametid kutsekoolides on integreeritud ühte kutseõpetaja ametisse. See tähendab, et ametiprofiil on muutunud keerukamaks ja tööks vajalik pädevus mitmekesisemaks.

Kutseõpetaja amet seadustati 1995 kutseõpetaja statuudi kinnitamisega. Sellega ühendati varem kutsekoolides eraldiseisnud teooriaõpetaja, erialaõpetaja ja praktikaõpetaja positsioonid ühte kutseõpetaja ametisse. Samas kehtestati ka kutseõpetajate kvalifikatsiooninõuded ja kõrghariduse tasemel pedagoogilise ettevalmistuse ja atesteerimise nõuded. Neid nõudeid tõsteti 2002. aastal, mille alusel peab kutseõpetajal olema erialane haridus ja pedagoogiline ettevalmistus vähemalt BA tasemel. 2006. aastal loodi kutseõpetaja kutsestandard koos kvalifikatsiooninõuete ja töökohustuste kirjeldamisega, mis pidi saama aluseks kutseõpetajate hindamisel (Sirk *et al.* 2016). Reformide mõjul ja laiemas sotsiaalses keskkonnas toimunud muutused on kutseõpetajale kaasa toonud uusi rolle, kõrgemad ja muutuvad pädevusnõuded ning uued vastutusvaldkonnad.

Samas on oluline vahe kutse- ja üldhariduse õpetajate vahel. Üldhariduses põhjustas laias laastus töö tähenduse ja professionaalse identiteedi muutusi uus neoliberaalne väärtuste süsteem, mis kehtestati üldhariduses 1997. aastal riigieksamite kaudu. Eelkõige seisid õpetajad vastu riigieksamite ja koolide edetabelite koostamisele ja levitamisele, sest nendega

käivitunud nõiaring omakorda vähendas õpetajate iseseisva otsutamise tahet ja mõjuvõimu. Õppijate, lastevanemate, aga ka bürokraatia tähtsuse kasv ja muutused alusväärtustes (õpetaja kui teenusepakkuja) ei võimestanud õpetajaid nende töös (Kesküla, Loogma 2017).

Kutseõpetajate töö tähendust ja identiteeti on mõjutanud suuresti pigem õpilaskonnas toimunud muutused. Nii on uuenduste tähendus ja mõttekus eri kontekstides töötavate õpetajate jaoks isesugune, viidates väärtuste konfliktile, aga ka näidates, kuidas tegijate väärtused võivad teisendada protsessi või siis ise muutuda rakendamise protsessis (Loogma 2010).

Muutused on kutseõpetajale kaasa toonud uusi rolle, kõrgemad pädevusnõuded ja uued vastutusvaldkonnad.

Õpilaskond on kutseõppes nüüd teistsugune.

Muutuste koosmõju tulemusena peab kutseõpetajail olema valmisolek õpetada äärmiselt erineva tasemega õppijaid: alates põhikooli mitteloõpetanuist ja erivajadustega noortest kuni kõrghariduse diplomiga õppijateni. Täiskasvanud õppijate (25+) osalus kutseõppes on aasta-aastalt kasvanud: kui 2011. aastal oli 5070 õppijat, siis 2016. aastal oli juba 7933 täiskasvanud õppijat.

Kutseõpetajate endi hinnangul (vt ka Sirk *et al.* 2016) on just noorte esmakutseharidust omandajate seas suhteliselt palju neid õppijaid, kellel on eri

põhjustel motivatsioonipuudus, samuti puudulik eelnev haridus, mistõttu peab põhikooli lõpetajaile õpetama kutseõppes üldpädevusi, mis pidanuks olema olema põhikooli lõpuks (sh funktsionaalne lugemisoskus, elementaarsed matemaatilised oskused, kirjalik ja suuline eneseväljendusoskus, suhtlemis- ja koostööoskused jpm). Õppijate probleemidest näitab ka suhteliselt kõrge esmakutseõppesest väljaplangenute osakaal, mis oli õppeaastatel 2004/2005–2010/2011 ligi 20 protsenti.

**Kutseõpetajate
rahvusvahelisse
koostöösse on haaratud
ELi arendusprojektide
alusel kutseõppeasutusi
ja ettevõtteid,
võimalik on õpilaste
välispraktika.**

Sageli pole osa esmaõppes õppijaid suutnud teha kaalutletud erialavalikut, mistõttu õpingute käigus kaob huvi õpitava eriala vastu. Nii sotsiaalsete muutuste tõttu (piirkondlik tööpuudus, perede majanduslikud raskused, vanemate töötamine välismaal jm) on kutseõppijate kodune toetus vähenenud, nt vanemad kas ei hooli või pole neil võimalik tunda muret laste õppimise pärast (Sirk *et al.* 2016). Mitmete asjaolude kokkulangemine suurendab oluliselt riske nende noorte jaoks: väljalangemiskriisi, erialase väljaõppeta tööturul minekut, nn NEET-noorte (alla 18aastased, kes ei õpi ega käi tööl) hulka sattumist. Samas vähenevad nende noorte

väljavaated tööturul ja edasiõppimisel ning see viib alla kutsehariduse mainet, olles seega osa nn negatiivse valiku nõiarõnga ökoloogiast.

Täiskasvanud õppijaist enamik on seevastu teinud õppima asudes teadliku valiku, on motiveeritud ja paremini õppimiseks ettevalmistatud. Seetõttu näevad kutseõpetajad täiskasvanud õppijate puhul oma töö helget külge, kuigi täiskasvanute lisandumine on kaasa toonud kõrgemad nõudmised erialastele pädevusele ning sundinud õpetajaid palju juurde õppima.

Üks uutest rollidest, mida kutseõpetajatel on raske aktsepteerida, on nn sotsiaaltöötaja roll (Loogma 2010). Sotsiaaltöötaja roll tähendab, et seoses haavatavate õpilasgruppide või riskigruppide lisandumisega on üha rohkem vaja tegelda õpilaste eraelu ja personaalsete probleemidega, omapead jäänud õpilaste eest hoolitsemisega ja kompenseerida vanemliku toe puudumist.

**ÜLEMINEK KOOSTÖÖPÕHISELE
AMETIKONTSEPTSIOONILE**

Uuendused ja õpetajate reaktsioonid neile on viinud kutseõpetaja töö ja ameti teisenemisele nii töökohustuste lisandumise, uute oskuste-teadmiste õppimise, aga ka professionaalse identiteedi mõttes. See on muutunud nn kollegiaalse professionalismi (Hargreaves 2006; Sirk *et al.* 2017) suunas, sh laiendanud õpetajate professionaalset tegevust oluliselt väljapoole klassiruumi. Kutseõpetajate tegevussfäär on laienenud, nad osalevad mitmesugustes professionaalse koostöö võrgustikes (Tafel-Viia *et al.* 2012), mis haaravad mitmete kutseõppeasutuste, sh teiste ELi liikmesriikide kutseõppeasutuste õpetajaid, ettevõtete esindajaid, nagu nt praktikajuhendajaid ettevõtetes, asjaomase sektori organisatsioone, mis omakorda ühendavad koole ja ettevõtteid majandustegevusalade kaupa ning laiendavad rahvusvahelist koostööd. Selline koostöö haarab umbes kolmandiku

Eelkutsevaliku programm, sügis 2022
Võrumaa Kutsehariduskeskuses.

Foto: Elis Luik

kutseõpetajaist, soodustades professionaalset õppimist ega võimalda kapseldumist nn klassiruumi tegevustesse (Sirk *et al.* 2017). Kutseõpetajate koostööl on ka rahvusvaheline dimensioon, mis toimib eelkõige rahvusvaheliste kutseõppeasutusi ja ettevõtete haaravate ELi rahastatud jt arendusprojektide alusel (nt õpilaste välispraktika). Samas on varasem informaalne suhtlemine kolleegidega vähenenud, kuna koolide liitmise tulemusel on praegused kutsekoolid suured organisatsioonid, õpetajad väga erinevad ja personaalseid suhteid ajuti raske hoida (Sirk *et al.* 2016). Rahvusvahelise koostöö oluline osa on ka rahvusvahelised kutseoskuste võistlused. Viimased nõuavad omakorda uut pädevust – võõrkeelteoskust, oskust suhelda rahvusvahelises keskkonnas jm, samas kaasneb võistlustega jällegi palju uute oskuste õppimine.

KUTSEHARIDUSE TULEVIKUST

CEDEFOP on visandanud kolm stsenaariumi (CEDEFOP (2018b)), milliseks võib kutseharidus ELis edaspidi kujuneda. Need stsenaariumid loodi, toetudes empiirilistele arengutrendidele, mis on ELi liikmeriikide kutsehariduses ilmsiks tulnud kahe viimase kümnendi vältel (CEDEFOP, 2018a). Eeldatakse, et kaks põhitrendi hakkavad suunama edasisi arenguid. Esimene trend sisaldab valikuid, mille puhul kutseharidus võib areneda kahes võimalikus suunas: kas piirid kutsehariduse ja teiste haridus- ja õppimisliikide (sh üldharidus) vahel hägustuvad ning kutseks või ametiks ettevalmistumine toimub mitmesugustes õpikeskkondades elukaare vältel või jääb kutseharidus eraldiseisvaks haridusinstituutsiooniks, nagu praegu Eestiski. Teine tähtis trend sisaldab valikut, kas tugevdada kutsehariduses akadeemilist

suunda – põimida kutseharidusse rohkem üldaineid ja -pädevust või tugevdada praktilist orientatsiooni, mistõttu kutseharidus muutuks veelgi praktilisemaks, orienteerudes rohkem lühiajalistele, konkreetseks otstarbeks toimuvatele koolitustele.

Nende põhitrendide kombineerimise alusel loodi kolm peamist stsenaariumi. Stsenaariumid viitavad väga erinevatele poliitikalikutele, mille idud on nähtavad ka praegustes kutsehariduse suundumustes ja poliitikates.

Pluralistlik, mitmekesine kutseharidus. See on täiesti uus, kutsehariduse laiem käsitlus ning sellega defineeritakse kutsehariduse kontseptsioon ümber kogu haridussüsteemis (Lauristin *et al.* 2019). Kutse- ja/ või ametiõpe võib toimuda kõikidel haridustasemetel kogu elukaare jooksul ega ole piiratud vaid ühe eraldiseisva (kutsehariduse) institutsiooniga. Õpe võib olla seotud integreeritud õppimise eri vormide ja viisidega mitmesugustes õpikeskkondades, sh töökeskkondades. Selles suunas liikumise on võtnud eesmärgiks ka „Haridusstrateegia 2035“.

Ametiks valmistumine on endiselt kutsehariduse keskmes. See on pigem jätkustsenaarium – kutseharidus toimib endiselt eraldisesiva institutsioonina, orienteerudes teatud selgelt määratletud ametite, erialade ja tööde nõudmistele ja nendega seotud identiteetidele. Samas võetakse kutsehariduses üha praktilisem orientatsioon ning üldteadmiste ja -pädevuste pakkumine väheneb. Üha rohkem on töökohal õppimist.

Kutsehariduse marginaliseerumine ja taandumine kitsalt eesmärgistatud ametialastele koolitustele. Selle stsenaariumi järgi kutsehariduse kontseptsioon kitseneb ja kutseharidus muutub lühiajalistele eesmärkidele keskendunud treeninguks konkreetse töö jaoks. See toob kaasa ümberorienteerumise kiirelt muutuvate

tööde ja oskuste nõudmistele. Lühemad kursused, avatud õppe pakkumised muutuvad peamisteks õppevormideks.

KOKKUVÕTTEKS

Kokkuvõttes on kutsehariduses taasiseseisvusaja jooksul pea nullist üles ehitatud uus, koolipõhine ja tänapäevase infrastruktuuriga ning sotsiaalset kaasamist soodustav süsteem. Kutseõpetajad ametigrupina on üle minemas avatud, rahvusvaheliselt võrgustunud ja kollegiaalsele ametikontseptsioonile. Siinhulgas on koostöö koolide ja ettevõtete vahel oluliselt edenenud ning tekkinud on uusi koostöövorme (sh nt töökohapõhised õppimisvormid).

Uuendused tehnoloogias, majanduses ja tööturul tekitavad kiireid muutusi tööturu nõudmistes, olenevalt majandussektorist, ettevõtte suurusest jm. Seega pole kutsehariduse ja tööturu vastavuse probleem tõenäoliselt enam lahendatav muidu kui kõikide tulevaste ja praeguste töötajate varustamisega selliste üld-, põhi- ja ülekantavate pädevustega, mis võimaldavad inimestel kiirelt vahelduvatele oludele adekvaatselt reageerida ning tagada jätkusuutlik õppimisvõime kogu elukaare jooksul.

ETTEPANEKUD JA POLIITIKASOOVITUSED

Kutsehariduse maine taastootmise ja sotsiaalse ökoloogia iseregulatsiooni võimaldavate põhimehhanismide seas on peale ajaloolis-kultuuriliselt kujunenud avaliku arvamuse väga olulised ka tööturult tulevad signaalid ja tööandjate tagasiside, mis räägivad eelkõige üldpädevuste puudujääkidest noortel esmakutseõppe lõpetajatel. Teiseks asjaoluks saab pidada üld- ja kutsehariduse institutsioonilist eraldatust, mistõttu õppijatel pole häid võimalusi kombineerida üld- ja kutseõppe aineid oma individuaalse õpitee kujundamisel. Kuigi siinosas on olemas häid näiteid ning kutse- ja üldhariduse vaheliste barjääride lõhkumine on käimasoleva haridusstrateegia

eesmärkide seas, pole see veel üldine praktika ega pruugi anda häid tulemusi ilma samaaegse ja süstemaatilise üldpädevuse arengu toetamiseta, mis omakorda loob eeldused, et õppijad on suutelised konstrueerima oma õpiteed, integreerides komponente nii üld- kui ka kutseharidusest. Peab silmas pidama, et ühiskondlikku arvamust, millel liati on ajaloolised juured, on äärmiselt keeruline otse mõjutada, mistõttu saaks seda teha kujundavate tegurite, sh ülalnimetatute üheaegse rakendamise kaudu.

Tuleks mõelda vähemalt järgmistele muudatustele:

- Institutsiooniliste barjääride alan-damine gümnaasiumi ja kutseõppe vahel, mis võimaldamaks õpilastel

valida aineid nii gümnaasiumi kui ka kutseõppe õppekavadest;

- üldhariduskoolide (põhikoolid, gümnaasiumid), kutseõppeasutuste, huvihariduse jt haridustegijate vaheliste koostöövõrgustike loomine ja toetamine integreerimaks üld- ja kutseharidust piirkondlikul alusel;
- n-ö rätsepalahendused, lõimingu kohandamine eriomastele, kohalikele oludele (sh kohalike üldhariduskoolide ja kutseõppeasutuste vahel);
- rohkem rõhku üldpädevuse järjekind-lale ja süstemaatilisele arendamisele alates kõige varasematest haridustase-metest (lasteaed, eriti põhikool);
- õppida olemasolevatest üld- ja kutse-hariduse lõimimise kogemustest.

KASUTATUD ALLIKAD

EVANS, K., WAITE, E., KERSH, N. (2014). Towards a Social Ecology of Adult Learning in and through the Workplace. – The Sage Handbook of Workplace Learning.

CEDEFOP. (2018a). The Changing Nature and Role of Vocational Education and Training in Europe. Volume 2: Results of a Survey Among European VET Experts. Luxembourg: Publication Office of the European Union.

CEDEFOP. (2018b). What Future for Vocational Education and Training in Europe? Briefing note. – http://www.cedefop.europa.eu/files/9133_en.pdf

GROOTINGS, P. (2009). Facilitating Policy Learning. Active Learning and the Reform of Education Systems in Transition Countries. – R. MacLean, D. Wilson (eds.). International Handbook of Education for the Changing World of Work Springer: Toronto, 499–512.

HELEMÄE, L., SAAR, E., VÖÖRMANN, R. (2000). Kas haridusse tasus investeerida? Tallinn. TPÜ RASI: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus.

HARGREAVES, A. (2006). Four Ages of Professionalism And Professional Learning. – H. Lauder, P. Brown, J.-A. Dillabough, A. H. Halsey (eds.). Education, Globalization, and Social Change. Oxford: Oxford University Press, 672–691.

HARIDUSSILM. (2020). Edukus tööturul. – <https://www.haridussilm.ee/ee/tasemeharidus/edukus-tooturul>

JÄRVE, J., SEPPO, I., RÄIS, M. L. (2016). Põhikoolijärgsed haridusvalikud. Tartu: Eesti rakendusuuringu keskus CentAR, Haridus- ja Teadusministeerium.

KESKÜLA, E., LOOGMA, K. (2017). The Value of and Values in Teachers' Work in Estonia. – Work, Employment and Society, 31(2), 248–264.

LAURISTIN, M., LOOGMA, K., VERNIK-TUUBEL, E.-M., KUTSAR, D., ERSS, M., KALLAS, K., SILDNIK, A., KÄOSAAR, I. (2019). Heaolu ja sidususe visioon. – Tark ja Tegus Eesti 2035. https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/tark_ja_tegus_kogumik_a4_veebi.pdf

LEPPIK, M. (2022). Kutse- ja kõrgharidusõppe lõpetanute edukus tööturul 2021. aastal: statistiline ülevaade. Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium.

LIIVIK, R., KARMIN, L., JANULAITIENE, N., MONTVILAITE, S. (2013). Vocational Education. – I. Kestere, A. Kruze (eds.). History of Pedagogy and Educational Sciences in the Baltic Countries from 1940 to 1990: An Overview. Riga: SIA Izdevniecība RaKa, 70–84

LOOGMA, K. (2004). Töökeskkonnas õppimise tähendus töötajate kohanemisel töömuutustega. Doktoritöö, Tallinna Pedagoogikaülikool. Tallinn: TPÜ Kirjastus.

LOOGMA, K. (2010). The situation of VET teachers in Estonia (with the Integrated summary of interview findings). – S. Kirpal (Ed.). Changing Roles and Competences of VET Teachers and Trainers. Final Report, Vol 2. – National Summaries of Interview Results. University of Bremen, Institute of Technology and Education, 97–116.

LOOGMA, K., TAFEL-VIA, K., ÜMARIK, M. (2013). Conceptualizing Educational Changes: A Social Innovation Approach. –

- Journal of Educational Change, 14, 283–301. DOI: 10.1007/s10833-012-9205-2.
- LOOGMA, K. (2016). Europeanization in VET Policy as a Process of Reshaping the Educational Space. – International Journal for Research in Vocational Education and Training, 3(1), 16–28.
- LOOGMA, K., ÜMARIK, M., SIRK, M., LIIVIK, R. (2019). How History Matters: The Emergence and Persistence of Structural Conflict Between Academic and Vocational Education: The case of Post-Soviet Estonia. – Journal of Educational Change, 20, 105–135. DOI: 10.1007/s10833-018-09336-w.
- LOOGMA, K. (2020). Kutsehariduse sotsiaalne ökoloogia. – Haridusmõte. M. Heidmets (koost, toim). Tallinna Ülikooli kirjastus, 236–262.
- OECD. 2019. Background Report for OECD on Vocational Education and Training (VET) in Estonia. – https://www.hm.ee/sites/default/files/uuringud/oecd_vet_background.pdf
- PÄRTEL, K., PETTI, K. (2013). Elanikkonna teadlikkus kutseõppes toimuvast ja kutsehariduse maine aastal 2013. Aruanne. Tallinn: Innove.
- RADAELLI, C. M. (2008). Europeanization, Policy Learning, and New Modes of Governance. – Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, 10:3, 239–254. DOI: 10.1080/13876980802231008
- RAUDSEPP, K. (2010). A Bridge to the Future: European Policy for Vocational Education and Training 2002–10. National Policy Report – Estonia. Innove.
- RUUS, V-R. (2017). Paradigmavahetuse võimalikkusest kasvatusteadustes. – Akadeemia 3, 2018, 399–431.
- SCOTT, R. (2008). Approaching Adulthood: The Maturing of Institutional Theory. – Theoretical Sociology, 37, 427–442. DOI: 10.1007/s11186-008-9067-z.
- SIRK, M., LIIVIK, R., LOOGMA, K. (2016). Changes in the Professionalism of Vocational Teachers as Viewed Through the Experiences of Long-Serving Vocational Teachers in Estonia. – Empirical Research in Vocational Education and Training, 8(13), 1–26. DOI: 10.1186/s40461-016-0039-7.
- SIRK, M., ÜMARIK, M., LOOGMA, K., NIGLAS, K. (2017). Koostöö kutseõpetaja professionaalsust määrava tegurina. – Eesti Haridusteaduste Ajakiri, 5(2), 80–105.
- TAFEL-VIA, K., LOOGMA, K., LASSUR, S., ROOSIPÕLD, A. (2012). Networks as Agents of Innovation: Teacher Networking Patterns in the Context of Vocational and Professional Higher Education Reforms. – Vocations and Learning: Studies in Vocational and Professional Education, 5(2), 175–193. DOI: 10.1007/s12186-012-9077-x.
- TOOTS, A. (2009). Brussels Comes via Helsinki: The Role of Finland in Europeanization of Estonian Education Policy. – Halduskultuur 10, 58–73.
- TOOTS, A., KALEV, L. (2016). Governing in the Shadow of Bologna: Return of the State in Higher Education Quality Assurance Policy. – International Journal of Public Policy 12(1), 54–74. DOI: 10.1504/IJPP.2016.075216.
- TOOTS, A., LOOGMA, K. (2015). Õppiv euroopastumine Eesti Hariduspoliitikas. – Eesti inimarengu aruanne 2014/2015. Lõksudest välja? Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, 259–264. – <https://kogu.ee/wp-content/uploads/2021/03/EIA-2015.pdf>
- WEAVER-HIGHTOWER, M. B. (2008). An Ecology Metaphor for Educational Policy Analysis: A Call to Complexity. – Educational Researcher, 37(3), 153–167.
- ÕUN, M. (2002). Subjektiivset edu ja ebaedu mõjutavad tegurid. – E. Saar (koost, toim). Trepist alla ja üles: edukad ja ebaedukad postsotsialistlikus Eestis. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Kirjastus, 59–80.
- ÜMARIK, M. (2015). Adopting Reform Policies in Vocational Education and Training: the Case of Post-Soviet Estonia. Tallinn: Tallinna Ülikool.

Parlamendi protseduurireeglite paikanihkumine Eestis aastatel 1990–1992

PEET KASK
füüsik

Põhjalik töö- ja kodukorra-
reeglite korrastamine
Ülemnõukogus sillutas teed
ka Riigikogu tegevuse ladusa-
maks kulgemiseks.

Käesolev kirjutis käsitleb ajaperioodi 29. märtsist 1990 kuni 29. septembrini 1992, kui tegutses Ülemnõukogu XII koosseis. See oli pärast sõda esimene seadusandlik kogu, mis oli valitud enam-vähem vabadel valimistel ning mille koosseis tegi tööd täiskohaga ja pidevalt. Nimetan mõned riigiõiguslikud aktid, mis selle koosseisu tegevust markeerivad: need on otsus Eesti riiklikust staatusest (29. märts 1990) seadus Eesti sümboolikast (8. mai 1990), seadus valitsemise ajutise korra alustest (16. mai 1990), otsus referendumi korraldamise kohta iseseisvuse taastamise küsimuses (31. jaanuar 1991), otsus Eesti riiklikust iseseisvusest (20. august 1991) ning otsus põhiseaduse eelnõu rahvahääletuse korraldamise kohta (20. mai 1992). Päev-päevalt tegi see Ülemnõukogu

koosseis demokraatliku Eesti riigi ülesehitamise tööd – kuni augustini 1991 veel faktiliselt NSV Liidu koosseisu kuulunud territooriumil.

Parlamendi protseduurireeglite tähtsusest saavad vahest kõige paremini aru need poliitikud, kes on ise kogenud seda auku kukkumise tunnet, mis valdas mind ja teisi 1990. aasta märtsis valitud Ülemnõukogu liikmeid esimestel tööpäevadel. Kogu ühiskond janunes kiireid muudatusi, aga parlament kulutas täiskogu istungil tunde ja tunde tööpäeva korra kokkusaamisele ja seejärel räägiti jälle tundide kaupa mingil teemal, ilma et oleks eelnõud, mis arutelu koos hoiaks ja sellele mingi lõpptulemuse tagaks. Protседuurireeglite olulisusest saavad kindla peale hästi aru ka kõik need, kes on ise parlamendi täiskogu tööd juhatanud.

Protседuurireeglite peamine eesmärk on justnimelt tagada parlamendi sujuv töö, tulemuste saavutamise optimaalne ajakulu, aga ka parlamendiliikmete rahulolu, parlamendienamuse suutlikkus valitseda ja samal ajal ka vähemuse võimalus oma seisukohad ja argumendid välja öelda, nii et neid ka tegelikult kuulatakse ja võib-olla arvessegi võetakse.

Protседuurireeglite paikasaamine pole verinoore demokraatia juures lihtne

ülesanne. 1990. aastatel oli Eestis raske vajalikku kirjandust leida; internet selle tänapäevases tähenduses oli sel ajal veel praktiliselt olematu ning Eesti raamatukogudes polnud sellealast kirjandust lihtsalt olemas. Nõukogudeaegsed protseduuri-reeglid olid suures osas ebaadekvaatsed, aga sellest arusaamine ja adekvaatsete reeglite vastu väljavahetamine nõudis higi ja pisaraid.

Parlamendi töö käimasaamist mõjutavad peamiselt tark juhatus ja hästi kokkupandud protseduurireeglid.

PARLAMENDI JA TEMA PROTSEDUURIREEGLITE ROLL PÖÖRDEL DEMOKRAATIASSE

Ida-Euroopa riikide uued valitud parlamendid on eriti postkommunistliku pöörde algusfaasis keskel kohal niihästi poliitika kujundamisel kui ka demokraatia institutsioonide ülesehitamisel (Olson 1997). 1990. aastate algul polnud veel selge, kuhu see pööre igas riigis välja jõuab, kas demokraatiasse või kuhugi mujale. See võib tagantjärele muigamagi panna – 1990. aastate keskel ja hiljemgi peeti Ida-Euroopa regiooni pailasteks – ehk ootuste kohaselt kõige edukamateks demokraatia ehitajateks – Ungarit ja Poolat. Igatahes sellest, kui hästi parlament oma töö käima sai, sõltus pöörde lõpptulemus igas riigis suurel määral. On muidugi ka teisi tähtsaid institutsioonilisi tegureid – näiteks see, et uus põhiseadus varakult vastu võetakse; valik parlamentaarse ja presidentaalse põhikorra vahel; valik majoritaarse

ja proportsionaalse valimissüsteemi vahel. Parlamendi töö käimasaamise peamised mõjutegurid on muidugi tark juhatus ning – mis kõige tähtsam – hästi kokkupandud protseduurireeglid.

PARLAMENDI PROTSEDUURIREEGLID MUJAL MAAILMAS

Inglismaa parlamendid hakkasid töökorra reegleid sätestama 16. ja 17. sajandil (Robert 2011). 1560. aastatel alustas Sir Thomas Smyth kasutusel olevate reeglite üleskirjutamist ning avaldas need raamatus Alamkoja jaoks aastal 1583. Varased reeglid sisaldasid järgmisi printsiipe:

- Korraga kõneleb vaid üks isik (vastu võetud 1581)
- Isiklikest rünnakutest tuleb hoiduda (1604)
- Arutelu peab käima teema piirides (1610)
- Küsimus jaotatakse osadeks, mida hääletatakse eraldi (1640)

Ameerika Ühendriikide parlamendi-reeglid arenesid esmalt Inglismaa eeskujude alusel. Esimesi tuntud allikaid USAs oli Jeffersoni käsiraamat aastast 1801. Kaasajal on USA enamik osariike võtnud omaks Masoni käsiraamatu parlamentaarse töökorra kohta (Mason's Manual... 1935), mida pidevalt ajakohastatakse ja mis on Osariikide Seadusandjate Rahvuskonverentsi (NCSL) ametlik alusdokument. See on üle 700-leheküljeline raamat.

Parlamendis kehtiva töökorra ja reeglite kirjeldused sisaldavad enamjaolt järgmisi olulisi teemasid:

- Täiskogu ja komisjonide (või komiteede) kogunemised
- Istungid, kvoorum, juhatamine
- Päevakorraküsimused, nende tekkinine ja kinnitamine
- Arutelu ja selle reeglid
- Üleskirjutus (protokoll)
- Hääletamine ja hääletamisreeglid
- Protestid
- Küsimuse jaotamine osadeks

- Protseduuriliste küsimuste tõstatamine ja arutamine
- Järelepärimised
- Komitee laialisaatmine
- Uus arutelu ja ümberhääletamine
- Erakorraline istung
- Umbusaldusavaldused
- Kohale määramised
- Dokumentide loetelu, mis sätestavad töökorda ja reegleid

ÜLEMNÕUKOGU PRESIIDIUMI SAMMUD ENNE 1990. AASTA MÄRTSI VALIMISI

Inimesed, kes 1990. aasta Ülemnõukogu valimiste eel ettevalmistusi tegid, et pidevalt töötav ja erinevaid vaateid esindav parlament normaalselt tööle hakkaks, tegid seda missioonitunde ja parimate kavatsustega. Tolleaegne Presiidiumi töötaja Raivo Vare kirjeldab seda oma intervjuus järgmiselt:

„No ma arvan, et selle uue Ülemnõukogu valimiste ettevalmistamine ja valimistejärgne töölerakendamine oli ju ka täiesti professionaalne tegevus. Seda järgset tööd juhtis Karl Propst. Tema oli töögrupi juht. Kellega koos me siis kinnitasime vajalikud regulatsioonid, mis Arno Allmanni suunamisel panidki paika tükiks ajaks, kuidas parlamendi töökord laiemalt välja nägema ja uus toimima hakkab. Tuletame meelde, et enne seda ei olnud Ülemnõukogu ju üldse professionaalne kogu, vaid ta oli asjaarmastajalik, ta käis ainult neljal sessioonil aastas koos. Parlamenti ei olnud meil tegelikult olemas. Nüüd tuli tekitada klassikalises mõttes parlamendi töövorm, millel on omad reeglid, protseduurid ja rutiinid. Parlament on teadupärast protseduur, protseduur ja veelkord protseduur. Ja kuna ma olin seda seadusloome protsessi natukene näppinud juba eelmistel ajajärgudel oma elus, siis ma sattusin automaatselt sellega tegelema.“ (Junti *et al.* 2016)

Sageli on – põhjusega – uhkust väljendatud elektroonilise hääletussüsteemi töölepaneku üle enne valitava

Ülemnõukogu kokku astumist. Kasutamist leiab see hääletamisel, aga ka sõnavõtusovide registreerimisel.

ÜLEMNÕUKOGU PROTSEDUURIREEGLITE DOKUMENDID JA NENDE TÄHTSAMAD PARANDUSED

Ülemnõukogu esimese istungjärgu töö- ja kodukorra (Otsus esimese istungjärgu ajutise... 1990; tekst: Esimese istungjärgu... 2013) koostas Presiidiumi eelmise koosseisu abipersonal. See sisaldab sätteid Ülemnõukogu ja komisjonide tööaja, päevakorra, mitmete ametikohtade (sh Presiidiumi esimehe, Ülemnõukogu juhataja ja asejuhatajate, valitsuse esimehe ja ministrite, Ülemkohtu esimehe ja liikmete, peaarbiteri ja arbiteride) valimise või ametisse nimetamise kohta, kvorum, hääletusreeglite, saadikugruppide moodustamise, läbirääkimiste reeglite, aktide publitseerimise ning Ülemnõukogu kantselei ja teenistusüksuste kohta.

Esimesel istungjärgul (täpsemalt 29. märtsil 1990) moodustas Ülemnõukogu seitsmest inimesest koosneva töögrupi töö- ja kodukorra ülevaatamiseks. Selle esimeheks sai Jaak Allik, liikmed Tõnu Anton, Illar Hallaste, Kaido Kama, Tiit Käbin, Vladimir Lebedev ja Alar Maarend. Ülemnõukogu kinnitas selle töörühma töötulemuse – Eesti NSV Ülemnõukogu ajutise töö- ja kodukorra – juba 2. aprillil (Otsus ajutise töö- ja kodukorra kinnitamise kohta 1990; Ajutise töö- ja kodukorra tekst 1990). See dokument oli esimese istungjärgu jaoks koostatud töö- ja kodukorra veidi muudetud versioon, reguleerides neidsamu küsimusi.

Puudused Ülemnõukogu töö korraldamisel hakkasid välja paistma vastvalitud Ülemnõukogu töö esimestel nädalatel. 28. mail moodustas Ülemnõukogu jällegi seitsmest inimesest koosneva töörühma uue reglemendi väljatöötamiseks. Selle töörühma liikmed olid Illar Hallaste, Paavel Jermoškin, Arvo Junti, Jaak Jõerüüt, Peet Kask, Mart Madisson ja Ülo

Uluots. Mind valiti selle töörühma juhiks. Tunnistan, et ma polnud selle teemaga kursis – selles mõttes, et polnud kirjandust uurinud, erinevalt näiteks valimisseaduste teemast. Ülemnõukogu töö logises nii silmanähtavalt, et motivatsioon oli ülikõrge. Ühtäkki tundsin, et meie töörühma õlgadele oli langenud tohutu vastutus.

Reglemendi eelnõu esimene lugemine toimus juba 4. juunil. Huvi Ülemnõukogu töö takerdumistest üle saada oli liikmetel väga kõrge – eelnõu esimese tutvustamise järel laekus 84 kirjalikku parandusettepanekut, lisaks veel mõned suulised.

Täpselt kuu aega pärast töörühma moodustamist sai töötulemus – reglement – ka Ülemnõukogu otsusega vastu võetud (Reglemendi kinnitamisest 1990; Reglemendi tekst 1990). Ajutine töö- ja kodukord jäi paralleelselt kehtima, täpselt, osa selle punktidest – ametiisikute valimised olid juba ära toimunud ning need küsimused jäid reglemendiga katmata.

Oleks vale väita, et kõik töökorralduse küsimused said selle reglemendiga tema esialgsel kujul lahendatud. Reglemendi vastuvõtmisele järgnes suvevaheaeg. Aega oligi vaja – aja jooksul õnnestus koguda teiste riikide seadusandjate töökorra eeskirju (minul: Soome, Kanada, Norra ja USA kohta) ning poliitikateadlaste kirjeldusi parlamenditöö ülesehitusest erinevates riikides, mis tihtilugu on selgemad kui eeskirjad ise. Näiteks Kanada parlamendi kohta olid mul mõlemat liiki näidised (Standing orders 1988; Franks 1987; The Federal legislative... 1989). 15. oktoobril 1990 loodi Ülemnõukogu otsusega kolmest inimesest koosnev reglemendi täiustamise töögrupp, mille esimeheks sai Jaak Allik, liikmeteks mina ja Vitali Menšikov. Sedakaudu täiustati Ülemnõukogu reglementi mitmeid kordi. Esimene suurem muudatus tehti 8. novembril 1990, aga see protsess jätkus. Aastal 1991 tehti tosin korda muudatusi kas reglemendis, ajutises töö- ja kodukorras või mõlemas. Tasapisi jõudsid need eeskirjad tasakaalupunkti.

1992. aastal tehti reglementi vaid üks parandus.

Põhiseaduse Assamblee reglemendi koostamine tehti ülesandeks mulle ja Eve Pärnastele, aga me ise lisasime endi hulka veel neli Assamblee liiget. Osa võtsid ka Kalle Jürgenson, Rein Taagepera, Marju Lauristin ja Tõnu Anton. Võrreldes Ülemnõukogu reglemendiga oli Põhiseaduse Assamblee reglemendi kokupanek lihtne ülesanne. Koostajate vahel tõsiseid erimeelsusi polnudki. Põhiseaduse Assamblee reglement (Assamblee... 1997) hakkas ka kohe tööle, ilma et oleks tekkinud vajadust oluliste muudatuste järele.

Riigikogu kodukorra seaduse ja Riigikogu töökorra seaduse väljatöötamisest aastal 1992 mäletan ma vähe. Põhiraskus oli minu arvates Ülemnõukogus kehtinud erinevate kildude süsteemne kokkukirjutamine. Võrreldes Ülemnõukogu reeglitega on praegune Riigikogu kodu- ja töökorra seadus (2003) märgatavalt detailsem. Silmatorkavalt kõrgem on ka normitehniline kvaliteet. Ei saa öelda, et kõik ongi ideaalselt korras, aga igatahes sellist protseduurireeglite kriisi, mida koges Ülemnõukogu oma töö esimestel kuudel, Riigikogus ei tekkinud. Riigikogu protseduurireeglite arengu on põhjalikult kirja pannud Jüri Adams (2019) ning seaduse enda kohta on trükitud kommenteeritud väljaanne (Riigikogu Kantselei 2012).

ÜLEMNÕUKOGU PROTSEDUURI- REEGLITE ARENG TEEMADE KAUPA

Tööaeg

Tööaeg tundub esimesel pilgul teema, mille sätestamine erilisi eelteadmisi ei vaja ja millega suuri möödalaske polegi justkui oodata. Tegelikult saavad asjad ka tööaja osas viltu minna. Presiidiumi töötajate ettevalmistatud esimese istungjärgu ajutine töö- ja kodukord nägi ette, et Ülemnõukogu täiskogu istungeid korraldatakse igas kuus vaid ühel nädalal ning teistel nädalatel töötavad komisjonid.

Ülemnõukogu töö- ja kodukorra töörühm muutis tööaja sätteid nii, et Ülemnõukogu hakkaks töötama igal nädalal kolm päeva. Ülemnõukogu töö all oli peaaesjalikult mõeldud täiskogu tööd, mille toimumise kellaajad olid ka töö- ja kodukorras kirjas. Komisjonide jaoks polnud selles dokumendis aga tööaega otseselt üldse eraldatud. Tegelik elu läkski alguses väga konarlikult. Komisjonidel oli eriti raske kokku tulla mitte ainult sellepärast, et tööaeg oli määratlemata, vaid ka sellepärast, et esimese ropsuga loodi komisjonid nii, et osa Ülemnõukogu liikmeid kuulusid rohkem kui ühe alatise komisjoni koosseisu.

Ülemnõukogu reglemendiga lahendati hulk tööaja probleeme, mis selleks ajaks olid selgeks saanud. Pandi täpselt kirja, millistel nädalatel, nädalapäevadel ja kellaaegadel toimuvad täiskogu istungid ja millal komisjonide istungid. Alates parandusest, mis tehti 7. novembril 1990, tohtis iga Ülemnõukogu liige kuuluda vaid ühe alatise komisjoni koosseisu (ühe erandiga, milleks oli eetikakomisjon).

Parlamendi töö efektiivsuse huvides on vaja aega leida mitte ainult täiskogu ja komisjonide istungiteks, vaid ka saadikurühmade jaoks, liikmete personaalseks tööks (eelnõudega tutvumiseks, enesetäiendamiseks, mõnikord ka eelnõude koostamiseks) ning tööks valijatega.

Kvoorum

Nõukogude aega iseloomustasid asjatult kõrged kvooruminõuded, mis märkamatult imbusid ka neisse Ülemnõukogu dokumentidesse, millest siin juttu on. Esimese istungjärgu ajutises töö- ja kodukorras nõuti täiskogu istungi kvoorumiks kaks kolmandikku valitud liikmetest (§13). Sama sätet kordab ka Ülemnõukogu ajutine töö- ja kodukord (§13). Reglement tunnistas selle punkti kehtetuks.

Kõrged kvooriminõuded põhjustavad nn kvoorumimänge, inimeste lahkumist enne hääletamist. Õieti peaks ju alati nii olema, et kohalviibija vastuhälal oleks tugevama kaaluga kui istungilt või

hääletuselt puudumine. Või äärmisel juhul sama kaaluga.

Hääletusreeglid

Eesti NSV konstitutsiooni §102 lg 2 ütleb: „Eesti NSV seadused, Ülemnõukogu otsused ja muud aktid võetakse vastu enamusega Eesti NSV Ülemnõukogu saadikute üldarvust.“ Ehkki Eesti seadusandlus lahutati NSV Liidu omast sisuliselt juba 29.

Ülemnõukogus oma töö esimestel kuudel kogetud protseduurireeglite kriisi Riigikogus ei tekkinud.

märtsi 1990 otsusega „Eesti riiklikust staatusest“ ning sellekohast sisu täpsustati 16. mail seadusega „Eesti valitsemise ajutise korra alustest“, võeti Eesti NSV konstitutsiooni hääletusreeglid algul üle ilma sellest tulenevaid probleeme tajumata.

Nõukogudeaegsest konstitutsioonist imbus esimese istungjärgu tarvis koostatud töö- ja kodukorda nõue, et Ülemnõukogu poolt iga ametiisiku valimisel või nimetamisel nõutakse Ülemnõukokku valitud liikmete enamuse poolthääli (§7, lg 12; §21, lg 2; §22, lg 1; §23, lg 3). Sama nõue kehtis isegi päevakorra kinnitamisel (§14, lg 3). Ülemnõukogu aktide vastuvõtmiseks nõuti kohal olevate liikmete lihthäälteenamust (§17, lg 1), välja arvatud põhiseaduses ettenähtud juhtumid, aga see säte oli kadunud juba ajutise töö- ja kodukorra 2. aprilli versioonis. Ka veel reglemendi

väljatöötamise aegu juunikuus 1990 valitses seisukoht, et liikmete enamuse poolthääle nõue tagab konsensuse otsimise ja sedaviisi ka vastuvõetavate aktide kõrgema kvaliteedi. Kõrgest poolthääle nõudest tulenevad takerdumised riigi ülesehitamisel hakkasid tasapisi ilmnema alles hiljem – aga seda ei tajunud kõik Ülemnõukogu liikmed ühtviisi. Kõige tõsisem katse lihthäälteenamuse seadustamiseks aktide vastuvõtmisel tehti detsembris 1991, sellest täpsemalt allpool. Paraku kogu Ülemnõukogu koosolemise ajal ei õnnestunudki aktide vastuvõtmisel lihthäälteenamuse reeglit sisse tuua. Sellele seisid vastu kõigepealt need, kes ei soovinud liiga suuri muudatusi siinses liiduvabariigis, lisaks ka need, kes soovisid küll radikaalseid muudatusi, aga kuidagi ei tahtnud, et just Ülemnõukogu neid läbi viiks, ning lõpuks veel ka need, kellele ei meeldinud tolle aja peaminister ja kes ei tahtnud valitsuse plaanide elluviimist liiga lihtsaks teha. Samas Ülemnõukogu reglement reguleeris mõistlikult reeglid alternatiivide ja parandusettepanekute hääletamisel eelnõu menetlemise käigus ning protseduuriliste küsimuste lahendamisel – sellistel juhtudel kehtis Ülemnõukogus lihthäälteenamuse reegel.

Põhiseaduse Assamblee reglement tunnistab vaid lihthäälteenamust. Kuidas siis teisiti korraldada tööd komisjonides, langetada üldkogu otsuseid töökorra küsimustes, alternatiivide valimisel ja parandusettepanekute asjus? Lihthäälteenamusest kõrgemad nõuded viiksid kiiresti patiseisu ja protsessi seiskumiseni.

Lihthäälteenamuse reegel õigusaktide vastuvõtmisel leidis koha alles Põhiseaduses ja selle kaudu Riigikogus.

Päevakord

Esimese istungjärgu töö- ja kodukord andis päevakorra tekkimisele kaunis lakoonilise vastuse. Päevakorra esialgne arutelu toimub Presiidiumis (§3). Päevakord kinnitatakse Ülemnõukogu esimesel istungil liikmete häälteenamusega. Ajutise töö- ja

kodukorra 2. aprilli versiooni kohaselt toimub istungjärgu päevakorra kinnitamine eelmisel istungil (§3 lg 4). Käsitleti ka päevakorra arutamise järjekorda ja erakorraliste küsimuste lisamist (§3 lg 5).

Kuna Ülemnõukogu töö esimestel nädalatel kulus päevakorra paikapanevale ebamõistlikult palju aega, siis käsitles reglement seda põhjalikult (§7, lõiked 1–6). Reglemendis tehti aja jooksul koguni seitse muudatust päevakorda käsitlevate reeglite kohta. Kõige radikaalsem muudatus tehti 8. aprillil 1991 seoses Presiidiumi ja juhatuse koosseisu ja funktsioonide põhjaliku ümberkorraldamisega. Ülemnõukogu töö korraldamisega hakkas tegelema juhatus. Ootuspäraselt saigi juhatus töö korraldamisega paremini hakkama kui Presiidium. Presiidiumis arutati-heietati poliitilisi teemasid, juhatus aga keskendus ainuüksi parlamendi töö korraldamisele.

Paljud päevakorda puudutavad küsimused, mida aegavõtvalt arutati esimestel nädalatel üldkogus, said lahenduse reeglite alusel, kuidas küsimust päevakorda üldse esitada saab, aga ka juhatuse ning juhtivkomisjoni ettevalmistustöö tulemusel. Üks oluline reegel on, et päevakorda saab esitada küsimust ainult koos asjakohaste kirjalike materjalidega, mille üle siis parlament arutada ja otsustada saaks. Teine oluline reegel on, et üldkogus ei hakatagi asja enne põhjalikult arutama, kui juhtivkomisjon on eeltöö ära teinud.

Komisjonid

Komisjonide moodustamisele oli pühendatud Ülemnõukogu esimese istungjärgu töö- ja kodukorra §10, mille kohaselt valib Ülemnõukogu täiskogu komisjonid ja nende esimehed. Ajutise töö- ja kodukorra 2. aprilli versioon selles osas muudatust ei toonud. Alaliste komisjonide esimehed olid ühtaegu Presiidiumi liikmed.

Tegelikkuses läks komisjonide moodustamine ja tööle hakkamine üle tõeliselt suurte kivide ja kändude. Komisjonide esimehed said küll ära valitud, aga alguses

ei leitud aega komisjoni istungiteks. Kui see aeg lõpuks eraldati, siis selgus, et suur osa komisjoni liikmetest pole kohal. Üks põhjus oli selles, et mitmed Ülemnõukogu liikmed soovisid saada ja saidki rohkem kui ühe alatise komisjoni liikmeks. Sellest probleemist oli juba tööaja käsitlemisel juttu.

Reglement lahendas selle ülesande loomuliku piiranguga, et iga saadik võib kuuluda vaid ühte alatisse komisjoni (§4 lg 2). Alaliste komisjonide tööks olid ette nähtud konkreetsed nädalapäevad ja kellaajad (§1 lg 5). Reglement sätestas ka selle, et Presiidium (hiljem: juhatus) jaotab kohad alalistes komisjonides saadikurühmade ja sõltumatute saadikute vahel, lähtudes nende avaldustest ning saadikurühmade võrdelise esindatuse printsiibist (§4 lg 3). Põhjapanev oli muudatus, mille kohaselt komisjon valib ise endale esimehe ja aseesimehe (§4 lg 10).

Reglement määras ka korra, mille kohaselt määratakse eelnõule üks alatine komisjon juhtivkomisjoniks (erandjuhtumitel ka kaks juhtivkomisjoni; §6 lg 4). Komisjonis tehtud eeltöö vähendab tunduvalt täiskogus arutelule kuluvat aega.

Reglemendi esialgne versioon sätestas komisjoni kvoorumiks pool liikmetest (§4 lg 4). 11. detsembril 1990 viidi komisjoni kvooruminõue veelgi allapoole, ühe kolmandikuni.

Juhataja (spiiker)

Ideaalis on spiikril erapooletu roll (just nagu jalgpallikohtunikul). Tema ülesanne on hoida protsess (st eelnõude arutamine) reeglite piires. On riike, kus spiikri erapooletus on nii äärmuseni lihvitud, et spiiker ise ei hääletagi ja hoiab erapooletult joont ka väljaspool parlamendi istungeid. Kanadas kandideerivad endised spiikrid uutel valimistel väga harva – ja kui üldse, siis parteitu kandidaadina. Tavaliselt jätkavad endised spiikrid ka pärast parlamendist lahkumist neutraalsetes riigiametites, näiteks diplomaadina või

kohtunikuna. Endise spiikri ministriks saamine pole otseselt keelatud, aga seda loetakse Kanadas kohatuks ja tegelikult seda ette ei tule (Franks 1989, 121–122).

Teises äärmuses on verinoored demokraatiat ehitavad riigid, kuhu ei tarvitse mõte spiikri erapooletust rollist olla üldse kohale jõudnud. Iseloomulik on, et sellises parlamendis väljendab spiiker oma arvamust pidevalt teiste kõnelejate vahepeal ja mõnikord ka kõnelejale lausa vahele segades.

Ülemnõukogu reglementi lihviti aja jooksul selliseks, et spiikril jäi üha vähem võimalusi protsessi omaenda valikute kohaselt juhtida. Paradoksaalsel kombel oli Ülo Nugis asjade sellise käiguga rahul – oma rahulolu reglemendiga ta aeg-ajalt tõepoolest väljendas. Ilmselt käsitles ta protseduurireegleid oma abimehena, mitte vabaduse piirajana.

Saadikurühmad

Ülemnõukogu esimese istungjärgu töö- ja kodukorra §19 lg 2 kohaselt võib iga Ülemnõukogu liige kuuluda kuni kahte saadikugruppi. Sama säte kordus ka ajutises töö- ja kodukorras, §18 lg 2. Ülemnõukogu reglement lubas aga igaühel kuuluda vaid ühte saadikurühma (§3 lg 3). Saadikurühmade esimehed moodustavad vanematekogu.

Kuna Ülemnõukogu toimimise ajal olid erakonnad nõrgad ja saadikurühmade liikmed omavahelise kokkumängu suhtes tõrksad (isepäised), siis oli ka saadikurühmade siseste ja vaheliste kokkulepete sõlmimine ja kokkulepetest kinnipidamine raske. Reegel, et igaüks võib olla vaid ühes saadikurühmas, oli eeltingimus, et aja jooksul selliste kokkulepete võimalused paranevad. Ülemnõukogu esimestel kuudel oli koalitsioonileping veel lihtsalt tundmatu mõiste.

Põhiseaduse Assamblee reglemendi koostajate hulgas valitses seisukoht, et poliitilise maailmavaate alusel loodavad erakondlikud fraktsioonid pole teretulnud. Põhiseaduse Assamblee eesmärk oli paika

panna mängureeglid. Selleks tööks oli vaja päevapoliitikast eemal olla. Töö fraktsioonides polnud küll otseselt keelatud, aga reglement seda kuidagi ei soosinud.

Päevakorraküsimuste arutamise kord
Ülemnõukogu esimese istungjärgu töö- ja kodukorras oli päevakorrapunkti arutamise kord sätestatud ühe paragrahvi kahekümne tekstireaga (§15 lg 1–9).

Enamjaolt tehti muudatused Ülemnõukogu protseduurireeglites võrdlemisi üksmeelselt, aga sel reeglil olid mõned erandid.

Ajutises töö- ja kodukorras oli see veidi pikem, 25 tekstirida (§14 lg 1–9). See, et seaduseelnõusid arutatakse kahel kuni kolmel lugemisel, ilmus reeglitesse juba 2. aprilliks (§24 lg 1–15). Ülemnõukogu reglemendi esialgses versioonis oli päevakorrapunkti arutamise kord lahti kirjutatud juba 53 tekstireal (§9 lg 1–20). Ka hääletamise kord oli rohkem lahti kirjutatud kui ajutises töö- ja kodukorras (ajutises töö- ja kodukorras §16 lg 1–5; reglemendis §10 lg 1–8). Reglemendi parandamiste käigus läksid need osad veelgi pikemaks ja põhjalikumaks.

Muud töö- ja kodukorra ning reglemendi teemad

Protseduurireeglite hulgas on esindatud veel mitmed teemad, mille üksipulgi käsitlemine paneks selle kirjatüki ülearu venima. Nende hulgas väärrib ehk eraldi

nimetamist valitsuse moodustamise ja tema tegevuse lõpetamise teema. Ülemnõukogus said kõik valitsuse ministrid ükshaaval ametisse hääletatud ja nende ametist tagandamise protseduur polnud esialgu üldse sätestatud; igatahes polnud see peaministri pädevuses.

Meenutusi sündmustest protseduurireeglite teemadel

Positiivse külje pealt on mulle kõige enam meelde jäänud mu enda esitatud reglemendiparandus spiikri rolli neutraalsuse teemal. Spiikri neutraalne roll on demokraatlikult toimivad parlamendis äärmiselt tähtis. Mu leiurõõm oli suur, kui leidsin ühel päeval Soome parlamendi reglemendist sätte spiikri kohta, mis keelas tal istungit juhatahes küsimuse sisulisest arutamisest osa võtta (Kansanedustajan lakikokoelmä 1988). Vabas tõlkes sõnastasin selle parandusettepanekuna Ülemnõukogu reglemendile järgmiselt: „Istungi juhataja ei või asja sisuliseks arutamiseks sõna võtta kohalt. Kõne ajaks peab ta koosoleku juhatamise üle andma asejuhatajale ning esinema kõnepuldist.“ (§9 lg 19, sisse viidud 8. novembril 1990). Seesama sõnastus leidis kasutust ka Põhiseaduse Assamblee reglemendis (§5 lg 9). Praegu kehtivas Riigikogu kodu- ja töökorra seaduses (2003) on sõnastus küll veidi muutunud, aga sisu sama. §69 lg 4 kõlab: „Kui istungi juhataja soovib esineda sõnavõtuga, peab ta selleks ajaks istungi juhatamise üle andma ning esinema kõnetoolist.“

Enamjaolt tehti muudatused Ülemnõukogu protseduurireeglites võrdlemisi üksmeelselt, aga sellel üldreeglil olid mõned erandid. Emotsionaalselt kõige häirivama sündmusena on mulle meelde jäänud hääletusreeglite arutelu. 16. detsembril 1991 tehti tõsine katse võtta Ülemnõukogu aktide vastuvõtmisel kasutusele lihthääletenamise reegel. Sõnavõttud olid emotsionaalselt äärmiselt laetud, sageli vastaspoolt moraalsel alusel süüdistavad. Ühel pool olid Rahvarinde esindajad Peet Kask, Ülle Aaskivi ja Marju

Lauristin; selles küsimuses toetas neid ka Tiit Made. Teisel pool olid valitsusvastased jõud – Jaak Allik ja Ülo Uluots sõltumatute demokraatide fraktsioonist ning Eesti Komitee liini esindanud Mart Laar. Teistest rahulikumat laadi oli juhtivkomisjoni esimehe Tõnu Antoni ettekanne, mis iseloomustas olukorda järgmiselt:

„Lugupeetud kolleegid, üks neist eel-nõudest, mida õiguskomisjon oma istungil eelmisel nädalal üsna üksmeelselt toetas ja samas ka üsna üksmeelselt kahtles selle läbiminekus, on teie ees.“

Tõnu Antoni ennustus ettepaneku läbiminekuga kohtas osutus täpseks. Lihthääldenamuse sisseseadmise eelnõu sai tulemuseks 41 poolt, 32 vastu ja 1 erapooletu. Muudatusettepanek jäi seega vastu võtmata, kuna ei saavutanud Ülemnõukogu valitud liikmete enamust.

KOKKUVÕTE

Nõukogudeaegsed protseduurireeglid olid välja arendatud väga teistsuguste

olude jaoks kui demokraatlik riigikord. Võimalik, et mõned neist olid ka selle tagamõttega paika seatud, et demokraatlikud protsessid ei saaks mingil ootamatul kombel arenema hakata. Nõukogude ühiskonnas toimusid need reeglid ilma eriliste tõrgeteta. Uutes oludes vajasisid nad põhjalikku ümbertegemist.

Oli protseduurireegleid, mille paika-saamine aastatel 1990–1992 tundus olevat kõigi huvides ja toimus valutult. Teiselt poolt, oli ka selliseid reegleid, mis kuulusid eelmisesse ajastusse, aga millest üks osa Ülemnõukogu liikmeid sellegipoolest kaua kinni hoidsid. Põhiseaduse väljatõõtamine ja kehtestamine ning Riigikogu valimised avasid aga tee ka nende reeglite asendamiseks.

Aeg-ajalt tõstatub protseduurireeglite teema Riigikogus päevakorda veel nüüdki, kolm aastakümnet hiljem. Ülemnõukogus toimunud põhjalik ja valulik reeglite kohandamine sillutas aga Riigikogu tee selles vallas märgatavalt siledamaks.

KASUTATUD ALLIKAD

ADAMS, J. (2019). Eesti riigikogu kodukorra põhimõttelised probleemid. RiTo 39/2019, 115–122; 40/2019, 191–199.

[AJUTISE TÖÖ- JA KODUKORRA TEKST 1990] (2013). Eesti NSV Ülemnõukogu ajutine töö- ja kodukord. – Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid. Tallinn, Riigikogu Kantslei, 205–212.

[ASSAMBLEE]. (1997). Eesti Vabariigi Põhiseadusliku Assamblee Reglement. – Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee: koguteos. Peep, V. (toim). Justiitsministeerium. Tallinn: Juura, 1997, 23–25.

[ESIMESE ISTUNGJÄRGU ... 1990] (2013). Eesti NSV Ülemnõukogu kaheteistkümnende koosseisu esimese istungjärgu töö- ja kodukord. – Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid. Tallinn, Riigikogu Kantslei, 200–204.

FRANKS, C. E. S. 1989 [1987]. The Parliament of Canada. University of Toronto Press, reprinted.

JUNTI, A., KASK, P., RUUTSOO, R. (2016). Kuidas me pääsesime helgest tulevikust. Dipri OÜ, 2016, 88–89.

KANSANEDUSTAJAN LAKIKOKOELMÄ 1988. Valtioapäiväjärjestus, 5 luku, 55 §.

MASON'S MANUAL OF LEGISLATIVE PROCEDURE. (1935).

OLSON, D. M., NORTON, P. (1996). Legislatures in Democratic Transition. – The Journal of Legislative Studies, 2(1), 1–15.

[OTSUS AJUTISE TÖÖ- JA KODUKORRA KINNITAMISE KOHTA] (1990). Eesti NSV Ülemnõukogu otsus Eesti NSV Ülemnõukogu ajutise töö- ja kodukorra kinnitamise kohta. ÜVT, 1990, 12, 181.

[OTSUS ESIMESE ISTUNGJÄRGU AJUTISE TÖÖ- JA KODUKORRA KOHTA] (1990). Eesti NSV Ülemnõukogu otsus Eesti NSV Ülemnõukogu kaheteistkümnenda koosseisu esimese istungjärgu ajutise töö- ja kodukorra kohta. ÜVT, 1990, 12, 174.

[PÕHISEADUSE EELNÕU RAHVAHÄÄLETUSE KORRALDAMISEST] (1992). Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu, põhiseaduse rakendamise seaduse eelnõu ja nendega kaasneva lisaküsimuse rahvahääletuse korraldamise kohta. RT 1992, 21, 301.

[REFERENDUMI KORRALDAMISEST] (1991). Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus referendumide korraldamise kohta Eesti Vabariigi iseseisvuse taastamise küsimuses. RT, 1991, 4, 65.

[REGLEMENDI KINNITAMISEST] (1990). Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus Eesti Vabariigi Ülemnõukogu reglemendi kinnitamise ning Eesti NSV Ülemnõukogu ajutise töö- ja kodukorra osalise kehtetuks tunnistamise kohta. RT, 1990, 2, 33.

[REGLEMENDI TEKST 1990] (2013). Eesti Vabariigi Ülemnõukogu reglement. – Eesti NSV / Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis 29.03.1990–29.09.1992. Statistikat ja ülevaateid. Tallinn, Riigikogu Kantselei, 216–224.

RIIGIKOGU KANTSELEI (2012). Riigikogu kodu- ja töökorra seadus. Kommentaarid. Toim A. Möttus. Tallinn: Riigikogu Kantselei. – https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2014/11/Riigikogu_kodu-ja_tookorra_seadus_Kommentaarid_2012.pdf

RIIGIKOGU KODU- JA TÖÖKORRA SEADUS. RT I 2003, 24, 148 (hilisemate muudatustega).

[RIIKLIKUST ISESEISVUSEST (1991)]. Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus Eesti riiklikust iseseisvusest. RT, 1991, 25, 312.

[RIIKLIKUST STAATUSEST (1990)]. EESTI NSV Ülemnõukogu otsus Eesti riiklikust staatusest. ÜVT, 1990, 12, 180.

ROBERT, H. M.; et al. (2011). Robert's Rules of Order Newly Revised (11th ed.). Philadelphia, PA: Da Capo Press. xxxiii–xxxiv.

[SEADUS VALITSEMISE AJUTISE KORRA ALUSTEST (1990)]. Eesti Vabariigi seadus Eesti valitsemise ajutise korra alustest. ÜVT, 1990, 15, 247.

STANDING ORDERS OF THE HOUSE OF COMMONS – Règlement de la Chambre des Communes, November 1988. Canadian Government Publishing Centre.

[SÜMBOOLIKAST (1990)]. Eesti NSV seadus Eesti sümboolikast. ÜVT, 1990, 14, 239.

THE FEDERAL LEGISLATIVE PROCESS IN CANADA. (1989). Department of Justice Canada, Second printing.

Eesti elanike finantskirjaoskuse ehk rahatarkuse uuring

KARIN REIVART
Turu-uuringute AS
uuringujuht

Uuringust selgus, et elanike teoreetiline rahatarkus ei ole võrreldes eelmise finantskirjaoskuse uuringuga suurenenud ja et suur osa elanikke ei rakenda enda finantsalaseid teadmisi oma pere majandusliku heaolu ja kindlustunde suurendamiseks.

Turu-uuringute AS viis 2019. aasta juunis läbi järjekordse Eesti elanike finantskirjaoskuse uuringu, mis käsitles Eesti elanikkonna tolleaegseid finantsalaseid teadmisi, käitumisi ja hoiakuid. Varem on samasuguseid uuringuid tehtud aastatel 2010, 2012 ja 2015. Aastatel 2010 ja 2012 vaadeldi uuringus vanuserühma 18–74aastased, aastatel 2015 ja 2019 on vaatluse all olnud vanuserühm 18–80aastased.

Uuringu teoreetiline lähtekoht tulenes OECD definitsioonist, mille kohaselt on finantskirjaoskus oskuste, teadmiste,

hoiakute ja käitumise kogum, mis on vajalik arukate otsuste tegemiseks rahaasjades ja oma pere majandusliku heaolu tagamiseks. Finantsotsustel on inimese igapäevaelus tähtis osa ning see mõjutab nii inimese elukvaliteeti kui ka majanduslikku turvalisust. Edukate finantsotsuste eelduseks on inimeste teadlikkus finantsteenuste tingimustest ning kaasnevatest riskidest, õigustest ja kohustustest.

UUENENUD METOODIKA

Metoodikat uuendati 2019. aastal, analüüsivaks sisukamalt Eesti elanike finantskirjaoskuse ja -teadmiste taset, lisati mitmeid uusi teemasid ja küsimusi, mida varem ei olnud vaadeldud. Uued teemad olid:

- ▶ inimeste majanduslik heaolu – annab pildi, milline on elanike säästuvõime ning kuidas on end kindlustatud ootamatuteks olukordadeks;
- ▶ pensioni II samba muudatused – saame ülevaate, milline on rahatarkus praktikas ehk kui paljud suudaksid ise säästa ning milliseid otsuseid tehakse ühekordsete suuremate summade saamise puhul;
- ▶ finantskeskkonna usaldusväärsus – kui eelnevalt uuriti finantsteadlikkust, siis nüüd ka finantskeskkonna usaldusväärst, mis võib selgitada kõrget raha-alase teadlikkuse taset, aga teadmiste praktikasse rakendamise vähesuse tagamaid (Letamendia, Silva 2017);

1 Töö tehti Riigi Teadus- ja Arendustegevuse Toetamise (RITA) programmi raames ning seda rahastati Euroopa Regionaalarengu Fondist ja Rahandusministeeriumi eelarvest. Artikkel käsitleb valitud teemasid uuringu ulatuslikust aruandest.

- krüptovaluutade usaldusväärsus – viitab osaliselt elanike riskivalmidusele ning huvile uute finantsteenuste vastu;
- interneti finantsteenustega seotud tehingute kasutamine (nii infootsinguks kui tehingute tegemiseks);
- elanike finantskirjaoskuse edendamise 2013–2020. aasta programmi (RM 2013) tulemuste hindamine.

Iga teema selgitamiseks lisati uusi küsimusi. Lisaks töötati läbi programmi eesmärgid, tegevused ning võrreldi kehtestatud indikaatoreid uuringu tulemustega, et selgitada, kas elanike rahatarkus on suurenenud. Uuringutulemuste analüüsimisel on kasutatud ka mõningate teiste samas valdkonnas läbiviidud uuringute tulemusi ning artiklites avaldatud teemakohast infot.

Kokkuvõttes andis uute küsimuste lisamine ja täpsema analüüsi koostamine võimaluse paremini hinnata elanike majandusliku heaolu ja tegeliku finantskäitumisega seotut, eelkõige vaadelda põhjalikumalt käitumise tagamaid, ühtlasi ka parema aluse finantskirjaoskuse edendamise programmi tegevuste tulemuslikkuse hindamiseks.

Küsitlustöö

Uuringu ankeet koosnes 52 küsimusest ja demograafilistest taustandmetest. Küsimustest viis olid avatud ja ülejäänud suletud vormis. Ankeet koosnes järgmistest osadest: eelarvestamine ja säästmine; finantsteenused; finantsalased hoiakud; finantstadmised ja pension. Ankeet koostati eesti keeles ning tõlgiti vene keelde, vastata võis soovitud keeles. Uuringu küsitlusperiood kestis 4.–27. juunini 2019 ning see viidi läbi üleriigilise avaliku arvamuse küsitlusena, kus suulise intervjuu vormis küsitleti tahvelarvutite abil 1005 inimest vanuses 18–80 eluaastat.

Vastajad leiti mitmeastmelise juhuvaliku alusel, et tagada kõikide Eesti maakondade ja asulatüüpide proportsionaalne esindatus küsitlusvalimis. Valimi

territoriaalne mudel on koostatud Eesti Statistikaameti rahvastikustatistika andmebaasi alusel. Juhuvalliku esimeses etapis leiti 100 valimipunkti üle Eesti ja teises etapis igas valimipunktis konkreetsed intervjuueeritavad. Valimipunktide asukohtad maakonniti ning asulatüüpide suhtes on paika pandud, toetudes elanikkonna reaalsele jagunemisele. 100 valimipunkti kasutamine elanikkonna küsitluste puhul tagab küsitluspunktide piisava hajutatuse Eesti territooriumil. Aadressi valikul rakendati lähteadressi meetodit, mille puhul antakse igale küsitlajale ette juhuslikult valitud aadress esimese intervjuu läbiviimiseks. Edasi liigutakse kindla sammu alusel – iga kolmas korter või iga teine eramaja, et tagada valikusse sattunud elupaikade juhuslikkus. Vastaja valikul rakendati nn noorema mehe reeglit, mis näeb ette, et esimesena palutakse intervjuud noorimalt kodusolevalt meeste-rahvalt, kes on vähemalt 18aastane. Kui mehi kodus ei ole, eelistatakse noorimat naist.

Uuringuandmete töötlemiseks kasutati andmetöötlusprogrammi SPSS. Pärast küsitluse lõppemist võrreldi küsitletute sotsiaaldemograafilist koosseisu valimis ettenähtuga ja kaaluti andmeid kadude tasandamiseks vastavalt teoreetilisele mudelile. Kaalumisel arvestati soo, vanuse ja regiooni faktorit. Uuringu tulemused on laiendatavad kogu Eesti elanikkonnale, veaprotsent ei ületa 3,1 protsenti.

Segmentide kirjeldus

Lisaks üldvalimi andmetele käsitleb käesolev artikkel uuringu tulemusi põhjalikumalt elanikkonna kolmes segmendis: (1) 18–19aastased noored; (2) inimesed, kes teevad rahaasjades pikaajalisi, st üle kahe aasta kestvaid plaane ja investeerivad (edaspidi „planeerijad ja investeerijad“), ja (3) ettevõtjad (märkisid oma tegevusalaks „ettevõtja“). Uuritavad segmendid on omavahel kattuvad (st mõni vastaja võib korraga kuuluda mitmesse segmenti) ning samas ei kata need ära kogu valimit (st osa

vastajaskonnast ei kuulu ühegi nimetatud segmendi alla).

Taolised segmendid valiti kahel põhjusel: neid on põhjalikult vaadeldud ka varem samasugustes uuringutes (võrdlusmoment) ning nende segmentide hoiakud, teadmised ja käitumine eristuvad sageli suurel määral keskmisest tulemusest. Noorte segment pakub täiendavat huvi ka seetõttu, et käsitleme põhjalikumalt rahatarkuse teemalise info jagamist haridusasutustes. Siinkohal esitame vaatlusaluste segmentide üldise kirjelduse, mis on taustaks nende vastuste mõistmisel edasises uuringus.

- **18–19aastased noored** – neli protsenti valimist. Selle sihtrühma esindajatest üle poole elab koos vanematega, umbes iga seitsmes üks ning iga kahekümnes koos elukaaslase või abikaasaga. Kaks kolmandikku neist on alg- või põhiharidusega ning üks kolmandik kesk- või keskeriharidusega. Veerand sihtrühmast töötab, ligi kolmveerand kas õpib, on kodune või otsib tööd.
- **Planeerijad ja investeerijad** – 12 protsenti valimist. Elanikkonna üldise jagunemisega võrreldes on sihtrühmas märksa rohkem mehi – (63%). Rohkem on nende seas ka noori – ligi kolmandik kuulub vanuserühma 30–39 aastat ja veerand vanuserühma 18–29 aastat. Sagedamini on nad kõrgharidusega – 46 protsenti sihtrühmast (49% on kesk/keskeri ja 5% alg- või põhiharidusega). Sihtrühmas on kogu elanikkonnaga võrreldes märksa rohkem kõrgema sissetulekuga inimesi.
- **Ettevõtjad** – 8 protsenti valimist. Ka ettevõtjate seas näeme kogu elanikkonnaga võrreldes mehi rohkem (69%), rohkem ka vanuserühmade 40–49 aastat ja 50–59 aastat esindajaid. Sihtrühmas näeme elanikkonna struktuuriga võrreldes harvem üksi elavaid (ligi veerand) ja pigem kõrgharidusega (üle poole) inimesi. Ettevõtjatest 27 protsenti teenivad

vähemalt 2200 eurot leibkonna kohta (neto).

TULEMUSED

Eelarvestamine ja säästmine

Rahaasjade otsustamine ja planeerimine

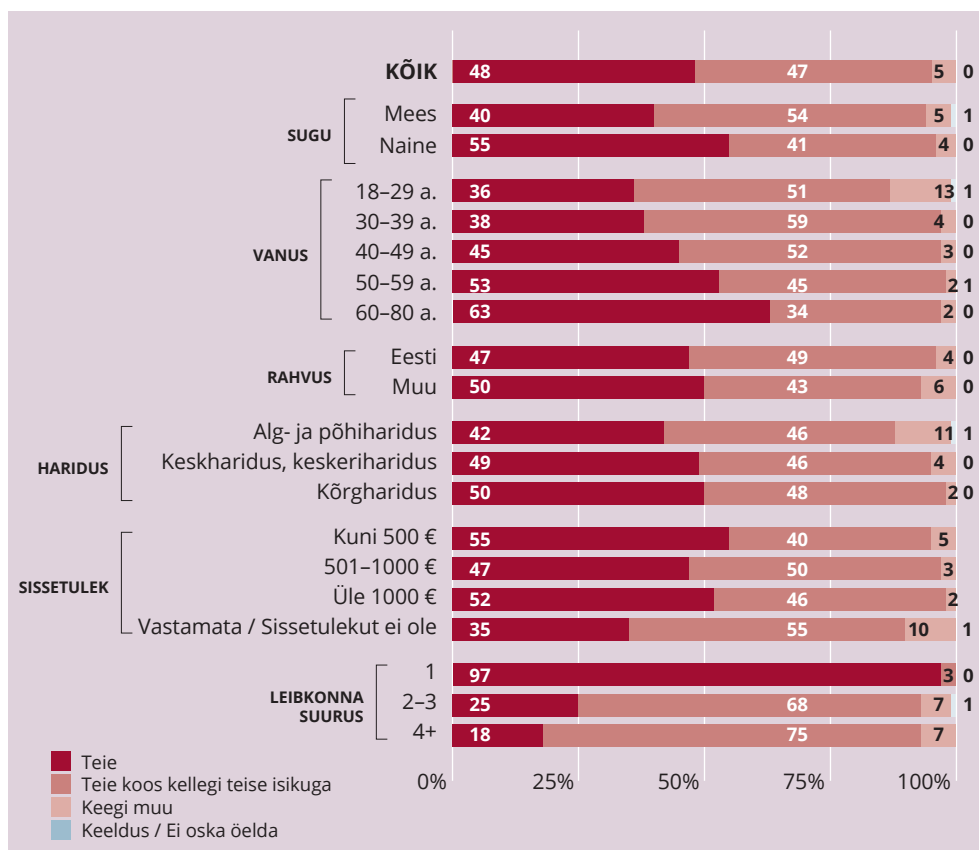
Oma isikliku raha kasutamise üle otsustab enamik uuringule vastanutest ning ainult kuus protsenti ei tee seda ise. Sagedamini on viimasel juhul tegemist kõige nooremate vastajatega (18–19 a).

Leibkonna igapäevaste rahaasjade eest vastutab ligi pooltel juhtudest vastaja ise ning veidi vähem vastaja koos kellegi teisega ühiselt (joonis 1). Ainuisikuliselt vastutavad keskmisest sagedamini vanemad inimesed – vanuses 50–59 a ja 60–80 a. Samuti selgub, et naised vastutavad igapäevaste rahaasjade eest peredes sagedamini kui mehed (55% vs. 40%).

Oma rahaasju planeerib ehk koostab eelarvet alla poole Eesti peredest (joonis 2). Sagedamini on ligi kahe kolmandiku perede seas levinud kulude üle arvepidamine. Huvitav on märkida, et arvete maksmiseks mõeldud raha hoiab eraldi 22 protsenti, arvete tähtajad märgib üles 19 protsenti ning pangaäppi või muud raha juhtimise vahendit kulutuste märkimiseks kasutab 14 protsenti elanikkonnast. Üle poole elanikest kasutab regulaarmaksete jaoks püsimakseid ning vaid kaheksa protsenti ei tegele eelarvestamisega mingil moel.

Nendele tulemustele tuginedes omab pisut alla kahe kolmandiku vastanutest rahaasjadest vähemalt mingit ülevaadet, samas võib kõrge protsent viidata ka teadmisele, et rahaasju tuleb jälgida, kuid praktikas see nii ei pruugi olla. 2019. aasta suvel Norstati korraldatud uuring viitas sellele, et eelarve koostamisega tegelevad ligi pooled, sh kõige aktiivsemalt 30–39aastaste vanuserühma kuuluvad inimesed (Postimees 2019).

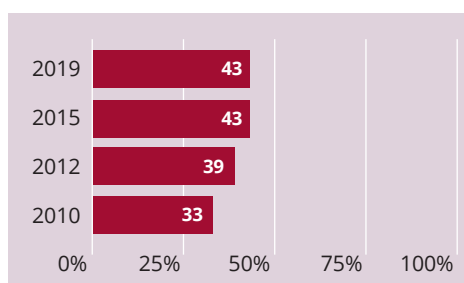
Vanuserühmade tulemustest selgub, et teistest aktiivsemad eelarve koostajad on sarnaselt eespool viidatud uuringuga vanuserühm 30–39 a, aga ka inimesed

JOONIS 1. Leibkonna igapäevaste rahaasjade eest vastutaja, n = 1005, %

vanuses 50–59 a. Pangaäppi kasutavad teistest sagedamini nooremad vastajad (vanuses kuni 39 a) ning kõrgharidusega elanikud. Püsimaksekorraldus on aga keskmisest populaarsem pigem eakate inimeste ja eestlaste seas. Nende seas, kes eelarvestamisega üldse ei tegele, on keskmisest sagedamini noorema vanuserühma esindajaid (vanuses 18–29 a), alg- ja põhiharidusega ning mittetöötavaid inimesi, keskmisest vähem aga alaealiste lastega peresid.

Eelarve koostajate osakaalus viimase nelja aasta jooksul muutust toimunud ei ole, küll aga on pikemas vaates – 9 aasta jooksul – selle osakaal suurenenud kümnnendiku võrra (joonis 2).

JOONIS 2. Eelarve koostajate osakaal elanikkonnas, n = kõik vastajad, %

Rahaasjade planeerimise periood

Käesolevas uuringus esitati küsimus rahaasjade planeerimise perioodidest vaid eelarve koostajatele, mitte kõigile vastanutele, nagu oli aastal 2015.

Valdavalt planeeritakse oma kulusid

ja tulused jätkuvalt ühe kuu peale (joonis 3). Jooksvalt otsustab kulutuste üle iga viies ning 2–3 kuu ja aasta peale planeerib neid võrdselt umbes iga kümnes pere. Pikemaks perioodiks kui üks aasta teeb plaane kokku veel väiksem osa peredest, sh kuni pensionini või elu lõpuni planeerib rahaasju üks pere sajast.

Võrreldes eelmise uuringuga on nüüd suurenenud planeerimine üheks kuuks ning samuti igapäevane planeerimine. Sarnaselt eelmise uuringuga planeerivad ka nüüd pikema perioodi peale oma rahaasju sagedamini inimesed vanuses 50–59 a, eestlased, kõrgharidusega ja kõige suurema sissetulekuga perede esindajad. Samuti planeerivad pigem pikemale perioodile oma elarvet alaealiste lastega pered.

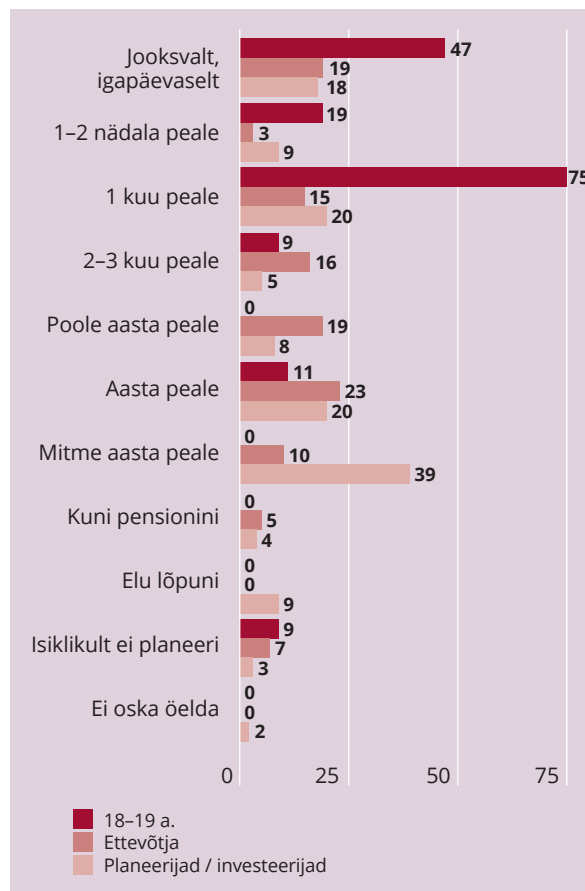
Eelarve koostamise periood on noorte (18–19 a) segmendil keskmisest märksa sagedamini ühe kuu pikkune (75%) ning ligi pooled segmendist otsustavad kulutusi ka jooksvalt, st ei planeeri (joonis 3). Planeerijate/investeetijate seas näeme plaane mitme aasta peale, pensionini ja elu lõpuni. Ettevõtjad teevad kõige sagedamini plaane ühe aasta või poole aasta peale.

Vaadeldes antud küsimuse pikemaid trende selgub, et tasapisi suureneb pikemateks perioodideks planeerijate osakaal. Võrreldes aastaga 2015 paistab silma, et käesoleva uuringu põhjal on eriti suurenenud ühe kuu peale planeerijate osakaal. Mõnevõrra suurenenud on ka mitteplaneerijate ehk jooksvalt arvestajate osakaal. Vähenenud on vastajate osakaal, kes isiklikult elarvet ei planeeri.

Säästmine

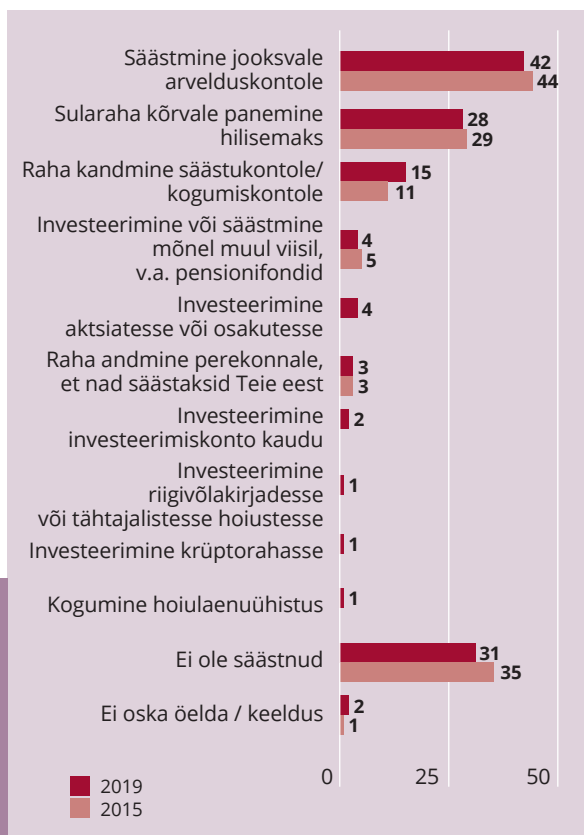
Vastajatelt küsiti, mil moel nad on viimase 12 kuu jooksul raha säästnud või investerinud. Tulemustest selgus, et mingil kujul on säästnud üle kahe kolmandiku Eesti elanikest ning säästmisega ei tegele pisut alla kolmandiku. Viimane number on veidi väiksem kui aastal 2015, seega on säästjate hulk suurenenud, kuigi suurt hüpet toimunud ei ole.

Jätkuvalt on sagedasim säästmise

JOONIS 3. Rahaasjade planeerimise periood segmendide kaupa, n = eelarve koostajad segmendis, %

viis raha kogumine jooksvale arvel-duskontole (joonis 4), millele järgneb sularaha hoiustamine. Säästukontot või kogumiskontot kasutab umbes iga seitsmes vastanu, mis on veidi rohkem kui aastal 2015. Investeetimisvõimalusi kasutatakse endiselt suhteliselt vähe, kusjuures aktsiaid või osakuid on neljal elanikul sajast. Eesti Panga avaldatud Eesti leibkondade finantskäitumise ja tarbimisharjumuste uuring (Eesti Pank 2017) viitab omakorda sellele, et Eesti elanike aktsiate, võlakirjade ja investeerimisfondide osakaal finantsvarade portfellis on tõusuteel, kerkides 2013. aastal viielt protsendilt kümnele 2017. aastal.

JOONIS 4. Säästmise viisid, n = kõik vastajad, %

Viimase 12 kuu jooksul on 18–19aastaste noorte segment muu elanikkonnaga võrreldes säästnud sagedamini sularahas ning ostnud krüptoraha (joonis 5). Märksa vähem aga kasutavad nad säästmisel jooksvat arvelduskontot. Lisaks kasutavad noored erinevaid võimalusi – kogumiskontot, aktsiaid, hoiu-laenuühistuid. Veidi üle kolmandiku neist ei ole viimase aasta jooksul üldse üritanud säästa, mis omakorda viitab taaskord finantshariduse ebapiisavusele. Ettevõtjad ja planeerijad/investeerijad kasutavad oodatud tulemusena pea kõiki investeerimise ja kogumise võimalusi elanikkonna keskmisest rohkem. Eriti võib siin välja tuua aktsiaid ja investeerimist muul moel.

Aastate võrdlusest on näha, et elanikel on jätkuvalt kaks peamist säästmisviisi:

raha hoidmine arvelduskontol ja/või sularahas, ning viimase uuringuga võrreldes siin muutust toimunud ei ole. Suurenenud on säästukonto või kogumiskonto kasutamine (joonis 6). Positiivne on asjaolu, et mittesäästjate osakaal võrreldes varasemate uuringutulemustega on langustrendis – neid on hetkel alla kolmandiku, mis viitab sellele, et vähemalt mingil määral arvab end säästmisega tegelevat ligi kaks kolmandikku vastanutest. Eesti Panga uuringutulemused näitavad omakorda, et peost suhu elavaid (kõike ära kulutavaid ning vaid ebalikviidseid varasid omavaid) leibkondi on kõikidest umbes kolmandik.

Rahalised eesmärgid

Järgmisena uuriti elanike rahaliste eesmärkide olemasolu, näidetena toodi siin õpingute finantseerimine, auto ostmise või võlakohustusest vabanemine. Taoline eesmärk on olemas ligi pooltel elanikest (isiklikult või koos partneriga). Eelmise uuringu ajal oli niisugune eesmärk olemas pooltel vastanutest, seega tulemus muutunud ei ole (väike muutus jääb uuringu veapiiride sisse).

Loogilise tulemusena selgus, et rahaline eesmärk on olemas pigem noorematel vanuserühmadel kui vanematel. Nii on 18–29aastaste ja 30–39aastaste rühmast eesmärk olemas ligi kahel kolmandikul, vanimas vanuserühmas omab seda aga vaid tugevasti alla kolmandiku vastanutest. Mida kõrgema haridusega, kõrgema ametipositsiooniga ja suurema sissetulekuga vastaja, seda sagedamini on tal olemas rahaline eesmärk. Näiteks ettevõtjatest omab rahalist eesmärki 59 protsenti. Samuti sõltub eesmärgi olemasolu suuresti sellest, kas peres on alaealisi lapsi või mitte – eesmärk on seatud suuremal hulgal lastega ning tunduvalt vähemal osal ilma lasteta peredest.

Rääkides rahalistest eesmärkidest vaatleme, milline eesmärk on inimestel hetkel kõige olulisem (joonis 7). Selgub, et olulisemad eesmärgid on seotud oma koduga – oma kodu ostmise (sissemaksu

kogumine) või selle remont ja ümberehitus. Reisimist ja muid hobisid nimetas pisut üle kümnendiku ning laenust või võlast soovib vabaneda sama palju vastanutest.

Võrreldes tulemust eelmise uuringuga näeme, et vähemoluliseks on muutunud auto ostmise nimetamine rahalise eesmärgina. Kodu, reisimine ja võlast vabanemine on seevastu jätkuvalt inimeste olulisemate eesmärkide seas.

Loogilise tulemusena on kodu ostmine keskmisest sagedamini kahe noorema vanuserühma eesmärgiks, vanimal rühmal on märksa sagedamini selleks reisimine – 60–80-aastastest koguni viiendikul.

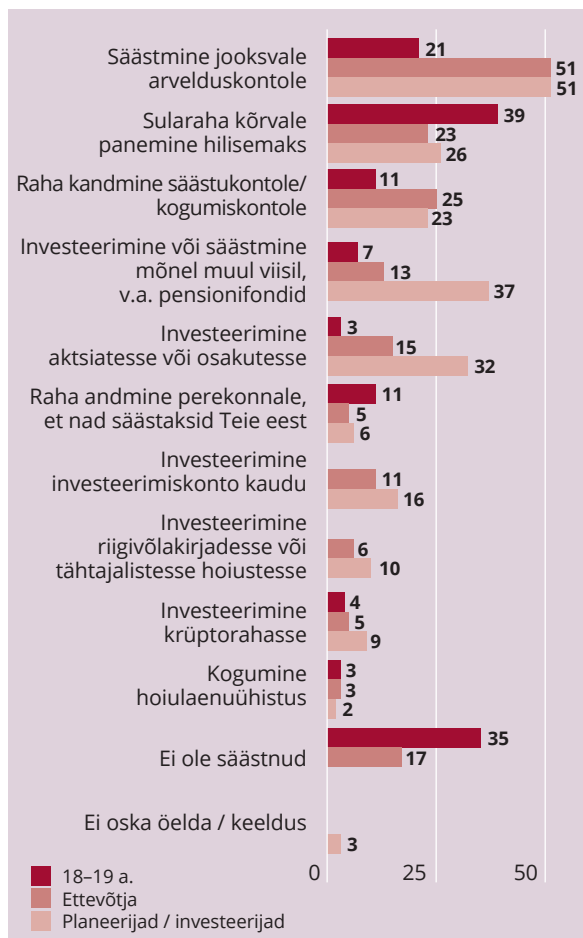
Pensionäridel on kõige sagedamini nimetatud eesmärgiks kodu remont, ettevõtjad seevastu saavutamist / investeerimist. Mitte-eestlastele on eestlastega võrreldes märksa olulisem oma laste õpingute ja heaolu toetamine (11% vs. 3%), peamised eesmärgid on neil aga laenu tagasimaksimine ja oma kodu soetamine.

Väärrib märkimist, et mitte ükski selle 18–19aastaste noorte segmenti esindajatest ei nimetanud oma rahalise eesmärgina majanduslikku kindlustatust.

Inimesel võib rahaline eesmärk olemas olla, kuid reaalses elus ei pruugi ta vastavalt oma eesmärgile käituda. Seetõttu küsisime, milliseid samme on ette võetud, et seda eesmärki saavutada.

Üle poole sihtrühmast on eesmärgi saavutamiseks vähendanud oma kulutusi ning ligi pooled on säästnud või investeerinud raha. Lisaks on koostatud tegevuskava (25%) ning otsitud uus või lisisissetulekuallikas (14%). Kaheksa protsenti on aga elanikkonna seas neid, kes ei ole vaatamata eesmärgi olemasolule suutnud selle täitmiseks midagi teha.

Võrreldes eelmise uuringuga on nüüd rahalise eesmärgi saavutamise nimel sagenenud säästmine ja investeerimine, vähenenud aga tegevuskavade koostamine ja lisanduvate sissetulekuallikate otsimine.

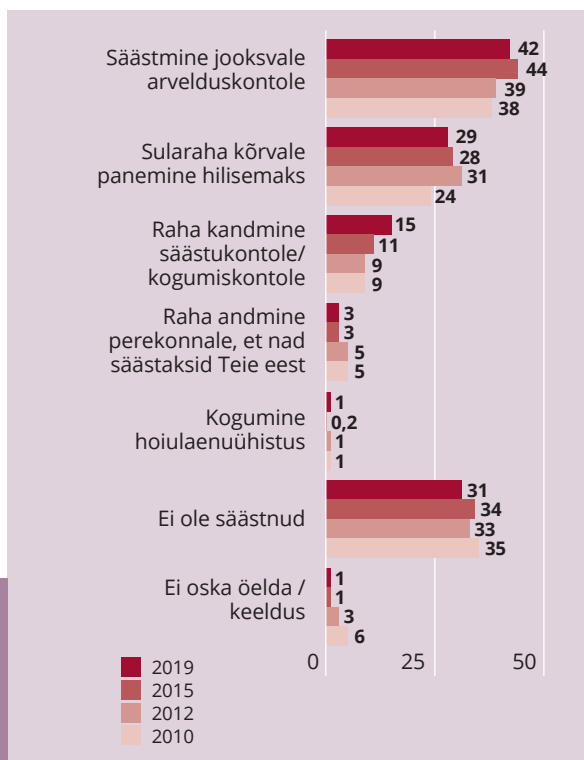

JOONIS 5. Säästmise viisid segmentide kaupa.
n = vastajad antud segmentis, %

Lisaks selgus uuringust, et eesti rahvusest vastajad säästavad ja investeerivad sagedamini, võrrelduna mitte-eestlastega (52% vs. 34%). Suuremate leibkondade esindajad ja ettevõtjad on teistest sagedamini koostanud oma eesmärgi saavutamiseks tegevuskava. Kõrgharidusega inimesed pigem säästavad ja investeerivad, samal ajal kui alg- ja põhiharidusega inimesed vähendavad sagedamini sel eesmärgil oma kulutusi.

Finantsteenuste tuntus, kasutamine ja valik

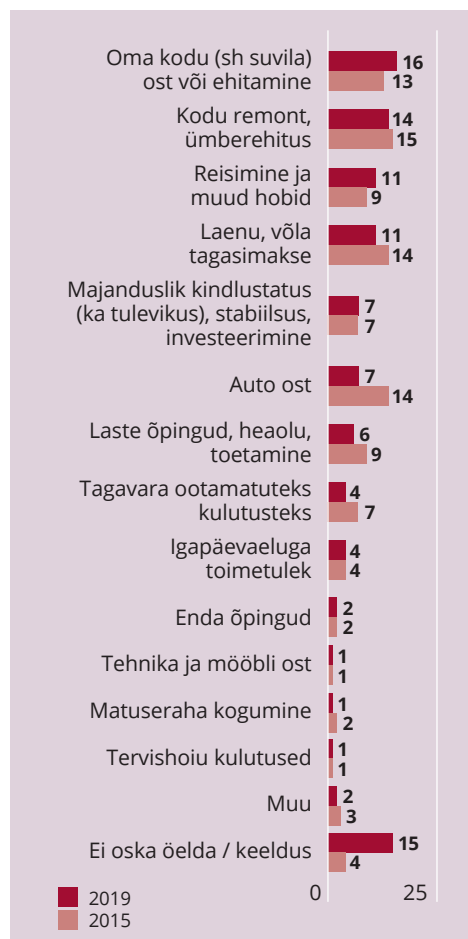
Uuring soovis selgitada sedagi, kuidas elanikud finantsteenuseid tunnevad

JOONIS 6. Säästmisviisid aastate võrdluses, n = kõik vastajad, %

ning kuivõrd nad neid kasutavad. Lisaks vaadeldi, millised teenused on võetud kasutusele viimase kahe aasta jooksul, milliseid valiti viimati ning millest lähtutakse teenuste valimisel. Vastajatele pakuti sel aastal välja 20 teenust (joonis 8).

Kõige paremini tuntud finantsteenused on Eesti elanikele arvelduskonto, autoliising, krediitkaart, eluasemelaen ja kindlustus. Arvelduskonto võrdlemisei madal tuntus võrreldes reaalsete kasutajate osakaaluga (Eestis on Eesti Panga andmeil väljastatud üle 1,9 miljoni pangakaardi ehk ligi 1,4 kaarti inimese kohta) võib tuleneda sellest, et inimesed ei tea arvelduskonto mõistet, kasutades pigem pangakonto või pangakaardi terminit. Samuti võib madalam teadlikkusprotsent tuleneda sellest, et eelnevate küsitluste puhul anti küsitletavale vastustekaart, seekord vaid loeti variandid ette. Suurem

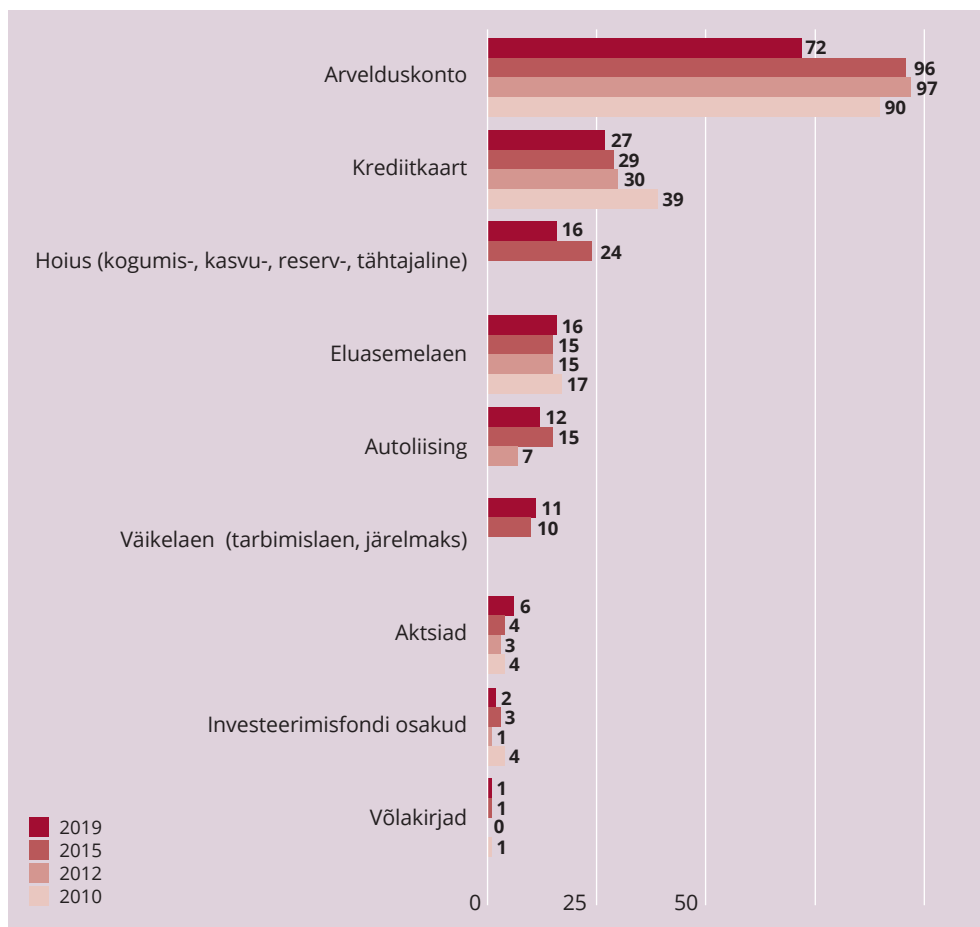
JOONIS 7. Rahalised eesmärgid, n = omab rahalist eesmärki, %

osa elanikest teab ka pensionifonde, väikelaenu, hoiuseid, kinnisvara tagatisega pangalaenu ja aktsiaid. Kõige vähem teatakse ühisrahastuse erinevaid variante.

Vaadeldes tulemusi vanuserühmade kaupa, selgub kohe, et vanima vanuserühma (60–80 a) puhul on kõigi finantsteenuste tuntus umbes kümnendiku võrra keskmisest tasemest madalam. Kõige suurem erinevus tuli välja ettemaksega deebetkaardi/maksekaardi puhul, mida selles rühmas teatakse teistest oluliselt vähem. Kõige paremini teavad mitmesuguseid finantsteenuseid seevastu vanuserühma 30–39 a esindajad.

JOONIS 8. 8 Finantsteenuste tuntus ja kasutamine, n = 1005, %

JOONIS 9. Finantsteenuste kasutamine, n = kõik vastajad, %

Samuti näeme, et mitte-eestlased teavad pea kõiki nimetatud finantsteenuseid eestlastega võrreldes märksa halvemini, eriti suur on vahe aktsiate, võlakirjade, investeeringisfondi osakute, investeeringis-konto ja ühisrahastuse variantide puhul. Tallinlased teavad teenuseid keskmisest tasemest paremini, kehvem on seis aga Kesk-Eestis ja Ida-Virumaal, kus paljusid teenuseid teatakse keskmisest tasemest vähem. Lisaks on taas keskmisest paremad tulemused kõrgharidusega, kõige suurema sissetulekuga vastajate ja ettevõtjate taustgruppides.

Kõige sagedamini on hetkel kasutusel olev finantsteenuse jätkuvalt

arvelduskonto, järgnevad kindlustus, pensionifond või pensionikindlustusleping ja krediitkaart. Sagedamini kasutatakse veel mobiilimakseid (mis pole otseselt pangakontoga seotud), hoiust ja eluasemelaenu ning autoliisingut. Ülejäänud teenuste kasutamine on suhteliselt vähene. Silma paistab, et kasutatakse pigem erinevaid laenuvõimalusi – krediitkaarti, eluasemelaenu, väikelaenu ning ka kindlustust ja hoiuseid, kuid investeeringistoodete kasutatavus on väga vähene.

Kõige aktiivsemad finantsteenuste kasutajad on inimesed vanuses 30–39 aastat: näiteks on neil kõige sagedamini võetud eluasemelaenu, autoliising,

avatud hoiukonto ning ostetud aktsiad. Krüptoraha puhul paistab silma, et seda on ostnud teistest sagedamini just noorim vanuserühm e 18–29aastased. Vanim vanuserühm kasutab finantsteenuseid enamasti keskmisest vähem, kuid ka selles rühmas on ostetud näiteks aktsiaid ja võlakirju, kasutatakse mobiilimakseid ning mõned inimesed on ka investeerinud krüptorahasse või ühisrahasutusplatvormidesse. Vanuserühm 40–49 aastat paistab silma sellega, et selle esindajatel on teistega võrreldes sagedamini muretsesetud krediitkaart.

Mitte-eestlaste vastustest näeme, et nad kasutavad erinevaid finantsteenuseid eestlastest harvem. Näiteks võib siin tuua pensionifondid, hoiused, kindlustusteenus ja aktsiad. Tallinlastel on kõige sagedamini võetud eluasemelaenu, krediitkaart, ostetud aktsiaid ning kasutatakse mobiilimakseid. Pered, kus kasvab alaealisi lapsi, kasutavad keskmisest sagedamini laenuteenuseid – eluasemelaenu, autoliisingut, väikelaenu. Lisaks on neil keskmisest sagedamini ka kindlustusleping, valitud pensionifond ning kasutatakse mobiilimakseid. Kõrgharidusega, kõige suurema sissetulekuga ja ettevõtjate gruppi kuuluvad inimesed kasutavad pea kõiki finantsteenuseid keskmisest sagedamini.

Viimase kahe aasta jooksul on avatud kõige sagedamini arvelduskontod, sõlmitud kindlustuslepinguid, võetud väikelaenu ning sõlmitud lepinguid pensionikindlustuseks või autoliisingu saamiseks.

Uuringutes vaadeldud üheksa aasta jooksul on suurema trendina näha, et krediitkaartide hankimine ja kasutamine on languses (joonis 9). Eriti palju kasutati krediitkaarte aastal 2010, nüüd on vastav näitaja langenud.

Silma paistab, et arvelduskonto kasutamine tundub olevat samuti languses, kuid siin peame silmas pidama, et taolise tulemuse põhjuseks võib olla terminite muutumine. Igapäevaelus kasutatakse rohkem sõnu „konto“, „pangakonto“ või

„pangaarve“ ning varasemalt rohkem kasutusel olnud „arvelduskontot“ ei pruugita enam hästi teada.

Kuigi meedias on palju juttu investeerimisest, aktsiate ostmisest, krüptorahast jmt, siis laiemat kasutust need elanikkonnas siiski leidnud ei ole. Näiteks on aktsiate ostmise küll veidi suurenenud, kuid muutus jääb uuringu veapiiridesse.

Hoiakud seoses rahaasjadega

Antud uuringuosas vaatlesime elanike finantsalaseid hoiakuid. Nende selgitamiseks esitasime esmalt 14 väidet ning palusime hinnata nõustumist sellega, et väide kirjeldab vastajat ennast. Tulemuste tõlgendamisel tuleb mees pidada, et need väljendavad inimeste hoiakuid, mitte reaalsel käitumist rahaasjades.

Kõige selgemad hoiakud valitsevad Eesti elanike seas selles osas, et laenatud raha tuleb alati tagasi maksta – 81 protsenti nõustus väitega täielikult (joonis 10). Samuti on suurem osa täiesti nõus, et pangad peaksid kontrollima ettevõtete eetilist tausta enne, kui neile raha laenata. Positiivsena selgus asjaolu, et enamik vastajaid väitis end hoidvat oma rahaasjadel silma peal. Toodud tulemus võib näidata küllaltki suurt huvi finantsmaailma vastu, kuid teisalt võib tulemus näidata ka seda, et suhteliselt väikese sissetulekutaseme tõttu ei jää paljudel inimestel muud üle, kui oma rahaasju täpselt jälgida. Eesti elanikud ei ole kõik päris kindlad, kas nende raha pangakontol on kaitstud, kui pangaga midagi juhtub – kahtlejaid on viiendik ning veel viiendik on kahevahel, viidates finantssektori usaldusväärsuse tasemele, mida saaks parandada. Pea pool elanikkonnast siiski oma raha kaitstuses ei kahtle.

Kuigi vaid viis elanikku sajast tunnistab, et neil on liiga suured võlad, siis samal ajal päris rahul oma majandusliku olukorraga ei olda – ligi pooled vastajaskonnast ei saa endale lubada kõike, mida sooviks.

Eesti elanikud väitsid end pooldavat pigem säästmist kui kulutamist – rohkem

kulutada meeldib vaid vähem kui kolmandikule elanikest. Siinjuures toetume vaid nende endi öeldule – võib olla, et oma tegelikke eelistusi ei soovita avaldada, ning teisalt: inimese eelistus ei lähe alati kokku tema tegeliku käitumisega. Seejuures ei ole elanikud väga riskivalmid – vaid viien-dik on valmis investeerides võtma riski. Neist kaks korda rohkem elanikke väidab, et on püstitanud pikaajalised rahalised eesmärgid ning püüab neid ka saavutada.

Lisaks selgus, et krüptorahasse investeermiseks leiab õige aja olevat vaid väike osa elanikkonnast, mobiilimakseid kasutab ülekanneteks umbes kolmandik. Kolmandik elanikest leiab, et finantsteenused on viimasel ajal muutunud arusaadavamaks, kuid on palju neid, kes viimasega ei nõustu ja osa on ebamäärasel seisukohal.

Vaatleme täpsemalt kaht väidet, millega nõustuti kõige sagedamini, ja kaht, millega nõustuti kõige vähem. Siinjuures arvestame neid väiteid, mis käisid vastaja enda kohta.

Laenatud raha maksan alati tagasi. Väitega nõustusi keskmisest sagedamini naised, eestlased, tallinlased ja Lõuna-Eesti elanikud ning suurema sissetulekuga inimesed. Keskmisest harvem nõustusi väiksemate linnade elanikud.

Ma hoiian oma rahaasjadel hoolikalt silma peal. Siin kaldusid sagedamini nõustuma pigem naised, vanim vanuserühm (60–80 a), Lõuna-Eesti elanikud, pensionärid ja väikese sissetulekuga leibkondade esindajad (kuni 600 eurot leibkonna peale kokku). Lisaks neile nõustusi sagedamini ka ettevõtjad, planeerijad (eelarve koostajad) ning eriti pikaajalised rahaasjade planeerijad. Keskmisest vähem nõustusi noored – nii vanuserühm 18–29 a kui ka eraldi rühm 18–19 a.

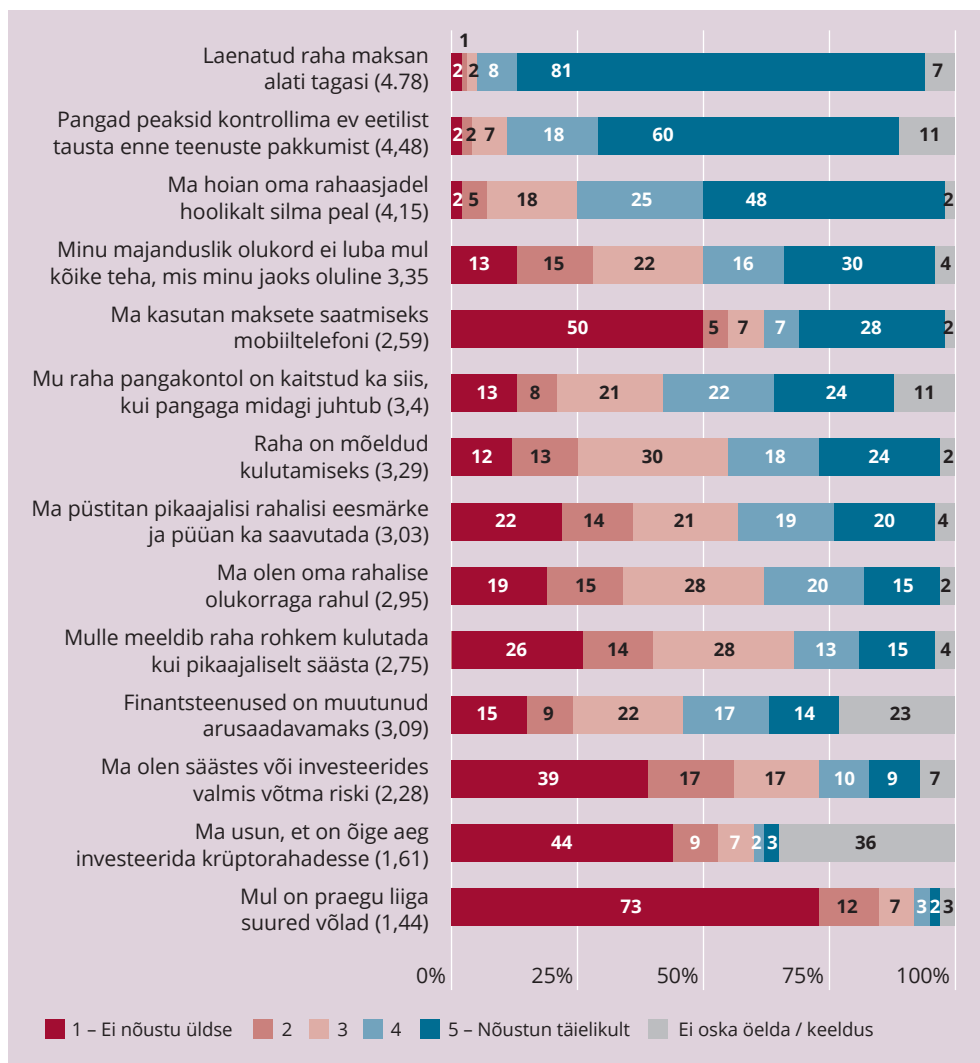
Ma olen säästes või investeerides valmis võtma riske. Siin näeme vastajate seas keskmisest sagedamini järgmiste vastajagruppide esindajaid: mehed, vanuserühmad 18–19, 18–29 ja 30–39 a, eestlased, Põhja-Eesti ja Tallinna elanikud, alla 18aastaste lastega perede liikmed, kõrgharidusega

inimesed, ettevõtjad, muud mittetöötavad inimesed (mitte pensionärid), suurema sissetulekuga perede esindajad (teenivad pere liikme kohta 1000 eurot ja rohkem), investeerijad ja pikaajalised planeerijad/investeerijad. Samuti vastajad, kellele räägiti koolis (põhjalikult või veidi) rahaasjadest, ning need, kes on vaadanud oma II pensionisamba seisu viimase seitsme päeva või kahe kuu jooksul. Keskmisest harvem on nõus võtma riske seevastu Ida-Virumaa elanikud, vanuserühm 60–80 a, üksi elavad inimesed ja madalama sissetulekuga vastajad (teenivad kuus kuni 500 eurot pere liikme kohta).

Mul on praegu liiga suured võlad. Siinsete vastajate seas näeme pigem vanuserühmade 30–39, 40–49, 50–59 a esindajaid, mitte-eestlasi, Põhja-Eesti ja Ida-Virumaa elanikke, alla 18aastaste lastega peresid, alg- või põhiharidusega, mittetöötavaid (mitte pensionäre), alla 400 euro leibkonnaliikme kohta teenivaid, oma rahaasju jooksvalt ja 1–2 nädala peale planeerivaid inimesi.

Keskmisest harvem on liiga suurtes võlgades vanuserühm 60–80 a, üksi elavad inimesed ja oma rahaasju pikemaks perioodiks planeerivad inimesed.

Elanikkonna üldise tulemusega võrreldes näeme vaadeldavate segmentide osas hoiakutes sageli erisusi. Üldine rahulolu oma majandusliku olukorraga on kõigil kolmel grupil elanike üldtulemusega võrreldes veidi parem, eriti ettevõtjatel ja planeerijatel/investeerijatel. Oma rahaasju jälgivad nii ettevõtjad kui planeerijad/investeerijad keskmisest tasemest rohkem, noored (18–19 a) seevastu teevad seda vähem. Kõik kolm gruppi on rahaasjades riskivalmimad kui elanikkond keskmiselt – noorte puhul on see põhjendatud, sest pikaajalise investeerimishorisondi võtmisel on neil rohkem aega portfelli langustest taastumiseks, planeerijate/investeerijate ning ettevõtjate puhul on riskivalmidus seotud ehk suurema teadlikkustasemega finantsteenuste olemusest. Pikaajalised eesmärgid on seotud peamiselt ettevõtjatel

JOONIS 10. Hoiakud seoses rahaasjadega, n = 1005, %

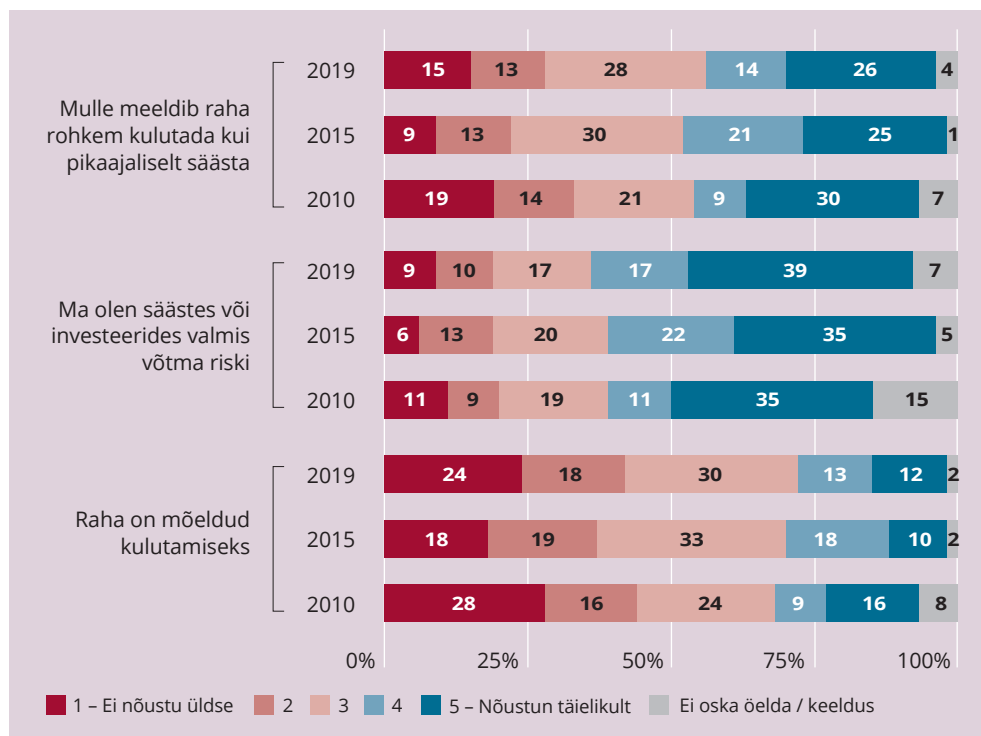
ja investeerijatel/planeerijatel, kuid paljud noored seda veel teinud ei ole. Laenatud raha tagasimaksmise osas on noored teistest vähem hoolsad, mis võib tuleneda osalt nende kehvemast rahalisest seisust.

Võrdleme siinkohal ka varasemate samasuguste uuringute tulemusi (joonis 11). Võrreldes omavahel 2010. ja 2015. aastat, on märgata rahaasjade korraldamisega seotud hoiakutes teatavaid muutusi. Inimestele oli siis nende endi sõnul

hakanud raha säästmine rohkem rahuldust pakkuma kui selle kulutamine.

Aastal 2019 seevastu näeme taas mõningast tõusu orienteerituses kulutamisele. Ülekaalus on nüüdki siiski säästmise pooldajad. Veidi on taas suurenenud ka elanike osakaal, kes arvab, et raha on mõeldudki kulutamiseks.

Kuigi noorte riskivalmidus on keskmisest suurem, ei ole uuritud üheksa aasta jooksul elanikkonna kogutulemus muutunud

JOONIS 11. Hoiakud seoses rahaasjadega aastate võrdluses, n = kõik vastajad, %

ning on samal tasemel, mis aastal 2010: elanikest vaid iga viies on valmis säästes või investeerides riskima.

KOKKUVÕTE

Uuringust on selgunud, et elanike teoreetiline rahatarkus võrreldes eelmise finantskirjaoskuse uuringuga (aastal 2015) suurenenud ei ole: see on jäänud üldiselt samale tasemele ning on mõnes osas veidi vähenenud. Üheksa aasta jooksul (alates esimesest uuringust) on siiski paranenud tulemus investeerimisriski olemuse mõistmisel ja intressi arvutamise oskus. Paraku ei kinnitanud uuring, et kõik elanikud rakendaksid oma finantsalaseid teadmisi oma pere majandusliku heaolu ja kindlustunde suurendamisel.

Oma teadmiste taset rahaasjus hindab kõrgeks alla viiendiku, sh väga kõrgeks vaid kaks protsenti Eesti elanikest. Keskmiseks hindab selle elanikest üle

poole ning madalaks üks viiendik. Keskmisest kõrgemaks peavad oma taset nooremad, kõrgharidusega inimesed, ettevõtjad, suurema sissetulekuga ja Tallinnas elavad inimesed.

Suuremate puudujääkidena võib välja tuua selle, et suur osa elanikest ei planeeri piisavalt rahaasju. Pikaajalised planeerijad ja investeerijad on umbes iga kümnes. Jätakuvalt on hulk inimesi, kes ei tegele säästmisega või on nende säästud ebapiisavad. Mittesäästjate osakaal siiski väheneb aastatega, kuid muutus on aeglane.

Jätakuvalt on sagedaim säästmisviis raha kogumine jooksvale arvelduskontole, millele järgneb sularaha hoiustamine. Säästukontot või kogumiskontot kasutab 15 protsenti vastanutest, mis on veidi rohkem kui aastal 2015. Investeerimisvõimalusi kasutab endiselt veel vähem inimesi, sh aktsiaid või osakuid omab ainult neli protsenti elanikest.

Mittesäästjate seas on keskmisest rohkem vanima vanuserühma esindajaid, mitte-eestlasi, madala haridusega ja väikese sissetulekuga inimesi. Kuigi enamuse uuritud finantsteenuste valimise puhul on olulisimaks valikukriteeriumiks olnud eri teenusepakujate teenuste võrdlemine, leidub finantsteenuseid (krediitkaardid, arvelduskonto avamine ja mobiilimaksed), mille puhul teisi võimalusi ei kaaluta.

Silma paistab, et finantsteenustest kasutatakse pigem mitmesuguseid laenuvõimalusi, kindlustust ja hoiuiseid, kuid investeerimistoodete kasutatavus elanikkonna seas on jätkuvalt suhteliselt vähene.

Oma rahatarkuse parandamise vajadusest on rääkides näivad Eesti elanikele kõige keerulisemad teemad: krüptoraha, pensioni II sammas, tulude maksustamine ja ühisrahastus. Kõige harvem nimetati siin pere eelarve koostamist ja selles püsimist – ometi vähemalt kolmandik vastajaist ei märgi üles tulusid ja kulusid, rääkimata eelarve koostamisest. Mitte ükski nimetatud teemadest ei ole keerule ligi iga kümnea elaniku arvates. Silma paistab, et sama palju on neid, kes ei huvitu finantsteemadest üldse.

Vanuserühm 18–19 aastat nimetab kõige keerulisemaks teemaks kinnisvarasse investeerimist, samuti ettevõtlusega alustamist, ent keskmisest märksa harvem krüptoraha. Noorte seas on finantsteemade suhtes ükskõikseid rohkemgi kui elanikkonnas keskmiselt – nimelt umbes viiendik. Vanuserühmas 50–59 aastat on keskmisest sagedamini nimetatud keeruliseks pensioni teise sambaga seonduvat. Vanim rühm (60–80 a) nimetas aga teistest sagedamini säästmisvõimalusi ja laenamist/laenuvõimalusi, kuigi kõige keerulisem teema on ka neile krüptoraha.

Üldine elujärg ja toimetulekukindlus Eestis on üheksa aasta jooksul paranenud ning enamikule elanikest oleks jõukohane tegeleda säästmisega. Säästmise tähtsustamine ja sellega tegelemine on positiivne tulemus, kuid eesmärgiks oleks saavutada olukord, kus tähelepanu pööratakse

regulaarsele säästmisele ja pikematele eesmärkidele kui toimetulekutagavara või mõni suurem kulutus. Näha on, et kuigi osa finantsteemasid ei ole elanikele keerulised, ei rakenda nad siiski neid teadmisi praktikasse, mistõttu on oluline jätkata inimeste käitumise muutmiseks suunatud tegevusi.

Uute küsimuste lisamine ja uuringu meetodika täiustamine võimaldas käesoleval aastal paremini hinnata elanike rahalise heaolu ja tegeliku finantskäitumise seonduvat, eelkõige vaadelda põhjalikumalt inimeste käitumise tagamaid ning hinnata paremini finantskirjaoskuse edendamise programmi tegevuste tulemuslikkuset.

Elanike finantskirjaoskuse 2013.–2020. aasta strateegiaprogrammi tulemuste analüüs näitas, et programm on koostatud mitmes osas üldiste suunistena, mille kõikide eesmärkide täitumist pole võimalik täpselt hinnata. Osa programmi numbrilistest eesmärkidest olid seatud vast liialt optimistlikud ning uuringu tegemise ajaks need täitunud ei olnud. Täitunud on eesmärk vähendada tähtjaks tasumata laenude jäägi suhet väljaantud laenudesse. Eesmärgid võtta vastu vajalikke regulatsioone ning muuta finantsteenused elanikele arusaadavamaks on täidetud osaliselt.

Järgmise programmi koostamisel soovitati välja tuua kõige olulisemadena järgmised lisasihtühmad:

- ▶ madala haridusega ja keskmisest madalama sissetulekuga inimesed;
- ▶ väljaspool Tallinna elavad inimesed, eraldi rühmana ka Ida-Virumaa elanikud;
- ▶ mitte-eestlased.

Kokkuvõttes võib öelda, et Eesti elanikel on suhteliselt palju infot ja rahaasjade mõistlikuks korraldamiseks ka piisavalt head baasteadmised. Kuna neid teadmisi oma perele majandusliku kindlustunde loomiseks enamasti ei rakendata, siis tuleb jätkata niisuguseid tegevusi, mis aitavad muuta sellist käitumist.

KASUTATUD ALLIKAD

EESTI PANK. (2017). Eesti leibkondade finantskäitumise ja tarbimisharjumuste uuring.

POSTIMEES. (2019). Uuring: pooled eestlased ei planeeri oma kulutusi. – Postimees, 7. august. – <https://majandus24.postimees.ee/6747805/uuring-pooled-eestlased-ei-planeeri-oma-kulutusi>

LETAMENDIA, L. N., SILVA, A., C. (2017). Factors Influencing Savings and Investments: Financial Literacy, Attitudes and Trust. Center for Insurance Research. – https://cir.ie.edu/wp-content/uploads/sites/140/2015/10/CIR_SAVING-AND-INVESTING-BEHAVIOR_ENGLISH-1.pdf

[RM] RAHANDUSMINISTEERIUM. (2013). Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2013–2020. Rahandusministri 17.05.2013 käskkiri nr 73. Tallinn. – <https://www.fin.ee/finantspoliitika-valissuhted/rahatarkus/strateegiaprogramm>

[RM] RAHANDUSMINISTEERIUM. (2021). Rahatark Eesti. Eesti elanike finantskirjaoskuse edendamise programm aastateks 2021–2030. Tallinn. – <https://www.fin.ee/finantspoliitika-valissuhted/rahatarkus/strateegiaprogramm>

Noorte väärtused peegelduvad nende rändekäitumises¹

ANDU RÄMMER
Tartu Ülikooli Narva
kolledži noorte uuringute
kaasprofessor

REIN MURAKAS
Tartu Ülikooli kultuuriteaduste
instituudi analüütik

Instrumentaalseid tööväärtusi oluliselt pidavad vastajad eelistavad jääda välismaale, sest nad on rahulolematud Eesti oludega, seevastu eneseväljenduslikke tööväärtusi olulisemaks pidajad eelistavad tagasi pöörduda.

Pärast Eesti liitumist Euroopa Liiduga on meie inimeste võimalused rahvusvaheliseks liikumiseks seoses töötamise või

TERJE TOOMISTU
Tartu Ülikooli
kultuuriteaduste instituudi
etnoloogia teadur

õppimisega märkimisväärselt kasvanud, mõjutades eriti just noorema põlvkonna rändekäitumist. Põhjused, miks minnakse, jäädakse või tagasi tullakse on erinevad ja mitmetahulised, varieerudes majanduslikest motiividest sügavalt isiklike põhjusteni. Ida-Lääne suunalisele rändele seoses nn ajude väljavoolu (*brain drain*), aga ka noorte väljavoolule (*youth drain* – Guth, Gill 2008) on oluline tähelepanu pöörata, kuivõrd haritud inimeste massilisel väljarändel on saatjariikidele negatiivsed majanduslikud tagajärjed (Baláz *et al.* 2004). Olgugi et migratsiooniuuringutes on pikalt domineerinud mõtteviis, mis seab esiplaanile rände majanduslikud motiivid, on mobiilsust puudutavad otsused mõjutatud ka konkreetse inimese väärtustest. Käesolev artikkel vaatlleb pikemaajalise välismaal elamise ja/või õppimise kogemusega 20–35aastaste Eesti noorte väärtusorientatsioonide seoseid nende

¹ Eelretsenseeritud artikkel. Uurimistööd on toetanud SA Postimehe Fond Noor-Eesti teadusgrantidest POST23 ja POST214.

rändekäitumisega. Analüüsist selgub, et tagasipöördunute või vastavate kavatsustega inimeste ja välismaale jäänute vahel esineb märkimisväärne lahknevus nende väärtusorientatsioonides.

VÄÄRTUSTEST

Kuigi empiirilistes uuringutes on väärtusi sageli erinevalt defineeritud, on väärtuste mitmete aspektide suhtes uurijad siiski üksmeelsed. Väärtushinnangud on emotsionaalsed; nad osundavad ihaldatud eesmärkidele või nendeni jõudmise viisidele; nad on situatsiooniülesed ja kujun-

Pärast üleminekut turumajandusele tähtsustati tööväärtustest kõige kõrgemalt hea töötasu teenimise võimalusi.

davad käitumist erisugustes olukordades ning nad on struktureeritud tähtsuse järgi. Omavahel seotud väärtusi nimetatakse väärtusorientatsioonideks (Schwartz 2007).

Väärtusteuurijad leiavad, et inimese väärtused kujunevad sotsialiseerumise käigus noores eas omandatud kogemuste põhjal ning jäävad edasise elu jooksul suhteliselt stabiilseteks. Edasised nihked ühiskonnas domineerivates väärtustes toimuvad juba aeglasemalt, keskkonna muutustega kohanedes (Rezsohazy 2001). Erinevatest rahvusvahelistest väärtusuuringutest kokkuvõtte teinud Basáñez (2016) toob välja kuus olulisemat väärtusi kujundavat tegurit, mille hulgas on pere ja religiooni kõrval haridus, aga üha rohkem ka meedia ning erinevad poliitika ja seadusandlus.

Väärtustamisest rääkides peetakse silmas mitmesuguste olukordade, sündmuste, tegevuste ja inimeste suuremat või väiksemat heakskiitu (Tsirogianni, Gaskell 2011). Gesthuizen jt (2019) selgitavad, et tööväärtused osundavad üldisele töömotivatsioonile ja sellele, millist tööd otsitakse. Mõned inimesed eelistavad majanduslikku kasu pakkuvat tööd, teised aga otsivad töö juures eneseteostust. Esimesel juhul on motivaatoriteks tööga seotud tasud, mis hõlmavad käegakatsutavaid asju nagu sissetulek, aga ka tööaeg, pensioniskeemid ja kindlustused. Selliste instrumentaalsete väärtuste põhieesmärgiks on vähendada töö üldist ebameeldivat iseloomu, pakkudes soodsaid tingimusi. Ehk kui mõnele ei meeldi tema töö sisu, võib ta seda siiski hinnata, kui see pakub korralikku tasu või muid mugavusi.

Käesolevas artiklis vaatluse all olevaid tööväärtusi liigitatakse erinevate motiveerivate tegurite põhjal tavaliselt töö tegemise eest oodatavate hüvede iseloomu alusel instrumentaalseteks, eneseväljenduslikeks ja sotsiaalseteks (Ester *et al.* 2006, Gesthuizen *et al.* 2019). Tavapäraseid ehk instrumentaalseid tööväärtusi nimetatakse ka vahendväärtusteks, sest nad kujutavad endast tööga seotud tasude ja hüvede (näiteks sissetulek, karjäärivõimalused, töökoha kindlus) väärtustamist. Ekspressiivsed tööväärtused osundavad isikliku arengu ja eneseteostuse tähtsusele töös, puudutades töö soovitud sisu, mitte selle üldisi asjaolusid. Nad näitavad, kui olulised on inimese jaoks oma oskuste arendamise võimalused ja huvi töö vastu. Selliste väärtustega inimene võib näiteks eelistada tööd, kus tal on suurem vabadus otsustada, mida ta teeb, kuigi sellega kaasneb madalam töökoha kindlus (instrumentaalne väärtus). Oluliseks peetakse pigem isiklikult määratletud tööeesmärke, mitte individuaalset jõukust või turvalisust. Ekspressiivseid tööväärtusi nimetatakse ka eneseväljenduslikeks, sest nad osundavad erinevatele töö tegemisega kaasnevatele hüvedele (töö huvitavus ja

loomingulisus, võimalused otsustada oma töökorralduse üle). Tööga seotud sotsiaalsete väärtuste alla (näiteks töötamine meeldivas kollektiivis) koondatakse sageli ka altruistlikud püüdlused (aidata teisi, panustada ühiskonna heaks).

Edaspidi käsitleme neid jaotuseid kui väärtusorientatsioone. Uuringus analüüsimise üheksat tööväärtust, mis jagunevad vastavalt instrumentaalseks (töökoha kindlus, kõrge sissetulek, ametialase karjääri võimalused), eneseväljenduslikuks (töö huvitavus, töö iseseisvus ja paindlik tööaeg) ja sotsiaalseks (võimalused aidata teisi, olla kasulik ühiskonnale ja töötada koos teistega) väärtusorientatsiooniks.

Alates 1960. aastatest Eestis tehtud noorte tööväärtuste uuringutest kokkuvõtte teinud Saarniit (2000) nimetab 1990. aastate alguses aset leidnud kindlasuunalisi muutusi väärtuste hierarhias väärtusteadvuse individualistlikuks pragmatiseerumiseks – ühelt poolt vähenes noorte orienteeritus ühiskondlikule altruismile, teisalt tähtsustus isiklik ainealine heaolu ja karjääriga seonduv. Pragmatiseerumine kujutab endast aga materiaalsete väärtuste võidukäiku üldkultuuriliste ees. Nagu on mitmed hilisemad analüüsid näidanud (Rämmer 2008, 2017, 2019b; Rämmer, Roots 2019), oli tegemist olulise nihkega Eesti noorte väärtuseelistustes – pärast üleminekut turumajandusele tähtsustati tööväärtustest kõige kõrgemalt hea töötasu teenimise võimalusi, oluliseks peeti ka kindla töökoha olemasolu. Üha rohkem tähtsustatakse ka karjääri võimalusi (Rämmer 2019a), mida Eesti noored väärtustavad kõrgelt ka rahvusvahelises võrdluses (Kaprāns *et al.* 2022). Sissetulekute kõrgemat väärtustamist võrreldes Lääne-Euroopa riikidega on selgitatud Eesti ja teiste Ida-Euroopa riikide elanike madalama elatusasemega (Rämmer 2008). Samas võib viimase pooleteise aastakümne arengute plaanis täheldada teatavat eneseväljenduslike ja altruistlike väärtuste taastulekut (Rämmer 2017).

NOORED EESTLASED VÄLISMAAL

Eriti pärast Euroopa Liidu laienemist on noorte rändevõimalused nii töötamise kui ka õppimise plaanis avardunud. Väljaränne hoogustus ka 2009. aasta järgse majanduslangusega, mille tagajärjel siirdusid paljud piiri taha paremat elu otsima. Portaali haridussilm.ee andmetel oli lühiajalise õppe eesmärgil välisriiki suunduvate üliõpilaste osakaal ajavahemikus 2015–2021 kõrgeim 2018. aastal – 3,4 protsenti; hilisem langus on suuresti põhjendatav koroonapandeemia mõjuga. Uuringu Eurostudent VI raames küsitletud üliõpilastest oli oma seniste õpingute raames välismaal lühiajaliselt õppimas käinud 7 protsenti (Haaristo *et al.* 2017). Olgugi et Haridus- ja Teadusministeerium (2020) on eesmärgiks seadnud, et vähemalt kümme protsenti Eesti üliõpilaskonnast omaks rahvusvahelist mobiilsuskogemust, pole selleni veel jõutud. (Sellele on viidanud ka Riigikontroll: RK 2019, 39). Paraku ei võimalda olemasolevad andmed anda ammendavat ülevaadet välisriikides õppivatest Eesti noortest, kuivõrd omal käel õppima asuvad ei pruugi riiklikes andmebaasides väljarännanutenä kajastuda. Statistiline hägusus puudutab ka välismaal töötajate hulka, kuivõrd tööjõu vaba liikumise tingimustes on Euroopa Liidu sisest mobiilsust keeruline mõõta. Ometi kinnitavad Statistikaameti andmed vaatlusaluse põlvkonna seas jätkuvalt suuremat välja- kui sisserännet. Kuivõrd ajutist noorte välismaal viibimist saab pidada üleminekuriituseks, millel on oluline roll täiskasvanuks saamise juures (Frändberg 2014), on noorte soov rahvusvahelist kogemust omandada igati mõisteta. Selles artiklis aga küsime, millist rolli omavad pikemaajalise välismaal elamise ja/või õppimise kogemusega noorte väärtused nende välismaale jäämise või tagasipöördumise otsuste juures?

SA Postimehe Fondi Noor-Eesti teadusgrandi rahastatav ja Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudis läbiviidav interdistsiplinaarne uurimisprojekt

„Noored eestlased välismaal“ (vt eva.ut.ee) käsitleb Eesti viimase laine emigratsiooni, rändavat eluviisi ja elukohavalikuid noorte täiskasvanute hulgas. Projekti raames on valminud visuaalantropoloogiline dokumentaalfilm „Põlvkond piiri taga“ (2022, režissöör Terje Toomistu). Samuti on läbi viidud üle 50 intervjuu välismaal viibivate noortega ning teostatud loovuurimus, mille 55 osalejat pildistasid ja filmisid oma igapäevast elukeskkonda välismaal.

Käesolev artikkel põhineb 2020. aasta

Rändekäitumisest sõltumatult hinnati võrdväärset töö kõige tähtsamaks aspektiks selle huvitavust.

oktoobrist kuni 2021. aasta märtsini projekti raames läbi viidud veebiküsitluse käigus kogutud andmetel. Küsitluses osalesid 20- kuni 35-aastased välismaise töö- või õpikogemusega Eestist pärit (st Eestis keskhariiduse omandanud) inimesed, kes olid viimase 10 aasta jooksul õppinud vähemalt ühe (õppe)aasta mõne teise riigi kõrgkoolis/koolides, töötanud vähemalt aasta välismaal või elanud väljaspool Eestit asukohast sõltumatu töötajana (diginomaadina). Osalejad leiti nii sotsiaalmeedia kaudu (peamiselt välismaal elavaid eestlasi koondavate Facebooki gruppide) kui ka kõrgkoolide ja noortega seotud organisatsioonide abil. Kokku täitis küsimustiku 2022 vastajat. Välismaal viibimise kogemusi kirjeldati 60 riigist. Ligikaudu

iga kuues kümnest uuringus osalenutest jäi välismaale ja iga neljas oli pöördunud tagasi Eestisse.

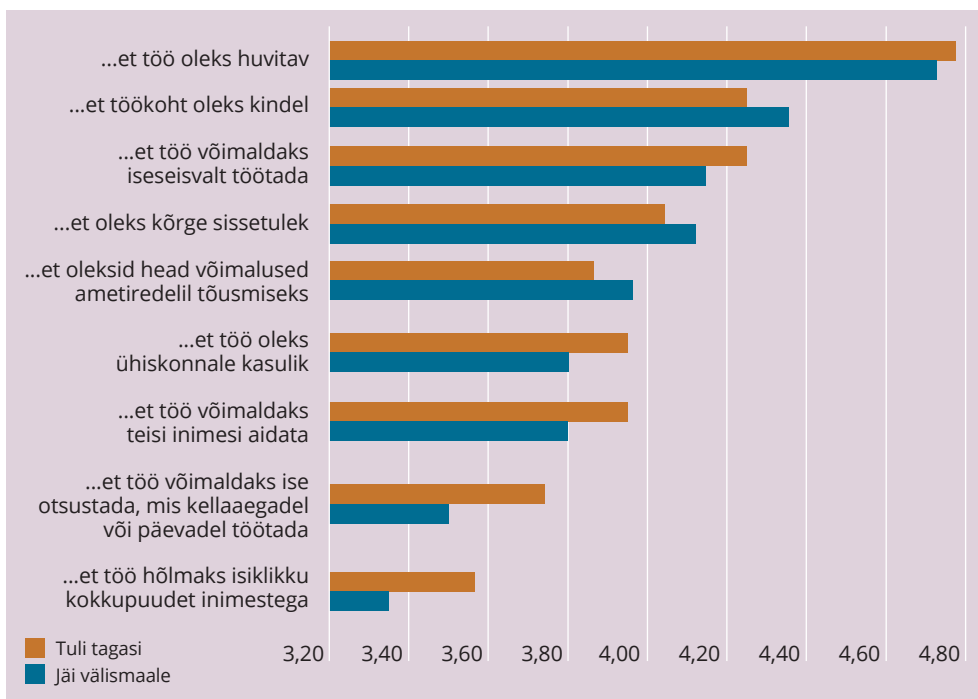
Uuringus käsitleti eri aspekte Eesti noorte välismaal elamise, õppimise või töötamise kogemuste kohta. Muuhulgas uuriti välismaale minemise põhjuseid, millest ülekaalukalt kõige olulisemaks peeti soovi näha maailma, väga olulisteks peeti ka elutingimusi ja töötasu sihtmaal. Tähelepanu pöörati ka rahulolule välismaise elu mitmesuguste aspektidega, sidemetele Eestiga välismaal viibides ning võimalikele tagasipöördumist soodustavatele asjaoludele. Samuti kaardistati kuuluvusi erinevatesse identiteedikategooriatesse ning uuriti COVID-19 mõju hetketegevusele ja tulevikuplaanidele.

Küsitluses uuriti ka erisuguste tööväärtuste olulisust vastajate eludes. Järgnevalt keskendumegi just sellele, kõrvutades tööväärtuste antud hinnanguid mitmete rännet iseloomustavate karakteristikutega. Analüüside käigus võrreldi vastajate hinnangute keskmisi sõltumatute rühmade t-testiga ning uuriti hinnangute seoseid rändekäitumisega Spearmani korrelatsiooniseoste abil.

TULEMUSED

Vastajate väärtushinnangud fikseeriti viiepallisel järjestuskaalal 1 (ei ole üldse oluline) ... 5 (väga oluline). Uuritavad tööväärtused olid nii instrumentaalsed (töökoha kindlus, kõrged sissetulekud, ametialase karjääri võimalused), eneseväljenduslikud (töö huvitavus, töö iseseisvus ja paindlik tööaeg) kui ka sotsiaalsed (võimalused aidata teisi, olla kasulik ühiskonnale ja töötada koos teistega).

Jooniselt 1 näeme, et nii Eestisse tagasi tulnud kui ka välismaale jäänud vastajad väärtustasid kõrgemalt eneseväljenduslikke ja instrumentaalseid tööväärtusi. Rändekäitumisest sõltumatult hinnati võrdväärset töö kõige tähtsamaks aspektiks selle huvitavust. Instrumentaalsetest väärtustest kõige olulisemaks loeti kindla töökoha olemasolu, seda eriti välismaale

JOONIS 1. Välismaale jäänute ja tagasi pöördunud väärtushinnangud (5palline skaala 1 – Ei ole üldse oluline ... 5 – Väga oluline). Variatiivsus vahemikus 3,2–4,8.

NB! Kõigi hinnangute rühmakeskmiste erinevus on oluline (statistilise vea võimalus mitte üle 5%)

jäänute seas. Nii iseseisva töötamise (kõrgem tagasitulijatel) kui ka hea palga teenimise (kõrgem jääjatel) võimaluste tähtsustamises ei olnud rändekäitumisest tulenevad erinevused arvestatava suurusga. Tööl avanevaid karjääri võimalusi väärtustasid kõrgemalt välismaale jäänud. Sotsiaalsed tööväärtused olid olulisemad aga Eestisse tagasipöördunud noortele, kes väärtustasid kõrgemalt nii võimalust tuua ühiskonnale kasu kui ka aidata teisi inimesi, aga välismaale jäänutest kõrgemalt väärtustati ka isiklike kokkupuuteid töökaaslastega. Samuti oli nende jaoks välismaale jäänutega võrreldes tähtsam võimalus otsustada, millistel kellaaegadel ja päevadel töötada.

Väärtushinnangute edasise analüüsi käigus analüüsisime nende seoseid välismaale mineku põhjustega, rahuloluga välismaal viibimisega ja tulevikuplaanide seotusega Eestiga. Selleks moodustasime

üksikutest väärtushinnangutest eraldi instrumentaalsete, ekspressiivsete ja sotsiaalsete tööväärtuste koondindeksid. Indekstunnuste võrdlus tõi välja, et sellal kui Eestisse tagasipöörduvad väärtustasid kõrgemalt eneseväljenduslikke ja sotsiaalseid väärtusi, olid välismaale jäänute jaoks olulisemad instrumentaalsed väärtused.

Välismaale mineku põhjuste seosed tööväärtustega

Väärtushinnangud korreleerusid mitmete välismaale mineku põhjustega. Samas ei võimalda korrelatsiooniseos otseselt välja tuua mõju suunda – see võib olla kahepoolne.

Instrumentaalsete väärtuste lähem analüüs toob välja olulised positiivsed seosed rahulolematusega Eesti elu- ja töökeskkonnaga, milles annavad tooni mitmed praktilised olmeküsimused.

Sellisteks põhjusteks on näiteks konkurentsivõimeline töötasu või stipendium välisriigis, rahulolematuse Eestis aetava poliitikaga ja välisriigi elutingimused.

Lisaks nendele ilmekatele mustritele vääriavad instrumentaalsete väärtushinnangute osas esiletõstmist mõne üksiku väärtushinnangu seosed välismaale mineku põhjustega. Karjäärivõimaluste väärtustamine seostus mineku põhjuste hulgast positiivselt sihtriigi spetsialistide rahvusvahelise tuntuusega uuringus osaleja tegevusvaldkonnas ja õppimiseks või tööks vajaliku infrastruktuuri

Uuringu sihtgrupp on omandanud või omandamas head haridust, seega võib neis näha olulist ressursi Eesti edasisele arengule.

olemasoluga, samuti võimalusega näha maailma senisest erinevas keskkonnas. Töökoha kindluse tähtsustamine oli kõige tugevamini seotud vastajate isiklikku elu puudutavate asjaoludega, samas ilmnes negatiivne seos atraktiivsetes projektides osalemise võimalusega. Võib eeldada, et sellised noored ei ole kuigi riskialtid.

Ekspressiivsete väärtuste tähtsustamine seostub positiivselt mitmesuguste arenguvõimalustega. Nendeks on atraktiivsetes projektides osalemise võimalus, välisriigi spetsialistide rahvusvaheline tunnus uuringus osalenu tegevusvaldkonnas,

õppimiseks või tööks vajaliku infrastruktuuri olemasolu, üldisem huvi sihtriigi vastu ja võimalus näha maailma.

Üksikute väärtushinnangute tasandil seostus töö huvitavuse väärtustamine positiivselt varasema koostööga selle maa erialaspetsialistidega, kuid negatiivselt isiklikel asjaoludel välismaale minekuga. Iseseisvalt töötamise võimaluste väärtustamine seostus rahulolematusega Eesti poliitikaga.

Sotsiaalsete väärtuste tähtsustamine seostus positiivselt teiste inimestega suhtlemise ja ühiskondlikkusega. Sellisteks seosteks olid varasem koostöö sihtriigi erialaspetsialistidega, atraktiivsetes projektides osalemise võimalus, välisriigi spetsialistide rahvusvaheline tunnus vastaja tegevusvaldkonnas, õppimiseks või tööks vajaliku infrastruktuuri olemasolu ja võimalus näha maailma. Siin ilmnesid ka mõned negatiivsed korrelatsioonid. Töö sotsiaalseid aspekte tähtsustavad vastajad ei pea oluliseks konkurentsivõimelist töötasu või stipendiumit ja välisriigi elutingimusi. Võib eeldada, et nende jaoks on küllaltki olulise tähtsusega sotsiaalsed võrgustikud, mis võiksid ühtlasi mõjutada nende tagasipöördumist Eestisse.

Tööväärtuste seosed rahuloluga välismaal õppimise või töötamise ja tulevikuplaanidega

Instrumentaalsetest väärtustest seostus ametialase karjäärivõimaluste tähtsustamine positiivselt kõigi rahulolu aspektidega, puudutades nii erialast tegevust, sissetulekuid, sotsiaalset keskkonda kui ka olmet ja vaba aja veetmise võimalusi. Hea teenistuse väärtustamine seostus positiivselt erialase tegevuse ning rahuloluga töötasu, stipendiumi ja muude sissetulekutega. Kindla töökoha väärtustamine seostus vaid rahuloluga erinevate sissetulekutega.

Ekspressiivsetest väärtustest seostus ka töö huvitavuse väärtustamine positiivselt kõigi ülalmainitud rahulolu aspektidega, kõige tugevam seos oli rahuloluga erialase

tegevuse seisukohalt. Iseseisva töötamise väärtustamine seostus nii rahuloluga erialase tegevuse suhtes kui ka rahuloluga olme ja vaba aja veetmise võimalustega.

Sotsiaalsed väärtused seostusid rahuloluga positiivselt, seda nii erialase tegevuse seisukohalt kui ka sotsiaalse keskkonna ja olme ning vaba aja veetmise võimalustega. Tugevaim seos oli rahuloluga sotsiaalse keskkonna (inimesed, kultuur, poliitika, seadused ja regulatsioonid) osas. Samas puudusid olulised seosed rahuloluga sisetulekute osas.

Küsitluses uuriti ka tulevikuplaane Eestisse tagasipöördumise kohta. Tagasipöördumiskavatsustega vastajad tähtsustasid nii ekspressiivseid kui ka sotsiaalseid väärtusi oluliselt kõrgemalt kui need, kel puudus Eestisse tagasipöördumise plaan. Viimased aga väärtustasid instrumentaalseid väärtusi potentsiaalsest tagasipöördujatest veidi kõrgemalt.

KOKKUVÕTE

Uuringust ilmneseid mitmed olulised seosed välismaal elamise kogemusega 20- kuni 35-aastaste eestlaste tööväärtuste ja nende rändekäitumise vahel. Kui eeldada, et selles vanuses noorte väärtused olid uuringus osalemise ajaks juba valdavalt

välja kujunenud, siis saame öelda, et instrumentaalseid tööväärtusi oluliselt pidavad vastajad eelistavad jääda välismaale, sest nad on rahulolematud Eesti oludega ja näevad välismaal paremaid elutingimusi ja teenimisvõimalusi. Seevastu eneseväljenduslikke tööväärtusi olulisemaks pidajad eelistavad rohkem tagasi pöörduda. Kuivõrd meie uuringu sihtgrupp on enamasti omandanud või omandamas head haridust, võib nendes näha olulist ressursi Eesti edasisele arengule. Seejuures on nad omandanud rahvusvahelise kogemuse ja perspektiivi ning saavad tagasi pöördudes või vähemalt Eestiga töölaseid sidemeid hoides endaga kaasa tuua uusi teadmisi, panustades seeläbi Eesti sotsiaalsesse ja majanduslikku arengusse. Nad on valdavalt ka sotsiaalsed ehk motiveeritud meeskonnas töötama. Kuigi meie uuringu kvalitatiivsed andmed osutavad tagasipöördumise otsuse komplekskusele ja isiklikkusele, mida sageli pole kuidagi võimalik väljastpoolt mõjutada, näitab sinne analüüs siiski, et tagasipöördumist mõjutavad ka Eestis ellu viidavad poliitikad. Seejuures avaldab tagasipöördumisele mõju ka Eesti sotsiaalne väärtusruum, milles noorte endi väärtused suuresti kujunevadki.

KASUTATUD KIRJANDUS

- BALÀŽ, V., WILLIAMS, A M, KOLLÀR, D. (2004). Temporary versus Permanent Youth Brain Drain: Economic Implications. – International Migration, 42(4), 3–34. DOI: 10.1111/j.0020-7985.2004.00293.x.
- BASÁÑEZ, M. (2016). A world of three cultures: honor, achievement and joy. New York: Oxford University Press.
- HARIDUS- JA TEADUSMINISTEERIUM. (2020). Eesti elukestva õppe strateegia 2020. – https://sisu.ut.ee/sites/default/files/opikasitus/files/eesti_elukestva_oppe_strateegia_2020.pdf
- ESTER, P., BRAUN, M., VINKEN, H. (2006). Eroding Work Values? P. Ester, M. Braun, P. Mohler (eds.) Globalization, Value Change, Generations. Leiden: Boston: Brill, 89–113.
- FRÄNDBERG, L. (2014). Temporary Transnational Youth Migration and its Mobility Links. – Mobilities, 9(1), 146–164. DOI: 10.1080/17450101.2013.769719.
- GESTHUIZEN, M., KOVAREK, D., RAPP, C. (2019). Extrinsic and Intrinsic Work Values: Findings on Equivalence in Different Cultural Contexts. – The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science, 682, 60–83.
- GUTH, J., GILL, B. (2008). Motivations in East–West Doctoral Mobility: Revisiting the Question of Brain Drain. – Journal of Ethnic and Migration Studies, 34(5), 825–41. DOI: 10.1080/13691830802106119.
- HAARISTO, H-S., KIRSS, L., LEPPIK, C., MÄGI, E., HAUGAS, S. (2017). Eesti üliõpilaste eluolu 2016: rahvusvahelise üliõpilaste uuringu EUROSTUDENT VI Eesti analüüs. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis. – https://vana.hm.ee/sites/default/files/uuringud/eurostudent_vi_eesti_aruanne_2017.pdf
- KAPRÄNS, M., RÄMMER, A., KÜLM, M.L., LABANAUSKAS, L., RASNACA, L. (2022). Youth Study Baltic Countries 2021. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung. – <https://library.fes.de/pdf-files/id/19168-20220509.pdf>

- REZSOHAZY, R. (2001). Values, Sociology of. – N. J. Smelser, P. B. Baltes, (eds.). International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Oxford: Elsevier, 16153–16158.
- [RK] (2019). Kõrgharidusreform ja tööjõuvajadused. Riigikontrolli aruanne Riigikogule. – https://www.eurosai.org/handle/404?exporturi=/export/sites/eurosai/.content/documents/audit/14422_RKTR_2489_2-1.4_2237_001-2.pdf
- RÄMMER, A. (2008). Tööväärtused Eestis Ida- ja Lääne-Euroopa maade võrdluses. – M. Ainsaar, D. Kutsar. (toim.) Eesti Euroopa võrdlustes. Tallinn: EV Sotsiaalministeerium, 83–100.
- RÄMMER, A. (2017). Sotsiaalse tunnetuse muutused Eesti siirdeühiskonna kontekstis. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. – <https://dspace.ut.ee/handle/10062/58658>
- RÄMMER, A. (2019a). Väärtustes peegelduvad ühiskonna kogemused. – Sirp, 5. juuli. – <https://sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/vaartustes-pegelduvad-uhiskonna-kogemused/>
- RÄMMER, A. (2019b). Väärtustest ja neid kujundavatest teguritest. – Akadeemia, 365, 1347–1381. – https://www.researchgate.net/profile/Andu-Rammer/publication/337000243_Vaartustest_ja_neid_kujundavatest_teguritest/links/5de8e01e299bf10bc3406a41/Vaaertustest-ja-neid-kujundavatest-teguritest.pdf
- RÄMMER, A., ROOTS, A. (2019). Tööga seotud väärtused. – M. Ainsaar, T. Strenze (toim) Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga. Tallinn: Arenguseire keskus, 36–45. – https://www.riigikogu.ee/wpcms/wp-content/uploads/2019/02/Arenguseire-Keskus_V%C3%A4%C3%A4rtused-kui-inimvara_2019.pdf
- SAARNIIT, J. (2000). Väärtusteadvus ja selle muutused. Eesti Noorsooraport: Eesti noorsoopoliitika ülevaade. Tallinn: EV Haridusministeerium, 217–225.
- SCHWARTZ, S. H. (2007). Value Orientations: Measurement, Antecedents and Consequences Across nations. – R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald, G. Eva (eds.). Measuring Attitudes Cross-Nationally. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage, 169–203.
- TSIROGIANNI, S., GASKELL, G. (2011). The Role of Plurality and Context in Social Values. – Journal for the Theory of Social Behaviour, 41, 441–465. DOI: 10.1111/j.1468-5914.2011.00470.x.

Tühjenemise mustrid. Rahvaarvu vähenemise mõju Eesti elukeskkondades ja hoonefondis

KRISTI GRIŠAKOV
Rahandusministeeriumi
ruumilise planeerimise
poliitika ja analüüsi
valdkonna juht

TARGO KALAMEES
Tallinna Tehnikaülikooli
ehitusfüüsika professor

LAURI LIHTMAA
Tallinna Tehnikaülikooli
ligimullenergiahoonete
uurimisrühma ekspert

LILL SARV
Tallinna Tehnikaülikooli
arhitektuuri ja urbanistika
akadeemia teadur

DAMIANO CERRONE
SPIN Unit OÜ
linnauuringute juht

Uuringu tulemusi saab kasutada Eesti elukeskkondade ruumilise tühjenemise strateegiliseks juhtimiseks, sest sama hoolikalt kui planeerime uusi elamupiirkondi, peame õppima suunama ka nende kahanemist.

Rahvastiku kahanemine ja vananemine on olulised rahvastikutrendid enamikes Eesti piirkondades, aga seni on puudunud

sobivad andmed ja tööriistad, mida kohalike omavalitsuste tasandil oleks võimalik elukeskkonna rahvaarvu kahanemisega kohandamise juhtimisel kasutada. Kahanemisest räägitakse sageli demograafiliste protsesside kaudu (nt kui palju inimesi on lahkunud), kuid andmete puudumisel pole olnud seni võimalik lähemalt uurida ega näitlikustada, kuidas rahvastiku kahanemine on mõjutanud või mõjutab tulevikus konkreetseid elupiirkondi ja hooned üle kogu Eesti. Näiteks hoonete rekonstrueerimise pikaajaline strateegia (2020) prognoosib, et aastaks 2050 võib kasutusest välja langeda kuni 25 protsenti üksikelamutest (~ 40 000 üksikelamut) ja kuni 23 protsenti korterelamutest (~ 5300 korterelamut), kuid seni on puudunud täpsem arusaam sellest,

millised piirkonnad ja hoonetüübid on suurema tühjenemisriskiga. Tühjenemine jääb ilma teaduspõhise analüüsita sageli nähtamatuks seni, kuni elanikud on hoone peaaegu täielikult hüljanud. Seetõttu on äärmiselt oluline elukeskkonna seirega alustada vara ning selgitada välja omavalitsuse jaoks kriitilise tähtsusega keskusalad, mille edasist tühjenemist pidurdada ning hoonefondi kaasajastada.

Kuna meie ühiskonnas on seni valitsenud kasvuparadigma, siis on nii omavalitsuste sees kui ka üldsuses laiemalt tühjenemisest või kahanemisest rääkimine ning elukeskkondade rahvaarvule vastavaks kohandamine olnud pigem tabuteema. Samuti on omavalitsustel seni puudunud huvi sekkuda kohalikku elamajandusse. Elukeskkondade tühjenemine on lisaks ka tundlik teema, kuna puudutab otseselt kodusid ning kiindumust kodukohta, ning vajab seetõttu kaasavat ja diplomaatlist käsitlemist.

Eelmainitud väljakutsete analüüsimiseks algatasid Rahandusministeerium ja Eesti Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium tegevuste sarja, mille eesmärk on andmepõhiselt mõista Eesti asulate ja hoonete tühjenemist, leida haavatavad piirkonnad ja anda poliitikalukujundajatele nõu, kuidas elukeskkonna tühjenemist seirata. Tallinna Tehnikaülikooli ja SPIN Unit OÜ meeskond on tegevuste sisustamisel ja edendamisel olnud ministeeriumitele partneriks alates pilootprojektidest kuni üleriigilise uuringu koostamiseni (Cerrone *et al.* 2022).

Pilootuuringu käigus uurisime, kuidas andmeid tühjade eluruumide kohta saab paremini ära kasutada kestliku ruumilise arengu suunamiseks ning seireks. Intervjuudest ja töötubadest selgus, et tühjana seisva eluasemefondi analüüs annab usaldusväärse pildi elukeskkondades toimuvatest protsessidest. Leidsime, et tühjade eluruumide osakaal on jõudnud murettekitavasse ulatusse nii linnas kui ka maal, ning et kasutuseta elamud kipuvad sageli koonduma ühte piirkonda.

Jätku-uuringu ajendiks oli asjaolu, et suurandmete hankimine ja iseseisev analüüs ei ole paljudele omavalitsustele jõukohane või prioriteetne. Sõnastasime järgmised uurimisküsimused: millised on Eesti kahanemise mustrid erinevates elukeskkondades? Millised on kõige haavatavamad paigad ja tühjenevad hoonetüübid?

Seitse kuud töötasime tihedalt koos Statistikaameti, ministeeriumite esindajate ja Andmekaitse Inspeksiooniga, et koguda, puhastada ja kategoriseerida andmed kortermajadest ühepereelamuteni. Pidasime silmas, et uuringust saaks omavalitsustele ja ministeeriumitele vajalik ja otstarbekas tööriist ruumilise arengu seireks. Seetõttu valideerisime andmeid ning nende kasutusvõimalusi seireks ja otsuste tegemiseks 15 uuringusse kaasatud omavalitsuses intervjuude, töötubade ja esitluste kaudu. Selguse mõttes ja andmekaitse piirides koondasime info piirkonna, omavalitsuse ja asula tasandile. Seeläbi saavad otsustajad endale vajalikku infot võrrelda üleriigiliste andmetega. Lisasime sellele ka hoonetüüpide analüüsi.

Eesti olukord on ainulaadne, kuna digitaalse ehitisregistri, rahvastikuregistri ja elektritarbimise andmete kombineerimine võimaldas käesoleva uuringu käigus koostada riigi esimese tühjenemise kaardi, mis lisaks asustamata eluruumide osakaalule võtab arvesse ka ajalist muutust viimase kaheksa aasta jooksul, sh võimaldab teha prognoose ka tulevikuks. Esimene asustamata eluruumide info näitas, et 25 omavalitsuses on tühjade eluruumide osakaal 15 protsenti või enam. Teisisõnu, ligi kolmandikus Eesti omavalitsustest on iga kuues eluruum aastaringsest asustamata. Kogu Eesti elamufondist seisab kasutuseta kaheksa protsenti eluruumi kortermajades ja 12 protsenti ühepereelamuid. Lisaks selgub, et isegi üksikute hoonete omadused mängivad kahanemisdünaamikas oma rolli. Eelkõige on tühjenemisest ohustatud väiksemad ja vanemad korterelamud ehk meie arhitektuurne pärand.

UURINGU TAUST

(Pea)linnastumise, rahvastiku kahanemise ja vananemise ajastu on nii Eestis kui ka rahvusvaheliselt uus olukord, mis süvendab veelgi piirkondadevahelist ebavõrdsust (Borges *et al.* 2019; Eesti Koostöö Kogu 2019). Kuidas täpsemalt uue nn kahane-mise ajastuga nutikalt kohaneda, saab tõenäoliselt olema üks lähikümnendite tähtsamaid väljakutseid peaaegu kõigi Euroopa riikide ja kohalike omavalitsuste jaoks (Kallis *et al.* 2020). Nutikas ja kestlik elukeskkonna kohandamine tähendab eelkõige vähemaks planeerimist; vähem inimesi, vähem hooned, vähem maakasutust (Popper, Popper 2002, 23; OECD 2022).

Eestis on varasemates asustusüksuste muutumise uuringutes täpsemalt käsitletud eelkõige elanikkonna vähenemist ning rahvastikuprognose (Tammur, Tiit 2014; Hendrikson & Ko, TLU 2019), sh sotsiaalmajanduslikke mõõdikuid nagu haridustase, tööränne ja piirkonna ettevõtlus ning elamufond. Märksa vähem on omavalitsuste ja asustusüksuste analüüsimisel rahvastikuprotsessidega paralleelselt analüüsitud nende mõju ehitatud keskkonnale, sh eluasemete tühjenemisele, mis on elanikkonna vähenemise ja vananemise otseseks tagajärjeks.

Eluruumide tühjenemine ei võrdu automaatselt piirkonna kahanemisega. Tühjenemise mõistmiseks on vaja analüüsida, mis põhjustel eluruumis enam elada ei soovita. Ka kasvavates piirkondades on asustamata elurume, kuid need eluruumid on üldjuhul asustamata teistel põhjustel. Kas tühjenemise põhjuseks on piirkonna eluasemete ühetaolisus, mis ei võimalda eelistuste muutudes antud piirkonda elama jääda? Kas tühjenemisprobleem levib ühelt hoonelt teisele ja ühest naabruskonnast teise? Põhjuste mõistmine aitab omavalitsusel valida sobivat lähene-misviisi kahanemisega toimetulekul.

Rahvusvaheline kahanemise uurimise praktika on seni keskendunud rahvastiku vähenemise ja ühe mõõdetava nähtuse, nt tööhõive vaheliste seoste tuvastamisele.

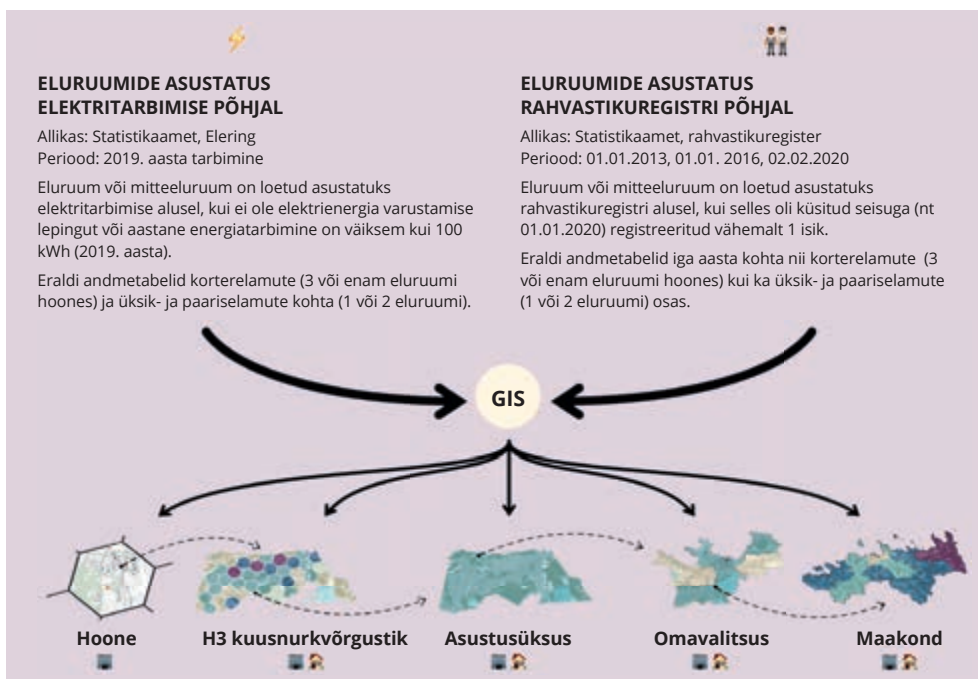
Sageli on see tingitud sellest, et kättesaadavad on vaid sekundaarsed andmed. Näiteks ei pruugi olla andmeid hoonete asustatuse kohta, mistõttu ollakse sunnitud kahanemist analüüsima kättesaadavamate andmete põhjal. Antud uuringu uudsus seisneb selles, et tühjenemise kulgu ei pea tuletama kaudsete andmete põhjal, kuna saame hoonetasandi andmete abil tühjenemise mustreid jälgida.

Uuringu ühe osana viidi läbi juhtumiuuringud kuue kohaliku omavalitsuse näitel. Valitud omavalitsuste elukeskkondade baasil valideeriti ja tõlgendati kogutud andmeid ning kontrolliti tühjenemise mustrite paikapidavust. Igas omavalitsuses viidi läbi intervjuud, välitööd ning kohtuti võtmeisikutega, et valideerida ja tutvustada uuringu tulemusi.

Omavalituse valim kujunes lisaks demepõhistele tunnustele ka asukohapõhiselt. Näiteks ei soovinud me valimisse võtta ainult äärealasid, kuigi sageli väheneb rahvaarv just seal kõige rohkem. Valisime piirkondi, mille elanike arv kahaneb, kuid muus osas on need teineteisest selgemalt eristunud. Valimi moodustamisel arvestasime, et analüüsi sattuks võimalikult erineva asustusstruktuuriga omavalitusi – nt külade osakaal omavalitsuses, eri tasemega keskuste olemasolu jne. Kuigi võib eeldada, et kahanevad pigem perifeersed piirkonnad, on otstarbekas lähemalt vaadelda ka piirkondlikke keskusi, mille tugevusest sõltub ka tagamaa areng.

METOODIKA

Eluruumide asustatus määrati esiteks rahva ja eluruumide loenduse, rahvastikuregistri, residentsuse indeksi ja teiseks elektritarbimise põhjal (joonis 1). Peamised uuringus kasutatud andmed puudutasid 2019. aasta elektritarbimist, mida analüüsides leidsime tühjad eluruumid, ning aastate 2013, 2016 ja 2020 rahvastikuregistri andmeid, mille kaudu analüüsiti eluruumide tühjenemise ajalist kulgu. Eluruum loeti tühjaks siis, kui seal tarbiti aasta jooksul vähem kui 100

JOONIS 1. Eluruumide asustatus elektritarbimise ja rahvastikuregistri põhjal.

Allikas: Autorite koostatud

kilovatt-tundi elektrit – see on pea kaks korda vähem, kui vajab kaasaegne väga säästlik töötav külmik. Iga uuringusse hõlmatud aasta kohta tegi Statistikaamet väljavõtte eluruumidega hoonete eluruumide asustatuse kohta. Hoonete ja eluruumide loendid on koostatud Aadressiandmete süsteemi ja Ehitisregistri põhjal.

Registripõhised asustuse andmed ei pruugi meile näidata eluruumi tegelikku kasutust, kuna elukohaandmed ei tarvitse olla püsielukoha andmed. Statistikaameti leibkondade kontrolluuringul (LEKU 2018) langesid rahvastikuregistri aadressid kokku 79 protsendi isikute puhul. Registriandmed erinevad eelkõige juhul, kui elukoht on ajutine (nt üürikorter või ühiselamutuba), mida sagedamini tuleb ette noorte (20–30aastaste vanusegrupi) puhul. Täiendavalt on elukohaandmete täpsust ja täpsustamise võimalusi uurinud RITA projekt “Mobiilne elu”. Sama LEKU uuringu käigus hinnati valimi põhjal

püsielanikega eluruumide asustatust sarnaseks 2011. aasta rahvaloenduse näitajaga (asustamata eluruumide osakaal kogumis 14%). Samuti täpsustab LEKU, et tühjade eluruumide hulk sõltus oluliselt uuringu järgust (linnaline või maaline asula) ja meetodikast. Registripõhiseid asustatuse andmeid täpsustab 2021. aasta rahvaloendus, mille tulemused ei olnud uuringu valmimise ajal veel avaldatud.

Registriandmetel põhinev teave sõltub suurel määral inimeste võimalustest ja motivatsioonist elukohaandmeid täpsustada. Registripõhine teave elukoha kohta ütleb meile seetõttu hetkel rohkem inimeste väärtuste ja eelistuste kohta, kui näitab eluruumi tegelikku kasutust. Siiski oleks oluline tulevikus saada täpsemat teavet ka teiste kodude, sh hooajaliste kodude ja nende kasutusmustrite kohta.

Käesolev uuring kasutab registripõhiseid andmeid seetõttu pigem indikaatorina selle kohta, kuidas teatud hoone või piirkonna populaarsus on kasvanud või kahanenud.

Kas inimesed pigem registreerivad end sinna elama või jääb registreerimisi vähemaks? Kahtlemata sõltub registreeritud elanikest ka omavalitsuste maksutulu, mistõttu saab taolist asustatust interpreteerida ka kohaliku patriotismi indeksina.

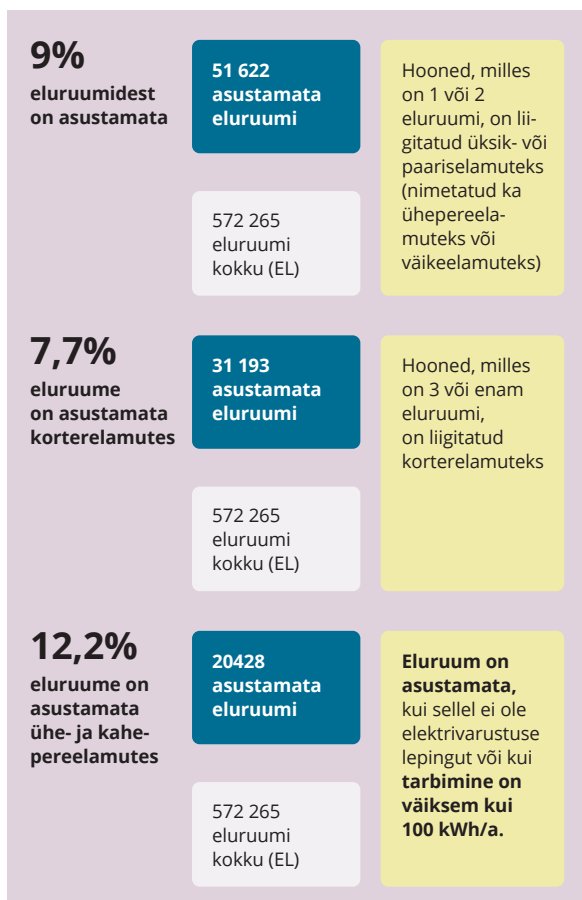
UURINGU TULEMUSED

Asustamata eluruumid elektritarbimise põhjal

Elektritarbimise andmete põhjal on hinnanguliselt iga kümnes eluruum Eestis asustamata, kokku üle 50 000 eluruumi. See on piltlikult sama palju kui kolme maakonna (Järva, Jõgeva ja Lääne) kõik eluruumid kokku liidetult. Kuna hinnanguliselt 20 protsendi elamute kohta ei olnud võimalik elektritarbimise andmeid saada, tuleks tõlgendada elektritarbimise põhjal arvatatud asustatust tegelikust veidi madalamana. (Joonis 2)

Maakondade kaupa on oodatult madalam asustamata eluruumide osakaal vaid Harjumaal ja Tartumaal. Need on ainukesed maakonnad, kus asustamata eluruumide osakaal jääb alla 10 protsendi. Leidub kaks maakonda, kus asustamata eluruumide osakaal on võrdne või suurem kui 15 protsenti, need on Põlvamaa ja Võrumaa. Kõrged asustamatuse näitajad on lisaks üksikelamute puhul ka Ida-Virumaal ja Valgamaal. Korterealamute kaupa on suurimate näitajatega Viljandimaa ja Jõgevamaa. (Joonis 3)

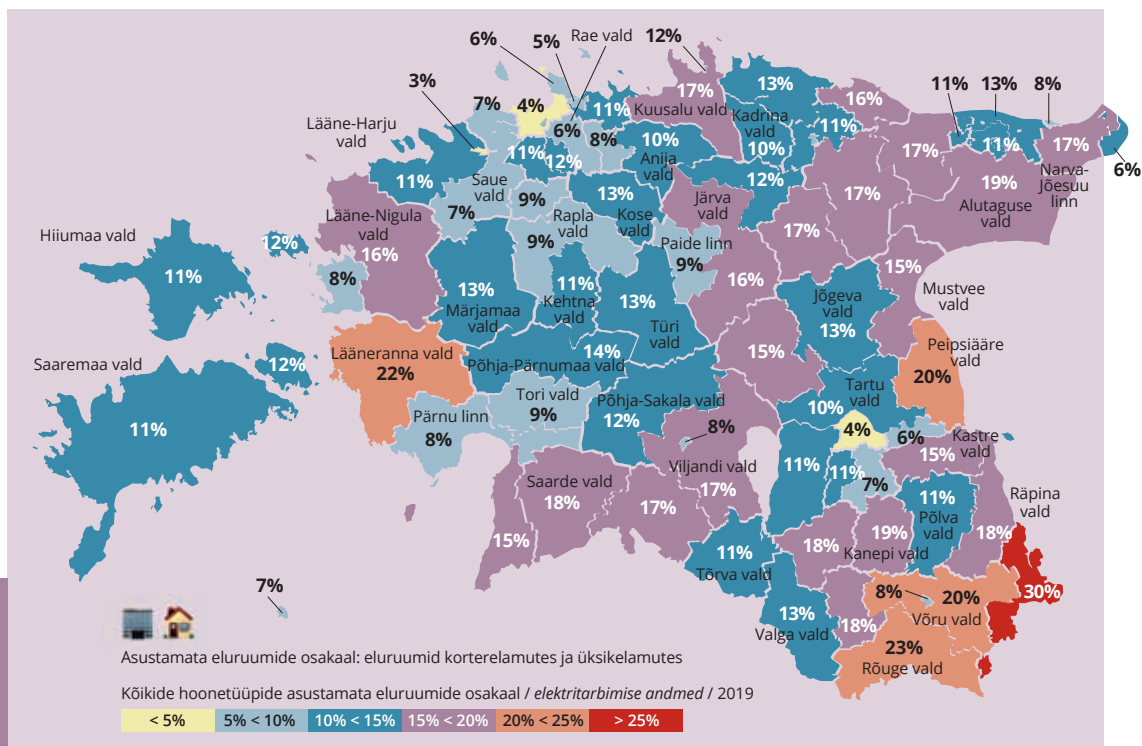
Ida-Eesti on üks, aga kindlasti mitte ainuke Eesti tühjenevatest piirkondadest. Ida-Virumaaga võrreldavad ja kõrgemad asustamata eluruumide määrad on olemas riigi eri piirkondades. Lisaks ilmneb terav erinevus ühepere- ja kortereluruumide asustatuse vahel. Kui võtta kogu Eesti hoonestus, siis on seitse protsenti korterealamutest tühjad, samas kui üheperealamute puhul on see näitaja 12 protsenti. Need erinevused kajastuvad ka kohalikul tasandil. Näiteks Võru maakonnas on tühjad korterealamutest 12 protsenti ja üheperealamutest 22 protsenti. Harjumaal on võrdluseks viis

JOONIS 2. Eluruumide asustatus Eestis elektritarbimise põhjal.

protsenti korterealamutest tühjad, samas kui üheperealamute puhul on see näitaja üheksa protsenti. Tühjenevate linnade puhul on olukord vastupidine: tühje korterealamuid on rohkem kui üheperealamuid. Näiteks Mulgi vallas on üheperealamute asustamatuse määr 13 protsenti, samas kui korterealamute asustamatuse määr on peaaegu kaks korda suurem, 21 protsenti. Sama kehtib ka teiste linnade kohta ja neil kõigil on üks ühine tunnusjoon: väiksemad kui kümne eluruumiga hooned on kõige tõenäolisemalt tühjad.

Üldjuhul on asustamata eluruumide kõrge osakaaluga piirkonnad keskustest kaugel olevad külad ja alevikud. Neid on

JOONIS 3. Asustamata eluruumid maakondade kaupa.

Allikas: Autorite koostatud

üle kogu Eesti, ning kõiki iseloomustab eraldatus lähimatest keskustest, ääremaal paiknemine. Kõrge asustamata osakaaluga on ka mitmeid asustusüksuseid, mis on muutumas suvilapiirkondadest üksikelamutega piirkondadeks. Väiksemates küldes võib asustamata eluruumide suur osakaal tuleneda vaid paarikümnest eluruumist. Sageli on tegu ühe-kahe konkreetse hoonega. Asustamata eluruumid on sageli hoonete ja asustusüksuste vahel hajunud ning ei mõjuta ühte hoonet nii suurel määral, et näiteks korterelamu muutuks silmanähtavalt tühjaks, samuti ei moodusta tühjenevad hooned üldjuhul mitmest hoonest moodustunud kobaraid. Need ilmingud on võimalikud ainult siis, kui monofunktsionaalses asulas on palju sarnast tüüpi hoonefondi, nagu näiteks Ida-Virumaa endistes kaevandusasulates, kuid tegemist on pigem erandi kui reegluga. Hoonete tühjenemine on märksa nähtamatum

ja salakavalam probleem, kuna mõjutab hoonete grappe ja asustusüksuseid hajusalt ning suudab seetõttu silmale nähtamatuks jääda, kuigi asustamata eluruume on arvuliselt ikkagi suurel määral.

Taoline nähtamatu tühjenemine toob endaga kaasa kaks suuremat riski: eelkõige on korterelamuid keeruline renoveerida, kuna ka üksikute asustamata eluruumide tõttu ei suudeta seda finantseerida. Pangad ei finantseeri hooned, milles eluruumid on asustamata või eluruumide omanikel on ühistu ees võlad.

Omaavalitsuse jaoks on keerulisem koostada elukeskkonna kahanemisega kohandamise strateegiat, sh kohandada hoonefondi vastavaks elanike arvule, kuna puuduvad selgelt poollühjad piirkonnad, millest saaks alustada. See omakorda põhjustab olukorra, kus aegamööda kahanevad piirkonnad on omaavalitsuses laiali, ning kõigile on vajalik tagada teenused ja taristu.

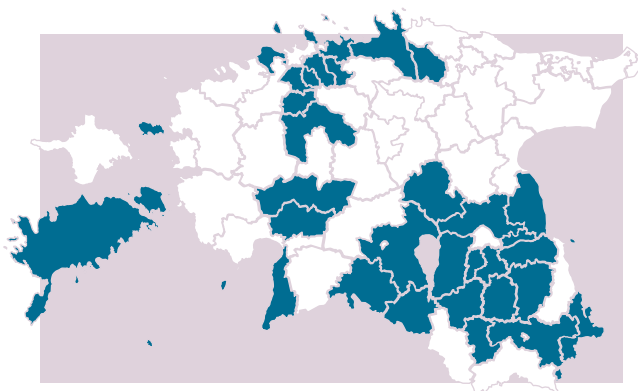
Asustamata eluruumide muutus rahvastikuregistri andmete põhjal

Sissekirjutused eluruumidesse on kaheksa aasta jooksul vähenenud ainult loetud omavalitsustes, linnades, alevites ja külates. Selliste piirkondadena saab esile tuua mitmed Ida-Virumaa piirkonnad (Lüganuse, Sillamäe, Narva, Jõhvi, Sompa linnaosa), aga ka naaberomavalitsused nagu Viru-Nigula (nt Kunda linn). Neid asulaid iseloomustab eripärane hoonefond, kus on palju suuri nõukogudeaegseid kortermaju ja vähemal määral üksikela-muid. Need asulad on ehitatud spetsiifi-liste tööstuste tarbeks ja seal elab suur demograafiline grupp sarnases vanuses elanikke, kes sinna samal ajaperioodil on elama asunud. Paljudes asulates on tühjenev väga konkreetne hoonetüüp, mitte piirkond tervikuna.

Registripõhise asustatuse ehk sissekir-jutuste kasv toimus nendes (joonisel 4 sinisega tähistatud) piirkondades, kus võib seetõttu täheldada ka madalamat asusta-mata eluruumide määra elektritarbimise põhjal.

Kõige suurem kasv on Tartu linna ja Viljandi linna ümbruses ja mitmetes Lõuna-Eesti omavalitsustes. Samuti on osakaalu kasvu täheldada Pärnumaa omavalitsustes (n-ö Rail Baltica trajektoiril). Tallinna mõjuala puhul jälgib asustatuse kasv rongikoridori Rapla ja Aegviidu suunal.

Rahvastikuregistri andmete põhjal on kogu Eesti hoonefondis tühjenemas ainult kolme tüüpi hooned, milleks on 1960., 1970. ja 1980. aastatel ehitatud suured rohkem kui 31 korteriga elamud. Teadmata ehitusajaga hoonetüüp on valideerimistulemuste põhjal suure tõe-näosusega kuuluv samasse kategooriasse, milleks on 1960.–1980. aastatel ehitatud kortermaja. Seda tüüpi hoonete asustatus hetkel on üldjuhul kõrge, mistõttu nende registripõhine tühjenemine võib viidata kahele ilmingule. Esiteks – need ei ole atraktiivsed hoonetüübid pikas plaanis, mistõttu neid ei soovita hoida peamise elukohana, vaid jäetakse näiteks

JOONIS 4. Piirkonnad, kus sissekirjutuste arv on suurenenud.

Allikas: autorid

üürikorteriks või ajutiseks peatuspaigaks. Teiseks on seda tüüpi elamuid palju ja pikas perspektiivis näeme selle elamu-tüübi suuremamahulisemat tühjenemist, eriti juhul, kui seda ei suudeta renoveerida ning hooned ümbrisev elukeskkond ei ole atraktiivne.

Viimase kümne aasta jooksul on asustamata eluruumide osakaal paljudes asustusüksustes kahanenud, sh ka palju-des sellistes asustusüksustes, kus elektri-tarbimise andmete põhjal on asustamata eluruumide osakaal suur. See tulemus võib tunduda vastukäivana üldisele arusaamale kahanemisest, mis eeldab, et rahvastiku arvu vähenedes peab kasvama ka asus-tamata eluruumide osakaal. Järgnevalt mõned võimalikud tõlgendused, miks registripõhine asustamata eluruumide osakaal näitab kerget langustrendi.

Kuna rahvaarv vähenes rohkem eelmises kümnendis ning sellel kümnendil on vähenemine olnud minimaalsem, siis mõjutab see ka asustamata eluruumide osakaalu kasvu. Kui rahvastik oluliselt ei vähene, siis ei saa märkimisväärselt kasvada ka asustamata eluruumide osakaal. Seda tõlgendust toetavad ka eluruumipõhised 2011. aasta rahvastiku ja eluruumide loenduse andmed, mida kasutati käesoleva uuringu tarbeks, ja ka Statistikaameti LEKU uuring (2018), mis hindas püsielaniketa eluruumide osakaalu sarnaseks 2011 andmetega.

Mitmepaiksuse ja vastulinnastumise trendid on viimasel kümnendil soosinud mitme eluruumi vahelist elukorraldust, kus inimesed jagavad aega mitme eluaseme vahel ja/või on omandanud soodsat ja/või heas asukohas kinnisvara investeeringuna tuleviku tarbeks. Seda tõlgendust toetavad ka andmete valideerimise tulemused omavalitsustes, kus registripõhine asustatuse kasv oli tingitud uute perekondade kolimisest mõnedesse küladesse. Oma rolli viimaste aastate kinnisvaraturul ja asustamata eluruumide osakaalude vähenemises on mänginud ka suurearvuline n-ö laulva revolutsiooni põlvkond, kes kõik otsivad

Viimase kümne aasta jooksul on asustamata eluruumide osakaal paljudes asustusiüksustes kahanenud.

samal perioodil koduks sobilikku kinnisvara ning kellest paljude jaoks on soodsa hinna ja kvaliteedi suhte põhjal atraktiivsed suurematest keskustest kaugemal olevad omavalitsused ja asulad.

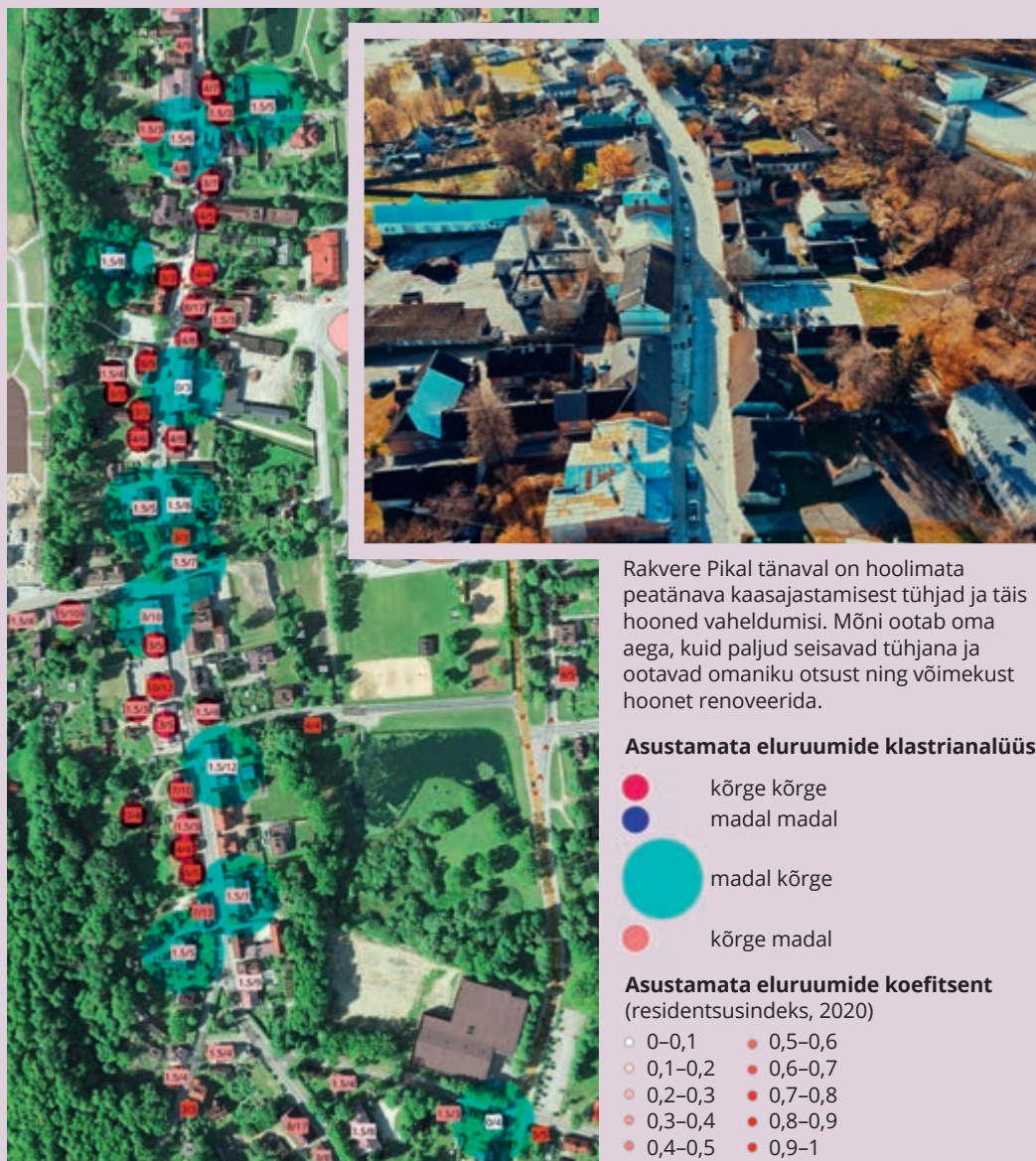
Mitmetes omavalitsustes on analüüsitud ajavahemiku jooksul eluruumide arv korterelamutes vähenenud nende kasutusest välja langemise tõttu, mistõttu võib see olla üks põhjuseid, miks asustatuse osakaal on hakanud vähesel määral tõusma. Samuti on kortermajades olevate eluruumide asustatuse trend võrreldes üksikelamute asustatuse kasvuga suhteliselt minimaalne. See tähendab, et üksikelamute populaarsus on võrreldes korterelamutega selgelt tõusuteel. Registripõhine asustamata eluruumide osakaal üksikelamutes on kahanenud kaheksa aastaga 12 protsenti, samas on antud perioodil lisandunud ligikaudu 12 000 üksikelamut.

ARUTELU

Tühjenemine on väga kohalik ilming ja tingitud kohalikest eripäradest. Näiteks oli uuritud omavalitsuste tühjenevates maapiirkondades kortermajade seisukord väga halb. Sageli sõltuti hoonepõhisest küttesüsteemist või iga individuaalse korteri küttelehendustest. Hoonetele oli tehtud minimaalselt katuste vahetus, mõnikord olid osaliselt vahetatud ka aknad. Suhteliselt suure tõenäosusega pole nendel hoonetel pikemat tulevikku, kui praegused elanikud lahkuvad või ootamatult tekib vajadus erakorraliseks remonttööks. Taolisi kortermaju, mis on tühjaks jäämisest ühe õnnetuse kaugusel, on Eestis sadu. Keeruline on ka nende külade ja alevikega, kus öitsevat eramajade piirkonda veavad need samad halvas seisukorras kortermajad, kuna ilma nendeta jääks küla või alevik liiga tihukeks, et seal teenuseid pakkuda. Sellisel juhul on riskantne mitte ainult konkreetsete kortermajade, vaid terve asula tulevik. Tühjenemise suurimaks indikaatoriks ja riskiteguriks on isoleeritus. Kui piirkond või hoone on üksik ja teistest kaugel, siis tühjeneb ta sõltumata sellest, kas see on kortermaja või eramaja.

Seetõttu on tühjenemise põhjused asulati tingitud veel muudest faktoritest, nagu näiteks asula monofunktsionaalsus (spetsiifilise tööstuse või tootmise tarbeks rajatud asustus), teenuste (kauplus, kool, lasteaed) vähesus või puudumine. Analüüsitud omavalitsuste puhul oli kaugem ja eraldiseisev kortermajadega küla või alevik ainult selliselt juhul hea tervise juures, kui seal tegutses ka aktiivne tööandja, kes oli huvitatud elukeskkonna tulevikust laiemalt, sh töötajatele eluruumide tagamisest.

Väikelinnade ja alevike südames on tühjad üldiselt väikesed kortermajad, mis on heal juhul pillutatud mööda kesklinna laiali, kuid halvimal juhul on koondunud peatänava või keskuse ümbrusesse. Kõrge asustatud eluruumide osakaal on nõukogudeaegsete suurte kortermajade

JOONIS 5. Asustatus Rakvere Pikal tänaval. Näide.

piirkondades, mis olenevalt omavalitsuse hoonefondist on ehitatud 1970. või 1980. aastatel. Need hooned ei ole hetkel riskigrupis, kuid võivad hakata piirkondade kaupa tühjenema lähitulevikus, kui hooneid ja neid ümbritsevat avalikku

ruumi ei suudeta õigeaegselt kaasajastada. (Joonis 5)

Suurtest kortermajadest on suure asustamata eluruumide arvuga üldjuhul ainult need, mis asuvad suuremate keskuste piirialadel ja tagamaal üksikute

gruppidenä. Üldiselt iseloomustab taolisi piirkondi ka elukeskkonna madal kvaliteet ja hoonete kunagine ehitamine mõne monofunktsionaalse tegevuse ripatsina (nt tehase või muu toona olulise tööandja lähedusse, eemale muust asustusest).

Omaavalitsuste keskusasulat ümbritsevate piirkondade tühjenemine oleneb tugevalt kohalikest oludest ja teenustest. Nendes piirkondades, kus olid säilinud kohalikud teenused (kool, lasteaed, pood), võis asustus olla väga madal hoolimata konkreetsest hoonetüübist. Teistes n-ö satelliitasulates, kus teenused olid viidud keskusesse, oli asustamata eluruumide osakaal tunduvalt kõrgem. Tundub, et keskuste äärealade riskitaseme tõstmisel mängivad kombineeritud rolli nii hoonestuse rajamise põhjused (konkreetne tööandja ja selle olemasolu tänapäeval) kui ka teenuste ning infrastruktuuri (eriti kaugkütte) olemasolu.

Juhul kui teenused ja infrastruktuur on kättesaadavad vaid keskusel, siis valib uus tulija keskusel kolimise või veel kaugemal hajaasustuses elamise vahel. Vahepealset, linnale lähedast, aga mitte piisavalt lähedast asulat, ei pruugita atraktiivseks elukeskkonnaks pidada, kuna ta jääb elukeskkonna kahe ideaali vahele, omamata olulisi väärtusi mõlemast.

TULEVIKUTRENDID

Eluruumide edasist tühjenemist hakkavad tulevikus mõjutama järgmised asjaolud:

- Lisaks eluruumide asustatusele on oluline inimeste võimekus omandatud kinnisvara eest hoolitseda, sealhulgas teha pikaajalisi investeeringuid näiteks renoveerimise näol. Juhul kui hetkel on eluruumid omandatud seetõttu, et nad on soodsad või osutuvad kasulikuks investeeringuks kunagi tulevikus, võib tekkida olukord, kus hoolimata asustatuse kasvust ei suudeta tõsta hoonete sisulist kvaliteeti ega pidurdada nende edasist amortiseerumist. Seetõttu oleks oluline tulevikus analüüsida, kas

asustatuse kasv on seoses ka aktiivsuse kasvuga hoonete renoveerimisel.

Hetkel valimis olnud omavalitsuste näitel üheselt selliseid järeldusi teha ei saa.

- Laulva revolutsiooni suurearvulise põlvkonna mõju kinnisvaraturul raugub mõne aasta jooksul ning neile järgnevad põlvkonnad on märksa väiksemaarvulised, mistõttu intensivistub konkurents kinnisvaraturul. Suuremad eelised saavad olema paremal positsioonil omavalitsustel, kes saavad pakkuda kõrgema kvaliteediga elukeskkonda, häid teenuseid kodu lähedal ning paremas seisukorras ja parema infrastruktuuriga hoonefondi.
- Rahvastiku vananemine ja kahane-mine järgmise paarikümne aasta jooksul on vääramatu trend. Siin on ohus eelkõige need omavalitsused ja asustatusüksused, kus on palju eakaid, kes lahkuvad siitilmast järgmiste kümnendite jooksul. Nende kinnisvara, eriti kui see paikneb suurel määral sarnases hoonefondis, võivad pärijad jätta kasutamata ega leia sellele ka uut omanikku, kuna selliseid eluasemeid vabaneb turul samaaegselt rohkelt.

Kuigi viimase kümne aasta trendid näitavad sissekirjutuse kasvu ning see on hakanud tõusma mitmetes varasemalt kahanemise trendis olevates piirkondades, ei pruugi see väärata pikemaajalisi kahanemist tagant tõukavaid muutusi, milleks on n-ö demograafilised karid (suur eakate osakaal) ja hoonefondi halb seisukord kombinatsioonis madala võimekusega seda renoveerida. Eelkõige on see suur risk monofunktsionaalsete asustatusüksuste puhul nagu näiteks tööstuslinnad või endised kolhoosikeskused, kuhu on koondunud nii eakas elanikkond kui ka nende poolt omal ajal asustatud suuremad kortermajad. Taolised asustatusüksused on juba hetkel sageli kõrge asustamata eluruumide osakaaluga, ning tuleviku arengud muudavad edasise tühjenemise veelgi tõenäolisemaks.

KOKKUVÕTE

Tühjenemise muustrite uuringu eesmärk oli elektritarbimise ja rahvastikuregistri andmete põhjal välja selgitada, millised on Eesti tühjenevad asulad ja hoonetüübid. Eestis on elektritarbimise andmete alusel üle 50 000 eluruumi, mis olid 2019. aastal asustamata. Kolm viiendikku nendest eluruumidest asub korterelamutes. Mida väiksem ja vanem on hoone, seda tõenäolisemalt on see tühi või tühjenemas, mistõttu on loogi all eelkõige vanem ja inimhõõtmeline elamufond. Kõik enne 1970. aastaid ehitatud hoonetüübid on eriti haavatavad. Hetkel veel kõrge asustatusega, kuid andmete põhjal stabiilselt tühjenemas on suured kortermajad (vähemalt 31+ eluruumi), mis on ehitatud vahemikus 1960–1980. Seda tüüpi elamufondi on suurel määral ja suuremahulist tühjenemist näeme juhul, kui neid hooneid ei suudeta renoveerida ega ka ümbritseva elukeskkonna kvaliteeti oluliselt tõsta.

Nende andmete kaardistamise eesmärk on muuta tühjenemise protsess otsustajate jaoks nähtavaks ja innustada neid arutlema selle üle, millised on nende võimalused ja vastutus elamumajanduse kohandamisel viisil, mis vastaks tänapäeva vajadustele ning võimaldaks samas säilitada erilmelisi ja erinevatest ajastutest pärit elukeskkondi. See paljuski pidamata arutelu peab olema oluliselt nüansirikkam kui lihtne valik investeerimise ja lammutamise, kokkutõmbamise ja laialivalgumise vahel. Andmete põhjal on kõrgeima tühjenemise riskiga just alevikud ja külad, kuid nende kõrval peab hoidma ja investeerima ka keskustinnadesse. Igale poole ei jagu alati tähelepanu ja ressursse. Sama hoolikalt kui planeerime kasvamist peame õppima ja tahtma ruumiliselt suunata ka kahanemist. Äratuskell tiriseb edasi, kuna käimasolev energiakriis lükkab tühjenemisprotsessidele tõenäoliselt veelgi hoogu juurde. Omanikud vaatavad igaks juhuks tallel hoitud elupinnad veelgi kriitilisema pilguga üle ning renoveerimisprojektide finantseerimine on üha suurema riskiga.

Käesoleva uuringu väljundina on valminud üksikasjalik analüüs ja kaart asustamata eluruumide ja nende tühjenemisega seotud sotsiaal-ruumilise dünaamika kohta, mida tuleks kasutada konkreetsete tegevuste, otsuste ja toetuste kavandamisel Eesti elukeskkondade ruumilise tühjenemise strateegiliseks juhtimiseks. Tühjenemine avaldub konkreetsetes kohtades ja hoonetes

Tühjenemine avaldub konkreetsetes kohtades ja hoonetes ning nõuab otsustajailt sekkumisabinõude täpset kavandamist.

ning nõuab otsustajatelt sekkumiste ja abinõude kavandamisel täpset sihikut ja kirurgilist täpsust. Uuringus välja töötatud haavatavuse mõõdik aitab riigil suunata toetusmeetmeid kõige suurema riskiga omavalitsustesse, kuivõrd prioriteetide mõõdik toetab nii riiki kui ka omavalitsusi kõige suurema tühjenemise riskiga elukeskkondade leidmisel.

Uuringu põhjal saab teha mõningaid üldisemaid tähelepanekuid edasiste tühjenemise muustrite kohta:

- Esiteks, suures riiklikus plaanis on SKP kasvanud ja tõenäoliselt kasvab ka edaspidi, hoolimata käimasolevatest kriisidest ja eelseisvate kliimameetmete mõjust. See tähendab tõenäoliselt rohkem hoonestatud pinda inimese kohta: rohkem avaramaid kortereid, rohkem teisi ja isegi kolmandaid kodusid. Seega ei järgne hoonete tühjenemine otseselt demograafilistele muutustele. Viimase kaheksa aasta jooksul on hoonete arv

suurenenud, kuigi rahvaarv on jäänud suures plaanis samaks.

- Teiseks on enamikes omavalitsustes ja asustussüsteis asustamata eluruumide osakaal suhteliselt madal. Samas on kõrge asustamata eluruumide osakaaluga omavalitsustes ja asustussüsteis näitajad sageli kiiresti halvenemas. See viitab käesolevas uuringus saadud uuele tähelepanekule, et tühjenemisel on kindlasti konkreetne muster, mis mõjutab halvasti eelkõige väikseid ning selgelt piiritletavaid linnaosasid või asumeid.
- Kolmandaks leidub kõigis Eesti piirkondades nii murettekitavalt suurel hulgal tühje ja tühjenevaid hooneid ning asustussüsteisi kui ka kõrge asustatusega hooneid ja asustussüsteisi. Seega puudutab see probleem mingil moel kõiki, mitte näiteks ainult Ida-Eesti tööstuspiirkonda. Tühjenemise põhjuseid on palju ning tulevased poliitikameetmed tühjendamise tegelemiseks peavad olema mitmekülgsed, uuenduslikud ja kontekstistundlikud.
- Neljandaks on täheldatav spetsiifiline ruumiline muster, mis on seotud

elukeskkondade geograafilise eraldatuse ja halva ligipääsetavusega ning mille tagajärjeks on omakorda madal asustatus ja suur haavatavus. Üleriigiliselt on ääremaadel asuvates omavalitsussüsteis rohkem probleeme kui Tallinna, Tartu ja Pärnu lähedal asuvates omavalitsussüsteis. Piirkondlikult on ka omavalitsuste servaaladel asuvates küldes ja linnades rohkem probleeme kui sarnastes kohtades, mis asuvad mõne piirkondliku keskuse lähedal. Samamoodi on vallakeskuse läheduses asuvatel linnaosadel või alevitel (kohalike teenuste olemasolu puhul) tõenäoliselt paremad tingimused kui kaugematel kohtadel. See tähelepanek ei ole üllatav, kuid selle mitmetasandiline iseloom leidis käesolevas uuringus kinnitust.

- Viiendaks, praegune madal asustatus ei pruugi alati tähendada lõplikku hääbumist. Tühjenemise keerulisel sotsiaal-ruumilisel maastikul on nii negatiivseid kui ka positiivseid kõrvalekaldeid ning isegi probleemseid kohad saavad oma tulevikku paremaks muuta.

KASUTATUD ALLIKAD

- BORGES, L. A., WANG, S., NORLÉN, G., GIACOMETTI, A., TOPTSIDOU, M., BÖHME, K., CORBINEAU, C., HANS, S., LÜER, C., SPULE, S., ZILLMER, S., SPIEKERMANN, K., SCHWARZE, B., KOMORNICKI, T., ROSIK, P., WIŚNIEWSKI, R., CERIC, D. (2019). BT 2050. Territorial Scenarios for the Baltic Sea Region. Main Report. ESPON. – https://www.espon.eu/sites/default/files/attachments/ESPON%20BT%202050%20-%20Main%20Report_0.pdf
- CERRONE, D., HADAWAY, J., MÄNNIGO, K., LEHTOVUORI, P., GRIŠAKOV, K., LIHTMAA, L., KALAMEES, T. (2022). Üleriigiline uuring elamute kasutusest väljalangevusest ja tühjenemise muistest. SPIN Unit, Tallinna Tehnikaülikool. – <https://eehitus.ee/timeline-post/elamute-tyhjenemise-uuring/>
- EESTI KOOSTÖÖ KOGU. (2020). Linnastunud ühiskonna ruumilised valikud. Eesti inimagu aruanne 2019/2020. H. Sooväli-Sepping (peatoim). – <https://inimagu.ee/>
- HENDRIKSON & KO; TALLINNA ÜLIKOOL. (2019). Eesti väikeasulate uuring. Rahandusministeerium. – <https://planeerimine.ee/juhendid-jauuringud/vaikeasulate-uuring/>
- HOONETE REKONSTRUEERIMISE PIKAJALINE STRATEEGIA. (2020). Tallinna Tehnikaülikool; Majandus- ja Kommunikatsiooniministeerium. Tallinn. – <https://www.mkm.ee/media/155/download>
- KALLIS, G., PAULSON, S., D'ALISA, G., DEMARIA, F. (2020). The Case for De-Growth. Polity Press.
- [LEKU] (2018). Leibkondade kontrolluuringu (LEKU) tulemuste analüüs. Statistikaamet. – <https://www.stat.ee/sites/default/files/2020-11/Leibkondade%20kontrolluuringu%20tulemused%202018.pdf>
- OECD. (2022). Shrinking Smartly in Estonia. Preparing Regions for Demographic Change. – <https://www.oecd.org/publications/shrinking-smartly-in-estonia-77cfe25e-en.htm>
- POPPER, D. E., POPPER, F. J. (2002). Small can be Beautiful: Coming to Terms with Decline. – Planning 68(7): 20–23.
- TAMMUR, A., TIIT, E.-M. (2014). Rahvastikuprognosis kohaliku omavalitsussüsteis rühmades. Klasteranalüüs.

Kolm aastat COVID-19-ga. Kuidas edasi?

TOIVO MAIMETS

Tartu Ülikooli molekulaar- ja rakubioloogia instituudi rakubioloogia professor

MAIT ALTMETS

Põhja-Eesti Regionaalhaigla ülemarst, infektsioonikontrolli talituse juhataja

JAANUS HARRO

Tartu Ülikooli keemia instituudi neuropsühhofarmakoloogia õppetooli juhataja, psühhofüsioloogia professor

RUTH KALDA

Tartu Ülikooli peremeditiini ja rahvatervishoiu instituudi peremeditiini professor

PÄRT PETERSON

Tartu Ülikooli bio- ja siirdemeditiini instituudi molekulaarimmunoloogia professor

MARGUS VARJAK

Tartu Ülikooli tehnoloogiainstituudi viroloogia kaasprofessor

TRIIN VIHALEMM

Tartu Ülikooli ühiskonna- teaduste instituudi kommunikatsiooniuringute professor

Tuleviku kriisideks valmistudes peame nii kodanike kui ka teiste riikide valitsustega suheldes panema rohkem rõhku prosotsiaalsele käitumisele aitamaks inimesi ja ühiskonda tervikuna.

Esimestest mittetüüpiliste kopsupõletike haigusjuhtudest Hiinas Wuhani regioonis teatati avalikkusele 20. detsembril 2019. aastal. Kiiresti levis üle maailma haigus, mille nimeks sai COVID-19 ning mis on tänaseks nõudnud miljonite inimeste

elu¹ ja põhjustanud ulatuslikku majanduskahju. Kuna erinevaid viiruseid tekib uutes vormides pigem juurde, siis on

¹ Ametlikult kinnitatult on COVID-19-sse surnud 6,8 miljonit, erinevate hinnangute järgi aga 16–18 miljonit inimest (Adam 2022).

kogemustest õppimine parim, mida saame tulevikuks valmistumiseks teha. Esitame rahvusvahelises teaduskirjanduses seni ilmunud analüüside ja Eesti uuringuandmete põhijäreldusi.

MIDA MAAILM ÕPPIS?

Rahvusvahelises teaduskirjanduses seni ilmunud analüüsid on kiitvad teaduse hakkamasaamise suhtes ja väga kriitilised riikide ja rahvusvaheliste organisatsioonide suhtes, nimetades COVID-19 pandeemia haldamist isegi globaalseks läbikukkumiseks (Sachs *et al.* 2022).

Põhikiusimuseks kujunes sotsiaalne usaldamatus, vastuseis maskidele- vaktsiinidele, üksikisiku ja ühiskonna huvide konflikt.

Teaduse edulugu

Analüütikud on üht meelt selles, et globaalne koostöö teadusuuringutes on olnud selle pandeemia ajal edukas. Juba jaanuarikuus 2020 oli välja selgitatud, et haigust põhjustab uus viirus SARS-CoV-2 ning kirjeldatud selle täpne ehitus. Veebruaris oli teada viiruse toimetemehhanism. Märtsikuus 2020 oli teada info, mis aitas viiruse eest paremat kaitset korraldada – levik piiskade ja aerosoolide kaudu, peiteaeg 7–13 päeva. Vaktsiinide kiire loomise eelduseks oli, et juba eelmise, SARS-CoV puhangu ajal Aasias õpiti tundma viiruse paljunemist ning selgitati välja, et viiruse ogavalk on sobiv sihtmärk vaktsiinide arendamiseks. Osa vaktsiinide loomisel kasutati uuenduslikku mRNA tehnoloogiat, mida oli seni rakendatud vähkkasvajate vastu. Selle abil sai panna inimese rakud tootma viiruse ogavalku,

mis imiteeris viirusega nakatumist, mis omakorda päädis immuunvastuse kujunemisega. SARS-CoV-2 vaktsiinide väljatöötamine toimus meditsiini ajaloos erakordse kiirusega ja mRNA vaktsiinid andsid hea kaitse algsete viirustüvede vastu.

Riikide halb koostöö

Rahvusvahelist koostööd COVID-19 pandeemia haldamisel on kõige kriitilisemalt hinnatud just selle algusperioodil: viirusepuhangust ei teatatud õigeaegselt ning kaitsemeetmete väljatöötamiseks läks lubamatult kaua aega (Sachs *et al.* 2022). Riikide valitsusi oleks saanud otsustavamalt tegutsema suunata Maailma Terviseorganisatsioon, kes jäi liiga kauaks oma seisukoha juurde, et viirus levib pindade kaudu ja soovitas adekvaatse kaitsemeetmena hoida mõnemeetrist vahemaad. Kuigi teaduslikult oli teada viiruse levimine aerosoolide kaudu, jäi poliitiline toetus maskide kandmisele hiljaks (Sachs *et al.* 2022 *versus* WHO 2022). Viiruse leviku mahasurumine ei õnnestunud ka riikide omavahelise kehva infovahetuse ja koordineerimise tõttu rahvusvahelise reisimise ja testimisstrateegiade küsimustes, pandeemia hilisemas faasis ka vaktsiinide intellektuaalomandi ja tehnosiirde küsimustes (Sachs *et al.* 2022). Samuti heidetakse rikkamatele riikidele ette madala ja keskmise sissetulekuga riikide vähest rahalist toetamist pandeemiakahjudega toimetulekul, neile isikukaitsevahendite ja vaktsiinide eraldamisel (*ibid.*). COVID-19 pandeemia valusad õppetunnid võimaldavad aga rahvusvahelist koostööd parandada ja astuda juba praegu tuleviku jaoks olulisi samme. Eestil väikeriigina oleks sellesse protsessi aktiivselt panustades palju võita. Mida tuleks silmas pidada?

Väljakutse: prosotsiaalsuse suurendamine

Tinglikult võib öelda, et COVID-19 oli meditsiiniline väljakutse vaid esimese aasta jooksul, kuni saadi valmis vaktsiinid.

Meditšiinilised väljakutsed ei ole kadunud – ka praegu on vaja jälgida uute viirusvariantide tekkimist, immuunvastust vaktsiinidele ja arendada paremaid raviviise. Kuid veelgi olulisemaks on saanud inimeste käitumine kriisiolukordades. COVID-19 pandeemia teisel ja kolmandal aastal on võtmeküsimuseks kujunenud sotsiaalne usaldamatus, vastuseis maskidele ja vaktsiinidele, üksikisiku ja ühiskonna huvide konflikt (Sachs *et al.* 2022). Üks suurimaid pandeemia õppetunde ja väljakutseid tuleviku kriisideks valmistudes on prosotsiaalse käitumise suurendamine, seda nii maailma riikide kodanike kui ka valitsuste omavahelises käitumises (*ibid.*). Prosotsiaalne käitumine on vabatahtlik käitumisviis, mille eesmärgiks on aidata teisi inimesi või ühiskonda tervikuna (Eisenberg *et al.* 2007). Näiteks nakkuse saanud inimene teeb kõik, et vähendada teiste nakatumist ja ootab sama käitumismustrit ka teistelt. Kuigi ühiskonna teiste liikmetega arvestamine tundub esmapilgul altruistlik, toetab see kriiside olukorras ka inimest ennast kui avalike hüvede kasutajat. Avalike hüvede suhtes tark ja ettenägelik käitumine tähendab pandeemia ajal näiteks arusaamist, et tervishoiusüsteemi ülekoormus tekitab mõne aja pärast probleeme ka neile, kes ei vaja akuutset haiglaravi, vaid soovivad tervishoiusüsteemi hüvesid kasutada hoopis muul ajal ja kohas. Prosotsiaalne käitumine ei avaldu üksnes indiviidide, vaid ka riikide tasandil. COVID-19 pandeemias ei käitunud riigid ise prosotsiaalselt: madala ja keskmise sissetulekuga riike ei toetatud piisavalt; haavatavaid elanikkonnagruppe – vaesemaid, vanemaid, muukeelseid, immigrante, keskustest eemal elavaid, immuunpuudulikkuse või kaasuvate haigustega inimesi – samuti mitte (*ibid.*). Valitsuste ülesanne on toetada inimeste prosotsiaalset käitumist nt kättesaadavate testidega, pakkudes isolatsioonivõimalusi, finantsilist ja sotsiaalset tuge, jagades asjakohast ja õigeaegset informatsiooni,

kehtestades ruumide ohutusnõuded ja võimaldades tasuta vaktsineerimist. Prosotsiaalset käitumist tasub Eestis kõiki tulevase kriisi silmas pidades süsteemsemalt arendada – seda ei saa teha üksikute kampaaniatega, vaid järjepideva igapäevase suhtlemise kaudu kodanikega ning toetades haavatavaid rühmi.

EESTI RAHVATERVISE OLUKORD PÄRAST KOLME COVID-19 AASTAT

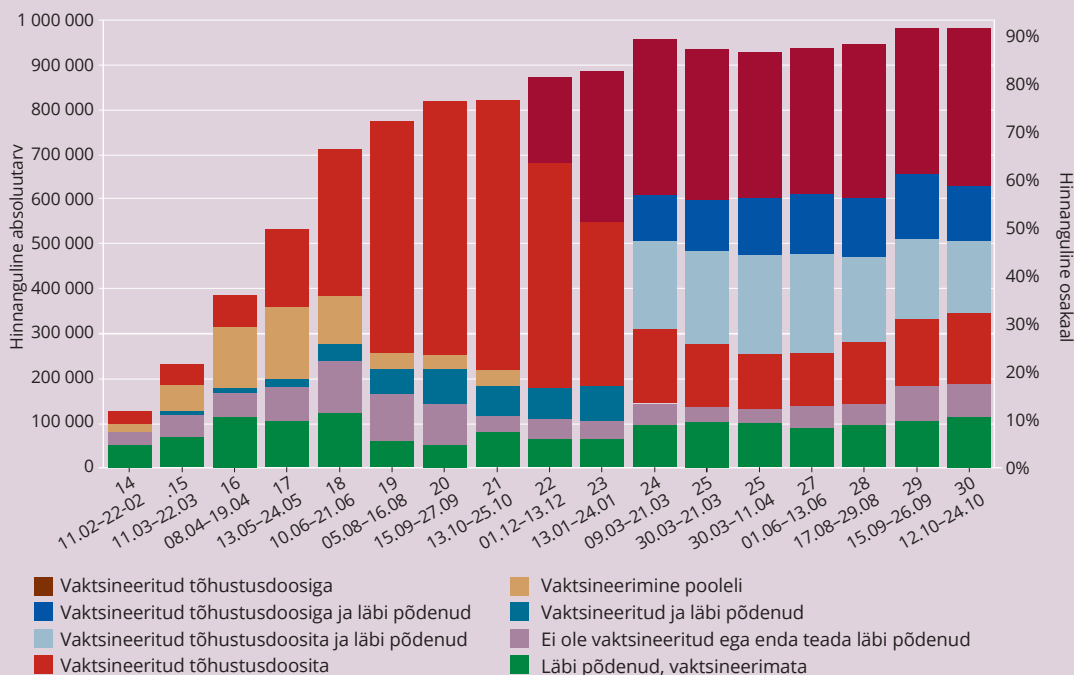
Elanikkonna immuunsus

Eesti täiskasvanud elanikest on 92 protsendil koroonaviiruse vastased antikehad². Üle 65 aastastest elanikest on koroonaviiruse vastased antikehad 96 protsendil; 18–39 aastastest on antikehad 88 protsendil. Samal ajal on Eesti elanike hõlmatus vaktsineerimisega jätkuvalt Euroopas üks madalamaid – esmase vaktsineerimiskuuri on lõpetanud ligikaudu 64 protsenti elanikkonnast, sh 74 protsenti täiskasvanud elanikkonnast ja 78 protsenti üle 60 aastastest.

Eesti elanikkonna praegune immuunsus on kujunenud keeruka mustri järgi (joonis 1). Kui 2021. aasta lõpuni olid Eesti täiskasvanud enamjaolt saanud oma antikehad vaktsineerimise kaudu, siis alates 2022. aasta algusest kerkib jõuliselt esile läbipõdemise osatähtsus immuunsuse kujunemisel. 2022. aasta oktoobris omasid umbes 75 600 vaktsineerimata inimest antikehi, järelikult olid viiruse enda teadmata läbi põdenud. Teist samapalju vaktsineerimata inimesi on immuunnaivsed ehk antikehadeta. Kui enne viiruse omikrontüve tulekut aitas uuringute kohaselt nii COVID-19 läbipõdemine kui ka selle vastu vaktsineerimine märkimisväärselt haigestumisi ja viiruse levitamist vähendada, siis omikron-tüved, eeskätt alamtüvi BA.5 on mänu muutnud

² 92% on 2022. oktoobri seisuga inimeste hulk, kellel on vereseerumis mõõdetav antikehade tase üle kokkulepitud piirmäära, mis viitab COVID-19 haiguse läbipõdemisele või vaktsineerimise järel tekkinud antikehadele.

Antikehade levimuse uuring

JOONIS 1. Antikehade levimus Eesti täiskasvanud elanikkonnas 2021.–2022. a

ja ainult vaktsineerimine või läbipõdemine ei kaitse nakatumast (Altarawneh *et al.* 2022, Castillo *et al.* 2022, Cerqueira-Silva *et al.* 2022). Viiruse ogavalgu väliskuju on muutunud alates Wuhani tüvest kuni omikronini nii palju, et vaktsineerimise või varasema tüvega nakatumise korral tekkinud antikehad ei tunne seda enam endisel määral ära. Kuna antikehad on olulised, et neutraliseerida organismi sattunud viirust nakatumise varajases faasis, siis ogavalgu muutus viis selleni, et suurenes omikrontüvega nakatumiste arv elanikkonnas. Olemasolevad vaktsiinid olid jätkuvalt väga head, et vähendada raske haigestumise riski. Uuringud on näidanud, et algsed vaktsiinid on efektiivsemad omikroni vastu, kui nendele on lisaks tehtud tõhustusdoose.

Enamik uuringuid on leidnud, et omikroniga nakatumise vastu kaitseb paremini

hübriidimmuunsus³, st vaktsineerimise ja läbipõdemise kombinatsioon (*ibid.*). Raske haigestumise eest pakub paremat kaitset vaktsineerimise läbi tekkinud immuunsus kui ainult läbipõdemisest saadud immuunsus. Omikrontüvede vastu kaitsva immuunsuse uurimine jätkub, praeguse teadmise järgi on elanikkonna kaitse seisukohalt parim lahendus teha korduvdoose riskirühmadele, kuna eakatel ja immuunpuudulikkusega inimestel väheneb vaktsiinist tekkiv immuunkaitse kiiremini. Haiguste Ennetamise ja Tõrje Euroopa Keskus ja Maailma Tervishoiuorganisatsioon on seadnud eesmärgiks saavutada ühe korduvdoosiga hõlmatus kõikides elanikkonna gruppides

³ Hübriidimmuunsus tekib inimestes, kes on saanud ühe või mitu vaktsiinidoosi ja vähemalt ühe viirusinfektsiooni kas enne või pärast esimest vaktsineerimist.

ning kahe korduvdoosiga hõlmatus riskirühmade ning tervishoiu- ja sotsiaalhoolekandeasutuste töötajate seas. Samuti soovitatakse mõelda selle üle, et integreerida riskirühmade koroonavastane vaktsineerimine ka kohalikesse riiklikesse immuniseerimiskavadesse, st muuta see regulaarseks (WHO SAGE 2022). Need on mõistlikud eesmärgid, mida ka Eesti võiks endale seada.

Lisaks muutlikumatele antikehadele iseloomustab inimeste immuunsuse kujunemist ka T-rakuline immuunvastus. T-rakuline immuunsus tunneb viirust ära teisel viisil kui antikehad ja ei sõltu sedavõrd erinevate viirustüvede spetsiifikkast. Kuid kuna T-rakulise immuunvastuse kujunemine võtab mõnevõrra rohkem aega, siis ei hoia see ära nakatumist, küll aga aitab vältida viiruse levikut alumistesse hingamisteedesse ning aitab vältida rasket haigestumist.

Arvestades eelkirjeldatud immuunsuse kujunemise mustreid ja laialdast antikehade olemasolu Eesti elanike seas on tõenäoline, et ka uute viirustüvede ilmudes on enamikul inimestest mingi immuunkaitse olemas, mistõttu koormus haiglasüsteemile võiks püsida vastav Eesti olemasolevale võimekusele. Samas nii antikehade tase kui ka T-rakuline immuunsus langevad aja jooksul eriti kiiremini vanematel ja kaasuvate haigustega inimestel. Seepärast on oluline pöörata tähelepanu vanemate inimeste immuunvastuse monitorimisele ja jätkuval vaktsineerimisele tõhususdoosidega.

COVID-19 mõju eeldatavale elueale

Koroonapandeemia mõjutas eeldatavat eluiga 2020. ja 2021. aastal rohkem kui teised gripi ja uudsetest viirustest põhjustatud epideemiad viimase 70 aasta jooksul (Schöley *et al.* 2022). Kui Lääne- ja Lõuna-Euroopa riikides langes eeldatav eluiga ainult 2020. aastal ning pöördus 2021. aastal tagasi kasvu trendile, siis Ida-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides jätkus eeldatava eluea langus ka 2021.

aastal. Eestis langes eeldatav eluiga 2021. aastal eriti tugevasti – 21,5 kuud (*ibid.*). Jätkuv langus ka pandeemia teisel aastal on seletatav väiksema vaktsineeritute määraga elanikkonnas, eriti vanemaelaliste seas (*ibid.*).

COVID-19 põdemise pikaajaline mõju rahvatervisele

COVID-19 halvendab rahvatervise olukorda, kuna haiguse raskelt läbipõdemine põhjustab osal põdejatest uusi haigusseisundeid ja süvendab juba olemasolevaid kroonilisi haigusi (Ayoubkhani *et al.* 2021; Tazare *et al.* 2021). Eestis läbi viidud ulatusliku uuringuga on leitud, et 40,3 protsendil COVID-19 tõttu hospitaliseeritud isikutest tekkis ühe aasta jooksul pärast SARS-CoV-2 nakkuse ägedat faasi vähemalt üks uus kliiniline seisund või haigus ning võrreldes kontrollrühmaga, kes COVID-19-sse ei haigestunud, on see risk vähemalt kahekordistunud (Uusküla *et al.* 2022). Kuni kolm korda on suurenenud risk haigestuda kroonilistesse alumiste hingamisteede haigustesse, erinevatesse südamehaigustesse, II tüüpi diabeeti ja kroonilistesse maksahaigustesse. Kuni 4,5 korda on suurenenud risk haigestuda dementsusesse. See kasvatab omakorda lähitulevikus vastavate haiguste ravi- ja hooldusvajadust, milleks tuleb valmistuda.

Lisaks põhjustab COVID-19 sõltumata haiguse läbipõdemise raskusest pikka aega kestvaid tervisevaevusi, mis halvendavad inimeste elukvaliteeti ja töövõimet ning tekitavad seeläbi sotsiaalset ja majanduslikku kahju. Eestis läbiviidud uuringu (*ibid.*) andmetel tekkis u 22 protsendil läbipõdenud täiskasvanutest COVID-19-järgne seisund, mida iseloomustavad mitmesugused kaebused, nt väsimus, mäluhäired, õhupuudus, kõha, valu rinnus, kurguvalu, unehäired, liigesevalu, meeleoluhäired, peavalu või pearinglus, haistmis- või/ja maitsmishäired, palavik, isutus jm. Välisuuringute järgi on seisund levinud ka noorte seas (Lopez-Leon *et al.* 2022). COVID-19-järgse seisundiga

paremaks toimetulekuks on vaja laiemat kogemustevahetust perearstide, kooliarside ning töötervishoiuarstide vahel.

Uute nakatumiste vältimine

Kuigi COVID-19 läbipõdemine tekitab organismis immuunsust, on taasnakatumine seotud terviseriskidega ning seda tuleks püüda vältida, eriti riskirühmades ja COVID-19-järgse seisundiga inimeste seas. Uus kokkupuude viirusega halvendab nende tervise seisundit, põhjustab juba paranenutel vaevuste kordumise ning suurendab raske haigusega haiglasse sattumise ning suremuse riski (Ziyad *et al.* 2022). Kõige tõhusam uute nakatumiste vältimiseks on jätkuvalt vaksineerimine, maski kandmine, sotsiaalne distantseerumine, kätehügieen ning neid meetmeid on kasulik koolides, töökohtades, avalikes hoonetes ja transpordis jätkuvalt meelde tuletada.

COVID-19 õppetunde tuleks analüüsida ka uute riskide ning arengusuundumuste valguses, alustades viirustest ning lõpetades inimsuhtlusega.

VIIRUSED JA PANDEEMIAD TULEVIKUS

Viirused on lahutamatu osa elust ja nad jäävad meid saatma alati. Umbes 44 protsenti kõigist nakkushaigustest on nii nagu SARS-Cov-2 põhjustatud RNA genoomiga viirustest ja neid iseloomustab väga kõrge muutlikkus. Ei ole mingit alust arvata, et muutlikud viirused geneetilise informatsiooni vahendamise kunagi lõpetaksid. See, millisel määral ja tingimustel viirused inimestele levivad, sõltub aga suuresti ökosüsteemide olukorrast ja inimese positsioonist neis protsessides (Keusch *et al.* 2022). Arvestades looduslike elupaikade hävimist maailmas, suureneb risk kokkupuuteks inimkonnale tundmatute patogeenidega. Koroonaviirused on potentsiaalselt ohtlikud ning nahkhiirtes on kümneid kirjeldamata viiruseid, millest nii mõnigi võib inimesele kanduda. Iga epideemia võib olla täiesti erinev eelmisest,

küll aga näitavad varasemad kogemused, et baasteadmised loovad vundamendi, mis aitavad kiirendada viirustevastast võitlust.

Eesti laiuskraadidel on ohtlikud kiire leviku seisukohalt just õhklevinakkusena levivad haigustekitajaid nagu näiteks leetrid, erinevad gripi tüved, koroonaviirused. Jätkuvalt peetakse grippi üheks potentsiaalseks pandeemia põhjustajaks just seetõttu, et viirus on eriti muutlik ning uutele tekkinud tüvedele ei ole inimestel head immuunvastust. Iga mõne aasta tagant kerkib esile mõnevõrra ohtlikum gripi variant ja kuigi suuremad pandeemiad on jäänud 60 aasta tagusesse aega, ei tähenda see, et nii jääbki.

Praegu on õige aeg teha korda COVID-19 pandeemia kolme aasta jooksul ilmnenud tõrked seadusandluses, ametkondade vastutusalades ja ülesannetes jms. Eriti oluline on lahendada Nakkushaiguste ennetamise ja tõrje seadusega seonduv probleematika uute võimalike pandeemiade valguses ning anda õiguslik alus paindlikuks ja kiireks reageerimiseks riigi tasandil.

KAS VAKTSIINIVASTASUS ON TULNUD, ET JÄÄDA?

COVID-19 pandeemia üks valusaid järeldusi oli ka see, et valitsused ei suutnud ohjata viiruse ja vaksineerimise teemalise desinformatsiooni globaalset levikut riikides (Sachs *et al.* 2022). COVID-19 vaktsiinid töötati välja ning võeti kasutusele ajaloos erakordselt kiires tempos ning sotsiaalmeediaga võimendunud vaktsiinide ajaloos alati olemas olnud hirmud ja vastupropaganda väga ulatuslike globaalsete mõõtmeteri. Mõned sotsiaalmeedia andmete mudeldavad analüüsid näitavad, et üldine vaktsiinivastatus sotsiaalmeedia keskkonnas saab 2035. aastal domineerivaks vaksineerimise pooldavate või neutraalsete seisukohtade üle (Johnson *et al.* 2020). Kuigi häid lahendusi praegu teada ei ole, tuleb tulevikus meetmete planeerimisel arvestada tugeva ühiskondliku vastuseisuga vaktsiinidele: nii üldise vaktsiinivastatuse kui igas uue

konkreetselt vaktsiini rakendamisel tekkiva hirmu ja segadusega.

COVID-19 pandeemia ajal tekkinud ühiskondlik vastuseis ka muudele meetmetele viiruse leviku piiramiseks ning osa elanikkonna umbusk teaduslike tõenduste suhtes kordub ja võimendub ka uute pandeemiatega puhkedes. Sotsiaalse vastuseisu tekkemehhanism on järgmine. Tänapäeval on inimeste liikuvus suur ja linnastunud töö- ja eluviis kontsentreerib neid ja uus viirus saab levida väga kiiresti. Toimivate ja rahvatervishoiu vaatenurgast piisavalt ohutute lahenduste loomine võtab aega. See loob pinnase paanika tekkimiseks, mille pööramine ühes või teises suunas ja võimendamine võib infoühiskonnas olla poliit tehnoloogiliselt otstarbekas. Tänapäeval on teadlaskond suure surve all, et olla avalikkusele nähtav. Tulemuseks on ebaküllaldase asjatundlikkuse pinnalt avaldatavate seisukohtade esitamine ja esialgsete, ebapiisavate meetoditega tehtud ja üle kontrollimata uuringute tulemuste levik pandeemia algusfaasis.

Sellesse sotsiaalsesse konteksti sobivate avalikkusega suhtlemise viiside väljatöötamiseks peab tegema koostööd eri distsipliinide teadlastega ning alkatama kogemustevahetust eri riikide vahel. Väga oluline on leida sobivad viisid, kuidas kõnelda end mitte vaktsineerida otsustanud inimestega, kes võivad tunda end nii tervislikus kui ka sotsiaalses mõttes ebatavaliselt. Samas võivad neil inimestel olla teised viisid prosotsiaalseks käitumiseks, mida tuleb samuti hinnata. Avalik surve vaktsineerida, väheste narratiivviriatsioonidega ning dotseeriv suhtlusviis võib aidata kaasa vaktsineerimisvastasuse muutumisele üha kasvava hulga inimeste sotsiaalse identiteedi osaks, sõltumata konkreetsetest tõbedest ning vaktsiinidest. Seda protsessi on oluline pidurdada. Häid teadaolevaid lahendusi ei ole, need tuleb alles välja töötada. Lähtealus peaks olema mõistmine, et kehavõõra substantsi otsene manustamine organismi tundub paljudele inimestele hirmutav. Et vaktsiinide

kõrvaltoimed on harvaesinevad, kuulub tõenäosusteooria valda ja seda inimesed enda kohta käivate otsuste tegemisel rakendada tihti ei suuda.

Sotsiaalsete vastuseisude leevendamisel ja usalduse suurendamisel on vaja arendada teadlastel teaduse populariseerimise alaseid oskusi, kaasata süsteemsesse ja pidevasse koostöösse kollektiivi- ja kogukonnaliidreid kui avaliku informuumi olulisi osalisi, mõtestada ja kasvatada prosotsiaalsust laiemalt hariduses ja meedias ning hoida erinevate kriiside lahendamisel ühise väärtusena sotsiaalset usaldust, sh vältides tegevusi, mis seda vähendavad.

Prosotsiaalset käitumist tasub Eestis tulevase kriise silmas pidades süsteemsemalt arendada – lootmata üksikutele kampaaniatele.

KOKKUVÕTTEKS

Ainult teaduse lahendused ei aita pandeemiat ohjata, vaja on suurendada ühiskondade valmisolekut end ja teisi kaitsta ning riikidevahelist koostööd. Eestil oleks väikeriigina palju võita sellesse protsessi aktiivselt panustades, mõnda teemat ka eest vedades.

Riskirühmade vaktsineerimine SARS-CoV-2 vastu tuleks lülitada riiklikku immuniseerimiskavasse. Koroonaviiruse sekveneerimist ja immunvastuse muutumise uuringuid tuleks jätkata.

COVID-19 järelmina tekib suurendatud vajadus ka teiste haiguste raviks. COVID-19-järgse seisundiga paremaks toimetulekuks on vaja laiemat kogemustevahetust perearstide, kooliarstide ning töötervishoiuarstide vahel.

Rahvatervise ja kommunikatsiooni-meetmete planeerimisel tuleb arvestada pigem suureneva ühiskondliku vastuseisuga pandeemia ohjamise meetmetele, eriti vaktsiinide puhul.

Pandeemias said paremini hakkama need riigid, kus ühiskonna prosotsiaalsuse tase on kõrgem (Lancet Editorial 2022). Prosotsiaalset käitumist tasub Eestis kõiki tulevasi kriise silmas pidades

süsteemsemalt arendada – seda ei saa teha üksikute kampaaniatega, vaid järjepidevalt kodanikega päevast päeva suheldes ning haavatavaid elanikerühmi toetades. Vajadus oluliselt suurema prosotsiaalsuse järele on oluline õppetund, mis tuleb kaasa võtta loodetavasti lõpukorral olevast koroonaepideemiast ning mille tähtsus ulatub sellest oluliselt kaugemale, ka näiteks energia- ja julgeolekukriisidesse.

KASUTATUD ALLIKAD

- ADAM, D. (2022). 15 Million People Have Died in the Pandemic, WHO Says. – *Nature*, 605(7909) (05 May), 206. <https://www.nature.com/articles/d41586-022-01245-6>; DOI: 10.1038/d41586-022-01245-6.
- ALTARAWNEH, H. N., CHEMAITELLY, H., AYOUB, H. H., TANG, P., HASAN, M. R., et al. (2022). Effects of Previous Infection and Vaccination on Symptomatic Omicron Infections. – *New England Journal of Medicine*, 387, 21–34. DOI: 10.1056/NEJ-Moa2203965.
- AYOUBKHANI, D., KHUNTI, K., NAFILYAN, V., MADDOX, T., HUMBERSTONE, B., DIAMOND, I., BANERJEE, A. (2021). Post-Covid Syndrome in Individuals Admitted to Hospital with Covid-19: Retrospective Cohort Study. – *BMJ*. 372, 693. DOI: 10.1136/bmj.n693.
- CASTILLO, M. S., KHAOUA, H., COURTEJOIE, N. (2022). Vaccine-induced and Naturally-acquired Protection Against Omicron and Delta Symptomatic Infection and Severe COVID-19 Outcomes, France, December 2021 to January 2022. – *Eurosurveillance* 27, 2200250.
- CERQUEIRA-SILVA, T., DE ARAUJO OLIVEIRA, V., PAIXÃO, E. S., FLORENTINO, P. T. V., PENNA, G. O., et al. (2022). Vaccination Plus Previous Infection: Protection During the Omicron Wave in Brazil. – *The Lancet Infectious Diseases*, 22(7), 945–946. DOI:10.1016/S1473-3099(22)00288-2.
- EISENBERG, N., FABES, R., SPINARD, T. (2007). Prosocial Development. – *Handbook of Child Psychology*. DOI:10.1002/9780470147658.chpsy0311.
- JOHNSON, N. F., VELÁSQUEZ, N., JOHNSON RESTREPO, N., LEAHY, R., GABRIEL, N., et al. (2020). The Online Competition Between Pro- and Anti-vaccination Views. – *Nature*, 582, 230–234. DOI: 10.1038/s41586-020-2281-1.
- KEUSCH, G. T., AMUASI, J. H., ANDERSON, D. E., et al. (2022). Pandemic Origins and a One Health Approach to Preparedness and Prevention: Solutions Based on SARS-CoV-2 and Other RNA Viruses. – *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 119(42). DOI: 10.1073/pnas.2202871119.
- LANCET Editorial (2022). COVID-19: The Case for Prosociality. – *Lancet*, 400(10359), 1171. DOI: 10.1016/S0140-6736(22)01761-5.
- LOPEZ-LEON S., WEGMAN-OSTROSKY, T., AYUZO del VALLE, N. C., PERELMAN, C., SEPULVEDA, R., REBOLLEDO, P., CUAPIO, A., VILLAPOL, S. (2022). Long-COVID in Children and Adolescents: A Systematic Review and Meta-analyses. – *Scientific Reports*, 9950. DOI: 10.1038/s41598-022-13495-5.
- SACHS, J. D., KARIM, S. S. A., AKNIN, L., ALLEN, J., BROSBØL, K., et al. (2022). The Lancet Commission on Lessons for the Future from the COVID-19 Pandemic. – *Lancet*, 400(10359), 1224–1280. DOI: 10.1016/S0140-6736(22)01585-9.
- SCHÖLEY, J., ABURTO, J. M., KASHNITSKY, J., KNIFFKA, M. S., ZHANG, L., et al. (2022). Life Expectancy Changes Since COVID-19. – *Nature Human Behaviour*. DOI: 10.1038/s41562-022-01450-3.
- ZIYAD, A., BOWE, B., XIE, Y., et al. (2022). Outcomes of SARS-CoV-2 Reinfection. – *Reserach Square preprint*. DOI: 10.21203/rs.3.rs-1749502/v1.
- TAZARE, J., WALKER, A. J., TOMLINSON, L., GEORGE HICKMAN, G., RENTSCH, C. T. et al. (2021). Rates of Serious Clinical Outcomes in Survivors of Hospitalisation with COVID-19: a Descriptive Cohort Study within the OpenSAFELY Platform. Preprint. <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2021.01.22.21250304v3>; DOI: 10.1101/2021.01.22.21250304.
- UUSKÜLA, A., MEISTER, T., KALDA, R., SUIJA, K., PIIRSOO, M., KOLDE, R., MILANI, L., KARO-ASTOVER, L. (2022). Programmi RITA tegevuse 1 projekti „COVID-19 haigusjuhtumite analüüs ja riskirühmade väljaselgitamine Eestis“ lõpparuanne. – <https://www.etag.ee/wp-content/uploads/2022/05/RITA1.02-120-lo%CC%83pparuanne-02.05.22-LOPLIK.pdf>.
- WHO SAGE Roadmap for Prioritizing Uses of COVID-19 Vaccines: An approach to Optimize the Global Impact of COVID-19 Vaccines, Based on Public Health Goals, Global and National Equity, and Vaccine Access and Coverage Scenarios. (2022). – <https://www.who.int/publications-detail-redirect/WHO-2019-nCoV-Vaccines-SAGE-Prioritization-2022.1>.
- WHO. (2022). WHO Responds to The Lancet COVID-19 Commission. – <https://www.who.int/news/item/15-09-2022-who-responds-to-the-lancet-covid-19-commission>.

Tsiviilelanikkonna ohustatus sõjatehnika arengu tõttu ja varjevõimalused. II¹

PIRET TIPNER
Riigikantslei valitsuse
meedianõunik

Eksperdid hindasid enne Ukraina sõda tehtud intervjuudes lahingutegevusest tulevate ohtude eest varjumise võimalusi Eestis. Autori tähelepanu all on Ida-Virumaa varjekohad.

Uuringu esimeses etapis meetodina kasutatud ekspertintervjuude (Flick 2009, 255) eesmärk oli saada vastused esimesele uurimisküsimusele: „Millistele lahingutegevusega kaasnevatele ohtudele Eestis peab elanike kaitseks sobiv varjumiskoht vastama?“. Vastustest selgusid nii Eesti elanikkonda ohustavad lahingutegevusega kaasnevad ohud kui ka varjumiskohtade eelduslikud omadused, mis peaksid piisavat kaitset pakkuma. Saadud tulemused olid aluseks uuringu järgmise etapi läbiviimiseks, milleks oli andmebaaside abil varjumiseks sobilike avalike objektide kaardistamine.

Intervjuud viidi läbi nn lumepallivalimiga, mis võimaldab uuringusse kaasata kõige väärtuslikumate teadmistega eksperte, jõudes õigete inimesteni eelmiste inimeste kaudu, kes omakorda oskavad uuringu kontekstis anda uusi teadmisi (Flick 2009, 118). Ekspertide leidmiseks pöördus autor Kaitseväe peastaabi ülema, 1. ja 2. jalaväebrigaadi ülemate, Kaitseliidu peastaabi ülema, Kirde ja Lõuna maakaitseringkonna ülemate ning Kaitseväe Luurekeskuse ülema poole, kes soovitasid oma üksuses teenivaid ohvitseri, kes omakorda soovitasid järgmisi jne.

Kokku osales uuringus kaksteist eksperti, kes oskavad hinnata Venemaa relvajõudude kasutuses olevate relvasüsteemide mõjusid ja nende kasutamist, erialaselt tegelevad lõhketöödega või kellel on olnud kokkupuude reaalse sõjategevusega.

Uuringus osales seitse Eesti Kaitseväe ja Kaitseliidu ohvitseri, kaks Gruusia ohvitseri, üks Ukraina ohvitser ning kaks Päästeameti Põhja pommigrupi demineerijat. Eesti Kaitseväe ekspertide uuringusse kaasamiseks oli autoril vajalik Kaitseväe juhataja 30.05.2017 käskkirja nr 115 alusel kooskõlastada intervjuu küsimustik Kaitseväe Ühendatud Õppeasutuste rakendusuuringu keskuse ja Kaitseväe riigisaladuse kaitse komisjoniga. Kõik intervjuud toimusid veebruaris 2021,

¹ See on teine osa artiklist, mis põhineb Piret Tipneri (Avarmaa) Sisekaitseakadeemias kaitsitud magistritööl (Avarmaa 2021), esimene osa artiklist ilmus Riigikogu Toimetiste eelmises numbris (Avarmaa 2022).

I. Eesti vastane rünnak	II. Võimalikud rünnaku sihtmärgid	III. Erinevate relvade mõju hoonetele ning nende eest varjumise erisused	IV. Varjumiskoha kriteeriumid	V. Alternatiivsed varjumisvõimalused	VI. Varjumise efektiivsus ja evakuatsioon
	2.1. Kriitilise infrastruktuuri osad	3.1. Miinipilduja	4.1. Maa-alune asukoht	5.1. Varjumine maapealsetes kohtades	6.1. Varjumise efektiivsus
	2.2. Sõjalised sihtmärgid	3.2. Suurtükk	4.2. Ehitiste omadused	5.2. Varjumine maapealsetes kohtades	6.2. Evakuatsioon
	2.3. Tihe-asustusalad	3.3. Reaktiivsuurtükk	4.3. Uksed ja aknad	5.3. Kaitsealused ja ajaloolised ehitised	
	2.4. Tsiviil-objektide teadlik ründamine	3.4. Tank	4.4. Ventilatsioon	5.4. Maaalused parklad ja tunnelid	
		3.5. Raketid			
		3.6. Lennukipomm			
		3.7. Tuumapomm			

TABEL 1. Ekspertintervjuudes käsitletud teemad kokkuvõetutena.

seega täpselt aasta enne Ukraina sõja algust. Arvamuste tsiteerimisel artiklis on eksperdid tähistatud E1, E2 jne.

EKSPERTINTERVJUUDE TULEMUSED

Ekspertintervjuude tulemuste põhjal tekkinud teemad (kategooriad) ja nende alateemad (koodid) on kokkuvõetuna näha tabelis 1. Intervjuude analüüsimiseks moodustas autor kodeerimise põhjal kuus kategooriat. Järgnevalt vaatleme intervjuude tulemusi kategooriate ja nende alla moodustunud koodide kaupa.

I kategooria. Eesti vastane rünnak

See kategooria koondas ekspertide hinnangud Eesti praegusest ohupildist. Kümme eksperti on seisukohal, et Venemaalt sõjalise rünnaku oht Eestile on olemas, kuid see on väga väike, sest Eesti kuulub NATOsse. Kaks eksperti juhtisid

tähelepanu asjaolule, et kuna Venemaa peaks sõjalise rünnaku korral väga kõrget poliitilist ja majanduslikku hinda maksma, ei satuks rünnaku alla ainult Eesti, vaid ka ülejäänud Balti regioon. Ühe eksperti hinnangul on küsimus ajas, viidates matemaatilisele tõenäosusteoriale ning kahe hinnangul kasvab oht märkimisväärselt, kui Venemaal õnnestub Valgevenes sõjaväebaas luua.

/.../ kui me võtame viimased 700 aastat ja jagame 44 sõda ära puht matemaatiliselt /.../, siis on see hetkel olev rahuaeg kestnud väga pikalt. (E1)

Kaks eksperti viitasid, et Venemaal on huvi endiste Nõukogude Liidu liikmesriikide vastu ning kolme hinnangul võib Venemaal olla huvi NATO võimekust testida. Kuigi otsene sõjalise rünnaku oht

puudub, võib olukord kiiresti muutuda ning eskaleeruda. Lisaks on viis eksperti seisukohal, et tuleb olla ettevaatlik vene rahvusest populatsiooniga, kes on kergesti mõjutatav, ning jälgida hübriidsõjale viitavaid märke. Sellega seoses on viie eksperti hinnangul etnilise tausta ja geograafilise asukoha tõttu enim ohustatud piirkond Ida-Virumaa.

II kategooria. Võimalikud rünnakusihhtmärgid

2.1. Kriitilise infrastruktuuri osad

Kümne eksperti hinnangul on Venemaa eesmärk hõivata või hävitada infrastruktuuri neid osi, mis omavad strateegilist väärtust ning mis võivad toetada Eesti vastupanutegevust või anda lahingutegevuses eelise. Kaheksa eksperti tõid välja, et Venemaa jaoks on kriitilise tähtsusega isoleerida piirkond võimalikult varakult, mistõttu on esmane eesmärk takistada vaba liikumist ja kommunikatsiooni, mis kahe eksperti arvates on eriti oluline NATO liikmesriiki rünnates.

Ekspertide hinnangul võivad infrastruktuurist rünnaku alla sattuda energiaettevõtted, maanteed, sadamad, lennuväljad, raudtee(jaamad), kütusehoiulad ja -varud ning teabeedastusega seotud taristu, näiteks sidemastid, telemajad ja raadiojaamad (neid tähelepanekuid on Ukraina sõjasündmused kinnitanud). Samuti sõjatööstus ning äärmisel juhul ka puidu- ja toidutööstus, aga ka kohaliku omavalitsuse juhtimispunktid. Samas märkisid neli eksperti, et Venemaa huvides on infrastruktuuri säilitada, et seda lahingutegevuse vältel enda vägede toetuseks ja logistikaks või edu saavutamise järel hiljem piirkonnas opereerimiseks kasutada.

2.2. Sõjalised sihtmärgid

Kaheksa eksperti hinnangul satub rünnaku alla kõik, mis on seotud vastupanutegevusega, näiteks sõjaväelised üksused ja relvastatud vastupanu, väeosad, kaitsepositsioonid, varustus ja kasutatavad objektid.

Lastakse sinna, kus meie oleme nagu pind tagumikus, sinna lastaksegi. Seal, kus me istume enda positsioonidel.

2.3. Tiheasustusalad

Sellesse alateemasse kogunesid ekspertide seisukohad asulate rünnaku alla sattumisest. Seitsme eksperti hinnangul ei ründaks Venemaa asulaid ilma põhjuseta. Sellest hoolimata on suur tõenäosus, et lahingutegevus ei jää asulatest kõrvale, kuna asulates asuvad üldjuhul olulised sõlmpunktid ja liikumiskoridorid, mida Venemaa püüab enda kontrolli alla saada. Kolm eksperti tõid välja, et asulate lähedal või sees asub strateegiliselt olulisi objekte ning seitsme hinnangul oleneb ründamine ka sellest, kas asulas osutatakse relvastatud vastupanu või on asulasse loodud sõjaväeline objekt. Neli eksperti nimetas Ida-Virumaa enim ohustatud tiheasustusaladeks Narvat oma piiriäärse asukoha poolest ning üks ekspert nimetas lisaks ka Jõhvi linna maantee sõlmpunkti poolest.

Samas ühe eksperti hinnangul ei saa rünnakut välistada ka siis, kui asula ei ole sõjalise tegevusega seotud, tuues põhjuseks, et Venemaa kasutab rünnakut pildimaterjaliks ja valeinfo levitamiseks. Kuigi enamik eksperte on arvamusel, et ilma mõjuva põhjuseta Venemaa tiheasustusalasid ei ründaks, siis ei ole see täielikult välistatud, mida käimasolev Ukraina sõda on kahjuks ka tõestanud.

2.4. Tsiviilobjektide teadlik ründamine

Selle teema alla kogus autor arvamused rahumeelse populatsiooni ja tsiviilobjektide ründamisest. Kaheksa eksperti on arvamusel, et Venemaa ei ründa teadlikult tsiviilobjekte ega tsiviilelanikkonda, vaid pigem on tegemist möödalasu või eksimusega ning tsiviilobjektid saavad tabamise juhuslikult. Seitsme eksperti hinnangul tuleb tsiviilobjekti teadlik ründamine kõne alla vaid juhul, kui objekt on seotud vastupanutegevusega või on kahtlus, et seal toimub vastupanuga seotud tegevus või objekti läheduses

asuvad kaitsepositsioonid, mis muudab selle sõjaliseks objektiks ning annab õiguse seda rünnata. Samas kahe eksperdi arvates ei ole kahtlust, et Venemaa võiks seda teha, kuna varasemates konfliktides (näiteks Süürias) on ta nii teinud.

Mida vähem kasutatakse tsiviilobjekte sõjalistel eesmärkidel, seda väiksem on tõenäosus, et nad langevad sõjalise ründe objektiks. (E6)

Suures pildis ei ole vajadust mitte ühtegi tsiviilobjekti rünnata. [...] tsiviilobjekti ründamine eeldaks seda, et nemad ei taha, et meie seda kasutaks. (E4)

Kaks eksperti töid välja, et kui Venemaa relvajõud hoiduvad rahumeelse populatsiooni ründamisest, siis Venemaale alluvad mässulised ründavad valimatult nii tsiviil- kui ka militaarobjekte ning otsene oht tsiviilelanikkonnale tuleneb sealt.

Tulenevalt asjaolust, et lahingutegevus võib aset leida ka tiheasustusaladel, tuleb varjumiskoha valimisel arvestada suure purustusjõuga relvade kasutamise ja nende mõjudega. Arvestades relvasüsteemide ja nende purustusjõu erisusi, varieeruvad ka potentsiaalsed varjumiskohad.

III kategooria. Relvade mõju hoonetele ning nende eest varjumise erisused

Intervjuude põhjal koondus siia kaheksa koodi, millest igaüks käsitleb nimetatud relvasüsteemi kasutamist ja mõjusid ning seda, millised võimalused on elanikel selle eest varjumiseks.

3.1. Miinipilduja

Kümne eksperdi ühise arvamuse kohaselt ei oma miinipilduja erilist purustusjõudu. Betoonehitisele ei suuda juhulki tabamused niivõrd suuri kahjustusi tekitada, et hoone kokku variseks, samuti on betoon piisavalt tugev materjal, mille läbistamisega on miinil raskusi. Samas kergema konstruktsiooniga, näiteks puidust, kipsist või plekist hooned on sisuliselt olematu

vastupidavusega, lastes miini vaevata läbi ning omades hilisemat süttimisohtu.

Arvestades miinipilduja tekitatavaid minimaalseid kahjusid, võib seitsme eksperdi hinnangul piisavaks varjumiskohaks lugeda elanike enda kodusid või teisi siseruume tingimusel, et tegemist on betoonehitisega ning akende lähedal olemisest hoidutakse, et vältida võimalikke sekundaarseid kilde. Ühe eksperdi hinnangul on miinipilduja puhul oluline, et just katus või lagi oleksid vähemalt betoonist või kivist materjalist, kuna miin kukub kõrge kaarega ülevalt alla, seega hoone seinte tugevus ei oma otsetabamuse korral erilist tähtsust. Kui tegemist ei ole otsetabamuse ega betoonist hoonega, siis on parim lahendus varjuda maapinnast allpool, kuhu plahvatuse mõjud ei ulatu.

3.2. Suurtükk

Kümne eksperdi arvamuste kohaselt on suurtüki purustusjõud võrreldes miinipildujaga juba oluliselt suurem. Nelja eksperdi hinnangul on suurtüki mürsk võimeline betooni läbistama ning viie hinnangul võib ühe otsetabamuse korral toimuda ka betoonhoone osaline varing, mis sõltub suurel määral tabamispunktist ehk millist konstruktsiooni osa mürsk tabab. Kolme eksperdi sõnul tekib üksikute tabamuste järel halvimal juhul hoonesse auk, jättes hoone enda reeglina püsti, ehkki viie eksperdi hinnangul on järjepideva ja sihiliku pommitamise tulemusel suurtükiga võimalik kogu hoone täielikult hävitada. Üks ekspert tõi välja, et tulenevalt mürsu suuremast plahvatusjõust võib mürsk hoonesse tungides lisaks sisemiste seinte lõhkumisele ka välisseina eest lüüa.

Kaheksa eksperti on seisukohal, et tsiviilelanikkonna jaoks on parim lahendus suurtüki eest varjumiseks kasutada maa-aluseid ruume ja hoonete keldrikorruiseid. Arvestades mürsu võimet betooni läbistada peaks varjumiseks kasutatavad hooned olema võimalikult mitmekorruselised, et kahandada mürsu keldrikorruisele jõudmise riski. Mitteotsetabamuse korral

tagab keldrikorrust ümbritsev pinnas mõjude eest lisakaitse. Samas tõid kuus eksperti välja, et kui ei ole võimalik keldrikorruksle varjuda, siis sobivad ka maapealsed ruumid. Kui hoone on mitmekorrukseline, püsitakse võimalikult maapinna lähedal ehk esimesel korruksel ja välisseintest võimalikult kaugel.

3.3. Reaktiivsuurtükk

Kümnest eksperdist kahe hinnangul puudub reaktiivsuurtükil hoonetele eriline mõju. Kaheksa eksperdi hinnangul ei varise betoonhoone kokku, kui tabamused on üksikud ja juhuslikud, vaid selle juhtumiseks peab olema võetud eraldi eesmärgiks hoone hävitada. Kuue eksperdi sõnul on reaktiivsuurtüki raketid võimalised betoonhoonesse auke tekitama või seina eest lõhkuma ning nelja sõnul äärmisel juhul ka hoone ülemised korruksed hävitama, kuid mitte läbi korruksed keldrisse tungima. Samas tõi üks ekspert välja, et kui suuremate betoonehitiste konstruktsioonid peavad reaktiivsuurtüki rünnakule edukalt vastu, siis tavalised eramajad on rünnaku tagajärjel hävinud.

Hoone esiküljed saavad kahjustada, seestmist osa kui sellist pikali tuua nii lihtne ei ole. Ja seda on näidanud ka need Ukraina ja muud konfliktid, kus viiekordsed ja kõvad büroohooned seisavad püsti. Kasvõi seesama Donetsk lennuväli: kui palju seda lasti ..., aga püsti seisis ta ikka. (E1) [Ilmselt peab ekspert silmas eeskätt Donetsk lennuvälja lennujuhtimise torni.]

Reaktiivsuurtükk kujutab endast ohtu veel selle poolest, et kasutab teiste lõhkepeade hulgas termobaarilist lõhkepead, mida viis eksperdi mainisid, kuid ei osanud sellise moona hoonetele tekitatavaid purustusi täpselt hinnata. Kolm eksperdi tõid välja, et termobaariline lõhkepea on mõeldud kindlustatud punkrite hävitamiseks ning seal varjunud inimeste tapmiseks, mis tähendab, et omab tugevamate materjalide läbistamise võimet. Ühe eksperdi sõnul piserdab selline lõhkepea õhku kütust

ning süütab selle põlema, mille tulemusel tekkiv plahvatus paiskab lõhkepea hoonesse tungimisel konstruktsioonid laiali. Kõik viis eksperdi nimetasid kõige olulisema efektina vaakumi tekitamist ehk relva mõjualas põletatakse hapnik ära, mistõttu on selle abil võimalik mõjutada inimesi ka väga sügaval maa all.

/.../ suudab lasta mürske, mis läbivad seina või kindlustatud vahe, jõudes ruumi sisse, tekitavad plahvatades termobaarilise efekti ehk siis tekitavad plahvatus ja põlemine. Ja hapnikupuudus jne. Silmapilkne... lõpp. /.../ siin on juba muud füüsikaseadused, mis teevad selle „töö“ inimesega ära. (E5)

Reaktiivsuurtüki eest on kuue eksperdi hinnangul asjakohane varjuda hoone keldrikorruksle, kuna niisugused raketid ei ole suutelised keldrini jõudma ning pea kohale jääva betoonhoone konstruktsioonid ei anna kuigi kergesti järele. Seevastu termobaarilise lõhkepea eest varjumine eeldab kahe eksperdi hinnangul spetsiaalse varjendi olemasolu, mis on hermeeiliselt suletav ning eraldiseisva õhuhetusega ning seda juhul, kui tegemist pole otsetabamusega, mille vastu kaitse puudub. Ühe eksperdi sõnul aitab sellisel juhul ka tavalises keldris varjumine.

3.4. Tank

Kõik kümme vastanud eksperti olid seisukohal, et ka tankirünnaku puhul ei varise betoonhoone üksikute tabamuste järel kokku, vaid see eeldaks korduvaid tulelööke ning eesmärki hoone hävitada. Viis eksperdi oli arvamisel, et tankimürsk omab oma horisontaalse lennutrajektoori tõttu suuremat purustusjõudu, tabades hoone seina suure hoo pealt risti ning seetõttu läbistades näiteks betoonseina kergemini kui suurtükimürsk. Tanki põhjustatud purustuste hulka kuuluvadki põhiliselt seina tekkinud augud, kui tegemist on betoonehitise ja mida rohkem sama sein tabamusi saab, seda auklikumaks see muutub, varisedes lõpuks

kokku. Kahe eksperdi põhjal kuulub kergemate kahjude hulka seinade deformatsioon, kui mürsk plahvatab seinade läheduses selle taga.

Tankimoon on tegelikult mõeldud ju üldse läbistamiseks metalli, toimub kumulatiivne efekt metalli läbistamiseks ja energia on suunatud ühte kohta ... jah, maja seinast läheb läbi ja tekibki auk, kui neid auke tekib palju, siis võib-olla lõpuks kukub ikka kokku. (E3)

Kaks eksperti tõid välja, et puidust hoonest sõidab tank lihtsalt läbi või sisse, et kasutada seda relvasuhtluseks.

Puidust majasid üldiselt kasutataksegi relvasuhtluseks, sinna sõidetakse lihtsalt sisse. (E3)

Tank ei suuda mitut järjestikust betoonseina ühe mürsuga läbistada, mistõttu ei pea kuue eksperdi hinnangul varjumiseks ilmtingimata hoones allapoole liikuma. Piisab sellest, kui leitakse koht rünnaku suunda jäävast hoone välisseinast vähemalt kolmanda seinaga taga, liigutakse tanki sihtkoha kõrval või lahutatakse hoonest ning leitakse koht kasvõi kõrvalhoone taga.

Kui meil näiteks on kortermaja, siis... [varjuda] neljanda-viienda vaheseina taha, kus nii-öelda vastaspoole lask võiks tulla, peaks olema tegelikult juba täiesti piisav. (E1)

Kuigi eksisteerib variant kasutada tanki eest varjumiseks betoonist seinataguseid, on kuus eksperti siiski seisukohal, et keldrikorrusele varjumine on kõige mõistlikum, kuna tank ei saa keldrit sihtida ning hoone karkass on allpool tugevam.

3.5. Raketid

See alateema käsitleb ballistilise raketi, tiibraketi ning laevastikuraketide ehk üldiselt tarkade pommide mõjusid ja vastavaid varjumiskohti. Ballistilise raketi mõjusid hoonetele hindas kaheksa eksperti üsna pinnapealselt. Seitse eksperti eeldab, et ballistiline rakett on otsetabamuse

korral võimeline hävitama terve betoonhoone koos keldrikorrustega ning hoone variseb kokku, mattes ümbruskonna paarisaja meetri raadiuses rusude alla. Viiesõnul saab kõrvalhoonete konstruktsioon kindlasti kahjustusi, kuid nende ulatust ei osatud täpselt hinnata. Üheksa eksperti tõid välja, et kuigi eksimusi võib juhtuda, siis tsiviilelanikkonda ballistilised raketid otseselt ei ohusta, kuna neid kasutatakse strateegiliste ja kõrge väärtusega sihtmärkide hävitamiseks.

Nende purustusjõud, mõeldes, mille vastu nad on – suured kindlustatud punktid ja koondu-misalad –, siis nende fugasstõime on ikkagi päris suur, ja kindlasti on tegemist täppisrelvaga ehk siis keegi peab olema selle hoone sihtkoha võtnud mis iganes põhjusel ja kui sinna lastakse, siis selle hoonega on ka kõik. (E1)

Kuigi ballistilisel raketil on võimekus tungida läbi hoone keldrisse, arvab enamik eksperte, et tsiviilelanikkonnale võiks sobivaks varjumiskohaks olla siiski tavalise paneelmaja keldrikorrus, kuna sellised relvad on mõeldud väga spetsiifiliseks kasutuseks. Maa alla varjumine kaitseb loomade ja kõrvalkahjude eest, kuid mitte otsetabamuse eest, millega seoses jääb üle loota, et tabamust ei saa hoone, mille keldris varjutakse.

Kui on kümme hoonet ja minnakse neist ühe alla, siis üks ballistiline rakett plahvatab ainult ühes hoones, mitte kõigis. (E8)

Seevastu üks ekspert ei poolda mitte mingil juhul kuskil tavalise hoonestuse keldritesse varjumist, vaid sellise relva eest varjumine eeldab ettevalmistatud punkri olemasolu, mis asub vähemalt meetri sügavusel maa all, kaetud pinnase ja kividega ning mille lagi peaks olema 60 cm läbimõõduga armeeritud betoonist.

Tiibraketi mõjusid hoonetele oskas hinnata ainult viis eksperti, kellest kolm võrdlesid tiibraketi efekte ballistilise raketiga: esimene suudab tungida läbi

tugevamate materjalide väga sügavale, seega näiteks paneelmaja hävineks täielikult. Samas tõi üks ekspert välja, et paneelmaja võib otsetabamuse korral ka püsti jääda, kuid puithooned või muud üksikeramud hävinevad täielikult. Samuti saavad vahetus läheduses olevad hooned tõsiselt kahjustusi. Tiibrakett on seitsme eksperdi hinnangul relv, mida samuti kuigi kergekäeliselt ei kasutata, kuna on kulukas ning mõeldud strateegiliste objektide hävitamiseks, seega tsiviilelanikkonda ei tohiks need ohustada.

/.../ sellised väiksemad puitmajad või üksikeramud ... selliste rakettide tabamusel on ikkagi maatas või täielikult hävitatud. Et kui me räägime paneelhitistest, siis seal ikkagi tekib veel ellujäämisvõimalus ja hoone võib veel täitsa püsti jääda. (E5)

Sarnaselt ballistilise raketi rünnakule on tiibraketi korral parim lahendus varjumiseks kasutada betoonmaja keldrikorrust. Ühe eksperdi hinnangul on näiteks üheksakordse paneelmaja keldris võimalik ka mitmekordne otsetabamus üle elada, kuid see sõltub erinevatest asjaoludest.

Kui me võtame siinsamas meie paekaldal asuvad üheksakordsed paneelmajad, siis otsetabamuse korral seal allpool ... puht teoreetiliselt peaks olema täitsa reaalne ellu jääda ja tegutseda edasi ka mitme tabamuse korral. Et jällegi sõltub konkreetsest moonast, lõhkeaine kogusest ja tabamispunktist. (E5)

3.6. Lennukipomm

Selle teema alla on koondatud üheksateistkümmne eksperdi arvamused, kes tõid välja, et kuna pommide amplituud on lai ning väga palju sõltub sellest, milliste omadustega pommi kasutatakse ja kuidas pomm hoonet tabab, on mõjusid keeruline täpselt hinnata. Kolm eksperti mainisid, et paarisajakilose pommi õhus lõhkemise epitsentris on kõik hooned hävinud ning nelja hinnangul on lennukipommidel ka võimekus enne plahvatamist läbistada

betoonhoone mitut korrust, jõudes halvimal juhul ka keldrisse välja. Viie hinnangul võivad väiksema lõhkeainekogusega pommid põhjustada betoonhoone varinguid, näiteks üks korteripüstak kukub kokku. Kolm eksperti puudutasid põgusalt ka lennukirakette, mille mõjud on samad, mis eelnevalt nimetatud rakettidel.

Ütleme, lennukipomm kukub täpselt kortermaja keskele ja tuleb veel üheksakordsel majal neli korrust allapoole ja plahvatab, siis ta võib terve maja alla tõmmata. Puhtalt sellega, et ta lööb keskelt ühe vöö ära, siis ülemise korruse mass, mis kukub alla, kas või ühe meetri, tõmbab kogu ülejäänud maja endaga alla. (E4)

Ajalooliselt on lennukipommid minu teada lennanud siin läbi kuue-seitsme korruse ja teinud alles keldris pauku. (E5)

Tõenäoliselt need pommid ja enamik õhuväe varustusest ei suuda väga sügavale maa alla tungida. Enamjaolt on need suunatud maapealsete rajatiste ja infrastruktuuri hävitamiseks, mitte maa-aluste. (E10)

Kolm eksperti tõid välja, et klaas- ja puithoonetest ei jää mitte midagi alles ning puithoonetel on lisaks ka süttimisohu.

Enamiku ekspertide hinnangul on lennukipommi eest varjumiseks parim lahendus minna maa alla, milleks tsiviilelanikud saavad kasutada tavalise mitmekordse betoonhoone keldrikorrust. Kahe eksperdi hinnangul ei ole otsetabamuse korral hea eluhoonete keldrikorrustel varjuda, kuna pomm võib keldrisse tungida ning vanemad, amortiseerunud paneelmajad ei pruugi tabamusele vastu pidada. Paneelmaja keldrile võiks siinkohal pigem eelistada näiteks kaubanduskeskuse maa-alust parklat, mis on tõenäoliselt parema vastupidavusega. Ühe eksperdi arvamuse kohaselt läheb alates pooletonnise lennukipommi eest varjumiseks vaja juba rahuajal ehitatud spetsiaalset punkrit, kuna selle eest tavaline kelder ei pruugi enam päästa.

3.7. Tuumapomm

Enamik kaheteistkümnest arvamust avaldanud eksperdist ei osanud purustuste ulatust täpselt hinnata ning viis viitasid ka Jaapani tuumarünnakule kui ainsale näitele ajaloost. Küll aga töid üheksa eksperti välja, et plahvatusega kaasnevad lööklaine, kuumus ja radioaktiivne saaste. Kahe eksperdi hinnangul on plahvatuse epitsentris lööklaine tulemusel hooned pikali ja kergemad hooned vundamendi pealt pühitud. Epitsentrist eemal jäävad tugevamad hooned ilmselt püsti, kuid plahvatusepoolne külg on hävinud.

Enamik eksperte olid arvamusel, et Venemaa tuumarünnak Eesti vastu on väga ebatõenäoline. Viie hinnangul oleks see Venemaa piirile liiga lähedal ja mõju-taks ka nende territooriumi, ühe arvates ei suudaks Venemaa seda kuidagi varjata ning kahe sõnul oleks tegemist ebaproportsionaalse rünnakuga, kuna Eestil ei ole tuumarelvu. Lisaks puudub ühe hinnangul igasugune kasutegur, kuna saastatuse tõttu ei saa Venemaa oma vägesid piirkonda saata ning kaks töid välja, et tuumapommi kasutamine tähendaks kolmandat maailmasõda või maailma lõppu.

Me ei ole kindlasti Venemaale mingisugune võrdväärne strateegiline vaenlane nagu Ameerika. Et oma piiride lähedal niimoodi sellise relvaga paugutada, ... ma kahtlen, et see mõistlik tegu on. Kui sa sellise relva käiku lased, siis esiteks sa pead oma üksused ikkagi sealt läbi liigutama. Kui me nüüd lööme rindele selle relvaga augu sisse, aga kes siis läbi liigub, kui meil kõik kiirgab, maa-ala on saastatud, tegelikult kasutuskõlbmatu ... (E1)

Enamik eksperte on seisukohal, et tuumapommi eest varjumise koht peab kindlasti asuma maa all. Esmase kaitse lööklaine eest tagab kolme eksperdi hinnangul juba ka viibimine tavalise paneelmaja keldris, kui see ei asu epitsentris ega varise kokku, ning ühe eksperdi hinnangul vähendab see mingil määral ka kiirguskahjusid. Alternatiivsete kohtadena tõi viis eksperti

veel välja kraavide ja kanalisatsiooni kasutamist juhul, kui ei asuta epitsentris.

Olles maa all kaitstes ennast nii lööklaine, valguse, radioaktiivse saaste eest; selles mõttes, et otsene kiirguskahju väheneb ja nii ongi. Ehk siis maa all – kõige parem, /.../ sa vähendad mingi betoonseina taga võrra kiirgust. (E4)

Sa ei tohi epitsentri lähedal olla. /.../ kui sa oled kraavis, siis lööklaine läheb sinust üle. (E8)

Aga lihtsalt maja keldris lööklaine elab üle, kuumuse võib-olla kah, lööklainega kaasneb kõigepealt temperatuuri järsk tõus, selle võib-olla elame ka üle eeldusel, et hapnik ära ei põle, aga mis hiljem saab selle kiiritusega, selle vastu ei saa ju. (E1)

Enamuse hinnangul eeldab kiirguse ja radioaktiivse saaste eest varjumine spetsiaalselt ehitatud punkrit, mille üheks põhinõudeks on autonoomne ventilatsioonisüsteem. Kaheksa eksperti töid ka välja, et tuleb arvestada pikema varjumisperioodi ning varudega. Nelja eksperdi hinnangul peab punker olema ehitatud raudbetoonist, mille läbimõõt varieerub kuuekümnest sentimeetrist viie meetrini, ning asuma ühe kuni viieteistkümne meetri sügavusel maa all. Ühe sõnul on kaitseks kiirguse eest vajalik ka tinaplaat betooni peal.

9 m pinda, 5 m betooni ja tina kaitseb enamike tuumarelvade eest. (E9)

Betoonpunkri nii-öelda lagi on kuskil 60 cm betoneeritud ja armeeritud, see lagi asub maapinna sees, ütleme meetri sügavusel, mis on läbisegi pinnase ja kividega kaetud ja seal on veel siis mullakiht samuti peal kuskil 20 cm. (E2)

Kui me räägime tuumapommist, siis on vaja väga sügavat varjendit, mitte vähem, kui 5 meetrit ... ja rohkem, 10–15. (E10)

Kolm eksperti on arvamusel, et tuumapommi eest ei ole võimalik varjuda ning isegi, kui esmane rünnak varjendis üle

elatakse, siis radioaktiivse saastatuse tõttu võib olla parem seda mitte üle elada.

IV kategooria. Varjumiskoha kriteeriumid

4.1. Maa-alune asukoht

Kõik teemat maininud kaksteist eksperti on ühisel seisukohal, et lahingutegevuse ajal tuleb eelisjärjekorras varjuda allapoole maapinda, sest kunagi ei tea, millise relva ja moonaga või mis eesmärgil täpselt rünnatakse. Kolm eksperti tõid välja, et maa-alused kohad kaitsevad lööklaine ja kildude eest ning sinna on keerulisem pihta saada. Samuti on ümbritsetud pinnasega, mis tõstab varjumiskoha kaitsetaset. Kolm eksperti viitasid, et ka sõdurid kaevuvad lahingutegevuse ajal igal võimalusel maa sisse või alla, mistõttu on loogiline, et seda peaksid tegema ka tsiviilelanikud.

Kui sul on kelder, pole vahet, kas kasutatakse suurtükke või püstolit, sa pead hoiatuse korral sinna minema. Sest sa ei tea, millega rünnatakse – miinipildujad, suurtükid, lennukid, reaktiiv-suurtükid, mida iganes – sa ei saa seda ette näha. Kui tuleb hoiatus ja sul on kelder, sa pead sinna minema. (E7)

4.2. Ehitise omadused

Alateema koondas ekspertide arvamused selle kohta, milliste ehitiste maa-aluseid ruume on asjakohane varjumiseks kasutada. Kõik eksperdid jagavad seisukohta, et hoone, mille alla varjutakse, peab olema kivisest materjalist. Enim toodi välja betoon ja raudbetoon, kolme poolt nimetati ka maakivi ja tellist, mis on juba madalama kaitsetasemega. Kõikide ekspertide hinnangul võib paneelmajade keldreid lugeda arvestatavaks varjumiskohaks, kuna iga paneel on kandev element ning paneelid jooksevad üldjuhul keldrikorruseni välja. Kolme eksperdi hinnangul tuleb ennekõike eelistada hooneid, mille seinad on täidetud ning armeeritud ehk raudbetoonist, kuna õõnespaneelid lagunevad plahvatuse tagajärjel kergemini, seevastu raudbetooni armatuur suudab betooni koos hoida.

Keldrid on selles mõttes head kohad varjumiseks, et betoonkarp või siis konstruktsioon jookseb maa alla ka. [...] Siis sul jääb ikkagi kaks kolmandikku maa alla, ja kui sa istud kuskil täitsa all, siis on pinnas ümber sinu. (E4)

Varjumiseks kõik, mis kivi, raudbetoon, on kindlasti väga väga teretulnud ja kindlasti kohe kasutatavad. (E5)

Kuue eksperdi sõnul on nõukogudeaegsed betoonmajad oluliselt parema kvaliteediga, olles ehitatud tugevamast betoonist ning teadaolevalt ka selle mõttega, et nende keldrites varjuda.

[...] betoonitugevus vanasti, 80ndate ehitusel, võib öelda, et on tugevam. Tänapäeva õõnespaneelid muutuvad tihti peale tabamuse või valest nurgast pihta saamise korral killustikuks [...]. vahest eelistada rohkem sellist Nõukogude Liidu aegset ehitist, hoonestust sellele uuemale. (E5)

Samas omab üks ekspert seisukohta, et ühegi tsiviilehitise kelder ei sobi tegelikult varjumiseks, kuna need ei ole selle jaoks mõeldud. Sobiva varjumiskoha seinad peaksid olema minimaalselt 15 cm läbimõõduga raudbetoonist, ilma õhuvahtedeta ning selle peal 1,5 m kinnisõtkutud pinnast koos kividega.

Praegused ehitised ongi ju ainult mõeldud tsiviiltarbeks, ehk siis, sa kas elad seal sees, käid seal sülle ostmas või arstiabi otsimas – see on kõik. Täna ei ole mõeldud selle peale, et mingisugust sõjalist ohtu sellega nullida. (E2)

Kuue eksperdi arvates on ka oluline, et hoonel oleks võimalikult palju korruseid, kuna vahelaed aitavad pommi kinni püüda ning takistada keldrisse jõudmist. Mida rohkem on korruseid, seda tugevamad on ka vahelaed.

Mida rohkem on vahelagesid, betoonist vahelagesid, seda parem on, sest eesmärk on seesama jääk sütit käivitada enne, kui ta jõuab ennast nii-öelda keldrisse välja puurida. Ehk siis kõik sellised

paneelmajad on selle koha pealt väga head, et kuna iga sein on raudbetoonist, iga sein kannab, siis läbides ühte, ei pruugi ta teist enam läbida. (E1)

Kolm eksperti viitasid, et kui ehitis lahingutegevuse käigus keldrile peale variseb, siis see on isegi hea, kuna keldris varjuvatele inimestele tekib lisakaitsekiht, mis hajutab järgnevate plahvatuste efekti. Samas võib sellisel juhul tekkida oht rusude alla lõksu jääda.

Teatud hetkedel [...] on väga hea, kui hoone isegi tulebki alla, sest sellisel puhul, kui enne ta oli selline õhuline ja koosnes erinevatest sektsioonidest, siis nüüd on põhimõtteliselt keldri peal ... seal 5-6 ja rohkem meetrid pinnast. [...] ainult, jah, psühholoogiliselt on väga keeruline viibida keldris samal ajal, kui maja peale variseb. (E1)

4.3. Uksed ja aknad

Kümne eksperti mainis varuväljapääsude olemasolu varjumiskohas, et põhisissepääsu kinnivarisemise või põlengu korral välja pääseda. Kahe eksperdi arvates peaks varuväljapääs asuma hoonest eemal, et vältida ka selle kinnivarisemist. Kaks eksperti töid välja, et varjumiskoha uksed peavad olema metallist ning kindlalt suletavad, et kaitsta lõõklaine ja õhuliikumise eest.

Võiks olla varuväljapääs. [...] kui maja sinu pea kohal [...] saab pihta, on ikka päris suur võimalus, et osa sellest rusust, mis tekib, kukub kusagile ette ja siis sa ei saa [keldrist] välja. Et kui on tagavaraväljapääsud, on hea. Lihtsalt pääsemise jaoks, sest vastasel korral pead hakkama ootama, kuna Päästeamet sinuni jõuab. (E9)

Viie eksperdi arvates on parem, kui varjumiskohal puuduvad aknad, kuna iga-sugused avad nõrgestavad konstruktsiooni ning aknad loovad võimaluse lisakahjude tekitamiseks. Samas ühe eksperdi hinnangul on aknad vajalikud, et hädaolukorras evakueeruda.

Iga auk on koht, kust saab sisse tulla [ka] lõõklaine ja struktuuriliselt on ta ju nõrgem. (E1)

Kui sul on juba aken mõlemal pool, siis, kui ühel pool kukub maja ära, saad teiselt poolt välja ronida. (E4)

4.4. Ventilatsioon

Selle koodi all on esindatud üheteistkümne eksperdi arvamused, kelle hinnangul peab varjumiskohas olema tagatud õhuringlus. Viis eksperti töid välja, et ventilatsioonisüsteem on eriti oluline pikaajalise varjumise korral ning juhul, kui inimesed jäävad varjumiskohta lõksu.

[...] vähemalt ventilatsioon peab olema varjumiskohas tagatud. (E10)

Kindlasti peab olema seal ventilatsioon ette nähtud, et kui grupp inimesi on seal sees, siis nad ei jääks näiteks õhunälga isegi siis, kui neile paneel seal peale kukub. (E2)

V kategooria. Alternatiivsed varjumisvõimalused

5.1. Varjumine maapealsetes kohtades

Alateema koondas ekspertide seisukohad, millistel tingimustel võiks kaaluda maa peal varjumist. Neli eksperti töid välja, et kui keldrit ei ole, siis saab varjuda ka betoonhoone esimesel korrusel tingimusel, et hoitakse kandvate seinte ligi ning pea kohal on võimalikult palju korruseid, lisaks on ka oluline leida akendeta ruum. Ühe eksperdi sõnul ei ole mitte mingil juhul maa peal varjumine aktsepteeritav, kuna alati on oht, et hoone variseb kokku ning inimesed jäävad sisse.

5.2. Kaitsealused ja ajaloolised ehitised

Selle teema all leidis enim kajastust kirikute kasutamine varjumiskohana, mis viie eksperdi hinnangul võib olla hea valik, kuna kirikuid on keelatud sõjaliselt rünnata või sõjalistel eesmärkidel kasutada (mis Ukrainas pole Vene vägesid takistanud neid tulistamast). Kolm eksperti viitasid, et kuigi kirikuseinad on tugevast kivist, siis katused on tavaliselt puidust, mis juhusliku tabamuse korral ei pea millelegi vastu ning võivad põlema süttida.

Muidugi, mis kiriku kasuks räägib, siis meil on kirikud UNESCO pärandite nimekirjas, mitte kõik, ütleme enamik, see ilmselt välistab nende kasutamist sõjalistel eesmärkidel. (E6)

Kolm eksperti nimetas ka ajaloolisi ehitisi, näiteks paekivimüürid ja vanad kindlused, mis on sajandeid püsinud ning mida on varjumiseks ka kasutatud. Üks ekspert tõi välja, et igasuguseid kaitsealuseid objekte võibki olla hea variant varjumiskohana kasutada, kuna neid ei tohi rünnata.

Vanemad, võib-olla [aastast]1500. Et vanad kindluse seinad, kui seal on ikkagi seinu paksust kuus meetrit, siis sellest läbi lasta [...] on väga keeruline. Aga jah, need on ju kultuuriväärtused ja muististe kaitse ja kõik muu selline, aga kui me räägime tsiviilelanikkonna varjumisest, siis kindlasti oleks see koht, mida tasuks mõelda, sest ... seesama muistise kaitse, äkki see töötab. Ja äkki võib-olla siis vastaspool ikkagi ei lase. (E1)

5.3. Maa-alused parklad ja tunnelid

Üheksa eksperti tõi välja, et ostukeskuste maa-aluseid parklaid on võimalik varjumiskohana ära kasutada, kuna need on üldjuhul üsna tugevate lagede ja põrandatega. Seitse eksperti nimetas igasuguseid maa-aluseid tunneleid, näiteks jalakäijate tunnelid või raudteetalused läbikäigud, mille kohal on vastupidav pinnas. Seejuures tõi kaks eksperti välja, et tunnelite otsad peavad olema kinnised, et plahvatuse mõjud sisse ei ulatuks. Samas kaks eksperti ei pea tunnelite avatud otsi probleemiks, kuna pommi otse tunneli otsa kukkumine on ebatõenäoline.

Jalakäijate tunnelite peal on tavaliselt väga korralik pinnas ja see läbipääs ehk tunnel on ka suht tugevast betoonist ja raudbetoonist valatud, et see on väga hea pidavusega. (E5)

VI kategooria. Varjumise efektiivsus ja evakuatsioon

6.1. Varjumise efektiivsus

Kõikide ekspertide ühine seisukoht oli, et varjumine on äärmiselt oluline

elanikkonnakaitse meede. Kaks eksperti märkisid, et on eluliselt vajalik õpetada tsiviilelanikkonnale vastavaid teadmisi ja oskusi, kuna õigesti varjudes on võimalik kaotusi oluliselt vähendada.

Varjumine on väga-väga oluline. Nii sõjaväelastele lahingutegevuses kui ka siis, kui on teada, et nüüd on oht tsiviilisikutele tulelöögi pärast, see päästab. (E9)

6.2. Evakuatsioon

Eksperdid peavad kõige mõistlikumaks lahenduseks elanikkond konfliktipiirkonnast evakueerida ning soovitavalt juba enne lahingutegevuse algust. Ühel juhul ollakse arvamusel, et teised riigiasutused on plaanide ja kavadega valmistunud selleks, et vajadusel elanikkond evakueerida. Teisel juhul ei pooldata üldse elanikkonnale varjumisvõimaluste loomist, kuna evakuatsioon on kõige efektiivsem meede (omaette küsimus on, kas Eestil on selleks piisavalt strateegilist sügavust).

IDA-VIRUMAA VARJEKOHTADE KAARDISTUSE JA VAATLUSE TULEMUSED

Uuringu teises etapis püüdis autor teooria ning intervjuude tulemusel selgunud kriteeriumide põhjal välja selekteerida varjumiseks sobilikud objektid neljas Ida-Virumaa linnas: Narvas, Narva-Jõesuus, Sillamäel ja Jõhvis, mis osutusid valituks tulenevalt Maret Aarla-Kask (2018) magistritöö ning ekspertintervjuude tulemustest. Nimetatud magistritöö uuris Ida-Viru maakonna elanike evakueerimisvõimalusi olukorras, kus idapiiril on toimumas konflikt ning kaitseväge ning liitlasväed kasutavad põhimaanteid varustuse transportimiseks. Töö tulemustes leiti, et Narva, Narva-Jõesuu ja Sillamäe jääksid täielikult evakueerimata (Aarla-Kask, 2018). Valimisse on neljandaks linnaks võetud ka Jõhvi, mis on ühe eksperti hinnangul Ida-Viru maakonna kõrgema rünnakuriskiga linn.

Samuti oli vaja välja selgitada maa-aluse korrusega objektid, mis on nii teooria kui

intervjuude tulemustel vastavad varjumiskoha põhikriteeriumitele. Kuna ekspert-intervjuude tulemustest selgus, et Eestis peetakse tuumarünnakut ebatõenäoliseks, siis kaardistas autor konventsionaalsete relvade eest varjumiseks sobivaid kohti, milleks on asjakohane kasutada ka sellist olemasolevat hoonestust, mida ei ole eelnevalt varjumiseks kohandatud.

Niisuguse hoonestuse leidmiseks kasutati ehitisregistrit. Registrisse tehtud päringute tulemusel selgus, et ehitisregistri puudub täielik ning adekvaatne ülevaade objektide omadustest, sealhulgas maa-aluste korruste olemasolust. Seetõttu pöördus autor märtsis 2021 Narva, Narva-Jõesuu, Sillamäe ja Jõhvi kohaliku omavalitsuse ehitusvaldkonna ametnike poole. Pöördumisest selgus, et ka kohalikel omavalitsustel ei ole täit ülevaadet nende üksuses asuvatest objektidest, mistõttu koostas autor iseseisvalt nimekirjad avalikest objektidest, mis võiksid olla varjumiseks sobivad kandidaadid. See nimekiri täienes edasisel suhtlemisel kohalike omavalitsuste ametnikega, kes kinnitasid või lükkasid ümber maa-aluse korruse või ruumide olemasolu ning andsid objektide valiku osas ka omapoolseid soovitusi.

Objektidest valiti avalike kohtadena välja koolimajad, lasteaiad, tervishoiuasutused (haiglad, polikliinikud, apteegid), kultuuriuasutused (rahva- ja kultuurimajad), kohaliku omavalitsuse hooned ning KOV ametnike poolt nimetatud objektid, milleks olid raamatukogu, noortekeskus ja ka need objektid, kus asub kunagine pommivarjend.

Edasi vaatles autor objekte Narva, Narva-Jõesuu, Sillamäe ja Jõhvi linnas, milleks kasutas esmalt Google Mapsi rakendust. Seejärel sõitis autor kahel korral nendesse linnadesse kohale ja vaatas objektid oma silmaga üle. Vaatlus tuvastas eelnevalt kaardistatud maa-aluste korrustega objektide olemasolu ning seisukorra: ehitusmaterjali ja akende puudumise või olemasolu. Eesmärgiks oli saada vastus teisele uurimisküsimusele

„Milline on varjumiseks sobivate avalike objektide hulk Ida-Virumaa kõrgema rünnakuriskiga piirkondades?“. Tulemused kaardistati (tabel 2).

Esmase ja ettevalmistuseta varjumiskoha põhinõueteks on nii teooria kui ka ekspert-intervjuude tulemuste kohaselt 1) maa-alune asukoht, 2) raudbetoonist või kivist materjalist konstruktsioon ning 3) akende puudumine. Maa-aluse korrusega objektide kaardistamise järel oli vaja teostada kaardistatud objektide vaatlus, et selgitada välja ehitusmaterjal ning akende puudumine või olemasolu maa-alustel korrustel.

Vaatlusega välistati lõplikult valikust objektid, mille maa-alusel osal on aknad ning mille maapealse osa seinad ei ole kivimaterjalist, välja arvatud maa-alused parklad. Samuti välistati objektid, mis ei ole enam kasutusel ning seisavad tühjana, olles osaliselt ka lagunenuid ning mis võivad olla varisemisohtlikud.

ANALÜÜS JA ETTEPANEKUD

Tuleb arvestada, et pole võimalik ette näha, milliseid relvi lahingutegevuses kasutatakse või mis objektid ning kuidas võivad tabamuse saada. Elanikkonda ohustavad enim erinevate relvasüsteemide omadustest tulenevad juhuslikud tabamused, millega kaasnevad pea kõikidel juhtudel erinevas ulatuses hoonekahjud, mistõttu on tsiviilohvrite tekkimise tõenäosus suur. See tähendab, et sobiv varjumiskoht peab omama piisavat kaitsetaset, et kaitsta kõikide lahingutegevusega kaasnevate ohtude eest.

Intervjuude tulemusel selgus, et mõnel juhul ei ole vajalik eraldi varjumiskohta minna, vaid piisava kaitsetaseme tagab ka siseruumidesse jäämine ehk sisuliselt võivad inimesed oma koju jääda juhul, kui hoone on betoonist. Teooria kohaselt peab maapealses osas varjumiseks olema hoone ehitatud selliselt, et see peab plahvatusel vastu, mis tähendab, et hoone on varisemiskindel ja neelab plahvatusenergiat. Olemasolev tsiviilhoonestik ei ole paraku üldiselt ehitatud plahvatuskindlaks,

Narva	Sillamäe	Jõhvi
Kool (Gerassimovi 2)	Kool (Viru pst 26)	Kultuuriasutus (Rakvere 13a)
Kool (P. Kerese 14/1)	Lasteaed (Gagarini 7a)	Vallavalitsuse hoone (Kooli 2)
Kool (Raekoja plats 2)	Lasteaed (Gagarini 25)	Sidemaja (2. Tartu põik 5)
Kool (Kreenholmi 45)	Tervishoiuasutus (Tervise 2)	Maa-alune parkla (Keskväljak 4)
Lasteaed (Daumani 11)	Tervishoiuasutus (Tškalovi 3)	Maa-alune parkla (Narva mnt 8)
Lasteaed (Tiimanni 11)	Kultuuriasutus (Kesk 24)	Tervishoiuasutus (Jaama 34a)
Lasteaed (Puškini 13a)	Jalakäijate tunnel (Rumjantsevi tn algus)	
Lasteaed (Hariduse 11)	Linnaavalitsus (Kesk 27)	
Lasteaed (26. juuli 13a)		
Lasteaed (Pähklimäe 5)		
Kultuuriasutus (Võidu prospekt 2)		
Kultuuriasutus (Linda 2)		
Maa-alune parkla (Fama 10)		
Maa-alune parkla (Tallinna mnt 41)		
Bastion (Pimeaia 5)		
Bastion (Peterburi mnt 2/2)		
Bastion (Peterburi mnt 2/3)		
Narva muuseum/linnus (Peterburi mnt 2)		

TABEL 2. Varjekohtade kriteeriumitele vastavad objektid Narvas, Sillamäel ja Jõhvis. Autori koostatud.

mistõttu ei saa selle maapealset osa lugeda kõikide relvadega kaasnevate ohtude eest kitsaks varjumiskohaks.

Teoriast ja intervjuude tulemustest selgus, et varjumiseks ei ole ilmselgelt vaja selleks ettevalmistatud kohti, vaid piisava kaitsetaseme tagab ka tavalise betoonhoonestuse kelder ning seda kõikide relvade puhul. Seejuures tuleb arvestada, et tegemist ei saa olla pikaajalise varjumisega, kuna hetkeseisuga ei ole ükski maa-alune koht spetsiaalselt varjumiseks mõeldud ega selleks ette valmistatud, mis tähendab, et olemasolevat hoonestust saab kasutada esmaseks ja lühiajaliseks varjumiseks.

Sellest tulenevalt saab üldiselt öelda, et Ida-Virumaa elanikele on kõige kiirem ja lihtsam võimalus kasutada varjumiseks elamute maa-aluseid korruseid. Samas ei ole eluhooned üldjuhul kõikidele avalikuks kasutamiseks, mistõttu saavad vastavat varjumisvõimalust kasutada vaid konkreetse hoone elanikud, seega peab olema võimalus varjuda ka avalikuks kasutamiseks mõeldud hoonetesse. Avaliku varjumiskohana tuleb eelistada hoonete ristkasutust ehk rahuajal on ruumid tavakasutuses ning ohu korral muutuvad need varjumiskohtadeks, mis lihtsustab oluliselt ruumide kiiret kasutuselevõttu ning tagab ka nende kasutusvalmiduse.

Esimese kategooria (kõrgem tase) objektid vastavad kõigile kolmele kriteeriumile, milleks on maa-alune asukoht, kivine ehitusmaterjal ja akende puudumine. Teise kategooria (keskmine tase) objektid vastavad kahele kriteeriumile, milleks on maa-alune asukoht ja kivine ehitusmaterjal. Kolmanda ning ühtlasi kõige nõrgema kategooria (madalam tase) objektid vastavad ainult maa-aluse asukoha kriteeriumile.

- Tase 1: madal kaitsetase
- Tase 2: keskmine kaitsetase
- Tase 1: kõrge kaitsetase

JOONIS 1. Narva varjekohad kaardil.

JOONIS 2. Sillamäe linna varjekohtade paiknemine kaardil. Autori koostatud

JOONIS 4. Narva-Jõesuu linna varjekohad kaardil. Autori koostatud

JOONIS 3. Jõhvi linna varjekohtade paiknemine kaardil. Autori koostatud

Avalikest kohtadest tuleb eelistada selliseid, kus liigub palju inimesi ning kus ollakse harjunud käima, et tagada lihtne ja kiire varjumisvõimalus ka neile, kelle elamus puudub kelder või sellele ligipääs.

Varjumiskoha esimene ning põhiline kriteerium on maa-alune asukoht, mida ümbritsev pinnas tõstab intervjuude tulemuste põhjal varjumiskoha kaitsetaset, millele on keerulisem pihta saada

Varjumiskoha esimene kriteerium on maa-alune asukoht, seega peaks andmebaasid kajastama infot, millised objektid on (osaliselt) maa-all.

ning kuhu lööklaine või plahvatuse mõjud üldiselt ei ulatu. Ka teooria kohaselt tuleb maa-aluseid korruseid eelistada just pinna-sega loodud lisakaitse tõttu, mis vähendab nii lööklaine kui ka plahvatuse mõjusid.

Varjumiskoha teiseks kriteeriumiks on betoonist ehituse olemasolu, mille konstruktsioon on tugevam, kuna iga betoonpaneel on kandev element, mis jookseb üldjuhul keldrikorruseni välja. Samas on teooria kohaselt tavaline betoon minimaalse vastupidavusega, mis variseb

esimese plahvatuse järel kokku, mistõttu tuleb nii intervjuude tulemuste kui ka teooria kohaselt eelistada raudbetooni, mis on seest täidetud ja armeeritud ning mis plahvatuse tagajärjel ei lagune, seega vähendab ka riski hoonevaringuks.

Varjumiskohal on ka kolmas oluline kriteerium, milleks on akende puudumine. Lisaavad nõrgestavad intervjuude kohaselt konstruktsiooni ning võimaldavad lisakahjude tekkimist. Seega tõstab akende puudumine oluliselt olemasolevate hoonete kaitsetaset.

Lähtuvalt toodud kriteeriumitest jagunevad varjekohad kolme kategooriasse. Kolme põhiolemusega kohad on kõrgeima tasemega varjumiskohad, mida uuringu tulemustel on Ida-Virumaa linnades kõige vähem ning mõnel juhul pole üldse. Uuringu tulemuste põhjal on kõigi kolme kriteeriumiga avalikke objekte Narvas 18, Sillamäel 8 ja Jõhvis 6 ning Narva-Jõesuus pole ühtegi. Varjekohtade asukohta ja kategooriaid nendes linnades näitavad joonised 1–4.

Võib väita, et varjumiseks sobilike varjumiskohtade planeerimise juures on oluliseks võimelüngaks nii riiklike kui ka kohalike omavalitsuste andmebaaside puudulikud andmed. Tulenevalt asjaolust, et varjumiskoha esimene kriteerium on maa-alune asukoht, peaksid andmebaasid kajastama vähemalt seda informatsiooni, millised objektid on (osaliselt) maa-all. Kindlasti on vajalikud järgnevad varjekohtade uuringud Eesti suuremates linnades, samuti Kagu-Eesti piirkonnas, mis võib olla teine Venemaa sisenemistee.

KASUTATUD ALLIKAD

AVARMAA, P. (2021). Elanikkonna varjumise võimalused lahingutegevusega kaasnevate ohtude eest Ida-Virumaa näitel. Magistritöö. Sisekaitseakadeemia Sisejulgeoleku Instituut. Tallinn.

AVARMAA, P. (2022). Tsiiviilelanikkonna ohustatus sõjatehnika arengu tõttu ja varjevõimalused. – Riigikogu Toimetised, 45, 69–80.

AARLA-KASK, M. (2018). Tsiiviilisikute liikumine kriisi- ja sõjaolukorras ning selle mõju riigikaitseüksuste tegevusvabadusele. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikool.

FLICK, U. (2009). An Introduction to Qualitative Research. 4th ed. London: SAGE.

Tallinna Tehnika- ülikool EuroTeQiga tippude poole

HENDRIK VOLL
Tallinna Tehnikaülikooli
õppeprorektor

TalTechi kolm hooba tipp-
tasemele jõudmiseks on
liitumine tehnikaülikoolide
võrgustikuga EuroTeQ,
teaduskondade didaktikakeskuste
käivitamine ja õpperaja kaasprofesso-
rite ametikohtade loomine.

Tallinna Tehnikaülikooli üks suuri sihte on viia õpetamine kõrgeimale tasemele. See tähendab, et tudengid tunneksid end pidevalt arenevate, samas emotsionaalselt hoiututena. Selleks on vaja, et õppejõud kasutaksid parimaid meetodikaid ning et oma näo – mitte vaid nimega – osaleksid protsessis ka TalTechi väljapaistvad teadlased. Viimane, kuid sugugi mitte kõige väiksem soov on, et me võiksime julgesti võõrustada Euroopa ülikoolidest siia saabuvaid vahetustudengeid.

Küsimus õpetamise, aga loomulikult ka teaduse tasemes pole mitte ainult meie ülikooli või Eesti oma. Viie aasta eest sündis ELi tippkohtumisel Rootsis Göteborgis idee luua Euroopas aastaks

2024 paarkümmend strateegilist ülikoolide liitu. Aastal 2019 avati juba ka Euroopa ülikoolide toetusmeede, mille eesmärk oli tõsta maailmajao teadus- ja haridusruumi üleilmset konkurentsivõimet. Peamine fookus seati Euroopa ülikoolide institutsionaalsele koostööle, mis peab ühiste arendusprojektide kaudu murdma senise nn silotornide põhimõtte.

Valik langes EuroTeQile

Tallinna Tehnikaülikool tegi oma strateegilise valiku mitmete algatuste seast. Hindasime konsortsiumite tugevust, partnerite profile, eelkõige aga pikaajalise koostöö vaadet. Otsust toetas ka TalTechi sobivus partnerina – jäime silma just sellega, et meil on tugev IT-haridus ja laiapõhjaline inseneriharidus, mis hõlmab energeetikat, ehitust, mehaanikat, materjaliteadust. Kõike seda toetab tugev horisontaalne majandusharidus. Neid argumente hinnates otsustasime liituda EuroTeqi algatusega. See on Euroopa kuue juhtiva tehnikaülikooli strateegiline liit, kuhu meie kõrval kuuluvad Müncheni Tehnikaülikool Saksamaalt, Eindhoveni Tehnikaülikool Hollandist, Taani Tehnikaülikool, École Polytechnique Prantsusmaalt ja Tšehhi Tehnikaülikool. Kuue ülikooli seni suurim koostööprojekt õppearenduse vallas on EuroTeQ

Engineering University, mille sees arenatakse välja uusi koostöövorme, ühiseid õppeformaate ja -teenuseid.

EuroTeQiga liitumine on Tallinna Tehnikaülikooli jaoks olnud suunda muutva tähendusega. Vähendame ingliskeelseid õppekavasid, sest nendest huvi on suhteliselt vähe eestlasi, keskendume aga tugevatele ingliskeelsetele moodulitele eestikeelsetes kavades, et tuua neisse rohkem rahvusvahelist kogemust ja suurendada mobiilsust Euroopa kõige parematest ülikoolidest. Leiame, et just ühisosa suurendamisega EuroTeQi konsortsiumis on võimalik luua eeldused nii meie inseneeria ja tehnika kui ka majanduse erialade kvalitatiivseks hüppeks Euroopa ja tegelikult maailma tipptasemele.

EuroTeQi konsortsiumis ühisosa suurendades saab luua eeldused meie inseneeria, tehnika ja majanduse erialade kvalitatiivseks hüppeks Euroopa ja tegelikult maailma tipptasemele.

115 000 tudengit

Euroopa tugevaim tehnikaülikoolide konsortsium EuroTeQ keskendub eelkõige õppekoostöö edendamisele. Projekti raames loodi ka nn digikampus, mis andis TalTechi tudengitele ligipääsu eri ülikoolide veebiõppes pakutavatele ainetele. Otsustati investeerida ka IT lahendusse, mis ühendab ülikoolide õppeinfosüsteemid.

EuroTeQ keskendub ka elukestvale

õppele ning uudsete formaatide arendamisele. Juba pakuvad ülikoolid esimesi mikrokraade ning tulevikus luuakse ühine õppekava – Executive MBA ülesandeks on juhi võimete kujundamine ja ettevõtte praktiline arendamine.

EuroTeQi ülikoolides õpib kokku 115 000 tudengit, seega on see Eesti haridusasutusele sajandi võimalus. Konsortsiumi ambitsioon on, et 25 protsenti õppuritest oleks igal aastal liikumas ülikoolist teise, mis tähendaks sadu küllalisüliõpilasi ka TalTechi õppeainetes, seda nii füüsiliselt kui ka virtuaalselt.

Tallinna Tehnikaülikool on võtnud sihi olla võrdne partner võrdsete seas. Samas peame tõdema, et mitme teise ülikooli aastaeelarve on üle miljardi euro, lisaks toetab nende koostööd EuroTeQiga ka riiklik rahastus. Tehnikaülikool on ainus, kes selles koostöös riiklikku tuge ei saa. Aga see ei peaks nii olema!

Õpe mõtestatakse ümber

On väga tervitav, et meie tudengitel on võimalik saada osa tipptehnikaülikoolide parimatest ainetest ning õpikeskkonnast. Samas peame hoolega läbi mõtlema, kuidas meelitada tugevate partnerülikoolide tudengeid meile õppima.

Paratamatult tuleb selleks senisest rohkem lisada eestikeelsetesse õppekavadesse ingliskeelseid õppeaineid. Aga lisaks mobiilsuse võimaldamisele nii EuroTeQi kui ka Erasmuse partnerülikoolide vahel arendame niiviisi üliõpilaste võimekust osaleda erialastes aruteludes ka ingliskeelses keeleruumis.

Koostöö Euroopa mõõtmes eeldab aga õpetamises maailma tippaset, sealhulgas uute ning tulevikku suunatud õppemethodite praktiseerimist. Tippülikoolist tulev EuroTeQi üliõpilane soovib näha meie õppejõudude kõrget taset, seetõttu läbib iga TalTechi pakutav aine kvaliteedikontrolli koos õppedisaineri ja õpetamise arendamise spetsialistiga.

EuroTeQ lubab meie õppejõududel osaleda ka partnerülikoolide veebiseminaridel

TalTechi inseneriteaduskonna tudengid tutvustamas oma erialasid ülikooli avatud uste päeval.

Foto: TalTech

ning loob võimaluse õppida üksteiselt parimaid praktikaid. Kõik see on pannud meid oma tööd ümber mõtestama. Muu hulgas toetame hübriidõppe võimekusega ainete arendamist ja selleks sobivate klassiruumide loomist.

Tasemel abi kõrvaltoast

On siiralt hea meel, et tehnikaülikooli teaduskondadesse on äsja loodud didaktikakeskused, et edaspidi oleks võimalik õpetamises paremaks saada n-ö kõrvaltoas ja oma heade kolleegide kaasabil. Didaktikakeskustega saab ülikool pakkuda õppejõududele võrgustumise võimalust laiemateks aruteludeks ja kogemuste vahetamiseks ning ühte ust, kust oma õpetamismuredega sisse astuda.

Didaktikakeskuse töötaja aitab õppejõul tema mure lahendada või astuda vähemalt esimese sammu sellel teel. Keskuste suurim eesmärk on liikuda ühekordsetest

õpetamisteemalistest projektidest ja koolitustest pidevate protsessideni. Täpsem koolitusvajadus peaks igas didaktikakeskuses tulema teaduskondadest.

Et õppejõudude teadmised ja oskused ning väljatöötatud meetodid leviks kolleegilt kolleegile suhtluses ülikoolis laiemalt, tuleb tekitada ka õppejõudude võrgustikud. Valdkondadevahelise koostöö soodustamiseks asutasime tehnikaülikoolis õppearendusfondi. Fondist toetame mõtteid, mis muudavad meid valdkondi sidudes ühtsemaks ülikooliks, seega saab fond lisaks muule lõhkuda nähtamatuid seinu struktuuriüksuste vahel, mis kahetsusväärset ikka veel paigal püsivad.

Hea nõu on kallis

Rõõmuga tõden, et tehnikaülikooli vilistlased on tööturul äärmiselt kõrgelt hinnatud, neid ootavad atraktiivsed ja tasuvad töökohad. Kuid ülikooli kõrge

taseme näitajana on järjest tähtsam see, kuidas me siin tudengeid õpetame, kui üliõpilassõbraliku keskkonna luua suudame.

Tugevates ülikoolides, kellega end võrdleme, on ennekuulmatu, et keegi asub õpetama ja on kohe vastutav õppejõud. Nüüd on välja töötatud ja samas pidevas arenduses õppejõu meistriklasse, kus käsitletakse mitmesuguseid õpetamisega seotud aspekte. Meistriklasse on oodatud nii alustavad kui ka juba kogenud õppejõud. Õppejõu jaoks peab saama oluliseks see, kuidas ta õpetab, kuidas õppeaine ja

**Ülikooli kõrget
taset näitab järjest
rohkem see, kuidas
me siin tudengeid
õpetame, kui
üliõpilassõbraliku
keskkonna
suudame luua.**

-materjalid üles ehitab. Eraldi tähelepanu peab pöörama sellele, kuidas ta suudab kaasata üliõpilasi, panna neid meeskonnatööd tegema.

Senisest enam tähtsustame üliõpilasekeskset lähenemist, seda, et nad võtaksid vastutuse oma õpingute eest ja oleksid aktiivsed partnerid. Kokku 120 000 euroga toetasime tänava õppejõude, kes arendavad probleem- ja projektõpet.

Päris professorit oodates

Ülikooli arengukava üks eesmärke on pakkuda teaduspõhist õpet. Meie võrdlusülikoolides on vastutav õppejõud tihti tippteadlane, kes viib ise läbi ka suures ulatuses õppetööd, sh harjutustunde ja

praktikume. Doktorandid tegutsevad pigem toetava taustajõuna, aidates ette valmistada slaidide, parandada kontrolltöid, projektitöid, nõustada tudengeid.

Praegu käib ka meil arutelu, kuidas suurendada väljapaistvate teadlaste ja doktorikraadiga õppejõudude panust õppetöösse. Õppeprorektorina toetan kindlasti varianti, kus doktorikraadiga vastutaval õppejõul on aines kande roll ning meie tunnustatuimad teadlased on üliõpilastele alates bakalaureuseõppe esimesest semestrist nähtavad.

Kohtudes oma ala parimatega juba õpingute ajal, on suurem tõenäosus, et üliõpilased astuvad magistrantuuri, sealt edasi doktorantuuri ja jätkavad oma karjääri ülikoolis õpetades või teadust tehes. Doktorikraadiga õppejõudude õppetöös osalemise olulisust tõsteti esile ka institutsionaalse akrediteerimise – läbisime selle hiljuti väga hea tulemusega – raportis.

Uued metoodikad

Akadeemilistel töötajatel on kahtlemata suur töökoormus. Seda saab aga kergendada läbimõeldud ja targalt ettevalmistatud õppetöoga.

Traditsioonilist loengut, kus räägitakse 90 minutit, polegi alati vaja teha. Ülikoolis on loodud kõik võimalused, et õppejõud saaksid nn baasloengud ette salvestada ja rohkem kasutusele võtta nn pööratud klassiruumi meetodit, kus kogunetakse praktikumideks ja harjutustundideks ning loengute kuulamine jääb üliõpilase iseisevaks kodutööks. Eesrindlikumad juba kasutavadki sellist õppetöö ülesehitust.

Kasutame ka muid uuenduslikke õppemetoodikad:

- ▶ Projekt- või väljakutsel põhinev õpe (CBL) – õppijatel tuleb pikema aja jooksul lahendada meeskondades päriselu probleem.
- ▶ Kaasustepõhine õpe – mõnest teemast põhjalikuks arusaamiseks lahendatakse eluline juhtum. Kaasuse lahendamise nõuab tavaliselt mitmetahulist analüüsi ja teema süviti mõistmist.

TalTechi ja Tallinna Tehnikakõrgkooli üliõpilaste projekteeritud ja valmis ehitatud isejuhtiv vormel demonstratsiooniesinemisel.

Foto: TalTech

- Disainimõtlemine – kindla metoodika põhjal käiakse läbi lahenduse leidmine probleemile alates idee väljamõtlemisest ja selle testimisest kuni lõpliku lahenduseni.
- Pööratud klassiruum – põimõppe metoodika, kus uue info omandab õppija iseseisvalt ja kontaktõppe aega kasutatakse info analüüsimiseks ja sünteesimiseks.
- Sünkroonne veebipõhine õpe – osa õppest toimub samaaegselt koos teiste õppijatega ja/või õppejõuga. Iseseisval õppel on suur osakaal, kuid vastandina asünkroonsele õppele, kus õppijal tuleb kogu veebikursus läbida oma tempos, on protsessil ajaram.

Õpetamisprofessorid

Seni on tehnikaülikoolis olnud mure, et head õpetamist ei väärtustata. Seda pole peetud võrdseks hea teadlasetööga ja seni oli ka karjäärimudel is tugevalt

õpetamisele pühendunud õppejõududel lagi ees.

Selle muutmiseks lõime õpperaja kaasprofessori ametikoha, mille täitja on esmajoones õppejõuna tippude tipp: kõrgelt hinnatud nii üliõpilaste, kolleegide kui ka oma eriala ekspertide seas, alati oodatud esineja, tuntud kõneisik ja täiendkoolituste läbiviija. Ta juhendab kvaliteetselt paljusid, eeskätt I ja II astme lõputöid ning on edukalt juhendanud vähemalt ühe doktoritöö.

Lisaks silmapaistvale personaalsele õppetegevusele on õpperaja kaasprofessorile ootus, et ta panustab õppevaldkonna arengusse näiteks oma teaduskonna didaktikakeskuste kaudu, programmijuhina ja ka ülikoolis tervikuna. Just õpperaja kaasprofessorid peavad kujundama tehnikaülikooli õppe kuvandi.

Praeguseks on TalTechis ametis juba 13 õpperaja kaasprofessorit, veel kaks lisandub lähiajal.

Kokkuvõttes võin rõõmuga tõdeda, et Tallinna Tehnikaülikool areneb õiges suunas – ja seda on märganud ka Euroopa parimad ülikoolid. Samas, et järgmine samm astuda, tippude tempos püsida,

on kahtlemata vaja ka lisaraha. Seetõttu loodame, et sellist koostööd – mitmed teisedki siinsed ülikoolid osalevad valdkondlikes konsortsiumites – tunnustab oma rahapanusega ka Eesti riik.

Milleks doktorantuur, kui vaja on vaid „tavalisi töötajaid“?

JAAK VILO

Tartu Ülikooli arvutiteaduse instituudi juhataja, bioinformaatika professor, akadeemik

Rohkem inimesi doktoriõppes tagaks kõrghariduse jätkusuutlikkuse ja riigi kohanemise arendusvajadustega, samas ei tähendaks see ettevõtete üleküllastamist doktorikraadidega.

Umbes nii, nagu viitab pealkiri, on vahel Eestis küsitud. Seda nii erialadeüleselt: keegi ei oota töötajatelt doktorikraadi, miks siis seda vaja on, aga ka kitsamalt IT eriala kohta: ega siis kõik ei saa teadust teha. Kirjeldan selles artiklis kraadiõppe seisut erialadeüleselt, tuues ilmetamiseks spetsiifilisi näiteid IT valdkonnast.

Kui viisteist-kakskümmend aastat tagasi kostis ettevõtjatel tihti, et vaja on lihtsalt skriptide kirjutajaid ja selleks ei pea ülikoolis õppima, siis sellega pandi alus olukorrale, kus doktorantuur jäi sisuliselt ettevõtjate ja riigi huviorbiidist välja. Tegelik mure oli aga selleks hetkeks koolitunud õppejõudude ja teadlaste puudus. Riik oli omakorda mures, kas kõrgharidus on üldse rahvusvahelisel tasemel. Teada

oli aga see, et ettevõtjad vajasisid töötajaid. Ühes uuringus taunisid intervjueeritavad isegi magistrikraadi omandamist kui liigset keskendumist teadusele. Võrdluseks peaks siia võtma teise magistritaseme hariduse ehk MBA (ärijuhtimise magister) ja küsima, kas tõesti on magistrantuur ainult teadusharidus? Kindlasti mitte.

Kuid nüüdki küsib riigi suure IT üksuse personalijuht avalikult, miks on vaja arvutiteadust õppida, kõrgem matemaatika justkui peletab õppureid. Kui öelda, et on vaja tugevdada doktorantuuri, siis kostab kohe vastu, et ega siis haridus ei saa ju olla teadusekeskne. Tõepoolest, töökuulutused ju ka ei räägi nõudest, et kellelgi peaks olema doktorikraad. Bolti presidendi ametikoht ei nõua doktorikraadi, kuid ometi on just doktorikraadiga inimene seda ametit pidamas, samuti on doktorikraadidega teadus- ja arendustööd ellu viivate üksuste juhid Microsofti arenduskeskuses, Cyberneticas, Guardtime'is, tärkavates bioinformaatikat arendavates ettevõtetes jne.

Senise üldise suure tööjõupuuduse ning tudengite õppimist toetava laenusüsteemi puuduse tulem on olnud, et juba magistriõppe suunas on Eestis enamikul erialadel olnud pigem kahanev huvi. Ainuüksi sellest saame järeldada, et kõrgharidus ei ole mitte kuidagi kiivas ei magistrantuuri ega loogiliselt seal edasi ka doktorantuuri suunas.

Õnneks on ettevõtete enamik ja sealjuures Eesti Infotehnoloogia ja Telekommunikatsiooni Liit hakanud selgelt väljendama vajadust kõrgema pädevusega inimeste järele ning ülikoolid on seoses jätkusuutlikkuse, tehnoloogilise mitmekesisuse ja taseme edendamisega hakanud suurendama vastuvõttu magistri-õppesse ja tugevdama doktorantuuri.

Praegu ei ole probleem ju üldse selles, et noored ei sooviks valida näiteks IT kõrgharidust – ülikooli astuda soovijaid on palju rohkem, kui on esiteks õppekohti ja

Ülikoolide põhitugevus ajaloos on olnud uue teadmise loomine ning selle loomise oskuse edasiandmine tudengitele – õpetamine.

teiseks rahastust tudengi kohta. Vähene rahastus tasuta õppiva tudengi kohta on kogu Eesti kõrghariduse põhiprobleeme. Sisuliselt on küsimusel kaks tahku – kui paljudele saab kõrgharidust üldse pakkuda ja millise kvaliteediga see haridus on.

Õppejõudude puuduse ajal ja tööturu seisu tõttu on aga küsimuse alla vahel seatud ka seda, kas õpetajaid (õppejõude) üldse on vaja, kui netist saab ju tasuta kõike õppida. Sellele pole muid vastuseid kui „jah, muidugi saab igaüks alati ka ise kõike lugeda, kuulata ja õppida“. Enne interneti levikut oli maailma parim teadmine ju ka juba Gutenbergi leiutisest saadik kõikidele kättesaadav õpikute näol. Kuid raamatutesse ja netti on keegi need materjalid tootnud, ja enamasti pole need inimesed ainult iseõppinud.

Õppimine on keerukas protsess ja on õppuri enda tegevus. Õpetamine on see,

mis aitab kaasa õpitava sisu valimisele ja selle omandamisele – mida õppida, kuidas aru saada õpitavast ning kuidas juhendada iseseisva õppetöö sooritusi, kuidas näidata mõttevigu või viise, kuidas saab paremini. See nõuab üldjuhul inimest. Rääkimata teistest ülekantavatest oskustest, mida peab õppima – lugemine, kirjutamine, esinemine, teadmise pööramine oskuseks, eksperimenteerimine jne.

Ülikoolide põhitugevus ajaloos on olnud uue teadmise loomine ning selle uue teadmise loomise oskuse edasiandmine tudengitele, õpetamine. Kõik teavad, et elu muutub, ülesanded ja ametid muutuvad ning põhioskus ei ole kohe teadmine, mis töötab, vaid sellise uue teadmise pidev omandamine koos võimekusega katsetada, kas ja kuidas saab paremini. Erialati on siin muidugi suure erinevused, loodusteadused on veidi rohkem kaldu avastamise suunas, arstiteadus hoiab tunnustust leidnud teadmiste baasil parimate meetodite ja kogemuste rakendamise ja vigade vältimise suunda, inseneeria kaldub tugevusõpetuste ja ohutuse tagamise, juura kehtiva seadusandluse ja õigusloome filosoofia suunda jne.

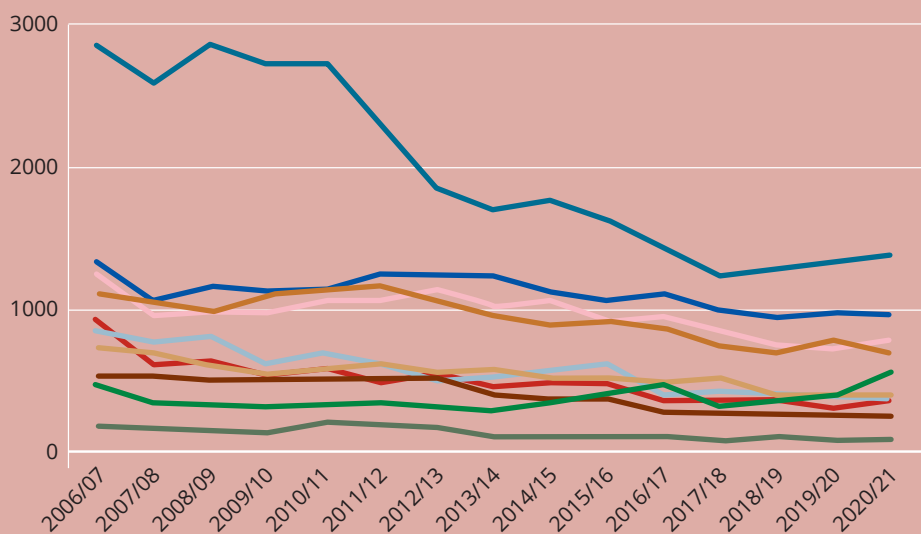
Teadusülikooli põhitöö on praeguse teadmise piiril toimetamine, nende piiride nihutamine ja üha uute ja uute põlvkondade õpetamine teadmiste eesliinile. Edasine on juba inimese teha, kuidas jätkatakse elukestvat õpet, kuidas rakendatakse oma teadmisi üha uutes ja uutes erisugustes kontekstides jne. Kuna kontekste on palju rohkem kui õppimise lühikese aja jooksul iial on võimalik läbi kuulata ja katsetada, siis peab õppimine olema õigel üldistustasemel. Vahel teooria, vahel teooria praktikasse viimise, vahel praktiliste rühmatööde suunas, kuhu on vaja juurde omandada vastav teoreetilisem arusaam.

Sellisel tasemel õpetamiseks on pida-nud õppejõud läbima ka ise uue teadmise loomise raske kadalipu – seda nimetatakse teadustööks. Seda saavutust osutab doktorikraad. Seetõttu ongi enamikul ülikooli akadeemilistel ametikohtadel

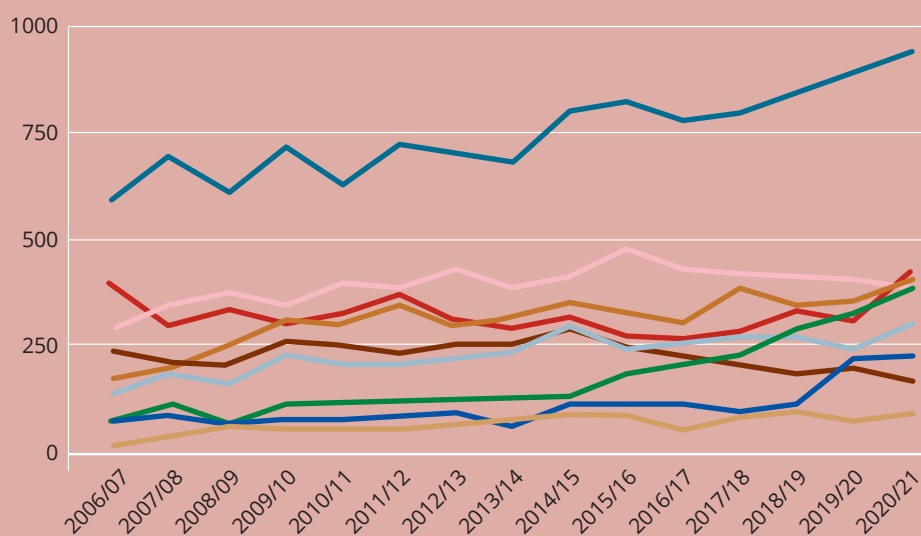
Joonistel ja tabelites on märgitud erialavaldkonnad lühenditena:

ÄRI – äridus, haldus ja õigus	PÕL – põllumajandus, metsandus, kalandus ja veterinaaria
HAR – haridus	SOTS – sotsiaalteadused, ajakirjandus ja teave
HUM – humanitaaria ja kunstid	TEEN – teenindus
IKT – info- ja kommunikatsiooni- tehnoloogiad	TEHN – tehnika, toomine ja ehitus
LOOD – loodusteadused, matemaatika ja statistika	TERVIS – tervis ja heaolu

Eesti kõrghariduse I astme lõpetajate arvud

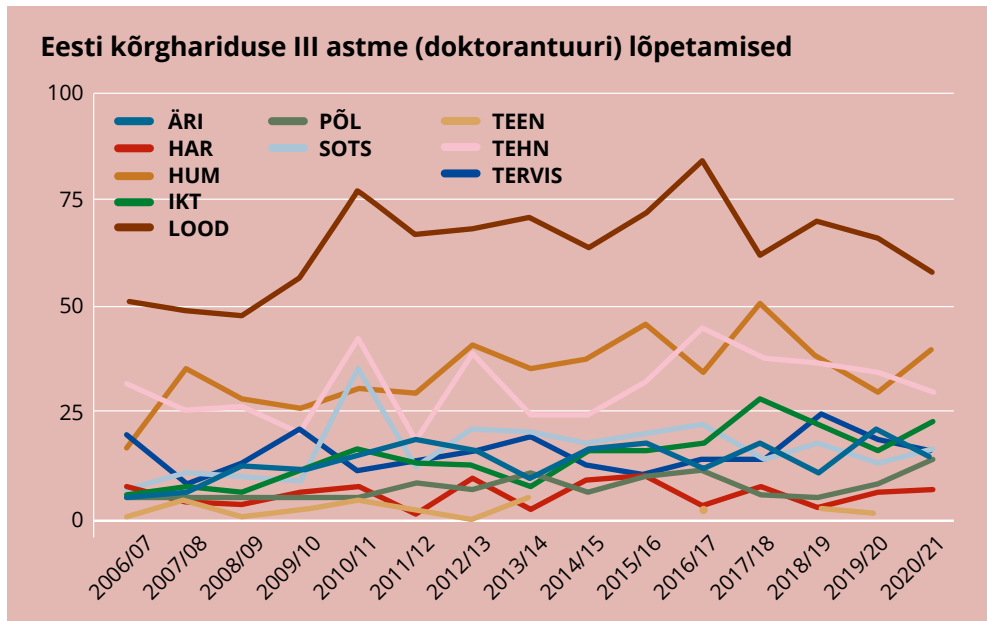

Eesti kõrghariduse II astme lõpetamise arvud

JOONIS 1. Eesti kõrghariduse lõpetajate arvud.

Allikas: Haridussilm.ee

	I aste			II aste			III aste			Dok kokku	III aste vs I+II, %			Kokku, %
	2006–2011	2011–2016	2016–2021	2006–2011	2011–2016	2016–2021	2006–2011	2011–2016	2016–2021	2006–2021	2006–2011	2011–2016	2016–2021	2006–2021
ÄRI	13 775	9233	6674	3268	3758	4279	53	81	81	215	0,31	0,62	0,74	0,52
HAR	3338	2519	1805	1699	1624	1673	32	36	31	99	0,64	0,87	0,89	0,78
HUM	5395	5027	3866	1279	1680	1839	149	141	185	475	2,23	2,10	3,24	2,49
IKT	1881	1832	2172	515	727	1493	50	68	111	229	2,09	2,66	3,03	2,66
LOOD	2672	2252	1460	1206	1316	1030	281	342	340	963	7,25	9,59	13,65	9,69
PÕL	925	757	545	305	283	219	29	47	50	126	2,36	4,52	6,54	4,15
SOTS	3770	2878	2022	966	1272	1390	73	94	87	254	1,54	2,27	2,55	2,07
TEEN	3192	2875	2302	276	414	445	16	10	8	34	0,46	0,30	0,29	0,36
TEHN	5280	5212	4113	1795	2135	2085	139	191	194	524	1,96	2,60	3,13	2,54
TERV	5853	5947	5027	435	498	807	77	74	88	239	1,22	1,15	1,51	1,29
	46 081	38 532	29 986	11 744	13 707	15 260	899	1084	1175	3158	1,55	2,08	2,60	2,03

TABEL 1. Lõpetajate arvud viie aasta kaupa.

Allikas: Haridussilm. ee

doktorikraadi nõue koos pideva ja püsiva teadusliku aktiivsusega.

Vaatame nüüd otsa sellele, kui suur on meie kõrghariduse maastik ja kui palju see vajab õppejõude, kel ülalkirjeldatud põhjustel peab ka endal olema doktorikraad ja kes peavad olema pidevalt teaduslikult

aktiivsed. Alustame tudengite arvude graafikutest, mis kajastavad ilusasti meie 1990. aastate alguses kahanenud sündimusest tulenenud demograafilist seisu.

Tabelist 1 on näha, et erialad jaotuvad suhteliselt madala doktorantuuri mahuga (ÄRI, HAR, TEEN), pigem madala

kaitsmisega (TERV), keskmise kaitsmiste mahuga (HUM, IKT, SOTS, TEHN), pigem hea tasemega (PÕL) ja hea tasemega (LOOD). Kuna eespool toodud põhjustel on ülikoolis õppejõu ja teadlase ametikohtadel vajalik doktorikraadi olemasolu, siis saame võrrelda, kui palju jagub doktori-kraadiga inimesi ülikooli ja võrrelda seda seal õppivate tudengite arvuga.

Praegu õppes olevate tudengite arvu saab võrrelda 15 aasta jooksul doktori-kraadi omandanud inimeste arvudega, et hinnata kuidagigi õppejõudude võimalikku saadavust nende tudengite õpetamiseks.

Näeme, et õppejõudude järelkasvuga on enam-vähem hästi loodusteadustes (bioloogia, geoloogia, füüsika, keemia, matemaatika). Kuid erialati võivad seal olla omakorda väga suured vahed, seega ei tasu siit välja lugeda, et olukord oleks ka seal väga roosiline.

Doktorantuuri madal intensiivsus pärsib õppjõudude võimet õpetada üha kasvanud tudengkonda ja teha samal ajal kõrgel tasemel teadust.

Mis on probleemid ja ohukohad? Tahame, et doktorikraadiga inimesed siirduksid kasvaval määral tööle erasektorisse (teadus- ja arendustöö ning innovatsiooni eesmärk), riigiasutustesse ja ametkondadesse, kuid kui palju me üldse oleme koolitanud teadlasi ja õppejõude, et see kasvanud vajadus rahuldada?

Tegelikult ei ole me ka praegu stabiilses olukorras. NSV Liidu lõpu aegadest (1980. aastad) ja Eesti taasiseseisvumise esimese kümnendi ajal on erialadel olnud väga erinevad lähtekohad. Näiteks IKT hariduse

	21/22	15 a doktorid	Suhe
ÄRI	8698	215	40,5
HAR	3532	99	35,7
HUM	6071	475	12,8
IKT	4780	229	20,9
LOOD	2812	963	2,9
PÕL	1065	126	8,5
SOTS	2849	254	11,2
TEEN	2455	34	72,2
TEHN	6265	524	12,0
TERV	6084	239	25,5
Kokku	44 611	3158	14,1

TABEL 2. 15 aasta jooksul doktorikraadi omandanud.

Allikas: Haridussilm.ee

andmise maht on kiiresti ja peaaegu ainsa valdkonnana oluliselt kasvanud. Kuid doktorantuuri ei ole (veel) piisavalt järele tulnud, enne 2010. aastat oli see täiesti ebapiisav.

Kvaliteetse hariduse jaoks on vajadus tagada ülikooli iga 15 tudengi kohta üks õppejõud. Lisades veel vajaduse teadurite järele, kes teeksid täiendavaid rahvusvahelisi ja Eesti projekte, arendaksid koostööd ettevõtetega, saame et iga kümne tudengi kohta peaks olema ülikoolis vähemalt üks doktorikraadiga inimene. Nii on see ülikoolis kõikide erialade puhul enam-vähem keskmiselt kokku.. Kuid IT alal jääme sellest sihist mitmekordselt maha, kui peaks kuidagi toime tulema vaid Eestis koolitunud doktorikraadide baasil. Doktorantuuri madal intensiivsus tähendab, et meil on suur puudus võimalikest õppjõududest. See pärsib enim meie võimet õpetada üha kasvanud tudengkonda ja teha samal ajal kõrgel tasemel teadust. See on lisaks ka peamine põhjus, miks ettevõtteid ei saa kiiresti endale värvata teadus- ja arendustöö oskusega inimesi.

Sisuliselt oleme koolitanud ülikoolidele ise ühe doktorikraadiga õppejõu või teadlase praegu õppes oleva 21 tudengi kohta. Isegi eeldusel, et absoluutselt kõik

VKT10: Teenuste eksport ja import (kvartalid) / näitaja, tegevusala, voog ja vaatlusperiood

			2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Teenuse väärtus, miljonit eurot	Kokku – kõik tegevus- alad	Eksport	5024,2	5386,7	5283,7	5511,9	6104,4	6681,6	7196,8	5736,4	8253,7	4637,0
		Import	3591,9	3694,1	3593,2	3911,6	4228,6	4747,4	5154,3	5470,4	7072,8	3514,1
		Bilanss	1432,3	1692,6	1690,6	1600,3	1875,8	1934,2	2042,4	266,0	1180,9	1123,0
	J Info ja side	Eksport	452,8	514,7	556,5	612,1	732,6	916,5	1187,6	1324,3	2115,8	1170,9
		Import	267,7	292,1	293,2	316,0	375,7	469,3	529,1	586,8	1037,5	710,8
		Bilanss	185,1	222,6	263,3	296,2	356,8	447,2	658,5	737,5	1078,3	460,2
	J62 Program- meerimine, konsultat- sioonid jms tegevused	Eksport	216,3	252,7	287,7	348,1	458,3	605,3	847,0	955,8	1595,7	878,7
		Import	59,2	67,5	64,4	83,8	122,8	172,1	249,0	277,0	689,9	493,3
		Bilanss	157,1	185,2	223,3	264,3	335,5	433,1	589,0	678,8	905,7	385,5

TABEL 3. Info- ja sidesektori eksport, import ja bilanss, osakaal teenuste sektoris (see ei sisalda IKT-keskseid ettevõtteid finants- ja teistes sektorites). 2022. aasta andmed on esimese poolaasta kohta.

Allikas: Statistikaamet

doktorikraadi omandanud töötaksid ainult ülikoolides, oleks see arv ligi kaks korda liiga väike. Üle pooled doktorikraadi omandanud töötavad hoopis ettevõtetes ja lisaks on ka välismaale siirdunud (nii välismaalasi kui eestlasi). Nii saame heal juhul arvestada ülikoolides praegu ühe Eestis koolitunud IT vallas doktorikraadiga inimesega ca 50 tudengi kohta. Kuid nii väheste õppejõududega ei oleks võimalik õpetada aineid, juhendada praktikume, parandada kodutöid, aidata otsida vigu tudengi koodis, ega juhendada vajalikku mitutkümme lõputööd aastas. Tegelik vajadus on tagada üks doktorikraadiga õppejõu või teadlase ametikoht umbes kümne tudengi kohta.

See on põhjus, miks Eesti peab teadmus-mahukamaks liikumisel oluliselt ja reaalselt kasvatama doktorantuuri mahtu aladel, kust oodatakse suurimat panust ettevõtetesse ja riigi hüvanguks. Süstemaatilist doktorantuuri mahu kasvatamist peab alustama valdkondadest, kus doktorikraadiga inimestest on puudus kõige tõsisem.

Näiteks IT valdkonnas oleks võimalik jõuda reaalselt maksimaalselt ca 100 doktorandi vastuvõtni aastas. See tagaks pikas perspektiivis ülikoolide mehitamise

võimaluse ning teiseks selle, et erasektoris ja riigi IT-majadesse jagu ka ühe-kahe protsendi mahus doktorikraadiga inimesi. Värsked doktorid saaks enda nelja-viie aasta arendustöö tulemustel alustada lisaks ka uute ettevõtete loomist. Ilmselt ei tähendaks sellises mahus doktoriõpe mitte kuidagi sektori üleküllastamist doktorikraadidega ega ka mingit kannapööret kõrghariduse bakalaureuse- ja magistriõppe mahtudes. Küll aga tagaks suurem doktorantuuri maht kõrghariduse jätkusuutlikkuse ja riigi arendusvajadustega kohanemise.

Kust tuleks vajalik raha? IT sektori kasv on olnud muljetavaldav. Ainuüksi info- ja sidesektori ettevõtete makstud maksud ja kasvanud eksport koos edukate *exit*-itega on kasvatanud riigi tulusid palju rohkem kui vajadus kõrghariduse rahastuse kasvaks kogu kõrgharidussektoris. Rääkimata siis kitsamalt IT valdkonnast. Oleks kummaline, kui kasvõi tagasihoidlik osagi sellest edust ei jõuaks ringiga tagasi vastava kõrghariduse rahastusse.

KASUTATUD ALLIKADHARIDUSSILM.EE
STATISTIKAAMET

Vajame noori, kes on teaduse usku

HANDO SUTTER

AS Eesti Energia juhatuse esimees; Eesti Tööstus- ja Energiaühenduse hariduse töörühma juht, „Lae end“ programmi eestvedaja

Õpetajaid tuleb motiveerida äratama õpilastes huvi reaalarvade vastu, et noored seaksid oma tuleviku loodusteaduste ja inseneriiaga, sest suur osa Eesti riigis loodavatest väärtustest sünnib inseneride toel.

Tähtsad majandusvaldkonnad nagu energeetika, info- ja kommunikatsioonitehnoloogia (IKT), ehitus, tööstus jt ei saa toimida, kui pole vastava haridusega noorte pealekasvu. Insenerideta on võimatu saavutada kliimamuutuste leevendamiseks seatud eesmärgi. Tööstus- ja kõrgkoolid vaatavad samal ajal suure murega, kuidas uute põlvkondade huvi matemaatika ja füüsika vastu pidevalt kahaneb, sest haridussüsteem ei suuda neile reaalarvadeid enam huvitavaks teha.

Toon edasises kirjutises enim näiteid füüsika õppimise vallast, kuna energiaettevõtte juhina näen, et selle valdkonna probleemid on kõige ilmsemad. Füüsika ja teised reaalarvade moodustavad baasi

kõikidele tehnikavaldkonna erialadele, kuid eeskätt füüsika õppimine loob eeldused tulevaste inseneride koolitamiseks. Võib üldistada, et kui Eestis pole füüsikahuvilisi noori, siis pole juba lähemas tulevikus ka noori insenere.

Eesti haridussüsteem propageerib elukestvat õpet ja paindlikke ümberõppe võimalusi. Huvi reaalarvade vastu tuleb lastes tekitada siiski juba põhikoolis, sest hiljem on neid teadmisi äärmiselt raske omandada. Füüsika moodustab suurima valukoha meie haridussüsteemis.

Eestis on ligikaudu 490 kooli, millest hinnanguliselt pooltes puudub erialase ettevalmistusega füüsikaõpetaja. Ligi pooled õpilastest leiavad, et enamik õpetajaid ei õpeta oma ainet huvitavalt. Õppimine ei paku rõõmu ja õppemeetodid on vananenud, õpetajad on ülekoormatud ning peavad iseseisvalt hakkama saama. Hariduse kvaliteet ei ole ühtlane. Otsuse, kas füüsika meeldib või mitte, teevad noored uuringute põhjal just põhikooli astmes.

PUUDUS NOORTEST ÕPETAJATEST

OSKA haridus- ja teadusraporti kohaselt on Eesti koolides iga neljas füüsikaõpetaja ja iga viies matemaatika-, keemia-, geograafia- ja bioloogiaõpetaja üle 60 eluaasta. Kui need õpetajad lähevad pensionile, on neile

raske asendajaid leida, sest alla 30-aastasi õpetajaid on üldhariduskoolides vaid kümme protsenti.

Uuringud näitavad, et 76% õpetajatest ei tunne end ühiskonnas väärtustatuna. See peegeldub ka õpilaste tagasisides – 46% õpilastest nendib, et õpetaja ei õpeta oma ainet huvitavalt. Kuidas luua põhikooli õpilastele ligipääs parimale füüsika õpipraktikale sõltumata nende kooli asukohast, digitaalsetest võimalustest, õpetaja motivatsioonist, vanemate kogemusest?

Kahjuks ei ole ülikoolides näha olulist füüsikaõpetajate järelkasvu. Tallinna Ülikool sulges füüsikaõpetaja magistriõppe aastal 2018. Ühtpidi arusaadav, sest aastatel 2013 ja 2014 asus seal õppima üks tudeng, pärast seda enam mitte ühtegi. Samas ei lahenda see probleemi, vaid pigem süvendab.

INSENERID KUI ROHEPÖÖRDE EESTVEDAJAD

Kui Eesti koolides ei ole motiveeritud füüsikaõpetajaid, ei tärka õpilastes huvi füüsika vastu ning nii väheneb ka noorte tahe siduda oma tulevikku erialadega, mis eeldavad tugevat füüsika-alast ettevalmistust – insenerid, teadlased, arendajad jne. Samas, loodusteaduste ja inseneeria eriala lõpetanud noored täidavad täna ja homme ka neid ametikohti, millest sõltume aina rohkem uute rohe- ja digipöörde tehnoloogiate väljatöötamisel.

Rohepööre on suur elumuutus igal tasandil. Nõudlus töötajate järele kasvab taastuvenergeetikas, keskkonnatehnoloogiates, vesiniku tootmises, jäätmekäitluses, IKTs. Süsinikuneutraalsele majandusmudelile üleminek vajab teadmisi roheenergeetika lahenduste rakendamisest ja arendamisest. Ringmajanduse põhimõtete elluviimine eeldab tehnilisi oskusi. Samuti kasvab nõudlus inimeste järele, kes teavad, kuidas analüüsida ettevõtte ökoloogilist ja sotsiaalset mõju.

Rahvusvaheline energiaagentuur (IEA) on hinnanud, et kui maailm tahab

TÖÖTURG

Uuringud viitavad juba praegu suurele inseneride puudusele ja OSKA andmetel selgub, et **järgmisel kümnendil jääb tööturul puudu 2/3 inseneridest** (Valge 2021).

OSKA prognoosi kohaselt on uue IKT-töäjõu vajadus seitsme aasta vaates kokku üle 18 000 inimese, samas kui tasemeõppest liigub tööturule maksi- maalselt 7350 lõpetajat (Mets, Viia 2021).

Aastas lõpetab kõrghariduses keskmiselt 3800 noort, samal ajal kui kõrgharidusega töäjõu vajadus aastas on 5960. Seda olulisem on suunata noori valima ühiskonnale prioriteetsemaid valdkondi (Lõpetajate arv 2019).

Aastatel 2015–2024 väljub tööturult 49 000 inimest rohkem kui siseneb (Tööealised 2015–2024).

aastaks 2050 olla kliimaneutraalne, peaksime juba aastal 2030 olema võimelised ehitama neli korda kiiremas tempos uusi päikese- ja tuuleparke. Elektritootmine on vaid üks osa. Süsinikuneutraalseks tuleb muuta kogu tootmine. Näiteks Eesti Energial on plaan muuta praegune vedelkütuste tootmine ringmajandusel põhinevaks süsinikuvabaks keemiatööstuseks. Meil on plaan, kuidas muuta tööstus Ida-Virumaal jätkusuutlikuks ja luua seal kõrget lisandväärtust loovaid töökohti, aga selle elluviimiseks vajame insenere.

OSKA tööjõu- ja oskuste vajadust mõjuvate tulevikutrendide 2030 ülevaade toob välja, et mida edukamad on ettevõtted ja riigiasutused digitehnoloogiate kasutuselevõtul, seda paremini suudame parandada inimeste elujärge ning saavutada riiklikke rohe- ja digipöörde programme eesmäärke. Tänapäevaste lahenduste kasutuselevõtt annab meile rahvusvahelises konkurentsias kaaluka eelise. Ka see

„Lae end“ haridusprogrammi valitud 10 füüsikaõpetajat osalesid kolmel koolitusel, et koos mõjukate ekspertidega Eesti Füüsika Seltsist, Praktikalist ja Videoõpsist luua põnevaid õppematerjale, mis pakuksid katsetamisrõõmu nii õpetajatele kui ka õpilastele ning mille abil on lihtne füüsikaalaseid teadmisi omandada. Pildi vasakul Tallinna Reaalkooli füüsikaõpetaja Reivo Maasik ja paremal Tallinna Südalinna Kooli füüsikaõpetaja Marko Häelm.

Foto: Karli Jaanson

vajab, eeskätt IKT valdkonnas, tugeva reaalinete põhjaga inimesi.

RAHVASTIKU VANANEMINE LISAB SURVET

Vajadus kõrgemat väärtust luua suutvate inseneride järele tuleneb ka rahvastiku

demograafilisest vananemisest. Eestis on käesoleval ajal kolm tööalist iga ülalpeetava kohta, aastal 2040 aga kaks ja 2060. aastal poolteist. Seega aastal 2040 peaks iga töötaja maksma poolteist korda ja 2060. aastal kaks korda rohkem sotsiaalmaksu, et rahastada praegusel tasemel pensione ja ravikulusid.

NOORTE HARIDUS

Energeetika ja elektroonika erialade sisseastujate arv langes üheksa aastaga 68% (Haridussilm 2022).

46% õpilastest nendib, et õpetaja ei õpeta oma ainet huvitavalt. Iganenud õppematerjal, puudub motivatsioon meetodikaid uuendada ja õpetaja vanus mõjutab, millist eriala õpilased valivad (Pärna 2016).

Eesti õpilased tunnetavad vähem õpetaja toetust ning hindavad õpetajaid vähem entusiastlikuks kui nende eakaaslased

OECD riikides. Samal ajal kui koostöises õpetamises nähakse üldiselt võit õppimise ja õpetamise kvaliteedi tõstmiseks, annavad Eesti õpilased koostöisele õpetamisele juba aastaid erinevate rahulolunäitajate võrdluses madalamaid hinnanguid (Haugas, Kendrali 2022).

Ehituses töötajatest on 40 protsenti ilma igasuguse erialase kvalifikatsioonita. Ehituses on viimase viie aastaga vähenenud inseneri tasemel õppijate arv veerandi võrra (Pärna 2016).

Ettevõtted ABB, Eesti Energia, Fermi Energia, LHV, Nordecon ja Metrosert ühendasid jõu ning andsid programmile “Lae end” 4. mail avalöögi koostöös Eesti Füüsika Seltsi, Videoõpsi ning Praktikaliga. Pildi vasakult Jukka Patrikainen ABBst, Omari Loid Praktikalist, endine haridus- ja teadusminister Liina Kersna, Aigar Vaigu Metroserdist, Hando Sutter Eesti Energiast, Kalev Kallemets Fermi Energiast, Gerd Müller Nordeconist, Kristo Siig Videoõpsist ja Liis Lepik LHVst.

Foto: Raigo Paljula

Seega peab iga töötava inimese loodav lisaväärtus praeguse elatustaseme säilitamiseks suurenema vähemalt kaks korda. See saab tulla, luues järjest suuremat lisandväärtust, mis on võimalik just insenere vajavates majandusvaldkondades. Aastatel 2015–2024 väljub tööturult 49 000 inimest rohkem kui siseneb. See suurendab konkurentsi talentide pärast ja tekitab olukorra, kus iga töövõimeline inimene on arvel.

Inseneride järelkasv katab vaid kolmandiku tuleviku tööjõuvajadusest. Eesti Energias on 1079 insener-tehnilise oskusteabega töötajat. Nende keskmine vanus on 43 aastat, kümne aasta pärast juba 53.

TEHNILISTE ERIALADE MAINE ON LANGUSTRENDIS

Viie aastaga on tehnikaalade vastuvõetute arv vähenenud 25 protsendi võrra, tootmise ja töötlemise erialadele ligi poole võrra. Tööstus vajab keskmiselt 775 uut tehnikaalade ning tootmise ja töötlemise kõrgharidusega spetsialisti aastas. 2018/2019. õppeaastal koolitati tööstuse jaoks 285 spetsialisti, kellest 39 olid juba töötavad täiskasvanud.

Vajame noori ja ühiskonda, kes on teaduse usku. Ainult nii saame täita meie ees seisvaid kliimaeesmärke ja ning tagada majandusliku heaolu säilimise või kasvu. Eesti Energia teeb koostööd erialaorganisatsioonidega, kes on välja töötanud uuenduslikud füüsika õpetamise

FÜÜSIKAÕPETAJATE TUNNUSTUSPROGRAMM „LAE END“

- ▶ Ettevõtted ABB, LHV, Fermi Energia, Eesti Energia, Nordecon ja Metrosert käivitasid tänavu füüsikaõpetajate tunnustusprogrammi „Lae end“, mille kaudu nad soovivad pakkuda õpilastele inspireerivat füüsikaõppimise kogemust, sõltumata klassi ees oleva õpetaja ettevalmistusest.
- ▶ Programm toob kokku Eesti koolide säravamad arenemishuviga õpetajad, haridusmaastiku *start-up*’id ja füüsikaõpetajate kogukonna esindajad.
- ▶ Programmi nimi viitab õpetajale kui energiaallikale, kes annab noortele positiivse teadmiste laengu.
- ▶ Toetudes soovitudele valitakse programmi kümme õpetajat, kellest saavad eeskujud ning kelle kogemuslugusid kasutatakse teiste õpetajate ja õpilaste innustamiseks.
- ▶ Lisainfo portaalis LaeEnd: <https://laeend.ee/>

Programmi eesmärk

- ▶ Leida Eesti põhikoolidest inspireerivaimaid õpetajaid, kel parimad meetodid ja kogemused.
- ▶ Viia koostöös füüsikaõpetajate ja haridusvaldkonna *start-up*’idega kõikidesse Eesti koolidesse parim füüsikaõppe kogemus, kasutades videoõpet ja praktilisi harjutuskaste.

- ▶ Tunnustada ja tõsta Eesti ühiskonnas esile praegu füüsikat õpetavaid pedagooge.
- ▶ Suurendada noorte huvi reaalteaduste vastu ja julgustada neid siduma oma tulevikku reaalteaduste valdkondadega.

Tulemused

- ▶ Füüsikaõpetajatele suunatud programmi „Lae end“ nomineeriti kõikidest Eesti maakondadest 132 õpetajat 110 koolist.
- ▶ 47 õpetajat saatsid seejärel ennast tutvustava lühivideo.
- ▶ Video saatnute seast valiti programmi 10 sobivaimat õpetajat; žüriisse kuulusid Eesti Energia, Eesti Füüsika Seltsi, Haridus- ja Teadusministeeriumi, Metroserdi, Videoõpsi esindajad ja Rakett69 võitja.
- ▶ Praktikali õppevahendid on jõudnud rohkem kui 60 kooli ning pakuvad katsetamisrõõmu rohkem kui 5000 noorele. Videoõpsi kanalis on kättesaadavad esimesed 10 õppevideot, mida on vaadatud üle 5000 korra. Selle aasta sees on oodata veel 10 huviäratavat videot. Põhikooli füüsika õppevideote täiskursus on avalik järgmise, 2023. aasta lõpus.

meetodid ja aitavad neid koolides rakendada. Koole ja õpetajaid toetades ja aidates anname põhikooli füüsikaõppe populariseerimisele hoogu ning äratame noortes uudishimu reaalinete vastu. Eesti Energia kutsub tööandjaid panustama

haridusse ja teaduspõhisesse ühiskonda ning poliitikuid ja valitsusasutusi tegema otsuseid, mis toetaks reaalinete õpet. Seda kõike selleks, et motiveerida noori leidma väljakutseid reaalinete õppimises ja karjääri ehitamisel tehnikavaldkonnas.

KASUTATUD ALLIKAD

HARIDUSSILM.EE (2022). Õppurid. EHIS. – Haridussilm

HAUGAS, S., KENDRALI, E. (2022). Eesti noortevaldkonna tulevikutsenaariumid. Lõpparuanne 2022. Tallinn: Mõttekoda Praxis. – HM raport

[LÕPETAJATE ARV]. (2019). 2019. a uuring: lõpetavate noorte arv ja tööjõu vajadus aastaks. [Joonis]. SA Kutsekoda. – OSKA raport

METS, U., VIIA, A. (2021). Tulevikuvaade tööjõu- ja oskuste vajadusele: info- ja kommunikatsioonitehnoloogia valdkond. Tööjõuvajaduse seire- ja prognoosisüsteem OSKA. Tallinn: SA Kutsekoda. – OSKA raport

PÄRNA, O. (2016). Töö ja oskused 2025. Ülevaade olulisematest trendidest ja nende mõjust Eesti tööturule kümne aasta vaates. Tööjõuvajaduse seire- ja prognoosisüsteem OSKA. Tallinn: SA Kutsekoda. – OSKA raport

[TÖÖEALISED 2015–2024] Tööealisi jääb tulevikus vähemaks. [Joonis]. SA Kutsekoda. – OSKA raport

VALGE, M. (2021). Tööstus, IT-sektor, haridus ja tervishoid on karjääriteel kindlad valikud. SA Kutsekoda – OSKA raport

Riigikogu hoone – esimene võrdsete seas

MAIT VÄLJAS

Eesti Kunstiakadeemia
raamatukogu juhataja

Juba terve sajand on hoone hoolimata ehituskunsti muutuvast kvaliteedist, kuid tänu pieteeditundelisele restaureerimisele hästi vastu pidanud ning on säilinud palju interjööridetaile ja mööblit.

„Soliidne algus” – nii nimetab arhitekt August Volberg Riigikogu hoone püstitamist, vaadates tagasi eriala saavutustele esimese 15 iseseisvusaasta jooksul. Tema artikkel ilmus 1934. aastal raamatus „Eesti arkitektide almanak”, mille andis välja praeguse Eesti Arhitektide Liidu eelkäija Eesti Arhitektide Ühing. Mõned aastad hiljem kirjutab arhitektiharidusega kunstikriitik ja teatrimees Hanno Kompus raamatus „20 aastat ehitamist: 1918–1938”: „See on lihtne, kuid ometi iseteadlik ja erilaadiline ehitis, milles õnnelikult liituvad autorite individuaalne kujundusvõime ja sobitus keskaegse ümbrusega, jäädes ometi tänapäevaseks.” (Kompus 1939, 18). Esimesed kaks fotot 273 illustratsiooniga albumis on Riigikogu hoonest (fassaad ja vestibüül), sest arusaadavalt alustati Pätsi-aegses riikliku institutsiooni publikatsioonis fotoplokki riigiehitistega.

Riigikogu hoone (1920–1922) tähtsust Eesti 20. sajandi ajaloos ja arhitektuuris pole võimalik üle hinnata. Samaväärseks saab pidada vaid arhitekt Alar Kotli kavandatud Tallinna laululava, mis nii nagu Riigikogu hoone pole pelgalt geniaalne arhitektuuriteos, vaid omab tugevat märgilist tähendust oma ajaloolises kontekstis. Parlamendile kodu ehitamine oli vastiseisvunud riigil julge ettevõtmine: noores riigis leidis palju pakilisemaid probleeme ja rahagi oli väga napilt. Võimalikke alternatiive parlamendi ruumiküsimuse lahendamisel võib näha lähinaabrite juures: Lätis kohandati kooskäimiseks endine Liivimaa rüütelkonna hoone, Soomes oodati veidi ja uusklassitsistlik demokraatia tempel Eduskuntatalo valmis 1931. aastal. Arhitektide Herbert Johanson ja Eugen Habermanni projekteeritud Riigikogu hoone esitab haruldase sünteesi traditsionalismist ja ekspressionismist, millele pole vastet ei Euroopas ega mujal maailmas. Õnnelikul kombel on hoone ka ajahambale hästi vastu pidanud, säilinud on palju interjööridetaile ja mööblit, kaasa on aidanud pieteeditundelised restaureerimised.

Mõni sõna Riigikogu hoone arhitektidest. Eesti 20. sajandi andekamate ja mitmekülgsemate arhitektidena kuuluvad Herbert Johanson (1884–1964) ja Eugen Habermann (1884–1944) meie professionaalse arhitektkonna esimesse põlvkonda, kes omandas hariduse enne Esimest maailmasõda väljaspool kodumaad:

Jõuluaeg 2012 Toompeal.

Foto: Maria Laatspera

Habermann õppis Riia Polütehnilises Instituudis ja Dresdenis, Johanson Riias ja Darmstadtis. Püstitatud ülesandele ratsionaalselt lähenedes võimaldasid oskused ja arhitektivaist ka piiratud eelarve juures anda majadele peale hea funktsionaalsuse ka kõrge esteetilise kvaliteedi, olgu tegemist munitsipaalehitise, riigi- või eratellimusega, eramute, korterite, koolimajade või tööstusarhitektuuriga. Põlvkonnakaaslased tegid lisaks riigikogu hoonele mitmel puhul edukalt koostööd (näiteks koos insener Ferdinand Adoffiga valmis esinduslik Eesti Panga peahoone, 1933–1935). Kui mõlema arhitekti loomingust (eriti viljakas oli Johanson) esile tõsta üks hoone, mis paljudel koheselt silme ees, siis Johanson'i puhul võiks selleks olla paekivist tuletorjehoone Raua tänaval Tallinnas (1936–1939) ja Habermanni puhul raudbetoonist vabrik

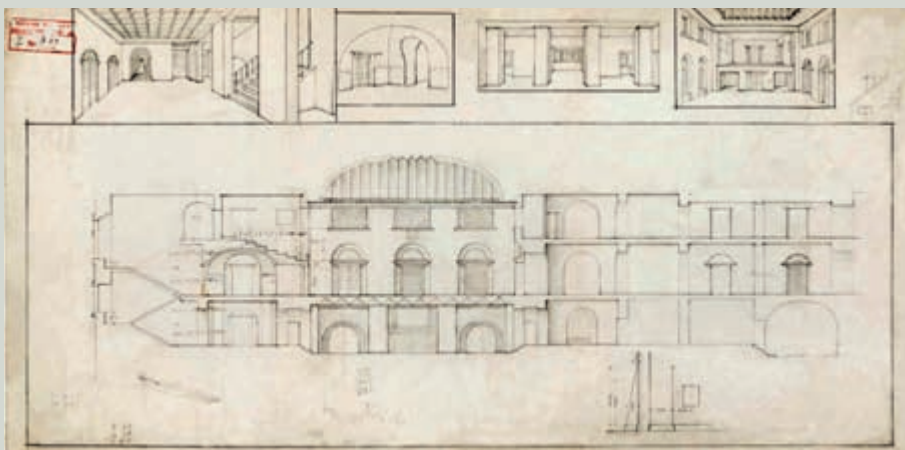
Rauaniit (1926–1929), praeguse Eesti Kunstiakadeemia maja vanim osa.

EHTUSLUGU

Eesti Vabariigi Asutav Kogu tuli kokku 23. aprillil 1919 Estonias, mis sobis hästi pidulikuks sündmuseks, kuid tegu oli siiski teatriga ja selle kohandamine parlamendihooneks poleks olnud mõistlik. Edaspidi koguneti endise kubermanguvalitsuse hoone (arhitekt Johann Schultz, 1767–73) Valges saalis. Seega jätkati traditsiooni, mille kohaselt võimukeskus asub Toompeal. Vajadusel sai viidata ka Lindanisa muinaslinnusele, mis oli küll täitnud vaid kaitseehitise rolli. Toompea linnuse sisehoovis asus endine konvendihoone (14. sajandi keskpaik), mis tsaariajal muudeti vanglaks. 1917. aasta Veebruarirevolutsiooni käigus süütas rahvas hoone ning varemed jäid tulevase

Riigikogu hoone 100

Riigikogu hoone.
Herbert Johanson,
Eugen Habermann.
Tušš, akvarell, paber,
papp. EAM 211.66 ja
EAM 211.3.

valitsuskompleksi südamesse lagunema ja silma riivama. Idee ehitada nende asemele hoone rahvaesinduse jaoks kerkis üles juba 1919. aasta mais. Alternatiive väga ei kaalutud: korra arutati Eestimaa rüütelkonna hoone sobivust, kuid sinna kolis järgmisel aastal välisministeerium.

Otsusesse paigutada rahvaesindus ordulossi („ajutine parlamendi koosolekute saal ühes kantselei ruumidega“) suhtuti avalikkuses teatud skepsisega. Peamine vastuväide oli hoone asukoht nii vaimsel kui ka füüsilisel maastikul: Toompea on olnud küll võimukeskus, aga ikkagi

võõrvõimude oma, ja kas üldse ei peaks nii tähtsat hoonet ehitama arenevasse all-linna mõne väljaku äärde, mitte peitma lossihoovi. Võib-olla mõningast lohutust pakkus esialgsetes dokumentides kasutatav sõna „ajutine“ – kui elu areneb, saame ka „päris“ parlamendihoonet. Siiski võeti Toompea omariikluse kantsina kiiresti omaks, eriti veel, kui seda oli kaunistamas Pikas Hermannis lehviv Eesti lipp.

Riigikogu hoone arhitektideks valiti Herbert Johanson ja Eugen Habermann. Siinkohal tuleb hinnata Asutava Kogu otsustavust anda noortele arhitektidele

– kumbki polnud veel 40aastanegi – projekteerida iseseisva riigi esimene suur avalik hoone (sarnast noorte arhitektide võidukäiku ja soosimist võis tuvastada ka taasiseseisvumise järel). Paar säilinud joonist osutavad, et kaaluti korraaks ka Vene akademistlike arhitektide paleelikke projekte (nime all „Asutava Kogu hoone“), aga täpsemad andmed puuduvad. Ainus tuvastatav nimi on Peterburi akademistliku kooliga arhitekt Boris Krümmer, keda kohati märgitakse kaasautorina, kuid Krümmeri vananenud arhitektuurikäsitust arvestades on see põhjendamatult. Mõnevõrra kahju on, et ei korraldatud

Johansoni ja Habermanni koostöös sündis maailma ainus ekspressionistlik parlamendihoone.

arhitektuurikonkurssi, siis oleks vähemalt annaalistesse jäänud alternatiivprojektid, mille üle tagantjärele mõtteid mõlgutada. Igal juhul sündis Johansoni ja Habermanni koostöö tulemusena maailma ainus ekspressionistlik parlamendihoone.

Riigikogu hoone ehitus, millele eelnes konvendihoone varemete likvideerimine 1919. aasta suvel, algas 1920. aastal. Protsess kulges vaevalt: opositsioon väitis, et ehitatakse ilma projekti ja eelarveta; arhitekt Habermann, kes oli tol hetkel veel ametis nii Tallinna linnas kui ka Siseministeeriumi Ehituspeavalitsuses, käis Riigikontrollis aru andmas; joonised hilinesid ja ehitustööd jäid graafikutest maha. Ehituspeavalitsuse juhataja (ehk siis Habermanni) abina töötanud arhitekt Edgar Johan Kuusik kirjutab oma

mälestustes värvikalt, kuidas „juhuslikult avastatud parketipartii baasil“ (!) moodustus ettevõtte Tektor, mis pidi Riigikogu hoonele põrandad panema. Peatselt esitas aga see firma riigile väljamõeldud kahjutasunõude – paralleelid kauboikapitalistlike segadustega 1990. aastatel (jälle) uues riigis on kerged tekkima. Algselt kinnitatud eelarve oli napilt alla 40 miljoni Eesti marga, lõppmaksumus koos sisustusega oli 135 miljonit marka (umbes 90 000 Inglise naela). Maja avati 12. septembril 1922. aastal Riigikogu piduliku koosolekuga, millele eelnes jumalateenistus ja järgnes pidusöök-kontsert Estonias.

ARHITEKTUUR JA RUUMILAHENDUS

Riigikogu hoone ainulaadne arhitektuur sünteesib traditsionalismi ja ekspressionismi – sellesarnast kooslust ühes parlamendihoones ei leia lähemalt ega kaugemalt. Nii traditsionalism kui ka ekspressionism omasid 1920. aastate algupoole saksa kultuuriruumis selget positsiooni ja maja arhitektide haridustausta arvestades on mõlemad mõjud loomulikud. Traditsionalistlik on eelkõige hoone masajas üldkuju, kõrge punasest kivist kelpkatus ja väikesed tihedaruudulised aknad. Ekspressionism väljendub fassaadil värvilahenduses (kirjelduste järgi algselt terashall, mis sai taastatud 2012. aastal, eelnevalt oli helekollane), mida elavdavad avade tumedad raamistused, tagurpidi püramiididest karniis ja kõige jõulisemalt mustast graniidist saaliakende raamistus. Veelgi tugevamalt avaldub ekspressionism interjööris, kus dekoratiivne siksak-geomeetria on tervet maja siduv element. Siin domineerivad kaks ruumi: fuajee, kus müstilise atmosfääri loob betoonlae õõnespüramiididesse asetatud kuplita elektripirnide valgus, ja suur saal oma kummuva sakmestatud lae ja rabavalt erksa värvilahendusega. Detailide kujundamisel oli arhitektidel abiks skulptor Jaan Koort.

Maja plaanilahendust vaadates näeme, et neljatiivaline hoone on oskuslikult

Riigikogu hoone 100

Vestibüüli betoonlagi loob müstilise atmosfääri.

Foto: Erik Peinar

Traditsionalistlik kelpkatus koosluses fassaadi ekspressionistliku värvilahendusega.

Foto: Martin Siplane.

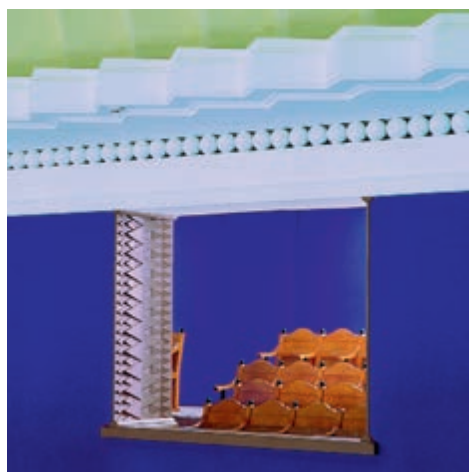
paigutatud keerulisele krundile ümber trapetsikujulise siseõue, järgides konvendihoonde vundamenti. Ehituse käigus tehti kõrgemaks linnuse läänesein, mistõttu uus hoone Toompea n-õ postkaardivaa-det ei häiri. Maja ruumijaotus on läbi mõeldud sidusalt ja funktsionaalselt. Esimesel korrusel asub vestibüül, kust pärast garderoobi külastust on võimalik liikuda üles kas mööda uhkemat kaheks

hargnevat saadikutetreppi või publikule ja ajakirjanikele mõeldud läänetreppi. Maja tähtsaim ruum on läbi kahe korruse ulatuv Riigikogu saal koos loožide ja publikurõdudega. Teisel korrusel asusid veel einelaud, Riigikogu kantselei ja komisjonide ruumid. Kolmanda korruse võtsid enda alla fraktsioonide ruumid. Valitsuse ruumid ja raamatukogu-arhiiv paiknesid kubermanguvalitsuse hoone

Intensiivsetes toonides
istungisaal.

Foto: Peeter Säre

Dekoratiivne
siksak-geomeetria
on tervet maja siduv
element.

Foto: Peeter Säre

poolses osas vastavalt teisel ja kolmandal korrusel. Keldris paiknes aga salakoht – teraskamber riigi tähtsamate dokumentide jaoks. Seda sai avada kahe võtmega (Riigikogu ja valitsuse esindaja) ning lossi komandandi juuresolekul. Praegu säilitatakse seal Pika Hermannini tornis lehvinud lippe.

Kui hoone välimus ja sisemus tulevad sama joonestuslaua pealt, siis on see arhitektile haruldane võimalus rakendada oma ideid erinevates mastaapides, maja mahust tugitoolini. Nii läks õnneks ka Riigikogu hoone sisekujundusega, kui Herbert Johansonilt telliti kõigi olulisemate ruumide mööblikavandid koos tööjoonistega. Mööbel toodeti siinsamas Tallinnas A. M. Lutheri vabrikus (aga näiteks valgustid ja radiaatorid tuli siiski tellida Saksamaalt).

RETSEPTSIOON

Riigikogu hoone valmimise järel valitses ühiskonnas tõeliselt demokraatlik arvamuste mitmekesisus. Küsitavaks peeti hoone kallist maksumust ja maksumaksja raha asjatut kulutamist; arvati, et napolis ja lihtsas dekooris maja saab ülekaunistatud, kui raha juurde saadakse, või ehitatakse lausa uus parlamendihoone ja Riigikogu maja võiks võtta kasutusele Riigikohtuna jne. Polaarse arvamuse väljendasid kaks arhitekti: kui baltisakslane ja palju restaureerimisega tegelenud Ernst Kühnert pidas uuest majast väga lugu: „Riigikoguhoone püstitamise Tallinna lossis on linn rikastund ühe väärtusliku, parimas mõttes moderni ehitismälestise võrra [...]“ (1926), siis Peterburist pärit akademist Aleksandr Wladowsky oli ülikriitiline, väites, et fassaad tuletab meelde lihtsustatud ja labastatud 17. sajandi vene stiili, ja kolmenurgelise arhitektuuri detailid on nii maitsetud, et lausa lõpetamata mulje jätvad: „[...] parlamendi maja, mis väljast meele tuletab – vangimaja, seest aga enesetapjate klubi“ (Odamees, 1922).

Kui esialgsed emotsioonid olid taandunud, siis üldist positiivset meelsust kokkuvõtvaks võib pidada kunstiajaloolase

Sten Karlingi seisukohta Riigikogu hoone kohta 1937. aastal käsikirjaliselt valminud Tallinna kunstiajaloo viimases peatükis: „Sellest õhkub asjalikku rangust, kus laiemas plaanis püütakse vältida liialdustesse kaldumist.“ (Karling, 2006).

HILISEM AJALUGU

Riigikogu hoone on ajaloole hästi vastu pidanud, säilitades palju oma originaaldetaile ja õnneks pääses ka Teisest maailmasõjast suuremate kahjustusteta. Kõige enam on ümber korraldatud saali mööblit seoses parlamendi töökorralduse muutumisega. Esimene suurem muudatus toimus 1930. aastate lõpus, kui Pätsi Riigivolikogu juhatus sai märksa massiivsema mööbli, mille esimehe lauda kaunistasid mustad vapileopardid. Riigikogu 120 liikmest oli Riigivolikogus ainult 80. Saalisistujate arv tõusis maksimumini 1970. aastate keskpaigas, kui Ülemnõukogu liikmete arv küündis 200ni. 1974. aastal toimus hoones põhjalikum remont, mida alguses juhendas arhitekt Allan Murdmaa, hiljem sisearhitekt Leila Pärtelpoeg.

1997.–1998. aastal toimunud restaureerimise käigus prooviti võimalikult palju taastada Riigikogu hoone algset väljanägemist ning maja ühtlasi tehniliselt kaasajastada. Taas juhtis töid ajalooliselt interjööri pieteediga suhtuv sisearhitekt Leila Pärtelpoeg, kaasa töötasid arhitekt Ülar Saar ja arhitektuuriajaloolane Mart Kalm, kes on kõige enam uurinud Riigikogu hoone ehituslugu. Suurim ehmatuse oli loomulikult istungisaali intensiivse värvilahenduse taastamine: lae kummis osa on sidrunkollane, seinad ultramariinsinised ja sakilised avapõsed roostepruunid. Värvivandaažid kinnitasid ajaloolisi kirjeldusi ja rahva esindajate tööruumis elavdas arhitektuurseid detaile jällegi selline palett nagu arhitektid Johanson ja Habermann olid ette näinud. Lähitulevikus on ette näha terve Toompea lossikompleksi põhjalikum renoveerimine.

On maju, mille puhul juba puhtalt

maht ja asukoht annavad märku selle olulisusest: kui paigutada 350 meetri pikkune hoone endisele sõjaväelennuväljale (Eesti Rahva Muuseum), siis on see paratamatult väga selgelt ruumiideoloogiline seisukohavõtt. Samas Riigikogu hoone asukoht Toompeal on ju samuti ajaloo poolt palimpsestlikult täiskirjutatud, aga ta ise majana on võrdlemisi tagasihoidlik ja oma ajastu, väga värske riigi laps. Seetõttu on

eriti hinnatav, et maja on juba sajandi ehituskunstis pidevalt muutuvatele seisukohtadele hästi vastu pidanud. Kui Eesti Arhitektide Liit 2021. aastal oma sajandat juubelit tähistas (Eesti Arhitektide Ühingu asutajaliikmete hulgas olid ka Habermann ja Johanson), siis valis esinduslik žürii välja kümme sajandi parimat, ajas kestnud väärtusega arhitektuuriobjekti. Seda rida alustas Riigikogu hoone – *primus inter pares*.

KASUTATUD ALLIKAD

EESTI ESIMENE PARLAMENDI MAJA. (1922). – Päevaleht, 12. september.

KARLING, S. (2006) [käsikiri 1937]. Tallinn: kunstiajalooline ülevaade. Kommentaarid K. Markus ja K. Kodres. Tallinn: Kunst.

ZOBEL, R., MAISTE, J., KALM, M. (2009). Toompea loss. Tallinn: Riigikogu Kantselei.

KOMPUS, H. (1939). [Sissejuhatus]. – 20 aastat ehitamist: 1918–1938. J. Ostrat (toim), K. Bõlau (koost). Tallinn: Teedeministeeriumi Ehitusosakond. [Faksiimileväljaanne: Eesti Arhitektuurimuuseum, Karin Hallas-Murula (toim), 2006].

KUUSIK, E.-J. (2011). Mälestusi ja mõtisklusi I–V. Sari „Eesti mälu“, 46. Tallinn: Eesti Päevaleht.

KÜHNERT, E. (1926) [1927]. Riigikogu hoone uusehis Tallinna Toompää lossis. – Eesti Kunsti Aastaraamat II.

VOLBERG, A. (1934). 15 aastat ehitustegevust. – Eesti arhitektide almanak. E. J. Kuusik, K. Bõlau, A. Kotli (toim). Tallinn: Eesti Arhitektide Ühingu kirjastus.

[WLADOWSKY, A.] (1922). Uus riigikogu hoone. – Odamees, 2.

Parlamentaarsete uudised

PIRET VILJAMAA

Eesti Rahvusraamatukogu
sotsiaalia ja
parlamendiraamatukogu
infospetsialist

Välisriikide parlamentide uudiseid 2022. aasta aprilli keskpaigast oktoobri keskpaigani. Uudistest valiku tegemisel on kasutatud BNSi, teiste uudisteagentuuride ja meediaväljaannete ning parlamentide kodulehekülgedel leiduvaid materjale.

ALBAANIA. Juunis valis parlament presidendiks relvajõudude senise juhi Bajram Begaj (presidendi ametiaeg kestab viis aastat). 55-aastase Begaj kandidatuuri seadis üles sotsialistist peaminister Edi Rama neljanda valimisvooru päeval, ainsa kandidaadi kohta enne infot ei antud. 140-liikmelises parlamendis toetas Begaj'd 78 seadusandjat. Opositsiooniline Demokraatlik Partei hääletusel ei osalenud, sest kõigile osapooltele sobivat kandidaati ei õnnestunud leida. Kui esimeses kolmes hääletusvoorus nõudis valituks osutumine vähemalt 84 poolthäält, siis neljandas voorus piisas parlamendi koosseisu häälteenamusest. Suuresti sümbolise rolliga president on riigi relvajõudude

ülemjuhataja, tal on õigus nimetada riigi Konstitutsioonikohtu üheksast liikmest kolm ning jätta parlamendis vastuvõetud seadusi üks kord välja kuulutamata. Begaj eelkäija, valitsuse äge kriitik Ilir Meta, keda sotsialistid proovisid ta ametiajal kaks korda tagandada, astus tagasi 24. juulil.

Balkan Insight, 30.05.2022, „Albania parties fail to elect ‘consensus’ president“; 03.06.2022, „Air of secrecy hangs over election of Albanian president“. – <https://tinyurl.com/y3x7t5cj>; <https://tinyurl.com/28xa78mu>

AFP-BNS, 04.06.2022, „Albaania parlament valis presidendiks sõjaväejuhi“.

AMEERIKA ÜHENDRIIGID. Tulenevalt maailmapoliitikas valitsevast olukorrast on Kongress korduvalt otsustanud anda abi Ukrainale (esmakordselt märtsis). Mais kiitis Kongress heaks 40 miljardi dollarilise abipaketi, milles olid rahaeraldised kaitsevarustuse ostmiseks, Ukraina põgenike abistamiseks, tuumajaamade probleemide lahendamiseks, toidu- ja majandusabi jm. Septembri lõpul kiideti heaks kolmas täiendav abipakett, millega suunati Ukraina kaitseprogrammidele täiendavalt üle 12 miljardi dollari (7,5 miljardit dollarit sõjalist ning 4,5 miljardit majandus- ja humanitaarabi), sh 35 miljonit dollarit, et valmistada võimalikeks tuuma- ja kiirgusintsidentideks Ukrainas ning neile reageerimiseks. Viimase abipaketi vastu hääletas 57 Esindajatekoja ja 11 Senati vabariiklast.

Congress.gov, „H.R.7691 – Additional Ukraine Supplemental Appropriations Act, 2022”; „H.R.6833 – Making continuing appropriations for fiscal year 2023, and for other purposes”. – <https://tinyurl.com/bdh8adzt>; <https://tinyurl.com/4apaf35z>

Defence News, 27.09.2022, „Congress to vote on \$12.3 billion Ukraine aid package”. – <https://tinyurl.com/3ad5wvzx>

Juunis võtsid USA seadusandjad vastu turvalisema kogukonna seaduse. Esindajatekoda toetas Senati relvaseadust, mis on esimene oluline tulirelvi reguleeriv seadus alates 1994. aastast. Eelnevalt oli Ülemkohus langetanud otsuse, et ameeriklastel on võõrandamatu relvakandmisõigus, tõkestades osariikide võimaluse piirata tulirelvade kandmist. Kongressi heakskiidu pälvinud seadus näeb ette täiendavat taustakontrolli 18–21-aastaste relvaostjatele, miljardite dollarite suunamist vaimse tervise teenustele ja koolide julgeoleku parandamisse (nt anti 240 miljonit dollarit neli aastat kestvale programmile, mille eesmärk on koolitada õpetajaid jt koolitõotajaid õpilaste vaimse tervise muredega paremini toime tulema). Osariikidele pakutakse tuge nn punase lipu seaduste vastuvõtmisel ja täiustamisel, mis võimaldaksid tulirelvade äravõtmist kohtu poolt endale või teistele ohtlikuks tunnistatud inimestelt. Samuti likvideerib see nn poiss-sõbra seaduselünga, mille kohaselt võisid perevägivallatsejad vältida relvaostukeeldu, kui nad ei elanud oma ohvriga koos ega olnud abielus.

AFP-BNS, 24.06.2022, „USA-s kiideti heaks viimaste kümnete esimene relvakontrolliseadus”;

APA, 24.06.2022, „APA statement on the Bipartisan Safer Communities Act”. – <https://tinyurl.com/yc4u78tz>

Congress.gov, „S.2938 – Bipartisan Safer Communities Act”. – <https://tinyurl.com/5n959apr>

CHCF. Llamas, Alyssa; Joyce, Dawn, 28.09.2022, „Here are key mental health provisions in the Bipartisan Safer Communities Act”. – <https://tinyurl.com/yd6rmk6n>

Juulis võttis Kongress vastu Ülemkohtu rahastamise seaduse, millega anti Ülemkohtu julgeoleku kindlustamiseks lisarahastust, kuid mille põhisisu oli hoopis seotud kodumaise tootmise toetamise, tarneahelate ja julgeoleku kindlustamise ning teaduse ja tehnoloogilise

innovatsiooni rahastamisega. Näiteks kehtestati maksusoodustus kodumaistele täiustatud tootmisinvesteeringutele, pandi alus mitmele uurimisprogrammile (nt universumi olemuse mõistmiseks, kõrge intensiivsusega laserite valdkonna arendamiseks ja biomeetriliste identifitseerimissüsteemide, sh näotuvastussüsteemide toetamiseks), rahastati osakeste kiirendi ehitamist, asutati kasvuhoonegaaside mõõtmise, standardite ja teabe keskus jm. Seadusega loodeti mh hoogustada kodumaist pooljuhtide tootmist (valdkonda suunati ligi 53 miljardit dollarit), et vähendada sõltuvust Aasiast, eriti Hiinast.

Congress.gov, „H.R.4346 – Supreme Court Security Funding Act of 2022”. – <https://tinyurl.com/2e6su92j>

The White House, 09.08.2022, „Fact sheet: CHIPS and Science Act will lower costs, create jobs, strengthen supply chains, and counter China”. – <https://tinyurl.com/4rw2deas>

Augustis kiitis Kongress demokraatide toetusel kärbitud kujul heaks president Joe Bideni valimiskampaanias antud lubaduse, ulatusliku kliima- ja tervishoiuseaduse. Senatis sõltus eelnõu heakskiitmine demokraat Kyrsten Sinema toetusest, kes enne hääletust teatas, et on valmis seda veidi muudetud kujul toetama. Mahukaid eelarvekulutusi planeeriv inflatsiooni vähendamise seadus näeb lähiaastatel ette üle 370 miljardi dollari eraldamist puhta energia projektidele ja kliimaalgatustele. Näiteks võivad koduomanikud saada maksusoodustusi energiatõhusate kütteseadmete või akende-uste soetamise eest. Raha suunatakse ka ravikindlustuste subsideerimiseks ja ravimihindade tarbijale taskukohasemaks muutmiseks. Kehtestati 15 protsendiline miinimummaks ettevõtetele, mille kolme aasta keskmine aastatulu on vähemalt miljard dollarit. President Joe Biden nimetas seadust ajalooliseks ning rõhutas, et ameeriklased on seni maksnud retseptiravimite eest rohkem kui ühegi teise arenenud riigi elanikud, nüüd aga seati Medicare'i klientidele retseptiravimite aastakuludele ülempiir – 2025. aastast ei pea nad maksma üle 2000 dollari

aastas (kuid seda summat korrigeeritakse edaspidi igal aastal). Valge Maja kinnitusele on farmaatsiaettevõtte USA 2022. aastal lobitööle kulutanud juba 187 miljonit dollarit.

Congress.gov, „H.R.5376 – Inflation Reduction Act of 2022“. – <https://tinyurl.com/5d3cph8j>

ERR Uudised, 08.08.2022, „USA Senat toetas Valge Maja kliima- ja tervishoiueelnõu“. – <https://tinyurl.com/5xcjph5v>

The White House, 15.08.2022, „By the numbers: The Inflation Reduction Act“. – <https://tinyurl.com/mrxek3tm>

VOA, 16.08.2022, „Inflation Reduction Act may have little impact on inflation“. – <https://tinyurl.com/mazer9uc>

The White House. Biden, Joe, 13.09.2022, „Remarks by President Biden on the passage of H.R. 5376, the Inflation Reduction Act of 2022“. – <https://tinyurl.com/mr487f8d>

AUSTRAALIA. Mais toimunud valimistel sai Tööpartei 151 kohalises Esindajatekojas 77 mandaati (enne 68). Senise peaministri Scott Morrisoni konservatiivide koalitsioon, mis taotles neljandat ametiaega, jäi kaotajaks (enne alamkojas 77, nüüd 58 mandaati). 76 kohalises Senatis säilitasid konservatiivid 32 kohaga enamuse (Senati kohtadele toimusid osalised valimised, valiti 40 senaatorit). Esindajatekotta sai mandaadi rekordiliselt 58 naist (38,4%), eelmisse koosseisu 46 naist (30,7%). Senaatoritest olid valimiste tulemusel 56,6 protsenti naised (s.o suurim naiste osakaal maailma parlamentide ülemkodades). Valimiskampaania keskmes olid koroonapandeemiast põhjustatud inflatsioon, kliimamuutus ja hirm, et Hiina rajab sõjaväe eelposti Saalomoni Saartele. Hiina ja Saalomoni Saared teatasid just valimiskampaania ajal vastastikuse julgeolekupakti sõlmimisest. Valitsus muutis hääletusreegleid, et anda tuhandetele hiljuti koroonaviirusega nakatunud inimestele võimalus telefoni teel hääletada, samuti jäi osa jaoskondi suletuks, sest nende töötajad olid haigestunud. Uueks peaministriks sai Tööpartei juht Anthony Albanese, kes on lubanud vähendada riigi kasvuhoonegaaside emissioone dekaadi lõpuks 43 protsenti (2005. aastaga võrreldes).

AP-BNS, 20.05.2022, „Austraalia valimiste peateemad on majandus, kliimamuutus ja Hiina“;

ERR Uudised, 16.06.2022, „Austraalia tahab kümnendi lõpuks vähendada kasvuhoonegaase 43 protsenti“. – <https://tinyurl.com/5cs78yuf>

AEC, 01.07.2022, „2022 Federal Election. House of Representatives – final results“. – <https://tinyurl.com/hrv39u6y>

Inter-Parliamentary Union, „Australia“. – <https://tinyurl.com/43nw75vz>

BELGIA. Juulis, pärast kaks päeva kestnud vaidlusi ratifitseeris parlament vangide vahetamist võimaldava lepingu Iraaniga. Selle poolt oli 79 ja vastu 41 saadikut. Valitsuse kinnitusele on see ainus viis Iraanis spionaažis süüdistatuna vangistatud belglase Olivier Vandecasteele vabastamiseks. Samas annab lepe võimaluse koju pääseda terrorismis süüdi mõistetud Iraani diplomaadile Assadollah Assadile, kes mõisteti Belgias eelmisel aastal pommirünnaku kavandamise eest 20 aastaks vangi. Belgia parlamendiliikme Darya Safai sõnul näitab Belgia Iraani nõudmistele järele andes oma nõrkust.

Euronews, 21.07.2022, „Belgian MPs approve controversial prisoner exchange treaty with Iran“. – <https://tinyurl.com/3be8atuv>

Deutsche Welle, 19.09.2022, „Controversial Iran-Belgium prisoner swap hearing begins“. – <https://tinyurl.com/yycb2muc>

BULGAARIA. Juunis kiitis Rahvussamblee heaks Põhja-Makedoonia Euroopa Liiduga ühinemise läbirääkimiste alustamisele pandud veto tühistamise. Otsuse poolt oli 170 saadikut, 37 oli vastu ja 21 jäi erapooletuks. Otsuse sai vastu võtta tänu konservatiivse partei GERB meelemuutusele, kelle valitsus 2020. aastal veto kehtestas. Ettepaneku kohaselt peaks valitsus veto tühistama, kui EL tagab, et Põhja-Makedoonia täidab Bulgaaria nõudmised ajalooliste ja keeleliste vaidluste osas (nt nõutakse, et Põhja-Makedoonia põhiseadusesse lisatakse bulgaarlaste roll riigi asutamisel). Bulgaaria ei tunnusta isegi makedoonia keele olemasolu, vaid peab seda bulgaaria keele murdeks. Kompromissile avaldas poolehoidu ka Bulgaaria peaminister Kiril Petkov, kes

enne hääletust lubas, et valitsus tühistab parlamendi soovil veto. Petkovi lepitav toon oli üks põhjusi, miks valitsuskoalitsioonist lahkus partei On Selline Rahvas (ITN). Põhja-Makedoonia peaministri Dimitar Kovačevski sõnul pole ettepanek praegusel kujul vastuvõetav.

AFP-BNS, 24.06.2022, „Bulgaaria parlament kiitis heaks Põhja-Makedoonia veto tühistamise“;

Balkan Insight, 24.06.2022, „Bulgaria parliament approves lifting North Macedonia blockade“. – <https://tinyurl.com/2nckahs5>

Oktoobri algul toimusid järjekordsed parlamendivalimised, võitis endise peaministri Bojko Borissovi juhitud parempoolne partei GERB (Kodanikud Bulgaaria Euroopaliku Arengu Eest), mille valimisliit GERB-SDS sai 240kohalisse Rahvusassambleesse 67 mandaati (8 mandaati juurde). Teise koha sai ametist lahkuva peaministri Kiril Petkovi liberaalne ja euroopameelne Me Jätkame Muutust, mis sai 53 mandaati (14 vähem kui enne). Kolmanda koha sai türklaste huve esindav partei Liikumine Õiguste ja Vabaduste Eest (DPS) – 36 mandaati (kaks juurde). Praegusest valitsuskoalitsioonist sai Bulgaaria Sotsialistlik Partei (BSP) 25 mandaati (kaotas ühe mandaadi) ning venemeelne Vazrazhdane (tõlkes Taassünd) 27 mandaati (14 juurde). Demokraatlik Bulgaaria sai 20 mandaati (neli juurde). Sel aastal asutatud konservatiivne partei Bulgaaria Tõus sai 12 mandaati. Populistlik On Selline Rahvas (ITN), mis üleeelmistel valimistel sai suurima toetuse, ei ületanud valimiskünnist – seda juhtis endine kaitseminister Stefan Janev, kes pidi ametist tagasi astuma, kui nimetas Venemaa sõda Ukraina vastu operatsiooniks. Tegu oli pooleteise aasta jooksul juba neljandate parlamendivalimistega, valitsuskriis tekkis juunis, kui ITN lahkus valitsuskoalitsioonist ning opositsioonis olnud GERB algatas umbusaldushääletuse Kiril Petkovi valitsuse vastu. Valimisaktiivsus oli 39,4 protsenti.

ERR Uudised, 03.10.2022, „Bulgaaria valimised võitis endise peaministri partei GERB“. – <https://tinyurl.com/npwhthfk>

Централна Избирателна Комисия, „Избори за народни представители, 02 октомври 2022“. – <https://tinyurl.com/3xj6wfxv>

COLOMBIA. Septembris teatas Senati president Roy Barreras, et parlament on loomasõbralik, st vaksineeritud ning rihma ja suukorviga lemmiku võib tööle kaasa võtta. Senaator Alirio Barrera võttis üleskutset tõsiselt ning saabus parlamenti oma hobusel, et toetada riigi talupidajaid. Ta protesteeris niimoodi parlamendis menetletava eelnõu vastu, millega kavatsetakse keelata teatud juhtudel hobustega ratsutamine, näiteks paraadil. Mõne kolleegi kriitikale vastas ta, et soovis juhtida tähelepanu hobuste tähtsusele maapiirkondades elavate inimeste jaoks.

Siseco, 19.08.2022, „Proyecto de ley busca prohibir cabalgatas y eventos de tipo equino“. – <https://tinyurl.com/bp83c9h7>

El Tiempo, 27.09.2022, „Congresista Alirio Barrera entró al Congreso con su caballo“. – <https://tinyurl.com/5472nw92>

Congreso Visible, „Por el cual se prohíbe la realización de cabalgatas en todo el territorio nacional y se dictan otras disposiciones. [Prohíbe las cabalgatas]“. – <https://tinyurl.com/2bay7a7y>

The Animal Reader, 03.10.2022, „Colombian senator brings horse to work“. – <https://tinyurl.com/zntpajsw>

ECUADOR. Juunis toimusid riigis 18 päeva jooksul ulatuslikud meeleavaldused, u 10 000 põlisrahvaste esindajat avaldasid meelt, et nõuda kütusehindade ja elamiskulude alandamist. Blokeeriti teid, meeleavaldajate ja julgeolekujõudude vahel toimusid kokkupõrked, milles said ka inimesed surma. Kuu keskel tungisid protestijad parlamendi juurde, julgeolekujõud kasutasid pisargaasi ning meeleavaldajad loopisid kive, ilutulestikurakette ja süütepudeleid. Politsei ajas parlamenti tungida üritanud protestijad laiali. Kuu lõpul proovis parlament protestide mahasurumisel tehtud vigade tõttu tagandada president Guillermo Lassot, umbusalduse avaldamise ettepanek sai 80 toetushäält, kuid vaja oluks 92. Valitsus jõudis põlisrahvaste esindajatega siiski kokkuleppele ning tegi järeleandmisi (nt

lubati langetada kütuse hindu ja keelata kaitsealustes piirkondades kaevandamine), mis lõpetas meelevaldused.

AFP-BNS, 24.06.2022, „Ecuadori politsei ajas laiali parlamenti tungida üritanud protestijad“;

AFP-BNS, 29.06.2022, „Ecuadori parlament ei saanud presidendi umbusaldamiseks hääli kokku“;

The Guardian, 01.07.2022, „Ecuador deal reached to end weeks of deadly protests and strikes“. – <https://tinyurl.com/k5up2meh>

EKVATORIAAL-GUINEA. Augustis võttis parlament vastu uue kriminaalseadustiku, millega riigis kaotati surmanuhtlus. Septembris sai see ka üle 43 aasta võimul püsinud autoritaarse presidendi Teodoro Obiang Nguema Mbasogo allkirja. Ekvatoriaal-Guineast sai 25. Aafrika riik (viimase kahe aasta jooksul neljas), mis kaotas surmanuhtluse. Viimane hukkamine toimus riigis 2014. aastal.

DPIC, 20.09.2022, „Equatorial Guinea becomes 25th African country to abolish death penalty“. – <https://tinyurl.com/36s7rden>

IISRAEL. Juunis võttis Knesset vastu koosseisu volitusi lõpetava seaduse, sest peaminister Naftali Bennetti teatel ei olnud valitsus enam koostöövõimeline. Bennett juhtis aastase ametiaja vältel kaheksaparteilist koalitsiooni, mida esmakordselt toetas ka üks araablaste partei. Viiendad valimised vähem kui nelja aasta jooksul määrati 1. novembrile. Seda pooldas 120kohalises Knessetis 92 liiget, vastuhääli ei antud. Kuna valimisi on toimunud nii tihedalt ning samal ajal kehtivad koroonaviiruse haiguspuhangu-test põhjustatud piirangud, siis lihtsustas Knesset valimistega seotud reegleid, nt riigihangete tingimusi, lühendati parteide registreerimise aega ja lubati avada valimispunktid vanadekodudes jm.

AFP-BNS, 22.06.2022, „Iisraeli Knesset andis erakorralistele valimistele esialgse heakskiidu“;

Knesset, 30.06.2022, „Bill for dissolution of the 24th Knesset passes in final readings; elections for 25th Knesset will be held on November 1“; „Approved in final readings: Legislative amendments necessary for preparations for holding elections for the 25th Knesset“. – <https://tinyurl.com/nztidasu6> ; <https://tinyurl.com/5n8y9m42>

IRAAK. Juulis tungisid Iraagi jõuvõimsa šiiavaimuliku Muqtada al-Sadri toetajad pealinna rangelt turvatud nn rohelisse tsooni ning sisenesid nädala jooksul kahel korral parlamendihoonesse. Protestiti Iraani-meelse Mohammed Shia al-Sudani peaministrikandidaadiks nimetamise vastu. Al-Sadr oli varem ähvardanud esile kutsuda rahvarahutused, kui parlament kiidab heaks talle sobimatu valitsuse, ta nõudis välismõjutuste- ja korruptsiooni-vaba valitsust. Tema toetajad said 2021. aasta sügisel toimunud parlamendivalimistel 73 kohta (oli suurim fraktsioon), kuid pärast valimisi pole õnnestunud valitsust moodustada ega eelarvet vastu võtta. Kui Al-Sadri toetajad juunis parlamendist tagasi astusid, said ülekaalu Iraani-meelsed saadikud. Protestijad jäid pärast teist korda parlamenti tungimisi sinna päevadeks kohale, hoone ees kestis mitu nädalat istumisstreik. Augusti algul nõudis Al-Sadr parlamendi laialisaatmist ja uute valimiste väljakuulutamist, kuu teises pooles teatas aga, et tõmbub poliitikast tagasi. See kutsus esile vägivaldsed kokkupõrked, tema toetajad pidasid tulevahetust Iraani toetatud šiiarühmitustega. Protestide käigus on surma saanud mitukümmend ja viga sadu inimesi. Al-Sadr vabandas Iraagi rahva ees, andis oma poolehoidjatele käsu kõik protestid lõpetada ning taanduda tunni aja jooksul Bagdadi rohelisest tsoonist, lubades sinnajääjatest lahti öelda. Pärast ta kõnet protestijad lahkusidki, tühistati ka üleriigiline liikumiskeeld. Rahutused riigis on jätkunud, protestijad soovivad põhjalikke muutusi.

Oktoobris õnnestus parlamendil vaatamata jätkuvatele raketirünnakutele valida 78aastane kurdi rahvusest Abdul Latif Rashid uueks riigipeaks, kes oma korda nimetas peaministrikandidaadiks al-Sudani.

ERR Uudised, 30.07.2022, „Iraagis jooksid meelevaldajad taas parlamendile tormi“. – <https://tinyurl.com/44rb6d9d>

AFP-BNS, 04.08.2022, „Iraagi mõjukas šiiavaimulik nõuab uusi valimisi“;

AFP-STT-BNS, 30.08.2022, „Moqtada al-Sadr andis poolehoidjatele käsu kõik protestid lõpetada“;

The Guardian, 01.10.2022, „Scores of Iraqis injured in anti-government protests in Baghdad“. – <https://tinyurl.com/wsbtu52>

AFP-BNS, 14.10.2022, „Raketirünnakuid trotsinud Iraagi parlament valis presidendi“.

ITAALIA. Juulis saatis president Sergio Mattarella parlamendi laiali ja kuulutas välja ennetähtaegsed valimised, sest 2021. aastast ametis olnud peaminister Mario Draghi astus tagasi. Killustunud koalitsioonivalitsuse osapooled (Silvio Berlusconi paremtsentrismlik Forza Italia, Matteo Salvini immigratsioonivastane Liiga ja populistlik Viie Tähe Liikumine (M5S)) teatasid, et ei suuda enam koostööd teha. Septembris toimunud parlamendivalimistel valiti senisest väiksema koosseisuga alamkoda ja Senatit (alamkojas valiti nüüd 400 kohta ja Senatis 200). Suurima toetuse sai Giorgia Meloni juhitud Itaalia Vennad (Fratelli d'Italia), keda toetas u veerand valijatest. Meloni juhitud parempoolsete valimisliit sai alamkojas kokku 237 ja Senatis 112 mandaati. Vasaktsentrismlik Demokraatlik Partei tunnistas valimiskao-tust, nende valimisliit sai alamkojas 84 ja Senatis 42 kohta. Esimest korda Itaalia Vabariigi ajaloos osales valimistel alla 70 protsendi hääleõiguslikest inimestest. Valitsuse (koos Forza Italia ja Liigaga) moodustas riigi esimene naispeaminister Giorgia Meloni.

AFP-STT-BNS, 21.07.2022, „Itaalia president saatis parlamendi laiali“;

ERR Uudised, 26.09.2022, „Itaalias on oodata kõige parempoolsemat valitsust alates II maailmasõjast“. – <https://tinyurl.com/2hbnzwrw>

Barron's, 27.09.2022, „Final results in Italy's election“. – <https://tinyurl.com/4eh9fdza>

Eligendo, 28.09.2022, „Politiche 25 settembre 2022“. – <https://tinyurl.com/bvdfmtpp>

EURACTIV, 23.10.2022, „Far-right Meloni sworn in as Italy's first woman PM“. – <https://tinyurl.com/bdd777p7>

KANADA. Aprillis toetas parlamendi alamkoda üksmeelselt mittesiduvat avaldust, milles tunnistatakse Venemaa sõda Ukrainas genotsiidiks selle rahva vastu. Märgitakse, et on tõendeid süstemaatiliste ja ulatuslike sõja- ning inimsusvastaste

kuritegude kohta, mida panevad toime Venemaa Föderatsiooni relvajõud presidendi ja parlamendi esindajate juhtimisel. Mais tunnistas parlamendi alamkoda ka 1944. aastal toimunud krimmitatarlaste massilise väljasaatmise (Sürgünlik) genotsiidiks. Edaspidi tähistatakse Kanadas igal aastal 18. maid krimmitatarlaste küüditamise mälestuspäevana.

Global News, 27.04.2022, „Canadian MPs unanimously back motion recognizing Russian 'genocide' in Ukraine“. – <https://tinyurl.com/szrs2esj>

Ukrainian Canadian Congress National, 18.05.2022, „House of Commons recognizes Genocide of Crimean Tatar People“. – <https://tinyurl.com/3tw83tj>

KASAHSTAN. Septembris kiitis parlament heaks põhiseadusemuudatused, millega kehtestati, et presidendi ametiaeg kestab senise viie asemel seitse aastat, aga tagasivalimise õiguse ja nimetati pealinn jälle Astanaks. 2019. aastal sai see ametist lahkuva presidendi Nursultan Nazarbajevi auks nime Nur-Sultan. Pärast Nazarbajevit riiki juhtinud president Kassõm-Žomart Tokajev on järk-järgult oma eelkäijast distantseerunud, ta on käivitanud reformid ja soovib muuta poliitilist süsteemi demokraatlikumaks. Muudatused jõustusid kohe.

Septembris võttis Senat vastu ka seaduse, millega jäeti riigipühade hulgast välja esimese presidendi (s.o Nursultan Nazarbajevi) päev, mida tähistati 2012. aastast 1. detsembril. Sätestati, et 25. oktoober (vabariigi aastapäev) on rahvuspüha ja 16. detsember (iseseisvuspäev) on riigipüha.

The Astana Times, 16.09.2022, „Kazakh parliament adopts constitutional amendments on single presidential term and renaming of capital“. – <https://tinyurl.com/48px9vbv>

AFP-BNS, 17.09.2022, „Kasahstani president piiras ametiaegu, nimetas ümber pealinna“;

Interfax-BNS, 22.09.2022, „Kasahstani Senat tühistas esimese presidendi päeva riigipühana“.

KUUBA. Juulis otsustas rahvaesindus, et perekonnaseadustiku 25. versioon pannakse rahvahääletusele. Septembris oli 66,9 protsenti referendumil osale-nuist selle heakskiitmise poolt. Uus

perekonnaseadustik võimaldab tulevikus samasoolistel registreerida kooselu, sõlmida abielu ning adopteerida; lubab surrogaatemadust ning propageerib kodutööde võrdselt jaotamist.

Reuters, 23.07.2022, „Cuba approves law change that opens door to gay marriage, other family rights“. – <https://tinyurl.com/mmjvspj3>

Cubadebate, 26.09.2022, „Autoridades cubanas firman y refrendan Código de las Familias“. – <https://tinyurl.com/8aweddvu>

KÜPROS. Juulis kiitis parlament heaks naistevastase vägivalda seaduse muudatused, millega lisati seadusesse eraldi kuriteoliigina naistapp, mille eest võib edaspidi määrata eluaegse vangistuse. Kuritegu raskendavad asjaolud on nt lähisuhtevägivald, nn aumõrv, seksuaalsest sätumusest või sooidentiteedist ajendatud vihakuritegu. Poolthääli anti 38, vastu oli neli liiget. Eelnõu esitas Annita Demetriou, riigi esimene naissoost parlamendispiiker. Küprosel on alates 2019. aastast aset leidnud vähemalt 15 naistappu ning koduvägivalda juhtumite arv on kasvanud.

Cyprus Mail, 07.07.2022, „Femicide made a distinct crime under new law“. – <https://tinyurl.com/mvkhfc4x>

AFP-BNS, 08.07.2022, „Küpros tegi naistapu karistatavaks eluaegse vangistusega“;

CyLaw, „N. 117(I)/2022“. – <https://tinyurl.com/4kjfsh2h>

LEEDU. Aprillis võttis Seim vastu seadusemuudatused, millega keelati totalitaarsete ja autoritaarsete režiimide sõjalise agressiooni sümboolite (sh Georgi lindi jt Venemaa Ukraina-vastase sõjaga seotute) kasutamine. Keelu rikkujat ootab rahatrahv (eraisikule 300–700 eurot, korduva rikkumise eest 500–900 eurot, juriidilistele isikutele vastavalt 600–1200 ja 800–1500). Poolt hääletas 124 liiget, vastu oli üks ja kaks jäi erapooletuks. Seni oli keelatud demonstreerida Natsi-Saksamaa, NSVLi ja Leedu NSV lippu, vappi ja mundrit ning natslike ja kommunistlike organisatsioonide sümboleid.

BNS, 19.04.2022, „Leedu keelas ära Georgi lindi ja teised Venemaa sõjaga seotud sümboolid“;

Lietuvos Respublikos Seimas, 19.04.2022, „The Seimas

has outlawed the promotion of symbols used by aggressor states“. – <https://tinyurl.com/4h5h5e9b>

Aprillis võttis Seim vastu põhiseadusemuudatused, millega langetati parlamenti kandideerimise vanuse alampiir 21. eluaastani. Selle poolt oli 101 ja vastu neli seimiliiget. Seni võisid Seimi kandideerida kodanikud, kelle vanus oli vähemalt 25 eluaastat (seletuskirjas märgiti, et ELis on selline vanusepiir vaid Itaalias, Kreekas ja Küprosel), samas Euroopa Parlamenti võib kandideerida alates 21. eluaastast.

Seim võttis vastu ka põhiseadusemuudatused, millega seadustati linnapeade otsevalimine. Selle poolt hääletas 135 seimiliiget, vastu ja erapooletuid ei olnud. Linnapeade otsevalimine kehtestati 2014. aastal, kuid eelmisel aastal leidis Konstitutsioonikohus, et see peab kajastuma ka põhiseaduses.

Vastu võeti ka põhiseadusemuudatus, mis lubab ametist tagandatud isikul kümne aasta pärast uuesti presidendiks või parlamenti kandideerida. Seda toetas 134, vastu oli üks seimiliige. 2004. aastal tagandati president Rolandas Paksas, kes pärast seda pole saanud enam parlamenti kandideerida. Leedu pidi seadust muutma Euroopa Inimõiguste Kohtu 2011. aasta otsuse tõttu, milles leiti, et eluaegne kandideerimiskeeld pole õiguspärane.

Põhiseaduse muudatusi hääletatakse kaks korda vähemalt kolmekuulise vaheajaga ja nende heakskiit nõuab vähemalt 94 poolthäält.

BNS, 21.04.2022, „Leedu Seim alandas seimisaadiku vanusepiiri 21 eluaastani“;

Lietuvos Respublikos Seimas, 21.04.2022, „Adopted amendment to the Constitution will allow candidates to run for the Seimas starting from the age of 21“. – <https://tinyurl.com/2tvm45xm>

LRT, 21.04.2022, „Lithuanian parliament amends Constitution to allow direct mayoral elections“. – <https://tinyurl.com/mvazwtvm>

Seim on teinud mitu avaldust, milles mõistetakse hukka riikide repressiivpoliitikat: mais tunnistasid seimiliikmed üksmeelselt Venemaa sõja Ukrainas genotsiidiks ukraina rahva vastu ning

nõudsid toimepandud sõjakuritegude uurimiseks rahvusvahelise kriminaalkohtu loomist; juunis nõudis väliskomisjon, et Euroopa Liidu riikide valitsused võtaksid meetmeid seoses rahvusvahelise õiguse rikkumistega Hong Kongis; septembris tegi Seim avalduse, milles mõistis hukka Iraani võimude vägivalda rahumeelsete protestide allasurumisel.

Lietuvos Respublikos Seimas, 10.05.2022, „The Seimas has unanimously recognised the war waged by the Russian Federation against Ukraine as genocide of the Ukrainian people“; 08.06.2022, „Seimas Committee on Foreign Affairs adopted Statement on violations of International law in Hong Kong“; 29.09.2022, „The Parliament of Lithuania condemns the disproportionate use of force by the Government of the Islamic Republic of Iran in its attempt to suppress peaceful protests in the country“. – <https://tinyurl.com/ennadcey>; <https://tinyurl.com/2p9x2kc2>; <https://tinyurl.com/5n7brhae>

Juunis ja septembris pikendas Seim eriolukorda, mis kehtestati 2021. aasta novembris seoses Valgevene hübriid-rünnakuga ning mida laiendati kogu riigile 2022. aasta veebruaris tingituna Venemaa sõjategevusest Ukraina vastu. Septembris pikendati eriolukorda detsembri keskpaigani ainult Valgevene ja Venemaaga külgnevates piirialades ja kõigis piiripunktides.

BNS, 28.06.2022, „Leedu Seim pikendas Ukraina sõjast tingitud eriolukorda“;

Lietuvos Respublikos Seimas, 13.09.2022, „Seimas extends the state of emergency in Lithuania“. – <https://tinyurl.com/ys435ct3>

LIECHTENSTEIN. Septembris, kui parlamendiliikmed olid just asunud arutama, kas riigil on vaja maavärinakindlustust, tabasid piirkonda maa-alused tõuked. Rahvaesindaja Bettina Petzold-Mähr jõudis hoiatada, et kõigil Liechtensteini kodanikel on oht maavärina läbi kannatada, kui tuntigi esimest väikest tõuget. Petzold-Mähr naeris ja kõneles edasi, kuid teine tõuge raputas ruumi juba tunduvalt. Seepeale kuulutati välja istungi vaheaeg. Saksa geoteaduste uurimiskeskuse andmetel oli maavärina magnituud 4.

AP-BNS, 02.09.2022, „Liechtensteini parlamendi maavärinaarutelul tabasid maa-alused tõuked“;

Euronews, 07.09.2022, „Earthquakes shake Liechtenstein parliament during quake insurance debate“; – <https://tinyurl.com/2k2am7hm>

LÄTI. Mais peatas Seim 1994. aastal sõlmitud Venemaa sõjaväepensionäride ja nende Lätis elavate pereliikmete sotsiaalse kaitse lepingu 13. artikli kehtivuse, kuni Venemaa lõpetab Ukraina-vastase rahvusvahelise õiguse rikkumise, sh viib väed Ukrainast välja ja taastab täielikult Ukraina ala terviklikkuse ning maksab Ukrainale hüvitist. Sellega kõrvaldati õiguslikud takistused Riias Võidu pargis asuva Nõukogude sõdurite mälestusmärgi lammutamiseks (artikkel 13 nägi ette, et Läti tagab riigis asuvate mälestusrajatiste püsimise). Juunis võttis Seim vastu ka Nõukogude- ja natsirežiimi ülistavate esemete eksponeerimise keelustamise ja nende lammutamise seaduse. Riia linnavolikogu kiitis Võidu pargi mälestussamba mahavõtmise heaks ning see lammutati.

BNS, 12.05.2022, „Läti Seim kõrvaldas punamälestusmärgi lammutamise takistused“;

Latvijas Republikas Saeima, 12.05.2022, „Saeima suspends bilateral agreement between Latvia and Russia on memorial buildings and monuments“. – <https://tinyurl.com/bdestvju>

BNS, 13.05.2022, „Riia volikogu kiitis heaks punamonumendi lammutamise Võidu pargis“;

Latvijas Republikas Saeima, 16.06.2022, „Saeima passes a law to dismantle sites glorifying the Soviet and Nazi regimes“. – <https://tinyurl.com/mv2h3nsj>

Seim on korduvalt pikendanud eriolukorda Valgevene piiril, mille valitsus kuulutas välja 2021. aasta augustis. Viimati tehti seda septembris. Siseministeeriumi teatel tõkestati 2021. aasta augustist aasta vältel üle 6700 ebaseaduslikku piiriületuse katset, ebaseaduslike piiriületuste arv on siiski vähenenud.

Latvijas Republikas Saeima, 19.05.2022, „Saeima supports extending the state of emergency at Latvia Belarus border“. – <https://tinyurl.com/24n3x2pu>

BNN, 10.08.2022, „State of emergency to be extended on Latvia-Belarus border until November“. – <https://tinyurl.com/256ejhym>

Latvijas Republikas Saeima, 29.09.2022, „Saeima supports declaring state of emergency on Latvia-Russia border“. – <https://tinyurl.com/3fkjb8ye>

Augustis kuulutas Seim Venemaa terrorismi riiklikuks toetajaks ja kutsus Euroopa Liidu liikmesriike koheselt üles peatama turismiviisade andmise Venemaa ja Valgevene kodanikele. Avalduses märgiti, et Venemaa on aastaid toetanud ja rahastanud erinevaid terroristlikke režiime ja organisatsioone nii otse kui ka kaudselt.

ERR Uudised, 11.08.2022, „Läti Seim kuulutas Venemaa terrorismi riiklikuks toetajaks“. – <https://tinyurl.com/yckwszbh>

Latvijas Republikas Saeima, 11.08.2022, „Saeima adopts statement declaring Russia a state sponsor of terrorism“. – <https://tinyurl.com/yz2ramnh>

Septembris võttis Seim vastu haridusseaduse ja üldharidusseaduse muudatused, millega pandi paika ainult lätikeeelsele õppele ülemineku tähtsajad. Seletuskirjas märgiti, et senine lähenemine vähemuse haridusprobleemidele ei ole taganud kõigil haridustasanditel kvaliteetset riigikeele omandamist. Alates 1. septembrist 2023 on koolieelsete lasteasutuste õppekeeleks läti keel. Koolides minnakse riigikeelsele õppele üle järk-järgult järgneva kolme kooliaasta alguses: 2023. aasta sügisel 1., 4. ja 7. klassis, 2024. aastast 2., 5. ja 8. ning 2025. aastast 3., 6. ja 9. klassis. Vähemusse kuuluvad õpilased saavad õppida emakeelt, oma kultuuri ja ajalugu valikainena, mida rahastab riik või omavalitsused. Varem oli plaanis ülemineku teha kuue aastaga.

ERR Uudised, 07.06.2022, „Läti plaanib lätikeeelsele haridusele üle minna 2023 sügiseks“. – <https://tinyurl.com/zvbwwndv>

BNS, 16.06.2022, „Seim toetas seadusmuudatusi lätikeeelsele haridusele üleminekuks“;

Latvijas Republikas Saeima, 29.09.2022, „Saeima supports transition to Latvian as the only language of instruction“. – <https://tinyurl.com/4jac8vxn>

Oktoobri algul toimusid 100-liikmelise Seimi valimised. Seimi pääses seitse nimekirja. Uus Ühtsus sai 26 mandaati, Roheliste ja Talurahva Liit 16, Ühendnimekirja (Roheliste Partei, Läti Regioonide Ühendus ja Liepāja Partei) 15 mandaati, Rahvuslik Liit 13, uus partei

Stabiilsuse Nimel! 11, Progressiivsed 10 ning Läti Esikohal 9 mandaati. Venemeelsete jõudude mõjust räägiti enne valimisi Lätis palju, Seimi uut koosseisu vaadates pole mõju nii suur. Vene rahvusest Läti kodanike eelistused on muutunud, kunagine populaarne Koosmeel jäi napilt parlamendist välja, küll aga sai sinna uus partei Stabiilsuse Nimel!, kes nõuab kõigile võrdseid õigusi.

ERR Uudised, 03.10.2022, „ERR Riias: Lätis jätkab ilmselt muutunud koosseisus vikerkaarevalitsus“, „Saeima election results: Seven lists win seats in Latvian parliament“. – <https://tinyurl.com/34a78vkw>; <https://tinyurl.com/2p8pmkj5>

Centrālā vēlēšanu komisija, „14. Saeimas Vēlēšanas“. – <https://tinyurl.com/37euybf5>

MOLDOVA. Juunis ratifitseeris parlament lepingu Frontexi operatiivtegevuse kohta Moldovas, mis seadustas Euroopa Piiri- ja Rannikuvalve Ameti ühispatrullid Moldova piirivalvuritega, eelkõige Moldova-Ukraina lõigul (pikkusega 1222 km). Frontexi u 80 töötajat on riigis tegutsenud juba selle aasta märtsist (siis allkirjastas lepingu Moldova valitsus). Seni lähtuti 2008. aastal sõlmitud koostööleppes, mis andis Frontexi töötajatele vaatlejastaatuse. Parlament muutis ka riigipiiri seadust, nii et see võimaldab Moldova piirikontrollis osaleda välisriikide ja rahvusvaheliste erialaste struktuuride esindajatel. Meede on seotud Ukraina olukorrast tuleneva vajadusega tugevdada piirikontrolli ja toime tulla põgenikevoogudega. Opositsioonilised kommunistid ja sotsialistid nimetasid Frontexi kaasamist põhiseaduse vastaseks.

Interfax-BNS, 18.05.2022, „Moldova kavatseb lasta välismaalased oma piiri valvama“;

INFOTAG, 17.06.2022, „Parliament passes laws allowing European agency Frontex to help protect RM state border“. – <https://tinyurl.com/32zze3td>

Teleradio-Moldova, 17.06.2022, „Agreement with the EU on FRONTEX operational activities carried out in the Republic of Moldova, ratified“. – <https://tinyurl.com/22antdpb>

Parlament on korduvalt heaks kiitnud Ukraina sõja tõttu kehtestatud eriolukorra pikendamise, viimati oktoobris. Venemaa kallaletungist alates on Ukrainast

Moldovasse saabunud u 580 000 põgenikku, neist u 89 000 on riiki jäänud. Opositsioon eriolukorra pikendamist ei toeta.

Teleradio-Moldova, 28.07.2022, „The Parliament extended the state of emergency in connection with the war in Ukraine by 60 days“. – <https://tinyurl.com/33hz2pk6>

SeeNews, 07.10.2022, „Moldova extends state of emergency amid Ukraine war, gas supply uncertainty“. – <https://tinyurl.com/mryk4rma>

NICARAGUA. Juunis kiitis Nicaragua parlament heaks Venemaa, USA ning seitsme Ladina-Ameerika riigi sõjaväeüksuste ja nende sõjavarustuse riiki lubamise, et vahetada kogemusi, osaleda ühisõppustel ja humanitaarbioperatsioonides. See hõlmab mere- ja õhujõudude õppusi narokaubitsejate ja rahvusvahelise organiseeritud kuritegevusega võitlemiseks. USA välisminister Antony Blinken kritiseeris Vene vägede Nicaraguasse lubamist.

AFP-BNS, 15.06.2022, „Nicaragua andis rohelise tule ühisõppuste jaoks Venemaaga“;

The Defense Post, 15.06.2022, „Nicaragua approves joint military exercises with Russia“. – <https://tinyurl.com/5n6ruh72>

POOLA. Juunis võttis Seim vastu seaduse, millega tühistati ülemkohtu kohtunike distsiplinaarmehhanism, mis Euroopa Liidu hinnangul kahjustas kohtuvõimu sõltumatust. Euroopa Komisjon tegi varem Poolale ettekirjutuse, mille kohaselt oli distsiplinaarmehhanismi kaotamine vajalik, et riik saaks raha COVID-19 pandeemia järgsest taastefondist (üle 35 miljardi euro). Lõpphääletusel Seimis ei toetatud Senati 29 muudatusettepanekust 23, nt nõuet, et kohtunike distsiplinaarkoja otsused tuleks kõik tühistada. Seadusega luuakse uus järelevalvemehhanism. Seaduse kriitikute sõnul on tegemist kosmeetiliste muudatustega, ka Euroopa Parlament on leidnud, et Euroopa Komisjoni nõuded Poolale pole piisavad.

AFP-BNS, 26.05.2022, „Poola Seim tühistas vastuolulise kohtunike distsiplinaarsüsteemi“;

Notes From Poland, 10.06.2022, „Polish parliament passes bill to eliminate disciplinary chamber, rejecting

opposition amendments“. – <https://tinyurl.com/yh4btunp>

The First News, 13.06.2022, „President signs bill scrapping disputed disciplinary chamber for judges“. – <https://tinyurl.com/y8kwpaed>

Euroopa Liidu Nõukogu ja Euroopa Ülemkogu, 17.06.2022, „NextGenerationEU: ministrid kiidavad heaks Euroopa Komisjoni hinnangu Poola riiklikule kavale“. – <https://tinyurl.com/mr2uupa2>

PRANTSUSMAA. Juunis toimusid kahes voorus parlamendi alamkoja valimised. President Emmanuel Macroni tsentristlik valimisliit Ensemble! (tõlkes Üheskoos!) sai 577-liikmelises Rahvusassamblees 245 mandaati, kuid kaotas enamuse. Macroni kavandatavad siseriiklikud reformid (hoolekande- ja pensionireform – pensioniea tõstmine praeguselt 62 eluaastalt 65-le ning täiendavad maksukärped) nõuavad nüüd teiste parteide toetust. Teiseks jäi uus vasakparteide (vasakäärmuslased, sotsialistid ja kommunistid) ning roheliste valimisliit (Uus Ökoloogiline Ja Sotsiaalne Rahvaliit ehk NUPES), kes sai 131 mandaati; teised vasakpoolsed said lisaks 22 mandaati. *De facto* Marine Le Peni juhitud parempopulistlik Rahvuslik Liit sai 89 mandaati (enne oli Le Peni parteil vaid 8 mandaati). Vabariiklased said 61 mandaati (enne 112). Alamkotta pääses 11 poliitilist jõudu. Valituks osutus 215 naist (37,3 protsenti), naiste osakaal langes (1988. aastast on see seni pidevalt kasvanud). Spiikriks valiti Yaël Braun-Pivet, Prantsusmaal esimene naine sellel ametikohal. Valimisaktiivsus oli 47,5 protsenti. Valimiskampaania keskendus pensionireformile, tarbijate ostujõule ning immigratsioonile.

AFP-STT-BNS, 13.06.2022, „Prantsuse valimistel saatis ülinapp edu Macroni liitu“;

AFP-BNS, 20.06.2022, „Macron püüab päästa võimu pärast ebaõnnestumist valimistel“;

ERR Uudised, 20.06.2022, „Prantsusmaa presidendi valimisliit kaotas enamuse parlamendis“. – <https://tinyurl.com/mryfjfxh>

Inter-Parliamentary Union, „France“. – <https://tinyurl.com/mtuub3hc>

Augustis võttis parlament vastu lisaelarve ja elanike ostujõu säilitamisele suunatud meetmete seaduse. Äsja valitud alamkojale

olid need esimesed olulised vastuvõetud seadused, mis näitasid samas ka parlamendiamuse kaotanud president Emmanuel Macroni valitsuse võimet konsensust leida. Erakorraline ostujõu seadus võeti alamkojas vastu 395 poolthäälega, vastu oli 112 liiget. Opositsioonilised vasakpoolsed ja rohelised leidsid, et meetmed pole piisavad ja hääletasid vastu. Seaduses nähakse ette 20 miljardi euro suurune abipakett puudustkannatavatele peredele, mis mh sisaldab pensionide ja teatud sotsiaaltoetuste neljaprotsendilist suurendamist ning üürihindade külmutamist. Samuti annab see valitsusele lisavolitusi eelseisva energiakriisiga võitlemiseks (nt söeelektrijaamade taasavamine Ida-Prantsusmaal, juhul kui riiki tabab talvel elektrinappus; Le Havre'i lähedale rajatava LNG-ujuvterminali ehitamise kiirendamiseks keskkonnanõuete lihtsustamine).

Meetmete rahastamiseks vastu võetud lisaelarve maht oli 44 miljardit eurot, see sisaldas ka täiendavaid rahaeraldise, nt abi Ukrainale, kütusehinna dotatsiooni pikendamist (aprillist maksis riik bensiini liitrihinnale juurde 18 senti, septembris-oktoobris makstakse juurde 30 senti) ja energiatootmisettevõtte EDF taasriigistamist. Praegu kuulub riigile EDFis u 84protsendiline osalus. EDFile on riigi kehtestatud hinnapiirangud tarbijate aitamiseks valmistanud rahalisi raskusi, riigistamine peaks tagama vahendid uue tuumajaamade programmi elluviimiseks ja taastuenergia kasutuselevõtu kiirendamiseks. Tuumaenergia katab u 70 protsenti riigi elektrivajadusest, 56 reaktorist küll osa vajab hooldust.

France24, 04.08.2022, „French MPs approve 20 billion-euro package to help with soaring inflation“. – <https://tinyurl.com/578zfz5d>

Vie-publique.fr, 17.08.2022, „Loi du 16 août 2022 de finances rectificative pour 2022“, „Loi du 16 août 2022 portant mesures d'urgence pour la protection du pouvoir d'achat“. – <https://tinyurl.com/pw578b2m>; <https://tinyurl.com/e86h6tke>

PÕHJA-MAKEDOONIA. Juulis kiitis parlament heaks Prantsusmaa vahendatud

kompromissi, mille eesmärgiks oli Bulgaarialt nõusoleku saamine, et Põhja-Makedoonia saaks astuda samme Euroopa Liiduga ühinemiseks. Seda toetas 68 saadikut 120-st, sh 61 vasakpoolse koalitsiooni liiget ja väikesed albaanlaste parteid. Opositsioon boikoteeris hääletust, sest peab kokkulepet reetmiseks. Toimused ka leppe vastased meeleavaldused, mille käigus loobiti parlamendihoonet kivide ja süütepudelitega. Prantsuse president Emmanuel Macron tegi kuu varem ettepaneku, et Põhja-Makedoonia muudaks põhiseadust, lisades sinna Bulgaaria nõutud teksti bulgaarlaste vähemuse tunnustamise, nende õiguste kaitse ja vihakõne keelamise kohta; korrigeerida tuleks ka kooli ajalootundides õpetatavaid tõlgendusi. Macron rõhutas, et ettepanekus ei seata kahtluse alla makedoonia keele olemasolu. Põhiseaduse muutmine võib samas osutuda teostamatuks, kuna see nõuab parlamendi kahekolmandikulist enamust. Järgnevalt alustaski Põhja-Makedoonia liitumiskõnelusi, kuid alandava kohtlemise tõttu (kõnelusi on 17 aastat blokeeritud ja nt Kreeka nõudel oldi sunnitud muutma riigi nime) on riigi elanike kannatus katkemas. Piirkonna strateegiline tähtsus ELi jaoks on aga pärast Venemaa kallaletungi Ukrainale kasvanud. Septembris keeldus parlamendi spiiker Talat Xhaferi menetlusse võtmast opositsiooni eelnõu, millega sooviti rahvahääletusele panna Bulgaariaga 2017. aastal sõlmitud sõprusleping.

Euronews, 17.07.2022, „North Macedonia: MPs vote for EU proposal lifting Bulgarian veto despite protests“. – <https://tinyurl.com/hxn2c43v>

AFP-BNS, 19.07.2022, „Põhja-Makedooniat ootab ebakindla EL-i tuleviku ees ränk teekond“;

New Eastern Europe, Pérez, Alejandro Estes, 22.08.2022, „France's EU proposal for North Macedonia teaches us that nationalism shall prevail“. – <https://tinyurl.com/2p82yyuj>

Balkan Insight, 14.09.2022, „North Macedonia speaker angers opposition by rejecting referendum motion“. – <https://tinyurl.com/bdzz5xre>

ROOTSI. Juulis poseeris rühm vasakpoolsed seadusandjaid kurdi mässuliste

lippudega ajal, mil Türgi survestab riiki NATOga liitumise tingimusena mässulisi mitte toetama. Rootsi peaminister Magdalena Andersson taunis saadikute tegu ja rõhutas, et Kurdistani Töölispartei (PKK) on määratletud terroriorganisatsioonina mitte ainult Türgis, vaid ka Euroopa Liidus. Türgi president Recep Tayyip Erdoğan süüdistab eriti Rootsit varjupaiga andmises kurdi mässulistele, eelkõige PKK liikmetele. Ehkki Türgi kiitis Rootsit ja Soome allianssi kutsumise heaks, peavad ühinemisprotokolli allkirjastama kõik 30 liitlasriiki ning Türgis tahetakse, et Soome annaks eelnevalt välja 12 ja Rootsit 73 Türgis kuriteos kahtlustatud isikut.

AFP-BNS, 06.07.2022, „Rootsi peaminister kritiseeris PKK lipuga poseerinud seadusandjaid“;

Sveriges Radio, 06.07.2022, „Riazat (V) poserade med terrorstämplade PKK:s flagga“. – <https://tinyurl.com/2xmh6jst>

Septembris toimunud 349kohalise Riksdagi valimistel said parempoolsed parteid (Möödukad, Rootsi Demokraadid, Kristlikud Demokraadid ja Liberaalid) 176 ja nn punaroheline ühendus (Sotsiaaldemokraatlik Partei, Keskpartei, Vasakpartei ja Rohelised) 173 mandaati. Sotsiaaldemokraatlik Partei sai 107 mandaati (enne 100). Immigratsioonivastane partei Rootsi Demokraadid sai 73 mandaati (enne 62), kolmanda tulemuse sai partei Möödukad 68 mandaadiga (enne 70). Parlamenti pääses 8 parteid (samad parteid olid ka eelmises koosseisus). Valituks osutus 161 naist (46,1 protsenti). Valimiskampaania keskendus vägivald-
kuritegudele, korrakaitsele ja sotsiaalsest segregatsioonist tulenevatele probleemidele. Möödukate esimees Ulf Kristersson moodustas kolmest osapoolest koosneva (Möödukad, Kristlikud Demokraadid ja Liberaalid) valitsuskalitsiooni, neid on nõustunud toetama Rootsi Demokraadid. Kalitsioonilepe näeb ette tunduvalt rangema migratsioonipoliitika, koda-
kondsuse saamise nõuete karmistamist ja abimeetmete kärpeid.

Inter-Parliamentary Union, „Sweden“. – <https://tinyurl.com/2u9kyszf>

LSE. Polk, Jonathan, 15.09.2022, „Sweden's general election: Winners, losers, and what happens next“. – <https://tinyurl.com/bde9vcrm>

Valmyndigheten, 23.09.2022, „2022 Swedish election results“. – <https://tinyurl.com/6x5m947p>

The Guardian, 14.10.2022, „Swedish parties agree coalition with backing of far-right“. – <https://tinyurl.com/5n7b4bpj>

Sveriges Radio, 14.10.2022, „Tougher migration rules, aid cuts and stop and search zones in new Swedish government coalition deal“. – <https://tinyurl.com/yk98umss>

SAKSAMAA. Aprillis kiitis parlamendi alamkoda heaks raskerelvastuse tarnimise Ukrainale, selle poolt oli 586 ja vastu 100 liiget. Ettepanekut toetasid Bundestagi hääletusel ka opositsioonilised kristlikud demokraadid, vastu hääletasid parempopulistlik AfD ja vasakäärmuslik Linke, viidates tuumasõja ohule. Ettepanekus kutsuti Saksamaa valitsust üles kiirendama tõhusate raskerelvade ja komplekssete süsteemide tarnet Ukrainasse, samuti aitama kaasa kaudselt, asendades varusid, mida saadavad Ukrainale Ida-Euroopa riigid. Tegemist oli suunamuutusega seni ettevaatlikus hoiakus Ukraina relvastamisel. Varem tarnis Saksamaa Ukrainale ainult kaitserelvastust.

Juuni algul lubas kantsler Olaf Scholz, et Saksamaa annab Ukrainale IRIS-T õhutõrjesüsteemi jm abi, tõrjudes süüdistusi, et valitsus viivitab relvade saatmisega. Esimene IRIS-T õhutõrjesüsteem jõudis Ukrainasse oktoobris. Kokku on lubatud anda neli sellist relvasüsteemi.

Deutsche Welle, 28.04.2022, „German MPs overwhelmingly approve heavy weapons for Ukraine“; 12.10.2022, „Germany delivers air defense system to Ukraine“. – <https://tinyurl.com/2jdza4f4>; <https://tinyurl.com/3va529mc>

Mais otsustas Bundestagi eelarvekomisjon, et endine kantsler Gerhard Schröder jääb ilma oma alamkojas olevast kantseleist, mille ülalpidamine läks eelmisel aastal riigile maksma u 407 000 eurot. Euroopa Parlament on nõudnud sanktsioone Gerhard Schröderile jt eurooplastele, kes keelduvad loobumast tulustest kohtadest Vene firmade juhatustes. Kantseleist

ilmajätmist ei põhjendatud Bundestagis otseselt Schröderi Venemaa-sidemetega, vaid leiti, et kantsleid pole vaja endistele kantsleritele, kellel parlamendi juures enam ametikohustusi pole. Endise kantsleri pensionit (ligi 100 000 eurot aastas) saab ta edasi. Schröder astus naftaettevõtte Rosneft direktorite nõukogu esimehe kohalt tagasi alles mais, pärast Bundestagis kantslei kaotamist, ning teatas ka, et ei võta vastu kohta Gazpromi nõukogus.

Augustis andis Schröder Bundestagi Berliini halduskohtusse, nõudes oma kantsleid tagasi.

AFP-BNS, 19.05.2022, „Saksamaa jättis Schröderi ametihüvedest ilma“;

The Guardian, 19.05.2022, „Gerhard Schröder to be stripped of privileges for not cutting ties with Russia“. – <https://tinyurl.com/2acxbzw9>

Deutsche Welle, 12.08.2022, „Ex-German chancellor sues over privileges“. – <https://tinyurl.com/mvbz3pcr>

Juunis kiitis parlament heaks miinimumpalga tõstmise oktoobrist 12 euroni tunnis (kehtivalt 9,82 eurolt), täites nii kantsler Olaf Scholzi valimislubaduse. Bundestagis toetas seda 400, vastu hääletas 41, hääletamata jättis 200 liiget. Parlament kehtestas alampalga tõusu tavapärasest lähenemist eirates (üldiselt lepatakse see kokku tööandjate ja töötajate esindajate vahel), mis kutsus esile ka mõningast kriitikat. Meetmest saab kasu u 6,2 miljonit sakslast. Miinimumpalk kehtestati riigis alles 2015. aastal. Võrdluseks: Eesti tunnipõhine miinimumpalk 2022. aastal on 3,86 eurot.

Deutsche Welle, 03.06.2022, „German lawmakers approve €12 minimum wage“. – <https://tinyurl.com/3wsv53yj>

CV Keskus, 11.07.2022, „Brutopalk ja netopalk, kui suur on Eestis keskmine palk?“. – <https://tinyurl.com/mrxndfsk>

SLOVEENIA. Aprillis toimunud parlamendi alamkoja valimistel saatis edu poliitilise uustulnuka Robert Golobi juhitud liberaalset parteid, mis edestas peaminister Janez Janša konservatiive. Vabadusliikumine (Svoboda) sai 90-liikmelises Rahvusassamblees 41 mandaati ja kolmekordse peaministri Janša Sloveenia Demokraatlik Partei (SDS) 27 mandaati.

Parlamendi pääses viis parteid, lisaks valiti kaks vähemusrahvuste (itaallaste ja ungarlaste) esindajat. Riigi suurima elektrifirma endine juht 55-aastane Golob alustas poliitilist tegevust alles jaanuaris, kui võttis üle väikese roheliste partei, nimega selle ümber Vabadusliikumiseks. Valimisaktiivsus oli 70,97 protsenti (2018. aastal ainult 52,6). Valimisdebatte keerles peamiselt tervishoiu ja hinnatõusu ümber. Rekordiliselt sai alamkotta 36 naist (40%, eelmistel valimistel 22 naist, 24,4%). Esmakordselt riigi ajaloos valiti spiikriks naine – Urška Klakočar Zupančič. Valitsuse moodustas Robert Golob, lisaks Vabadusliikumisele moodustasid koalitsiooni vasaktsentristlikud sotsiaaldemokraadid ja vasakpartei (Levica).

AFP-BNS, 25.04.2022, „Sloveenia valimistel saatis edu liberaalset väikeparteid“;

Inter-Parliamentary Union, „Slovenia“. – <https://tinyurl.com/36eryseu>

Oktoobris võttis parlament vastu seadusemuudatused, millega esimesena Ida-Euroopas anti samasoolistele paaridele heteroseksuaalsetega samasugused õigused (abielluda ja lapsi adopteerida). Perekonnaseaduse muudatus võeti vastu 48 poolt- ja 29 vastuhäälega, üks saadik jäi erapooletuks. Konstitutsioonikohus langetas juba juulis otsuse, millega nõudis perekonnaseaduse muutmist. Peamine opositsioonipartei SDS on otsust kritiseerinud ja korraldanud tuhandete osavõtjatega meeleavaldusi. Esmakordselt võttis riigi parlament samasooliste abiellumist ja lapendamist lubava seaduse vastu juba 2015. aastal, kuid siis lükati see referendumil tagasi. Euroopas on samasooliste abielud seadustanud 18 riiki.

Politico, 20.12.2015, „Slovenia says No to gay marriage“. – <https://tinyurl.com/3k7ajbvj>

Euronews, 05.10.2022, „Slovenia becomes first post-communist country to legalise same-sex marriage and adoption“. – <https://tinyurl.com/2p8ubuyw2>

SOOME. Mais toetas Eduskunta ülekaalukalt riigi NATO-ga liitumise püüdusi, pärast

poolteist päeva kestnud debatti hääletas selle poolt 188 saadikut, vastu oli kaheksa, istungilt puudus kolm liiget. Istungi algul olid selgitusi jagamas kõik ministrid. Ainult 37 saadikut ei soovinud sõnavõtuga esineda, enamik parlamendiliikmeist tahtis enda seisukoha ajaloolisel arutelul välja öelda. Näiteks Ben Zyskowicz sõnastas oma toetuse NATO-le nii: „NATO on Venemaale samasugune oht nagu lukk murdvargale“. Järgnevalt esitas Soome taotluskirja NATO-le. Arvamusküsitluste põhjal pooldab kaks kolmandikku soomlastest NATO-ga ühinemist, Venemaa Ukraina-vastase sõja tõttu on liitumise pooldajate arv kolmekordistunud. Soomel on Venemaaga üle 1300 kilomeetri ühist piiri.

Yle Uutiset, 16.05.2022, „Analüüs: Eduskunnassa puhutakse Natosta yöhön asti – ja puhemaratoniin on hyvä syy“. – <https://tinyurl.com/yydrnpty>

AFP-BNS, 17.05.2022, „Soomes parlament hääletas ülekaalult NATO-ga ühinemise poolt“;

Yle Uutiset, 17.05.2022, „Eduskunta äänesti Suomen Nattoon hakemisen puolesta selvin luvuin 188–8 – Haavisto: „Pulinat pois, tänä iltana allekirjoitetaan hakemuskirje Nattoon“. – <https://tinyurl.com/2p8judxf>

Valtioneuvosto, 05.07.2022, „Suomi ja Nato“. – <https://tinyurl.com/e7eff6x9>

Septembris võttis Eduskunta kiirmenetlusega vastu streigi ajal vältimatu arstiabi ja koduhoolduse tagamise seaduse (patsiendiohutuse seadus), mille eesmärk on vältida kohaliku omavalitsuse süsteemis patsientide elu ja tervise ohtusattumist töövaidlusest tuleneva personalinappuse tõttu. Seaduses sätestatud meetmeid tohib nimetatud eesmärgi saavutamiseks kasutada ainult juhul, kui teistest võimalustest ei piisa. Tervishoiu valdkonna töötajate organisatsioonidel on kohustus koostöös kohaliku omavalitsusega tagada, et hoolimata tööseisakust või massilistest töölt lahkumistest oleks tööülesannete täitmiseks piisavalt sobivat personali. Sätestati, et teatud tingimustel võib meditsiinipersonalilt nõuda nende pädevuse piires lisaülesannete täitmist; kuni kaheks nädalaks võib kompensatsiooni eest neilt nõuda patsiendiohutusega seotud ülesannete täitmist (nt sünnitus- või erakorralise

abi osakondades); kahe nädala vältel võib nõuda ületunnitööd; tööandja võib töötaja vajadusel puhkuselt tagasi kutsuda ning isegi töölt lahkunu tagasi tööle sundida, mh töötaja vastuseisule vaatamata. Sotsiaal- ja tervisevaldkonna ametiühing Tehy mõistis seaduse hukka, leides, et see kaotab valdkonna streigiõiguse ja peletab niigi töötajatenappuses alalt inimesi veelgi eemale ning patsientide eest hoolitsemiseks piisab senistest reeglitest.

Finlex, „Laki vältämättömän terveydenhuollon ja kotihoidon turvaamisesta työtaistelun aikana“. – <https://tinyurl.com/2p97mfbu>

Tehy, 14.09.2022, „Tehy ja SuPer hallituksen esityksestä: Laki edelleen täysin tarpeeton, poistaa työtaisteluoikeuden ja rikkoo työelämän tasa-arvoa“. – <https://tinyurl.com/2k5rc2jv>

Valtioneuvosto, 19.09.2022, „Laki vältämättömän terveydenhuollon ja kotihoidon turvaamisesta työtaistelun aikana voimaan 20.9.“. – <https://tinyurl.com/yn82ymzm>

Eduskunta, 06.10.2022, „Asian käsittelytiedot HE 130/2022 vp“. – <https://tinyurl.com/bdhprrkh>

SRI LANKA. Mais puhkesid sügavast majanduskriisist tingitud vägivaldsed kokkupõrked peaminister Mahinda Rajapaksa toetajate ja valitsusvastaste meeleavaldajate vahel. Surma sai ka üks võimupartei parlamendisaadik, kes tulistas tema auto sõitu takistanud inimesi, põgenes siis lähedalasuvasse hoonesse ja leiti hiljem surnuna. Peaminister Mahinda Rajapaksa astus vägivaldla tõttu tagasi, ta noorem vend, president Gotabaya Rajapaksa, põgenes juulis välismaale, sest meeleavaldajad tungisid valitsushoonetesse, sh presidentipaleesse. Katse parlamenti tungida löödi tagasi. Järgnevalt valis parlament 134 häälega uueks presidendiks peaministri Ranil Wickremesinghe, kelle president Rajapaksa määras mais valitsusjuhiks, kuigi ta on ebapopulaarne ning parlamendis oli ta oma partei ainus esindaja.

AFP-BNS, 09.05.2022, „Sri Lanka peaminister astus peale vägivaldseid kokkupõrkeid tagasi“;

AFP-BNS, 14.07.2022, „Sri Lanka meeleavaldajad lahkuvad valitsushoonetest“;

USIP, 15.07.2022, „Five things to know about Sri Lanka's crisis“. – <https://tinyurl.com/2edhd26c>

BBC News, 20.07.2022, „Sri Lanka: Ranil Wickremesinghe elected president by MPs“. – <https://tinyurl.com/bdesjtk>

SUURBRITANNIA. Aprillis võttis parlament vastu kodakondsuse ja riigipiiri seaduse, millega märgatavalt muudeti asüüli- ja kodakondsuse andmise reegleid. Näiteks võib varjupaigataotlejaid, kelle taotlust ei rahuldata, saata turvalisse kolmandasse riiki. Varem ei olnud selliseid kokkuleppeid sõlmitud, kuid seaduse vastuvõtmise paiku nõustus koostööga Rwanda. Siseministrile anti juurde volitusi, ta võib kodakondsuse ilma hoiatuseta ära võtta (päris kodakondsuseta ei tohi jätta). Muudeti varjupaigataotlejatele esitatavaid tingimusi, nt kui varem ei arutatud vähemalt kaheaastase vanglakaristuse saanute taotlusi, siis nüüd algab tõsise kuriteo piir aastastest vangistusest. Loata riiki sisenemisele kehtib väiksem kaitse jne.

The Conversation. Balch, Alex, 29.04.2022, „Nationality and Borders Act becomes law: five key changes explained“. – <https://tinyurl.com/mrxkx4mc>

The Law Society. Blake, Hazel, 11.05.2022, „Rwanda and refugee rights: six things to know about the Nationality and Borders Act“. – <https://tinyurl.com/3yu7pr97>

UK Parliament, „Nationality and Borders Act 2022“. – <https://tinyurl.com/bdzfyp7e>

Juulis võttis parlament kiirmenetlusega vastu energiatootjate kasumi maksustamise seaduse, millega kehtestati nafta- ja gaasietevõtete kasumile 25protsendiline lisamaks (2022. aasta maist 2025. aasta lõpuni). Seni maksti 40protsendilist tulumaksu, nüüd kasvab see 65 protsendini. Samas lubati suurt maksualandust investeringute eest. Kuigi valitsus algselt lisamaksu kehtestamist ei toetanud, nõustuti sellega sektori kasumi suure kasvu ja elamiskulude tõusu tõttu. Eeldatakse, et tänu lisamaksule õnnestub esimesel aastal koguda viis miljardit naela, mis on kavas kulutada kõrge inflatsiooni tõttu kannatavate leibkondade toetamiseks. Lisaks on kavas toetusteks suunata riigieelarvest veel kümme miljardit naela.

Sügisel pahasid valitsus taastuvenergia tootjaid uues energiahindade seaduse eelnõus sisalduva ettepanekuga kehtestada taastuvenergiatootjatele elektrimüügi hinna ülempiir.

Gov.uk, „The Energy (Oil and Gas) Profits Levy Bill“. – <https://tinyurl.com/mwfepx>

The Guardian. 26.05.2022, „Sunak U-turns on ‘energy profits levy’ in £15bn cost of living package“. – <https://tinyurl.com/5dje7smz>

OEUK, 14.07.2022, „Your £5 billion tax increase will drive energy investors out of the UK, Offshore Energies UK tells ministers as new Energy Profits Levy becomes law“. – <https://tinyurl.com/bdf5k9kj>

UK Parliament, „Energy (Oil and Gas) Profits Levy Act 2022“. – <https://tinyurl.com/mpkuwm2k>

Renewables Now, 14.10.2022, „UK renewables sector concerned over revenue cap“. – <https://tinyurl.com/yc5sbuc7>

TŠEHHI. Mais võttis Senat vastu avalduse, milles tunnistas Venemaa vägede tegevuse Ukrainas genotsiidiks ukraina rahva vastu. Avalduses öeldakse, et Senat mõistab hukka etniliselt motiveeritud inimsusevastased kuriteod (nagu massilised hukkamised, lugupidamatus surnute vastu, piinamine, vägistamine, füüsiline ja vaimne väärkohtlemine ja laste sunniviisiline deporteerimine), mida Venemaa paneb toime süstemaatiliselt ja ulatuslikult ning mis on genotsiidi ilming ukraina rahva vastu. Avalduses kutsuti ka valitsust üles kiirendama sõjalise abi andmist Ukrainale. Avaldust toetas 55 ja selle vastu oli üks senaator.

Politico, 11.05.2022, „Czech Senate recognizes Russian actions in Ukraine as genocide: The resolution follows similar moves by Lithuania and Estonia“. – <https://tinyurl.com/3e9dakca>

Interfax-BNS, 12.05.2022, „Tšehhi tunnistas Vene vägede tegevuse Ukrainas genotsiidiks“.

TÜRGI. Oktoobris kiitis parlament heaks meediaseaduse muudatused, mis võimaldavad saata ajakirjanikke ja sotsiaalmeedia kasutajaid kuni kolmeks aastaks vangi tahtliku libauudiste levitamise eest, kui see tekitab paanikat, kahjustab julgeolekujõude või üleüldist heaolu. Valitsusel oli juba niigi meedia üle tugev kontroll, kuid Euroopa Nõukogu hinnangul võib seadusemuudatuste ebamäärane desinformatsiooni määratlus ja sellega kaasnev vanglaähvardus suurendada ajakirjanike enesetsensuuri, eriti seoses järgmisel aastal toimuvate valimistega. 40 muudatuse hulgas kohustatakse sotsiaalmeediaplatvorme võimudele avaldama,

millist sisu nad esile tõstavad. Seaduse algatasid president Recep Tayyip Erdoğan'i Ögluse ja Arengu Partei saadikud. Burak Erbay, ilmaliku Vabariikliku Rahvapartei (CHP) seadusandja, purustas parlamendis haamriga oma mobiiltelefoni ning sõnas, et selle seaduse jõustudes pole telefoniga enam midagi teha. Aasta algul avaldatud Piirideta Reporterite ajakirjandusvabaduse indeksis oli Türgi 180 riigi seas 149. kohal.

The Guardian, 13.10.2022, „Turkey: new ‘disinformation’ law could jail journalists for three years”. – <https://tinyurl.com/yeam2r5d>

AFP-BNS, 14.10.2022, „Türgi uus meediaseadus lubab „libauudiste” levitamise eest vangi saata”.

UKRAINA. Aprillis võttis Ülemraada vastu seaduse Ukraina seadusandluse desovetiseerimise kohta. Ülemraada esimehe Ruslan Stefantsuki sõnul pole nüüd Ukraina seadustes sõnagi Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võitudest ja neis puudub soov ellu viia Lenini aateid kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks, peaaegu 1200 omaaegset NSV Liidu ja Ukraina NSV võimuakti on puhastatud. Ta lisas, et praegu tehti ära see, millega eelneva 30 iseseisvusaastaga hakkama ei saadud. Varasemad seadused on jõus, kui nad ei ole vastuolus iseseisvumise järgselt vastuvõetutega.

Верховна Рада України, „Про дерадянізацію законодавства України”. – <https://tinyurl.com/2p9a3ct5>

Interfax-BNS, 06.05.2022, „Zelenskõi allkirjastas Ukraina seaduste desovetiseerimise seaduse”.

Mais toetas Ülemraada Ukraina lahkumist Sõltumatute Riikide Ühenduse (SRÜ) liikmesriikide vahel sõlmitud liidust, mille kohta öeldi, et sel pole ukrainlaste jaoks enam mitte mingit tähendust. Seaduse vastuvõtmist toetas 274 parlamendiliiget.

Interfax-BNS, 22.05.2022, „Ukraina ütles lahti SRÜ riikide Suure Isamaasõjaga seotud lepest”;

Верховна Рада України, 22.05.2022, „Олександр Корнієнко: СНД як союз не має жодного сенсу – ні політичного, ні практичного, ні ідеологічного”; „Руслан Стефанчук: 22 травня Парламент ухвалив 17 законодавчих актів”. – <https://tinyurl.com/yckmhadj> ; <https://tinyurl.com/mryfwy7b>

Juunis ratifitseeris Ülemraada Euroopa Nõukogu Istanbuli konventsiooni, mille eesmärk on naistevastase ning perevägivalla ennetamine ja selle vastane võitlus. Seadusandjad kiitsid ratifitseerimise heaks 259 häälega, vastu oli kaheksa ja erapooletuks jäi 47 liiget. Parlamendis rõhutati, et samm lähendab Ukrainat Euroopa Liidule.

AFP-BNS, 20.06.2022, „Ukraina Ülemraada ratifitseeris üleilmse naiste õiguste leppe”;

Верховна Рада України, 20.06.2022, „Олександр Корнієнко: Позиції Стамбульської конвенції щодо підвищеної уваги держави до домашнього насильства вже були імплементовані у законодавство”. – <https://tinyurl.com/wj6fr3kx>

VALGEVENE. Mais kiitsid senaatorid heaks kriminaalkodeksi muudatused, millega laiendatakse surmanuhtluse kohaldamist terroriakti katsele. Sätestati, et surmanuhtlust saab määrata kuriteo ettevalmistamise ja kuriteokatse eest, kui see on seotud: välisriigi või rahvusvahelise organisatsiooni esindaja mõrvamise katsega, et kutsuda esile rahvusvaheline kriis või sõda; terrorirünnaku katse organiseeritud grupi poolt või kasutades tuuma-energiarajatisi, radioaktiivseid, keemilisi või bioloogilisi aineid; riigi- või avaliku elu tegelase mõrva katsega seoses tema riikliku või avaliku tegevusega, et mõjutada võimude otsuseid. Opositsiooniaktivistide vastu suunatud seadusemuudatustele eelnes riigi raudtee saboteerimine.

Interfax-BNS, 04.05.2022, „Valgevene hakkab terroriakti katse eest karistama surmanuhtlusega”;

Amnesty International, 19.05.2022, „Belarus: New death penalty law is the ultimate attack on human rights”. – <https://tinyurl.com/2zbph839>

IBA, 17.06.2022, „Belarus: IBAHRI condemns extended application of death penalty”. – <https://tinyurl.com/t7a3b7b4>

VANUATU. Mais kuulutas Vaikse ookeani saareriigi parlament üksmeelselt, et riigis valitseb kliima hädaolukord. Meretaseme tõus ja äärmuslikud ilmaolud avaldavad madalatele saartele suuremat mõju kui paljudele teistele riikidele. Vanuatu poliitikute hinnangul läheks ilmastikumõjude leevendamiseks riigis vaja vähemalt

1,2 miljardit dollarit ja senistest reformidest enam ei piisa. Kliimahädaolukorra on varem välja kuulutanud mitu riiki. Vanuatu avaldus oli kliimadiplomaatiline samm enne ÜRO hääletust Vanuatu taotluse üle, et Rahvusvaheline Kohus võtaks seisukoha haavatavate riikide kliimamuutuste eest kaitsmise osas.

AFP-BNS, 28.05.2022, „Vanuatu kuulutas välja kliima hädaolukorra“;

Climate Home News, 23.09.2022, „Vanuatu backs fossil fuel non-proliferation treaty at UN general assembly“. – <https://tinyurl.com/bddw2hcx>

VENEMAA. Mais võttis parlament (nii Riigiduum kui ka Föderatsiooninõukogu) vastu seaduse, millega tõsteti sõjaväega liitujatele ülemine vanusepiir 65 eluaastani, nii Venemaa kui ka teiste riikide elanikele. Seni said lepinguliselt sõjaväe-teenistusse astuda ainult 18–40-aastased Venemaa kodanikud ja 18–30-aastased välismaalased. Seletuskirjas märgiti, et täppisrelvastust kasutavad spetsialistid, samuti meedikud, insenerid ja kommunikatsiooniekspertid võivad olla senisest eakamad.

AFP-BNS, 25.05.2022, „Vene parlament tühistas sõjaväega liitumise vanusepiiri“;

RFE/RL, 25.05.2022, „Russian Duma approves bill raising age limit for military personnel to 65“. – <https://tinyurl.com/2s48kanj>

Juunis laiendas Riigiduum nn välisagentide seadust, välisagent on edaspidi igaüks, keda peetakse välismõjutustele alluvaks, s.o isikud ja organisatsioonid, kes saavad välismaalt ükskõik millist toetust, mitte ainult raha. Föderaalne infojärelevalve agentuur Roskomnadzor võib blokeerida välisagentide veebilehti kohtu otsuseta, välisagendid ei saa taotleda Venemaal riiklikku rahastamist, korraldada avalikke üritusi, õpetada riiklikes ülikoolides ega töötada lastega.

Deutsche Welle, 29.06.2022, „Russia tightens legislation on ‘foreign agents’“. – <https://tinyurl.com/mvrzyz9s>

Государственная Дума, 29.06.2022, „New law on activities of foreign agents“. – <https://tinyurl.com/y8k38mpv>

RFE/RL, 14.07.2022, „Putin signs off on harsher ‘Foreign Agent’ law“. – <https://tinyurl.com/4p5z4wfx>

Juulis võttis parlament vastu kriminaalkoodeksi muudatused, millega karmistati karistusi riigireetmise ja spionaaži ning vastase poolel sõjalistes konfliktides osalemise eest. Üleskutsed Venemaa julgeoleku vastastele tegudele tehti karistatavaks kuni viieaastase vangistuse ja 500 000 rublase trahviga. Spionaaži all mõistetakse info kogumist, talletamist ja edastamist vaenlasele, kui seda saab kasutada Vene armee vastu ning see on karistatav 10–20-aastase vangistusega. Vaenlase poolel sõdimise eest saab määrata 12–20 aasta pikkuse vanglakaristuse ja 500 000 rublase trahvi. Salajast koostööd mõne välismaalase või rahvusvahelise organisatsiooniga ning nende aitamist Venemaa julgeolekuhuvidele vastutöötamisel saab edaspidi karistada 3–8-aastase vangistusega ja miljoni rubla suuruse trahviga.

AFP-BNS, 06.07.2022, „Venemaa kehtestas vanglakaristuse julgeolekuvastaste üleskutsete eest“;

Государственная Дума, 06.07.2022, „Как новый закон защитит безопасность России“. – <https://tinyurl.com/yc2yhjk6>

Septembris võttis parlament vastu seadusemuudatused, millega lihtsustati lepingu alusel sõjaväes teenivatel välismaalastel kodakondsuse saamist. Muudatused algatasid saadikud kõigist fraktsioonidest. Seaduse kohaselt on välisriikide kodanikel, kes on sõlminud teenistuslepingu Venemaa relvajõududes, teistes väeliikides või koosseisudes vähemalt üheks aastaks (seni kolm aastat), õigus saada Venemaa kodakondsus lihtsustatud korras, ilma et oleks vaja hankida elamisluba. Meede on arvatavalt suunatud eelkõige Kesk-Aasia migrantidele, keda värvatakse rasketele ja madalalt tasustatud töökohtadele. Kõrgõzstan ja Usbekistan hoiatasid juba enne seaduse jõustumist oma kodanikke, et nad ei võtaks relvakonfliktidest osa.

Государственная Дума, 20.09.2022, „Иностранцы, служащие в российской армии по контракту, смогут получить гражданство РФ в упрощенном порядке“. – <https://tinyurl.com/y5mmdpun>

Interfax-BNS, 20.09.2022, „Venemaa lihtsustab kodakondsuse saamist lepinguga armees teenijatele“.

Septembris võttis parlament vastu kriminaalkodeksi muudatused, millega karmistatakse karistusi sõjategevuse või mobilisatsiooni ajal vabatahtliku alistumise ja sõdimisest keeldumise eest, samuti sõjaväe vara tahtliku hävitamise ja rüüstamise eest. Sõja / sõjaseisukorra ajal või lahingus ülemuse käsu täitmata jätmise eest saab määrata kuni kolme aasta pikkuse vangistuse, tõsiste tagajärgede korral kuni 10 aastat; deserteerumise eest kuni 15 aastat; haigust teeseldes ajateenistusest kõrvalehoidmise eest kuni 10 aastat; sõjaväe vara hävitamine ettevootamatuselt – kuni 5 aastat, tahtlikult – 10 aastat; vaenlasele vabatahtliku alistumise eest – 3–10 aastat; rüüstamise eest kuni 6 aastat, raskendavatel asjaoludel (nt mõrv) kuni 15 aastat. President Vladimir Putin

allkirjastas seaduse mõni päev pärast osalise mobilisatsiooni väljakuulutamist.

Государственная Дума, 20.09.2022, „Усиливается ответственность за преступления против военной службы“. – <https://tinyurl.com/yzmannuf>

AFP-Interfax-BNS, 24.09.2022, „Venemaa karmistas karistust vabatahtliku allaandmise eest“.

Oktoobris kiitis parlament heaks Ukraina oblastite liitmise Venemaaga. Riigiduumas toetasid kõik 450 liiget Luhanski, Donetsk, Hersoni ja Zaporizžja (u 20 protsenti Ukraina territooriumist) annekteerimist. Samal ajal vallutasid Ukraina väed alasid tagasi, nii et polnud selge, millised täpselt olid nende Ukraina alade piirid, mis Venemaa enda omaks kuulutas.

AFP-BNS, 05.10.2022, „Putin allkirjastas seadusandluse Ukraina regioonide annekteerimiseks“;

AP News, 06.10.2022, „Putin signs annexation of Ukrainian regions as losses mount“; – <https://tinyurl.com/bddfre8p>

Autoritest

JAAK AAVIKSOO

Akadeemik

Sündinud 1954. aastal Tartus.

Haridus: teoreetiline füüsika 1976, Tartu Ülikool; PhD (füüs-mat-knd) 1981, Teaduste Akadeemia Füüsika Instituut.

Töö: TA Füüsika Instituudi noorem-, vanem- ja juhtteadur 1976–1992; stažeerimine või töö külalisprofessorina Novosibirski Soojusfüüsika Instituudis, Max Plancki Tahkiseuuringute Instituudis (Saksamaa), Osaka Ülikoolis (Jaapan), Pariisi Ülikoolis (Prantsusmaa) 1981–1994; Tartu Ülikoolis: optika ja spektroskoopia professor 1992–2015, esimene prorektor 1992–1995, eksperimentaalfüüsika ja tehnoloogia instituudi juhataja 1996–1998, rektor 1998–2003 ja 2003–2007, emeriitprofessor; kultuuri- ja haridusminister 1995; haridusminister 1996; kaitseminister 2007–2011; haridus- ja teadusminister 2011–2014; XI, XII ja XIII Riigikogu liige; Tallinna Tehnikaülikooli rektor 2015–2020; vabakutseline konsultant ja kolumnist 2020–.

Ühendused: Vabariigi Presidendi Akadeemilise Nõukogu liige 1992–2006; Euroopa Ülikoolide Assotsiatsiooni juhatuse liige 2003–2007; Eesti Füüsika Seltsi ja Kaitseliidu Akadeemilise Malevkonna liige.

MAIT ALTMETS

Põhja-Eesti Regionaalhaigla ülemarst, infektsioonikontrolli talituse juhataja

Sündinud 1980. aastal Kivi-Vigalas.

Haridus: arstiteadus 2005, infektsioonhaiguste residentuur 2009, Tartu Ülikool.

Töö: Põhja-Eesti Regionaalhaigla infektsioonikontrolli talituse juhataja 2009–.

Ühendused: Eesti Infektsioonhaiguste Selts (2005–), selle juhatuse esimees (2018–); Eesti Arstide Selts (2005–); Euroopa Kliinilise Mikrobioloogia ja Nakkushaiguste Selts (2010–).

DAMIANO CERRONE

SPIN Unit OÜ linnauuringute juht

Sündinud 1986. aastal Roomas.

Haridus: BA (linnaplaneerimine ja geograafilised infosüsteemid) 2010, Sapienza Università di Roma; MSc (linnauuringud) 2012, Eesti Kunstiakadeemia.

Töö: Beijngi Tehnoloogiaülikooli lektor 2019; Tampere Ülikooli teadur ja Demos Helsinki

konsultant 2020; Tallinna Tehnikaülikooli ehituse ja arhitektuuri instituudi ekspert 2022–, SPIN Unit OÜ linnauuringute juht.

KRISTI GRİŠAKOV

Rahandusministeeriumi ruumilise planeerimise poliitika ja analüüsi valdkonna juht

Sündinud 1985. aastal Tallinnas.

Haridus: kunstiteadus 2007, Eesti Kunstiakadeemia; MA (linnade piiriülesed protsessid) 2008, Helsinki Tarbekunsti Kõrgkool; Aalto Ülikooli, Radboudi Ülikooli doktorant 2009–.

Töö: OÜ Kivisilla tehniline töötaja 2008–2011; Eesti Kunstiakadeemias programmikoordinaator 2011–2014; Helsingi Tarbekunsti Kõrgkooli lektor 2009–2011;

Aalto Ülikooli teadur 2009–2019; Tallinna Tehnikaülikoolis ehituse ja arhitektuuri instituudi lektor, programmijuht 2013–2022; Rahandusministeeriumi poliitika ja analüüsi valdkonna juht 2022–.

Ühendused: Ameerika Geograafide Võrgustike Assotsiatsiooni liige 2010–;

Noorte Akadeemikute Võrgustiku AESOP liige 2010–; Euroopa maastikukonventsiooni rakendamise töörühma liige 2019–.

JAANUS HARRO

Tartu Ülikooli keemia instituudi neuropsühhofarmakoloogia õppetooli juhataja, psühhofüsioloogia professor

Sündinud 1962. aastal Tartus.

Haridus: arstiteaduskonna ravi eriala 1987, meditsiinikandidaat (farmakoloogia) 1990, Tartu Ülikool; meditsiinidoktor 1993, farmakoloogiadotsendi kutse 1998, Uppsala Ülikool.

Töö: Tartu Ülikooli arstiteaduskonna stažöör-uuriija, assistent (1987–1989), arstiteaduskonna noorem- ja vanemteadur (1987–1993); psühhofüsioloogia erakorraline professor (1994–1998); arstiteaduskonna prodekaan (1994–1998); sotsiaal(ja haridus)teaduskonna dekaan (2001–2005, 2009–2015); psühhofüsioloogia professor (1998–).

Ühendused: Eesti Farmakoloogia Selts (1987–), selle esimees 1993–1995 ja 2019–2021; Kuninglik Teaduslik Selts Uppsalas (2011–); Euroopa Neuropsühhofarmakoloogia Kolledž (1994–), ECNP komiteed (2010–); Neuro- ja Psühhofarmakoloogia Rahvusvaheline Kollegium (1998–).

TARGO KALAMEES

Tallinna Tehnikaülikooli ehitusfüüsika professor

Sündinud 1972. aastal Tallinnas.

Haridus: insenergeodeesia 1991, Tallinna Ehitus- ja Mehaanikatehnikum; ehitusinsener 1996, MSc (ehitiste projekteerimine) 1999, PhD (ehitiste projekteerimine) 2006 Tallinna Tehnikaülikool.

Töö: Tampere Tehnikalikooli ja Helsinki Tehnikalikooli teadur, järel doktorant 1997–2010; Arhitektuuribüroo Kuup OÜ ehitusinsener 1995–2002; praktiseeriv ehitusinsener 2003–; Tallinna Tehnikaülikooli ehitiste projekteerimise instituudi vanemteadur 2007–2009, professor 2009–2018, professor tenuuris 2018–.

RUTH KALDA

Tartu Ülikooli peremedit siini ja rahvatervishoiu instituudi peremedit siini professor

Sündinud 1965. aastal Antslas.

Haridus: arstiteaduskonna ravi eriala 1989, PhD (perearstiteadus) 2001, Tartu Ülikool.

Töö: Perearst (1999–); Tartu Ülikooli Peremedit siini residentuuri üldjuhendaja (2009–), peremedit siini ja rahvatervishoiu instituudi juhataja (2016–2022) ja õppetooli juht

(2009–2016), peremedit siini dotsent (2003–2009), peremedit siini professor (2006–); esmatasandi tervishoiu konsultant Moldovas (2006, 2013), Armeenias (2013), Kreekas (2017–2018), Ukrainas (2016, 2019).

Ühendused: Eesti Perearstide Seltsi juhatuse liige, esimees (2008–2011); Sotsiaalministeeriumi tervishoiuteenuste kvaliteedi ekspertkomisjoni (2012–) ja Ravijuhendite Nõukoja (2012–) liige; Wonca Europe Council ja Wonca World Council Eesti esindaja (2008–); Euroopa peremedit siini õpetajate organisatsiooni (EURACT) nõukogu ja täitevjuhatuse liige (2007–); Rahvusvahelise Motiveeriva Intervjueerimise Treenerite Võrgustiku liige (2011–).

PEET KASK

füüsik, PerkinElmer CTG Eesti filiaali tarkvaraarenduse pea-vaneminsener

Sündinud 1948. aastal Tallinnas.

Haridus: füüsik 1971, PhD (füüsika) 1975, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti NSV Teaduste Akadeemia instituudid 1971–1990; Eesti Vabariigi Ülemnõukogu liige 1990–1992; Põhiseaduse Assamblee liige 1991–1992; Riigikogu nõunik 1992–1995; Evotec Biosystems GmbH, Evotec Technologies GmbH, PerkinElmer CTG Eesti filiaali teadus-arendustöötaja 1995–.

Ühendused: Eestimaa Rahvarinne 1988–1993; Eesti Kongress 1990–1992; Eesti Rahva-Keskerakond 1991–1994.

LAURI LIHTMAA

Tallinna Tehnikaülikool, lignullenergiahoonete uurimisrühma ekspert

Sündinud 1977. aastal Tartus.

Haridus: BA (maakorraldus) 1999, MSc (maakorraldus) 2004, Eesti Põllumajandusülikool; doktorantuur Eesti Maaülikoolis ja Tallinna Tehnikaülikoolis.

Töö: OÜ Kinnisvaraekspert, EO MAP Lõuna AS 1997–1999; Eesti Maaülikoolis metsandus- ja maaehitusinstituudi assistent, lektor 2001–2012; EcoBon OÜ juhatuse liige, konsultant 2010–; Tallinna Tehnikaülikooli Ehituse ja arhitektuuri instituudi ekspert 2019–.

KRISTA LOOGMA

Tallinna Ülikooli haridusteaduste instituudi kutsehariduse teenekas professor

Sündinud 1946. aastal Tallinnas.

Haridus: elektroonikainsener 1970, Tallinna Polütehniline Instituut; psühholoogia 1976, Tartu Ülikool; PhD (haridusteadus) 2004, Tallinna Pedagoogikaülikool.

Töö: ENSV Juhtide Kvalifikatsioonitõstmise Instituudi / Eesti Majandusjuhtide Instituudi teadur 1981–1991; Eesti Tuleviku-uuringute Instituudi projektidirektor 1991–2003; Tallinna Ülikooli haridusuuringute keskuse juhataja 2003–2008, kutsehariduse professor, teenekas professor 2012–.

Ühendused: Euroopa Haridusuuringute Assotsiatsioon; Euroopa Haridusnõukogude Ühendus.

TOIVO MAIMETS

Tartu Ülikooli Molekulaar- ja rakubioloogia instituudi Rakubioloogia õppetooli juhataja, rakubioloogia professor

Sündinud 1957. aastal Tartus.

Haridus: bioloogia 1980, Tartu Ülikool; bioloogiakandidaat (molekulaarbioloogia, 1984, Moskva Ülikool; PhD (molekulaarbioloogia) 1991, Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Ülikooli rakubioloogia professor, õppetooli juhataja (1992–), molekulaar- ja

rakubioloogia instituudi direktor (1999–2003 ja 2008–2020), bioloogia-geograafiateaduskonna dekaan (1993–1995), teadus- ja arendusprorektor (1995–1998), EV haridus- ja teadusminister (2003–2005). VV Teadusnõukoja juht 2022.

Ühendused: Euroopa Molekulaarbioloogia Konverents (2006–2015), selle president (2010–2015); UNESCO Rahvusvaheline Bioetika Komitee (2004–2011), aseesimees (2007–2011); Tartu Ülikooli Eetikakeskuse nõukogu liige (2001–), esimees (2009–); Eesti Teadusfondi nõukogu (1995–1998 ja 2006–2012) esimees (2009–2012); *Academia Europea* (2004–), Ameerika Vähiuuringute Assotsiatsiooni (1993–), Euroopa Vähiuuringute Assotsiatsiooni (1993–), Euroopa Ravimiameti Uudsete Ravimite Komitee (2009–) liige.

REIN MURAKAS

Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi analüütik, õigusteaduskonna konsultant, Rein Muraka Konsultatsioonid konsultant

Sündinud 1961 Rakveres.

Haridus: majandusküberneetika 1984, Tartu Ülikool; sotsioloogia magister 1999, Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Ülikoolis insener, nooremteadur, andmearhiivi juhataja, teadur, lektor, osakonna juhataja, projektijuht, analüütik, konsultant 1984–; Rein Muraka Konsultatsioonide konsultant 2011–; olnud külaliste teadur Stanfordi ja Connecticuti ülikoolis USA-s.

Ühendused: Eesti Sotsioloogide Liidu juhatuse liige.

KADRI MÄNNASOO

Tallinna Tehnikaülikooli majandusanalüüsi ja rahanduse instituudi professor

Sündinud 1972. aastal Tallinnas.

Haridus: BA (majandusteadus) 1995, Tartu Ülikool; MA (majandus ja ärijuhtimine) 1998, Stockholmi Ülikool, Rootsi; PhD (majandusteadus) 2008, Tartu Ülikool.

Töö: Eesti Panga ökonomist 1999–2007; Tartu Ülikooli erakorraline teadur 2005–2008; Eesti Panga külalisuurija 2010–2011; Swedbanki kliendianalüütika valdkonna juht 2007–2009, 2011–2013; külaliste teadur: Hamburgi Ülikool 2014, Soome keskpanga uurimisinstituut BOFIT 2017, IUPUI, USA 2019; Tallinna Tehnikaülikooli majanduse ja rahanduse instituudi vanemteadur, professor, direktor, majandusmatemaatika, statistika ja ökonomeetria õppetooli juhataja 2010–2021, majandusanalüüsi ja rahanduse instituudi professor 2021–.

PÄRT PETERSON

Tartu Ülikooli molekulaarimmunoloogia professor

Sündinud 1966. aastal Tartus.

Haridus: bioloogia 1991, MSc (molekulaarbioloogia) 1992, Tartu Ülikool; PhD (immunoloogia) 1996, Tampere Ülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia uurija-professor 2008–2012; Tartu Ülikooli üld- ja molekulaarpatoloogia instituudi juhataja 2010–2012, biomeditsiini instituudi osakonnajuhataja 2013–2015, bio- ja siirdemeditsiini instituudi, molekulaarimmunoloogia professor (2016–; bio- ja siirdemeditsiini instituudi osakonnajuhataja 2016–2021; TÜ Senati liige 2017–.

Ühendused: Eesti bioetika ja inimuuringute nõukogu 2019– liige; ajakirjade *Immunology Letters* 2019–, *Frontiers in Immunology* 2015–) *European Journal of Immunology* 2013–, *Scandinavian Journal of Immunology* 2011– toimetuskolleegiumide liige; Eesti Inimesegeneetikaühingu 2004–2009 ja Eesti Immunoloogide ja Allergoloogide Seltsi 2016–2021 juhatuse liige.

KAIRE PÕDER

Estonian Business Schooli majandusprofessor

Sündinud 1972. aastal Tallinnas.

Haridus: MA (majandusteadus) 2003, Tallinna Tehnikaülikool; MA (politoloogia) 2005, Kesk-Euroopa Ülikool; PhD (majandusteadus) 2010, Tallinna Tehnikaülikool.

Töö: Tallinna Tehnikaülikooli teadur, vanemteadur 2008–2016; Estonian Business Schooli professor 2013–.

Ühendused: majandusteaduse ja innovatsiooni doktorikooli MIDOK nõukogu liige 2017–; Balti Majandusteadlaste Seltsi juhtkomitee liige 2018–2020; Euroopa Komisjoni haridusekspert 2020–2021; TAN kõrghariduse ekspertgrupi liige 2022.

MART RAUDSAAR

Riigikogu Toimetiste peatoimetaja

Sündinud 1973. aastal Tartus.

Haridus: BA (ajakirjandus) 1996, Tartu Ülikool; MPhil (meediauuringud) 2000, Oslo Ülikool.

Töö: ajakirja Favoriit toimetaja 1993–1996; Elva Linnavolikogu liige 1993–2002; Tartu Ülikooli õppejõud 2001–2011; ajakirja Politseileht peatoimetaja 2005–2007; Tallinna Ülikooli õppejõud 2011–2017; Eesti Ajalehtede Liidu tegevdirektor 2010–2019, Eesti Meediaettevõtete Liidu tegevdirektor 2019–2020; Postimehe peatoimetaja ja vastutav väljaandja 2020–2021, Postimehe Jaan Tõnissoni fondi juhatuse esimees 2021–2022.

Ühendused: Eesti Meediaorganisatsioonide Liidu juhatuse liige 2011–2022; News Media Europe juhatuse liige 2016–2021, asepresident 2021–2022; Nõo vallavolikogu liige, eelarvekomisjoni esimees 2017–2021.

KARIN REIVART

Sündinud 1970. aastal aastal Tallinnas.

Haridus: MBA (rahandus ja krediit) 1992, Tartu Ülikool.

Töö: Positor, Tallinna Rahvusvaheline Väärtpaberite Börs 1992–1993; Profindex AS brändijuht 1993–1998; Turu-uuringute AS uuringujuht 1999–.

YNGVE ROSENBLAD

Kutsekoja OSKA peaanalüütik

Sündinud 1979. aastal Tallinnas.

Haridus: BSc (psühholoogia ja sotsiaalpedagoogika) 2002; MSc (psühholoogia) 2005, Tallinna Ülikool.

Töö: Statistikaameti juhtivstatistik 2004–2007, analüütik 2007–2010, vanemanalüütik 2011–2014, juhtivstatistik-metoodik 2014–2015; SA Kutsekoda OSKA peaanalüütik 2015–2020, peaanalüütik-arendusjuht 2021–.

Ühendused: Vormsi valla haridus-, kultuuri- ja sotsiaalkomisjoni liige, Vormsi Kodukandi Ühingu liige.

ANDU RÄMMER

Tartu Ülikooli Narva kolledži noorteuuringute kaasprofessor

Sündinud 1964. aastal Tartus.

Haridus: MSc (psühholoogia) 1998, PhD (sotsioloogia) 2018, Tartu Ülikool, Nordic-Baltic Youth Research Doctoral School Program and Network 2000–2005.

Töö: Eesti Sotsiaalteadusliku Andmearhiivi projektijuht 1995–2009; Eesti Noorsoo Instituut, projektijuht 2002–2008, Kõrgema Kunstikooli Pallas sotsioloogia lektor

2018–2019, õpilaste teadusajakirja Akadeemiake toimetuskolleegiumi liige 2018–; Tartu Ülikooli sotsioloogia lektor ja teadur 2005–2017, Tartu Ülikooli Narva Kolledži noorte uuringute dotsent ja kaasprofessor 2019–.

Ühendused: Eesti Sotsioloogide Liit (ESL) 1997–; European Sociological Association (ESA) 2007–; International Association for Social Science Information Service & Technology (IASSIST) 2000–2009; European Association for Survey Research (EASR) 2005–2006; Youth Research and Information Expert, Council of Europe (CoE) 2007–2008; Eesti Noorsoo Instituudi projektijuht 2002–2008.

PIRET TIPNER (AVARMAA)

Riigikantselei valituse meedia nõunik

Sündinud 1993. aastal Räpinas.

Haridus: BA (õigusteadus) 2017, Tallinna Ülikool; MSc (sisejulgeolek) 2021, Sisekaitseakadeemia.

Töö: Tallinna Vangla Ida-Harju kriminaalhooldusosakonna kriminaalhooldusametnik 2017–2018; Registrite- ja Infosüsteemide Keskuse karistusregistri spetsialist 2018; Päästeameti Põhja päästekeskuse hädaolukorraks valmisoleku spetsialist, peaspetsialist 2018–2022; Riigikantselei valitsuse meedianõunik 2022–.

LILL SARV

Tallinna Tehnikaülikooli arhitektuuri ja urbanistika akadeemia teadur

Sündinud 1980. aastal Tartus.

Haridus: BA (semiootika ja kultuuriteooria) 2005, Tartu Ülikool; PhD (semiootika) 2010, Bari Aldo Moro nimeline ülikool Itaalias.

Töö: Eesti Arhitektuurikeskus Tallinna Arhitektuuribiennaali produtsent 2013–2014; Veneetsia arhitektuuribiennaali Eesti näituse asekomissar 2014; Eesti Tarbekunsti- ja Disainimuuseumi konsultant, projektijuht 2014–2016; Tallinna Tehnikaülikooli Ragnar Nurkse innovatsiooni ja valitsemise instituudi projektijuht, Targa linna tippkeskuse, arhitektuuri ja urbanistika akadeemia teadur 2019–.

MARGIT SUTROP

Tartu Ülikooli professor, XIV Riigikogu liige,

Sündinud 1963. aastal Tartus

Haridus: ajakirjandus 1986, Tartu Ülikool; MA (filosoofia) Tartu Ülikool; Oxfordi Ülikool, St John's College, Maxwelli stipendiaat 1991; Konstanzi Ülikooli DAADI stipendiaat 1992–1997; PhD (filosoofia) 1997 Konstanzi Ülikool.

Töö: Tartu Riikliku Ülikooli filosoofia kateedri stažöör, õpetaja 1986–1991; Konstanzi Ülikooli teadur 1996–2000; Tartu Ülikoolis: praktilise filosoofia professor 2000–, eetika-keskuse juhataja 2001–; filosoofia ja semiootika instituudi juhataja 2007–2012; filosoofiateaduskonna dekaan 2013–2015; humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna dekaan 2016–2019; XIV Riigikogu liige.

Ühendused: Reformierakonna liige 2018–, Riigikogu kõrghariduse toetusrühma esimees; Academia Europaea nimetatud liige (akadeemik); 2004–; üleeuroopalise naistipptheadlaste võrgustiku AcademiaNet nimetatud liige 2020–; Euroopa Komisjoni, 2004–; Euroopa Teadusnõukogu (ERC) 2012–; Euroopa Teadusfondi (ESF) ja Soome Teaduste Akadeemia sõltumatu ekspert 2016–; Konstanzi Ülikooli rahvusvahelise nõukoja 2007– ja Tübingeni Ülikooli eetikakeskuse rahvusvahelise nõukoja liige 2011–, Academia Europaea filosoofia, teoloogia ja religiooniuuringute sektsiooni komitee liige 2020–.

HANDO SUTTER

AS Eesti Energia juhatuse esimees, Eesti Töandjate Keskliidu hariduse töörühma juht

Sündinud 1970. aastal Tartus.

Haridus: mehaanikainsener 1993, Tallinna Tehnikaülikool; MBA 1992, Estonian Business School.

Töö: AS Eesti Talleks, juhatuse liige, kommertsdirektor 1991–1994; Eesti

Julgestusteenistuse AS ESS(Gourp) tegevjuht;

AS ESS Group (Falck Baltics ja G4S) juhatuse liige, turvalisusdivisjoni direktor; Tolaram Investments AS kommertsdirektor 1999–2002; Olympic Entertainment Groupi operatsioonide direktor 2002–2006; US Invest ASi arengunõunik 2006–2009; Nord Pool Spot AS Eesti, Läti, Leedu ja Venemaa regiooni juht 2010–2014; Eesti Energia AS juhatuse esimees. Ühendused: Eesti Töandjate Keskliidu hariduse töörühma juht, „Lae end“ programmi eestvedaja

TERJE TOOMISTU

Tartu Ülikooli etnoloogia teadur

Sündinud 1985. aastal Paides.

Haridus: BA (majandusteadus) 2009, Tartu Ülikool; MA (etnoloogia) 2011, Tartu Ülikool; MA (kommunikatsiooniuuringud) 2011, Tartu Ülikool; Fulbrighti stipendiaat 2013–2014, California Ülikool Berkeley; PhD (etnoloogia) 2019, Tartu Ülikool.

Töö: Kultusfilm, lepinguline režissöör 2011–2017; Amsterdami Ülikooli külalisteadur 2017–2018; Tartu Ülikooli kultuuriteaduste instituudi etnoloogia osakonna nooremteadur 2019 ja teadur 2020–; töötanud dokumentaalfilmitegija ja kuraatorina.

UKU VARBLANE

Riigikogu Arenguseire Keskuse ekspert

Sündinud 1986. aastal Kuressaares.

Haridus: BA (majandusteadus) 2008, MA (majandusteadus) 2012, doktoriõpe (majandusteadus), Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Ülikoolis: Euroopa Kolledži sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuse analüütik 2010–2014, Juhan Skytte poliitikauuringute instituudi sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskuse juhataja 2015–2019, projektijuht-analüütik 2019–; Riigikogu Arenguseire Keskuse ekspert 2019–. Olnud enam kui 70 rakendusliku teadusprojekti ekspert või töögrupi juht.

MARGUS VARJAK

Tartu Ülikooli tehnoloogiainstituudi viroloogia kaasprofessor

Sündinud 1983. aastal Pärnus.

Haridus: Geenitehnoloogia 2005, MSc (biotehnoloogia ja biomeditsiin) 2008, PhD (biomeditsiini tehnoloogia) 2013, Tartu Ülikool.

Töö: Tartu Ülikooli tehnoloogiainstituudi spetsialist 2011–2014, viroloogia vanemteadur 2020, viroloogia kaasprofessor 2021–; Glasgow' Ülikooli Viiruste Uurimiskeskuse nooremteadur 2014–2015 ja teadur 2015–2020.

Ühendused: Suurbritannia Mikrobioloogia Seltsi liige 2014–.

TRIIN VIHALEMM

Tartu Ülikooli ühiskonnateaduste instituudi kommunikatsiooniuuringute professor

Sündinud 1968. aastal Tartus.

Haridus: ajakirjandus 1991, MSc (sotsioloogia) 1993, Phd (massikommunikatsioon) 1999, Tartu Ülikool.

Töö: AS Emor projektijuht 1993–1994, asedirektor 1994–1995, arendusjuht 1996–1998; Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni instituudi lektor 1999–2001, dotsent 2001–2011, kommunikatsiooniuuringute professor 2011–, sotsiaalteaduskonna prodekaan 2004–2005, ühiskonnateaduste instituudi õppetooli juhataja 2013–2016; Helsinki Collegium for Advanced Studies külalisuurija 2015.

Ühendused: Eesti Sotsioloogide Liidu liige 1993, president 2014–2015; Eesti Koostöö Kogu nõukogu 2018–2021; Ametnikeetika nõukogu 2013–, Üliõpilaskonna Sihtasutuse nõukogu 2017–2022 TÜ akadeemiline komisjon 2017–; Euroopa Sotsioloogia Assotsiatsioon 1998–, selle uurimisvõrgustiku „Sociology of transformations: East and West“ nõukogu 2015–, AcademiaNet 2020–.

PIRET VILJAMAA

Eesti Rahvusraamatukogu sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu infospetsialist

Sündinud 1971. aastal Tallinnas.

Haridus: infotöötaja 1994, Tallinna Pedagoogikaülikool.

Töö: Eesti Teaduste Akadeemia Rahvusvaheliste ja Sotsiaaluuringute Instituut 1994–2001; Eesti Rahvusraamatukogu parlamendiinfo keskuse, sotsiaalia ja parlamendiraamatukogu infospetsialist 2001–.

JAAK VILO

Tartu Ülikooli arvutiteaduse instituudi juhataja, bioinformaatika professor, akadeemik

Sündinud 1966. aastal Tallinnas.

Haridus: MSc (rakendusmatemaatika) 1991, Tartu Ülikool; PhD (arvutiteadus) 2002, Helsingi Ülikool.

Töö: Helsingi Ülikoolis arvutiteaduse instituudi õpetaja, assistent, uurimisassistent 1989–1999; Euroopa Bioinformaatika Instituudi teadur 1999–2002; Tartu Ülikoolis arvutiteaduse instituudi dotsent, vanemteadur 2004–2007, professor 2007–, arvutiteaduse instituudi juhataja, nõukogu esimees 2011–2022; Eesti Biokeskuse vanemteadur 2002–2009; OÜ Quretec juhatuse liige 2006–2019; STACC OÜ teadussuuna juht 2009–2022.

Ühendused: Association for Computing Machinery liige 1991–; Rahvusvahelise bioinformaatika seltsi ISCB liige 2000–; Eesti teadusarvutuste infrastruktuur ETAIS nõukogu esimees; Eesti Teaduste Akadeemia liige 2012–; Euroopa eluteaduste andmetaristu ELIXIR Eesti juht 2013–2022.

HENDRIK VOLL

Tallinna Tehnikaülikooli õppeprorektor

Sündinud 1980. aastal Tallinnas.

Haridus: BSc (ehitusinsener) 2002, Tallinna Tehnikaülikool; Lic.eng. (hoonete tehnosüsteemide insener) 2005, Chalmersi Tehnikaülikool; PhD (hoonete energiatõhususe insener) 2008, Chalmersi Tehnikaülikool; järel doktorantuur 2011–2013, Portlandi Riiklik Ülikool.

Töö: Seattle Integrated Design Laboratory konsultant 2005–2007; LEED jätkusuutliku ehituse konsultant, Waterman International 2008; Tallinna Tehnikaülikoolis: keskkonnatehnika instituudi teadur 2009, dotsent 2009–2013; kütte ja ventilatsiooni õppetooli juhataja, professor 2013–, hoonete enargiatõhususe õppekava juht 2015–2016, hoonete ja

Summaries

rajatiste õppekava juht 2015–2017, sisekliima ja veeinseneeria programmi juht, ehituse ja arhitektuuri instituudi professor 2017, õppeprorektor 2017–.

Ühendused: Eesti Standardikeskuse kütte ja ventilatsiooni komitee liige 2013–; Eesti Noorte Teaduste Akadeemia liige 2017–2022; Eesti-Rootsi koostööfondi juhatuse liige 2019–.

Contents

Summaries	212
-----------------	-----

■ Editor-in-Chief's Column

Mart Raudsaar

Estonians Believe in Education	212
--------------------------------------	-----

■ Conversation Circle

Riigikogu Toimetised Panel Discussion

Estonians Should Continue Believing in Education	213
--	-----

■ Focus

Jaak Aaviksoo

Looking for Sources of Good Education	215
---	-----

Margit Sutrop, Hanna Kanep, Allan Aksim, Tiia Randma, Yngve Rosenblad, Aune Valk

The Role and Quality of and the Bases for Funding Higher Education	215
--	-----

Kaire Põder, Uku Varblane

Funding of Higher Education Studies from Students' Perspective:

How to Cover Living Expenses	219
------------------------------------	-----

Kadri Männasoo

Investment into Higher Education and Its Projected Profitability in Estonia	220
---	-----

Uku Varblane

Trends and Possible Scenarios in Higher Education	220
---	-----

Krista Loogma

Social Ecology of Vocational Education	221
--	-----

■ Politics

Peet Kask

Formulating the Parliamentary Rules of Procedure in Estonia 1990–1992	222
---	-----

■ Studies

Karin Reivart

Financial Literacy Survey in Estonia	223
--	-----

<i>Andu Rämmer, Rein Murakas, Terje Toomistu</i>	
Values of Young People are Reflected in their Migration Behaviour¹	224
<i>Kristi Grišakov, Lauri Lihtmaa, Damiano Cerrone, Targo Kalamees, Lill Sarv</i>	
Depopulation Patterns – Impact of Population Decline on Estonia’s Living Environments and Housing Stock	225
<i>Toivo Maimets, Mait Altmets, Jaanus Harro, Ruth Kalda, Pärt Peterson, Margus Varjak, Triin Vihalemm</i>	
Three Years with COVID-19: Which Way Forward?	226
 ■ <i>Varia</i>	
<i>Piret Tipner</i>	
Threat Posed by Development of Military Equipment to Civilian Population and Their Options for Sheltering II	227
<i>Hendrik Voll</i>	
Tallinn University of Technology Is Heading for the Top with EuroTeQ	228
<i>Jaak Vilo</i>	
What Is the Point of Doctoral Studies When All We Need Are “Regular Workers”?	228
<i>Hando Sutter</i>	
We need Young People Who Have Faith in Science	229
 ■ <i>Riigikogu Building 100</i>	
<i>Mait Väljas</i>	
Riigikogu Building – First Among Equals	230
Index of Names	232

¹ Peer reviewed article.

Summaries

EDITOR IN CHIEF'S COLUMN

Estonians Believe in Education

MART RAUDSAAR

Editor-in-Chief of Riigikogu Toimetised

The development of the Estonian language, culture and identity has been strongly connected with education. Issues of good education are also relevant today. The world is evolving rapidly, and we have to be able to keep up with the skills we need for that, and our education system must be able to provide them to learners. This issue of *Riigikogu Toimetised* offers a range of views on the state of our (higher) education system, on the quality we should demand from it, what it costs and what we should expect for our money.

Kadri Männasoo, Professor at the School of Business and Governance of the Department of Economics and Finance of Tallinn University of Technology, writes about investing in higher education and its potential expected rate of return in Estonia.

Kaire Pöder from the Estonian Business School and Uku Varblane from the Foresight Centre examine the funding of higher education and whether students really have to work during their studies. The second article by Uku Varblane looks at possible scenarios for higher education in Estonia, using materials from the Foresight Centre's study "Future of Higher

Education", sectoral reports and academic literature.

The central contribution in Focus section comes from Professor Margit Sutrop, who also participated in the discussion panel. She gives a summary of the main part of the report of the Higher Education Support Group of the Riigikogu.

Member of the Academy of Sciences Jaak Aaviksoo writes in the RiTo essay: "First, we might consider whether it is sensible to increase quantitative expectations for the whole education system when society becomes more complex. All this burden ultimately falls on the shoulders of teachers, leaving neither time nor energy for what is really important."

As usual, in addition to the focus topic, the new issue of RiTo also features contributions on other topics. We publish the second part of a study by Piret Tipner (Avarmaa) on the dangers of modern warfare and how to protect oneself against them. In the second part, the author also focuses on places for shelter, looking at the situation in East Viru County in Estonia.

From the RITA research projects, we publish the survey on the financial literacy of the Estonian population conducted by the market research company "Turu-uuringute AS", which will be continued in the future, and which is indirectly related to the focus topic of education. For four years now, Turu-uuringud have been studying how our people can handle money.

As regards political commentaries, former politician Peet Kask recalls how the

rules of procedure of the Parliament were set up in 1990–1992.

And last but not least – the Riigikogu Building celebrates its centenary this year. Head of the Library of the Estonian Academy of Arts Mait Väljas gives an overview of the birth of this magnificent building and the architectural details that can be found in it. Happy reading!

CONVERSATION CIRCLE

Estonians Should Continue Believing in Education

RIIGIKOGU TOIMETISED PANEL DISCUSSION

Toomas Jürgenstein (Social Democratic Party), Priit Sibul (Isamaa), Margit Sutrop (Reform Party), Marko Šorin (Centre Party) and Jaak Valge (Estonian Conservative People's Party) discussed education, its funding and what could be expected for it in the discussion panel of Riigikogu Toimetised on 9 November.

MARKO ŠORIN: Speaking of education and our history, I will borrow the words of Chairman of the Cultural Affairs Committee Professor Aadu Must that Estonians believe in education. He always justifies it by saying that when we were serfs and belonged to an oppressed class, one of the ways to get out of those frames or to have a better life was to get a better education. Nowadays the quality indicators of education should be understandable, unambiguous, measurable and analysable or comparable.

Naturally, we need the kind of education that ensures that each member of society will be able to cope in their life. And not only cope, but also steadily improve their quality of life. After all, the principle is that an educated person is a person who can cope better in life. It is also cheaper for society or the state, if it is allowed to put it this way. If we know

in which direction we want to go, we will find the money.

JAAK VALGE: Besides my work in the Riigikogu, I am also Associate Professor at the University of Tartu, although at present my workload is very small. There are three nations in Europe that have their own state but have never had their own aristocracy – Estonia, Latvia and the Czech Republic. This means that in Estonia, the role of the nobility had to be played by the intellectual aristocracy – the top of the pyramid of society, from where the ideas on the basis of which society was to develop were to emerge.

Today, the process of learning has changed to a certain extent, but the aim of learning is still the same – to acquire knowledge, skills and understanding. The notion of quality is currently very important for education in Estonia. Quality and money are not mutually exclusive, quality and quantity are certainly not mutually exclusive, but perhaps our education has become a little too quantity-based. With indicators based on quantity, it may happen that the quality side, especially in the evaluation of higher education institutions, starts to suffer.

In universities, quantitative measures are the most common. They can also undermine the quality of learning if, for example, universities are assessed by the proportion of students who graduate in the nominal time. Obviously, this does not improve quality. The level of university graduates can be assessed indirectly by a variety of indicators, in particular by the proportion of graduates who realise their potential in their profession after graduation. Again, of course, this is very differentiated, sometimes it fits and sometimes it does not.

TOOMAS JÜRGENSTEIN: I have been a teacher most of my life. Estonian education needs to be flexible. Flexibility and diversity are certain things that are reflected also in the history of our education. As a schoolteacher, I can assure you

that the belief in education and the desire to educate oneself is really lifelong today.

The focus on the results of national exams and school rankings was clearly too much. It did nothing good for the internal climate of schools. I dare say that the situation has improved considerably. Now, when the ranking tables are published at some point, they cause a day or a day and a half of excitement, but nothing more. In the case of pre-school education, it is clear that it has to be playful, it has to lead the pupil to the path of education, it has to create in the pupil a feeling that intellectual activity is something enjoyable.

For me, it is important that, if we have a well-educated person coming out of higher education, who should have a broader picture, then alongside that there should be vocational training, where we have perhaps not highlighted enough the importance of being a master, the pride in being a master. Those who have acquired vocational education are not service workers, they are masters. When we talk about the quality of education, we should try to understand the extent to which we have been able to achieve either playfulness or openness at the various levels of schooling, as well as selectivity and responsibility, and being a master.

PRIIT SIBUL: Education is a set of skills, knowledge and experiences that can be used to describe both a person and a society. It is a very complex system. In the history of our country and our nation, education has had a very important place and role both in society and within families. Think, for example, of the families of the generation before last, where the economic situation was complicated, but still, if the eldest son inherited the farm, then it was tried to send other sons to school to get an education, even up to university.

What should the education system be like, or how can its quality be measured? There should be a sufficient range of

different criteria and characteristics. The system will change and we will get what we measure. If we only watch the school ranking tables, we could start cramming for national exams again.

Surely it is possible nowadays to find more facts and knowledge, and more easily. Alongside knowledge and facts, developing attitudes and values is important in the education system. The education system should provide the basis for us as human beings to be able to understand each other. On the other hand, it should be personalised to such an extent that it would be interesting for us to interact with each other. The issue of values and attitudes is becoming increasingly important in order to understand and cope in the world and to enjoy being in society.

MARGIT SUTROP: In measuring quality, we should first ask what kind of education we want. What are the aims of education in general, and what the educated person we want to develop and whose development we want to support through education should be like? In my opinion, in this respect Estonia has moved much closer to an agreement by drawing up the Vision of Education 2035.

Two very important central concepts in education are lifelong learning and learner-centred education. Education is important in three roles: in professional life, in social life and in personal life. Education must equip individuals with competences consisting of three components: knowledge, skills and attitudes. The shift of focus in Estonian education should be more towards on how we think.

What is good education? First, we should try to assess whether education is built on lifelong learning. We can assess teachers, i.e., how teaching takes place, who teaches and how they teach, and what kind of environment to support learning they create. Another way is to assess learners and see whether they acquire the necessary competences. And the teacher should also enjoy teaching.

Wilhelm von Humboldt said that education is getting connected with the world. I have tried to develop this further in my philosophical discussions. In order to connect with the world, a person must know themselves and must know the world.

FOCUS

Looking for Sources of Good Education

JAAK AAVIKSOO

Member of the Estonian Academy of Sciences

The aim of this essay is to try to find a way to understanding good education. The starting point is the recognition that in a fast-changing world, the organisation of education seems to stand still, and it is explained by arguing that the real qualities of good education remain unchanged through time.

At the heart of achieving a good education is the teacher's ability to help students understand the subject – to move from saying it to understanding it. Who can do this is a good teacher; a person who reaches understanding is an educated person. Another quality identified is the challenge of maintaining and fostering pupils' inherent curiosity, which ideally should grow rather than wane throughout the school years. A third quality is the importance of accessible challenges that offer all pupils, regardless of their abilities, an experience of success and motivating but objective feedback.

Based on this, the central element of education is the teacher and the learning environment they create, where all the qualities pointed out above are born. The head of school is responsible for creating and maintaining such environment.

In the concluding section, an attempt is made to formulate the conclusions that can be drawn from the views presented for the purposes of education policy choices. Teacher empowerment holds the central place.

The Role and Quality of and the Bases for Funding Higher Education

MARGIT SUTROP

Higher Education Support Group of the Riigikogu, Chairman; University of Tartu, Professor

There are 18 institutions of higher education in Estonia. Their task is to offer higher education based on cutting-edge scientific knowledge, to train specialists and managers with higher education in specialities necessary for the state and society, to be innovation engines, to engage in ethnic sciences, to make a contribution to world science, and to carry out a knowledge transfer into society. Estonia's global competitiveness, the sustainability of the Estonian language and culture, and the future of the statehood of Estonia will depend on the quality of the Estonian higher education.

The Estonian Education Sector Development Plan 2021–2035 sets the target of increasing the proportion of people with a tertiary education among 25–34-year-olds to 45 per cent. The starting level in Estonia was 43 per cent in 2020. A high proportion of countries in the world are ahead of Estonia.

Higher education has a value for people and culture as well as for society. Higher education is a major guarantee for a happy life for every citizen, the sustainability of culture and national competitiveness. Higher education, as a general rule, ensures material and spiritual well-being and a longer life. People with higher education are therefore lower cost to the social system.

Higher education in native language creates a national intelligentsia, shapes and secures cultural identity, and gives an impetus to the establishment of native-language (research) terminology, and

a language in which to think and communicate. Higher education institutions help create a cohesive, safe, peace-minded, entrepreneurial and developing Estonia that is mindful of the natural environment, that upholds and promotes the linguistic and cultural heritage of its ancestors but also looks boldly to the future. Through higher education, increasing competitiveness of a country is ensured: the capability to establish and implement new technologies for both economic development and increasing people's wellbeing.

The principle of free Estonian-language education is beautiful but the prerequisites for it have not been fulfilled. First, students need to have sufficient income even to study for free. The current student loan and allowance system does not ensure that. Second, a prerequisite to providing high-quality free education is to determine a fair price for it.

On 26 October 2021, concern for the future of higher education in Estonia brought together 30 members of parliament who established the Higher Education Support Group in the Riigikogu with the aim of developing a cross-party solution to ensure the sustainability of higher education. On 10 November 2021, the support group organised a public seminar on higher education.

The Management Models of Universities, and the Next Generation and Salaries of Teaching Staff

HANNA KANEP

Universities Estonia, Executive Secretary

A person can become a member of the teaching staff with a doctoral degree after a 21 years' worth of education investment. Low income and the status of student, and a poor salary perspective as a member of

teaching staff have been dragging down the attractiveness of doctoral study for years. A half of the plan to break this trend is in the Riigikogu and will hopefully be implemented from this autumn. Doctoral students will become junior research fellows with the average salary in Estonia. Universities have shown that an ensured income and more demanding evaluation yields results – the proportion of those who complete their degree in six years has increased from one fifth to one third.

We do not know how much this picture is affected by the increasing demand in the private sector and the low salaries in the higher education sector. The salary perspective in universities is the lowest especially at the beginning of the career and on posts with a focus on teaching which is also connected with general discontent with working conditions and workload.

The baseline funding for research accounts for 2–9 per cent and national research grants account for 0–13 per cent of the revenues of various universities. Universities with a significant volume of research (University of Tartu, Estonian University of Life Sciences, and the Tallinn University of Technology) can mitigate the salary problem from the increase in research funding by replacing study with research. This has been done partially. For example, in the new career model of the University of Tartu, the posts of associate professors were redefined, and this involves a greater research obligation and a responsibility to bring in project money.

An increase in public funding of research gives the state a greater role in directing domestic research activities. In the Estonian higher education, the state as the only big investor has a determining responsibility for the education of nearly every second Estonian inhabitant, as well as for the next generations of teaching staff and researchers. In terms of the higher education funding, it is worth discussing whether the volume of the

current doctoral study is in line with our objectives.

Estonian Student: Work, Allowances, and Mental Health

ALLAN AKSIIM

*Federation of Estonian Student Unions,
Public Policy Advisor*

The majority of the Estonian students work; most of them do so in order to cover their living costs (78% of students). Since the higher education reform that came into force from 2013, the employment rate of students has largely remained unchanged.

However, there are more reasons for working than the need to cover living costs. A student may wish to obtain work experience and to raise their quality of life.

In Eurostudent reference countries, students work and study for an average of 47 hours per week, but in Georgia, Malta and Estonia they study and work for an average of 53 hours and more in total. Estonian students dedicate an average of 39 hours per week to their studies, and the students work for seven hours less, that is, for 32 hours. It is also significant that Estonian students also receive a considerable proportion of their income from the work they do – the income from work per month in Estonia is higher on the average (64%) than the pan-European average (52%); as regards neighbouring countries, the indicator is at an approximately equally high level in Lithuania (65%).

Students can generally receive three types of financial support from the state during their studies: a need-based study allowance, a specialty scholarship or a performance scholarship, and a study loan.

Student allowances and scholarships have the greatest visible impact in doctoral studies. In spite of this, the small amount (660 euro from the state plus an additional

allowance depending on the university) and the fact that doctoral students are too often employed in jobs unrelated to their doctoral theses has been considered a sufficiently big problem so that a reform of doctoral studies is being implemented under the leadership of the state and with the support of universities. The relevant Bill is currently in the Riigikogu.

Higher Education and the Labour Market in View of OSKA's Projection of the Need for Labour and Skills

TIIA RANDMA

*Estonian Qualifications Authority,
Member of the Board*

YNGVE ROSENBLAD

*Estonian Qualifications Authority,
Head Analyst / Development Manager*

The future labour and skill projection system OSKA prepares projections of the need for labour and skills in a ten-year perspective for the economy as a whole and in all areas of life and compares them with the training offered in higher education and continuing education. Projections are prepared, taking into account the future trends, development objectives, and competitiveness. After surveys are completed, the development of sectors, economy and society, as well as the short- and long-term impact of extraordinary factors, such as the COVID-19 crisis, are monitored.

The sustainability of the higher education system is affected by the number of university-age people having fallen by two times, as the birth rate fell from 25,000 to 12,000 in the 1990s. This means that the current variety of curricula is complicated to maintain, and the number of students can be increased or even maintained at the same level on account of adult students and foreign students.

The same tendency where new generations are up to two times smaller than the earlier ones will also have a noticeable effect on the labour market in the coming decade. By 2030, there will be 47,000 fewer working-age people in Estonia in comparison with 2019, while working-age people under 40 years of age will number less by as much as up to one third.

The young generation will not be able to cover the need for new labour neither in vocational nor in higher education in the coming decade. The gap will be bridged by better employment of working-age people, a longer working life, and foreign labour, as well as automation, digitalisation, and structural changes in the economy which will increase the need for flexible study options reconcilable with work and family life.

Although the modern and future economy and society require good general skills, digital skills, and understanding of related specialities, in addition to professional competence, the need for professional deep competence will not decrease. The growing need to acquire and improve skills alongside work and private life across the lifespan is requiring universities to also offer shorter, compact and modular study units (including micro-degrees) alongside flexible forms of study and traditional curricula.

The Strengths and Weaknesses of Higher Education Funding Models

AUNE VALK
*University of Tartu,
Vice Rector for Academic Affairs*

In a knowledge-based society, the number of students and people with higher education is considered one of the main indicators of the competitiveness of a

region. Ben Ansell (2008) points out that, in higher education funding, countries face a choice where only two of three aspects of critical importance can exist at the same time. These aspects are a high university enrolment rate, fully national higher education funding, and a low total cost of higher education.

Today we are finding ourselves in a revolutionary situation in Estonia as we are having all of the three above-mentioned aspects in place. The Estonian Education Sector Development Plan 2021–2035 approved by the Government last November is planning to increase the proportion of people with higher education in the age group of 25–34 years from 41 per cent to 45 per cent. The OSKA future reports are also projecting the need for an increase in the number of people with higher education. The first preference for both universities and students is for the state to find the estimated *ca* 100 million euro per year (1.5% of GDP) lacking from the Estonian higher education, and for us to preserve the Nordic free high-quality education model.

In the classification of higher education funding models, it has been said that, essentially, we can speak of two models: the free “Nordic model”, and the Anglo-American model which is also in place in Japan and Korea and where the cost-sharing of students is relatively high. A more social version of the latter model is used in the Netherlands where the cost-sharing of students is universal, but the amount is on the moderate side – 2,400 euro. The rest are using intermediate variants to mitigate underfunding. From Estonia’s point of view, the “Eastern European model” that was in place in Estonia before 2013 should also be discussed.

Funding of Higher Education Studies from Students' Perspective: How to Cover Living Expenses

KAIRE PÕDER

Professor, Estonian Business School

UKU VARBLANE

Expert, Foresight Centre

Education is special. Sociologists of education have known this for a long time. This means that students from high socio-economic backgrounds are more likely to benefit from generously and universally funded education. Although financing students is primarily an issue of educational equity, or access, the organisation of the financing of students is not without significance for universities either, since tuition fees (their size, who pays, and other organisational aspects) have an impact on the university's revenue base, and student grants also do not operate without leaving their mark on the activities of universities. Student allowances have an impact on drop-out rates, on working during studies and on completion of studies in the nominal period, i.e., they have a direct impact on the so-called production process of universities.

We show that there are four worlds of financing of students, and Estonia is swaying between them – while low average tuition fees point to a Nordic orientation, low study allowances make us more like continental Europe. In this comparison, however, our needs-based study allowances remain very poor. Thus, it is necessary to make a political decision about where Estonia's higher education system wants to belong. However, we must also consider the context, or the welfare state model we have chosen, in

which education as a whole is generously publicly funded against a background of social spending, while state spending on primary, basic and secondary education takes precedence over higher education, and private funding is scarce in the system.

We recognise that if no more money is provided to the system, policymaking will have to focus on the issue of distribution, or to whom and how to distribute the scarce money. As long as students are legislatively *de jure* part of their families and *de facto* independent, there will be a contradiction. If the purse is not opened to support the students, or no money is added to the system, the options are to abolish performance-based support, to consider partial “defamilisation” and/or to make the distribution arrangements more efficient in order to reduce the transaction and agency costs of awarding bursaries, which may also be indirect and social in nature, for example encouraging the creation of fictitious families or reducing trust in state institutions. The alternative is to accept need-based intensive working of students, which is biased towards those with weaker background characteristics, thus penalising them with a higher risk of dropping out and postponing graduation.

Another option for financing students is to take a “private deal” approach, and create loan systems that support learning and tax the subsequent salary bonus. However, such an approach would require a major change of mindset and a re-orientation of public funding, as well as of supervision and institutional support.

Investment into Higher Education and Its Projected Profitability in Estonia

KADRI MÄNNASOO

Professor at the School of Business and Governance, Department of Economics and Finance, Tallinn University of Technology

Countries are not defined only by their population numbers and territory, but also by the level of human development they exhibit and the quality with which this is managed. Higher education plays a major role in contributing to both. The accumulation of human capital in higher education is a time consuming and expensive process that can be measured as a long-term investment from the perspective of both the individual and the society. Despite the fact that public opinion places a high subjective value on higher education, there are three crucial factors that obstruct sufficient state funding for universities: the lack of compelling evidence about the positive returns to higher education; the unforeseeable future risks of investing into higher education; and the allocation of costs and benefits of public higher education in a way that counteracts the redistribution and may even widen the income disparities in the society.

By concurrently optimising the revenue from the investments into higher education made by the individual as well as the government in its capacity as the representative of the society, we see that the expected rate of revenue is positive for both sides and that its volume, 7.5 and 8.6 percent respectively, surpasses the long-term performance of international stock markets. By adding to the direct income and tax interests of higher education also indirect benefits from the healthier, more conscious, democratic, and secure individual and society with a higher potential for development, the expected

profit rate of higher education increases to nearly 20 percent for the individual and to nearly 17 percent for the government and the society. Simulation analysis shows that the profitability of higher education depends largely on the efficiency with which universities contribute to the value creation abilities of the students. The more profitable the knowledge and skills capital of a university graduate and the higher its price as expressed in the salary bonus on the labour market, the higher is the revenue from higher education both for graduates as well as the society – and particularly to the latter. The more efficient higher education is and the more it creates value, the higher is the contribution of new students themselves in terms of time and finances, and the more the society wins in terms of saving public funds and receiving higher tax revenue from the higher future salaries. This shows that a well-functioning higher education that does in actual fact offer a new quality is an asset for the whole society. The objective of the policy on higher education is to create incentives that motivate new students in higher education to fully apply themselves and concentrate on their studies, while motivating the universities to share their knowledge and skills in the best way they can but demanding a lot in return as well.

Trends and Possible Scenarios in Higher Education

UKU VARBLANE

Expert, Foresight Centre

Reforms in education are provoked by four main development trends – new technologies, personalisation, internationalisation, and change in societal expectations. Technology-based business models are coming to the forefront, complementing the contemporary education landscape but

also competing with it. The broader introduction of non-academic certificates blurs the lines between higher education and other types of post-secondary education.

The growing importance of lifelong learning also leads to diversification among students. An increasing percentage of students do not come straight from the secondary school – in Estonia, the 25+ age group has grown among the students by more than ten per cents in ten years. This creates the expectation that higher education should mould itself to a variety of lifestyles and preferences. However, more tailored approaches lead to additional costs, at least at the outset.

Despite the setback of the corona pandemic, higher education is turning increasingly international. Elevated prominence in given to partnerships between higher education institutions and curricula of different countries, and to international massive open online courses, or MOOCs. Internationalisation opens market opportunities for Estonia's higher education institutions but also intensifies competition from the online courses and learning environments of top universities.

Higher education institutions are expected to lend a hand in managing the response to massive social changes and in problem solving – both when faced with global challenges, such as the climate crisis, or in evolving local economies and learning environments.

The two factors that have emerged as the most instrumental in shaping the face of Estonia's higher education are the role of digital technology in teaching and the role of the higher education institutions in lifelong learning. There are possible different development avenues available to both, which partly depend on the choices of the state. These key factors were taken as the basis for three possible scenarios.

In the national lifelong learning scenario, the government creates advantages for higher education institutions on the continuing training market, the institutions

diversify learning opportunities, and receiving an education will become easier for working students. Fee-paying continuing training brings in additional revenue and leads higher education institutions to growth both in terms of the numbers of students and teachers.

In the elite higher education scenario, competition on the lifelong learning landscape is strictly market-based; other providers of education respond more flexibly, gain a market share, and fill the tasks of higher education institutions in several fields. This causes the higher education institutions to contract, and the sector as a whole to shrink.

In the virtual university scenario, learning becomes digitised both in content and in form, and its reach is considerably more global than today. Higher education institutions offer courses to digital platforms but their profitability is restricted by the rules of play of the platform. Public funding for higher education remains at the current level, ensuring only essential studies and studies that are more difficult to digitise.

Social Ecology of Vocational Education

KRISTA LOOGMA

*Distinguished Professor of Vocational Education,
School of Educational Sciences, Tallinn University*

The article analyses the issue of the reputation of vocational education through the prism of social ecology. Vocational education is often viewed in school-based systems, like Estonia, as little more than basic vocational training after the basic school, which leads students down a separate educational path and incorporates a conflict between the general and the vocational education at the level of secondary education. The lower status of vocational education compared to

the general education is reflected in the educational choices after the basic school, whereby traditionally two out of three basic school graduates have chosen an academic path (secondary school – higher education) and one in three have opted for vocational training; furthermore, vocational training is often viewed in popular opinion as something that is meant for the academically less capable students. This attitude is linked to the selection aspect in secondary education and can potentially lead to the polarisation of skills on the labour market.

Signals and feedback from the labour market refer to the different options available to the graduates from basic vocational training and those who have chosen academic education, particularly those with a higher education degree. Differences are clear in salary levels but another crucial aspect is their ability for mobility on the labour market. This last aspect has also become painfully obvious during crises. It is difficult to improve the reputation of vocational education because it involves various institutions and agents with their particular interests and interdependencies, which is why the problem keeps regenerating.

Vocational education reform in Estonia, which has been ongoing since the mid-1990s and has been strongly influenced by the EU vocational education policy, has not fixed the problem. The key factors that keep the social ecology unchanged are founded, firstly, on the Soviet historical and cultural legacy; secondly, on signals from the labour market that describe the key competences of vocational education graduates as inadequate, which in turn impedes flexibility in education and career; and thirdly, on the institutional separation between the general and the vocational education. Although great examples exist in Estonia on integrating vocational and general education, and despite the fact that the current education strategy objectives include the dismantling of institutional

barriers, this has not yet become a general practice and may not lead to hoped results without the simultaneous and systematic support of general competences. The latter in turn create the base for the students' ability to construct their own individual learning paths by integrating components from general as well as vocational education. We need to keep in mind that it is extremely difficult to directly influence public opinion which furthermore has historical roots, but it could be influenced by a simultaneous application of the above opinion-shaping factors. Efficient solutions should deal with all the listed factors systematically and simultaneously.

POLITICS

Formulating the Parliamentary Rules of Procedure in Estonia 1990–1992

PEET KASK
Physicist

How did parliamentary procedural rules develop over the two years after the first free post-war elections in Estonia in March 1990? Right behind the restoration of national independence, the second priority of the elected Supreme Council was to make the shift towards democracy. The earlier procedural rules were unsuitable for a democratic parliament and needed replacing. The final outcome of the shift would also depend greatly on how successful the parliament would be in getting its work up and running. Some of the former socialist countries never made it to the free world at all.

During the first weeks, the Supreme Council's work went anything but smoothly. At times it took several hours of valuable working time to adopt the week's agenda alone. Parliamentarians were

highly motivated to overcome the obstacles, and the first steps to eliminate gross flaws in the procedural rules were made in a relatively unanimous atmosphere.

By the second half of 1990, the legislators had collected a sizeable library and a great number of examples of procedural rules in developed democratic countries. A permanent working group was set up for improving procedural rules, and frequent amendments were indeed introduced during the first and the second year.

An important rule that was established relatively quickly concerned the impartial role of the Speaker. The descriptions of the procedure for submitting and debating items on the agenda were soon elaborated in great detail. One of the crucial new rules said that the plenary would not debate an issue before the lead committee had completed thorough preparation work. Even issues like defining the working time or forming committees required a massive reorganisation of the work of the Supreme Council during its first months.

A typical example of a procedural rule that was incompatible with democracy was the unnaturally high quorum requirement. Another example was the requirement for an unreasonably high majority during a vote. When a choice needs to be made between the available alternatives, the simple majority is the only way to get anywhere at all, which is why the rules on voting were amended unanimously. However, the Supreme Council failed to apply the simple majority rule to itself in passing legislative acts because of the numerous opposition.

It was difficult to update the role of the Presidium of the Supreme Council, which was very much of the previous era. The Presidium was a body for discussing political questions and this it remained – out of its depth in organising the work of the Supreme Council. In April 1991, the Supreme Council received a Board in addition to the Presidium, with the sole task of organising the work of the Council.

Indeed, the Board did a more efficient job of it than the Presidium had.

The topic of procedural rules is occasionally still raised in the Riigikogu today, three decades later. Formulating the rules in the Supreme Council was thorough and painful but it did ensure the Riigikogu a much smoother sailing in this respect.

STUDIES

Financial Literacy Survey in Estonia

KARIN REIVART

Research Manager, Turu-uuringute AS

The survey results show that the theoretical financial literacy of Estonians did not improve between 2019 and the previous survey in 2015. However, over the nine years that this survey has been conducted, there has been an improvement in comprehending the nature of investment risk and in the interest rates calculation skills.

Less than one in five responders qualified their knowledge of finances as high, including two percent who saw it as very high, over one half as above average, and one fifth as low. Higher than average self-assessment came from younger responders, university graduates, entrepreneurs, high-income earners, and residents of Tallinn.

A major shortcoming is that a large part of the population does not plan their finances well enough (43 % compile a budget and this percentage is very slow to rise). Only 12 percent of the population makes long-term plans and investments. A great number of individuals are still not putting money aside or their savings are inconsequential. However, the share of non-savers is decreasing each year, although slowly.

The most popular form of saving is still putting money on a checking account

(42%), followed by keeping a stash of cash (28%). Savings accounts are used by about one responder in seven, which is slightly higher than in 2015. Investment options are still used by a relatively small percentage, only 13 in total, with four percent of the population owning shares or stocks. Although the key criterion for choosing financial services has been the comparison of services offered by different service providers, there are financial services (credit cards, opening a checking account, or mobile payments) where different options are not considered.

Various loan options, insurance, and savings accounts are clearly the most popular financial services, while investment products continue to attract relatively few clients.

The 18–19 age group names investing into real estate as the most complicated issue, followed by starting a business, while cryptocurrency poses significantly less problems than on average. This age group shows even more indifference towards financial topics than the population on average – only a little more than one in five expressed their interest. Responders in the 50–59 age group considered the second pillar pension scheme as complicated more frequently than others. The oldest age group (60–80 years) referred to saving options and lending/borrowing as complicated more frequently than others, although they listed cryptocurrency as the most complicated topic.

The general financial situation and financial security have improved in Estonia over the past nine years, and most of the population is in a place where they would be able to put money aside. Unfortunately, the results show that although financial topics are not felt to be overly complicated, the general public is not applying their knowledge into practice, which means that we need to continue awareness raising.

We can conclude that the Estonians are relatively well informed and have sufficient basic knowledge to organise their

financial affairs in a sensible way. As this knowledge is mostly left untapped when creating financial security for the family, we need to continue the activities that help turn this behaviour around.

Values of Young People are Reflected in their Migration Behaviour¹

ANDU RÄMMER

*Associate Professor of Youth Studies,
Narva College of the University of Tartu*

REIN MURAKAS

*Analyst, Institute of Cultural Research,
University of Tartu*

TERJE TOOMISTU

*Research Fellow in Ethnology, I
nstitute of Cultural Research, University of Tartu*

Opportunities for people of Estonia to move internationally for work or study purposes have increased significantly over the past few decades, affecting the migration behaviour of the younger generation in particular. It is important to pay attention to east-west migration in the context of the brain drain and youth drain, as mass emigration of educated people has negative economic consequences for the countries of origin. This article focuses on the relationship between the value orientations and migration behaviour of Estonian young people aged 20–35 who have long-term experience of living and/or studying abroad.

Values refer to desirable goals or ways of achieving them, they transcend situations, shape behaviour in different situations and are ordered according to importance. Interrelated values are known as value orientations, which can be categorised as extrinsic, intrinsic and social values. A

¹ Peer-reviewed article. The research was funded by the Postimees Foundation under the Young Estonia POST23 and POST214 research grants.

person's values develop through socialisation, based on the experiences acquired at a young age, and remain relatively stable throughout their lives. The values of young people are studied more often, because according to the socialisation hypothesis the dominant values in society change slowly, primarily through generational replacement.

In a survey (N=2022) conducted in the framework of the interdisciplinary study "Young Estonians Abroad" at the Institute of Cultural Research of the University of Tartu, young adults with longer experience of living abroad rated the importance of various work values in their lives. While after the transition to a market economy young Estonians attached the highest importance to the possibility of earning a good salary, and having a secure job and career opportunities were also considered more important than before, the importance of intrinsic work values has increased since then.

The results of our survey research show that the respondents who have returned to Estonia as well as the respondents who have stayed abroad both rated intrinsic and extrinsic values higher than social work values. A closer analysis of extrinsic values reveals their connection with dissatisfaction with the living and working environment in Estonia. Attaching importance to intrinsic values is associated with various development opportunities. The importance of social values is linked to social interaction and sociability.

At the same time, the results also point to a significant divergence in value orientations between those who have returned or intend to return and those who have stayed abroad and do not intend to return. Those who consider extrinsic work values important tend to prefer to stay abroad, while those who appreciate intrinsic and social work values tend to prefer to return.

Depopulation Patterns – Impact of Population Decline on Estonia's Living Environments and Housing Stock

KRISTI GRIŠAKOV

Head of Policy and Analysis, Spatial Planning Department, Ministry of Finance

LAURI LIHTMAA

Expert, Nearly Zero Energy Buildings Research Group, Tallinn University of Technology

DAMIANO CERRONE

Head of Urban Research, Spin Unit OÜ

TARGO KALAMEES

Professor of Building Physics, Tallinn University of Technology

LILL SARV

Researcher, Academy of Architecture and Urban Studies, Tallinn University of Technology

The purpose of the research into depopulation patterns was to determine which settlements and building types in Estonia were experiencing depopulation, based on data from power consumption and the Population Register. The research culminated in a detailed analysis and a map on the empty dwellings and socio-spatial dynamics related to the reasons behind their vacancy, which should be used in planning specific steps, decisions, and support instruments to strategically manage the spatial depopulation of living environments in Estonia.

The power consumption data indicated that over 50,000 dwellings were vacant in Estonia in 2019. Three out of five of these were in apartment buildings. Large apartment buildings (at least 31+ habitable rooms) from 1960–1980 have remained populous although the data indicates a steady trend towards depopulation. The data points to small towns and villages being most at risk from depopulation, but we must also keep up the quality of spaces in central towns and invest in these. Just as carefully as we are

planning the growth, we must also learn and be willing to direct the decline from the spatial standpoint.

Three Years with COVID-19: Which Way Forward?

TOIVO MAIMETS

Professor of Cell Biology, Institute of Molecular and Cell Biology, University of Tartu

MAIT ALTMETS

Senior Doctor, Head of the Infection Control Department, North Estonia Medical Centre

JAANUS HARRO

Head of Chair of Neuropsychopharmacology, Professor of Psychophysiology, Institute of Chemistry, University of Tartu

RUTH KALDA

Professor of Family Medicine, Institute of Family Medicine and Public Health, University of Tartu

PÄRT PETERSON

Professor of Molecular Immunology, Institute of Biomedicine and Translational Medicine, University of Tartu

MARGUS VARJAK

Associate Professor in Medical Virology, Institute of Technology, University of Tartu

TRIIN VIHALEMM

Professor of Communication Studies, Institute of Social Studies, University of Tartu

The authors have studied the analyses published so far in international research literature as well as the Estonian research data to present the key conclusions on the success achieved in responding to the three-year long COVID-19 pandemic as well as the possible lessons to be learned in preparation of potential future pandemics.

Global cooperation in scientific research, which has resulted in relatively efficient vaccines being developed with unprecedented speed, has proven successful during the COVID-19 pandemic. COVID-19 posed a medical challenge only

during the first year, until the vaccines were fully developed. During the second and third year of the pandemic, the key focus shifted to social distrust, opposition to masks and vaccines, and the conflict between the interests of the individual and the society. Countries with higher levels of prosociality fared better during the pandemic. Prosocial behaviour must be systematically developed in the Estonian society in anticipation of future crises; however, this cannot be achieved by isolated campaigns but requires consistent daily dialogue with citizens and offering support to vulnerable groups.

The COVID-19 pandemic has strongly affected the state of public health in Estonia. Our life expectancy fell in 2020, and even more so in 2021 (21.5 months). The steady decrease in life expectancy during the second year of the pandemic can be explained by one of the lowest vaccination rates among the European nations (64%), particularly in the older age group (78%). By October 2022, 92% of Estonian adults have developed antibodies for the coronavirus. The high rate of antibodies among the Estonian population permits the assumption that most people would be protected by a certain degree of immunity should new virus strains emerge, which should keep the pressure on the Estonian hospital system within its current capabilities. However, COVID-19 affects the general state of public health in a negative way because severe symptoms (as shown by hospitalisation) cause new afflictions or aggravate the existing chronic illnesses in around 40.3% of the patients. This in turn will increase the need to treat these conditions or offer care services, which is something we need to prepare for. In addition, COVID-19 causes long-term health problems to around 22% of Estonian adults, regardless of the severity of their coronavirus symptoms. Post-COVID-19 health care would benefit from a broader exchange of experiences between GPs, school physicians, and occupational health

doctors. Vaccination of risk groups against SARS-CoV-2 should be included in the national immunisation plan. Sequencing of the coronavirus and research into the changes to the immune response must be continued.

Any plans for public health and communication measures should recognise that there is a noticeable trend towards increased social opposition to pandemic control measures, especially concerning vaccines.

VARIA

Threat Posed by Development of Military Equipment to Civilian Population and Their Options for Sheltering II²

PIRET TIPNER

Government Media Adviser, Government Office

The purpose of using expert interviews as the method for this case study was to receive responses to the research question: “What dangers associated with combat activities in Estonia must be met by a shelter suitable for the protection of the civilian population?” The responses outlined both the threats from combat activities as well as the expectations to suitable shelters.

All the interviews were conducted in February 2021, i.e. exactly one year before the start of the war in Ukraine.

The results from the interviews served as a basis for conducting the next stage

of the study, which consisted of mapping the public premises that could be used for sheltering in Ida-Viru County.

The interviewees were selected using the so-called snowball sampling method, which allowed us to involve the experts with the most valuable knowledge of the field. In total, twelve experts took part in the study, with expertise on the impact and use of the weapons systems available to Russia’s armed forces, professional daily knowledge of explosives, or experience with real life military action.

It is impossible to foresee which weapons would be used in combat or which objects could be hit or how. The biggest risk to the population is posed by random hits by various weapons systems that cause damage to buildings and lead to a high likelihood of civilian casualties. This means that adequate shelters must be of sufficient protection level to provide protection from all the threats of combat activities.

The study showed that a significant capability gap in the way of planning suitable shelters is the lack of data in national as well as local data bases. Considering the fact that the first criterion of a shelter is its underground location, data bases should at least reflect information on objects that are (partially) underground. There is a definite need for further studies on shelters in major Estonian towns and the southeast region which could serve as another entryway for Russian troops.

Based on the findings of the study, the author has made suggestions to institutions responsible for providing sheltering options and organising sheltering, and institutions responsible for defence planning.

2 This is the second part of the article based on the master’s thesis defended by Piret Tipner (formerly Avarmaa) in the Estonian Academy of Security Sciences (Avarmaa 2021). The first part of the article was published in the previous issue of *Riigikogu Toimetised* (Avarmaa 2022).

Tallinn University of Technology Is Heading for the Top with EuroTeQ

HENDRIK VOLL

*Vice-Rector for Academic Affairs, Professor,
Tallinn University of Technology*

Tallinn University of Technology uses three key levers to take our teaching to the top European level. Firstly, we joined the technical universities network EuroTeQ, which is used by the participants to develop new cooperation formats as well as common learning formats and services. This means that TalTech is reducing the programmes taught in English and is instead focusing on strong English modules within programmes taught in Estonian, to inject these with international experience and promote mobility with European top universities.

Secondly, Tallinn University of Technology established departmental didactics centres which allow the University to offer networking opportunities to teachers for broader discussions and exchange of experiences, and also a door that is open to anyone experiencing any issues while teaching.

Thirdly, new Study Track Associate Professorship positions are being created. These are specialists at the top of their fields: highly distinguished and well known to students, colleagues, and experts of the field; they are always welcome to speak at events, act as respected spokespersons, and carry out training courses.

What Is the Point of Doctoral Studies When All We Need Are “Regular Workers”?

JAAK VILO

*Member of the Academy of Sciences, Professor of
Bioinformatics, Head of the Institute of Computer
Science, University of Tartu*

When we consider the development of higher education and research in Estonia, or the social and economic development in general, we depend directly on well-educated people who develop new solutions and increase the added value produced in the country. The work of universities is centred around creating knowledge in mutable conditions and transmitting this ability to all the graduates who will get involved with developing businesses and fulfilling other roles that serve the nation in the future. The capability of universities, the development efforts in the business and the public sector, and the ability to innovate depend on university teaching staff, researchers, and engineers who have been trained at the first stage of research work, i.e. their doctoral studies. Active teaching staff and researchers must have acquired a doctoral degree to know how to transmit the skill of creating new knowledge. Creators of more complex technical solutions in businesses, staff of research and development units, developers of key solutions in the public sector also need to be highly skilled. University itself should employ only one third, or definitely no more than one half of doctoral graduates. To ensure this, however, doctoral programmes should admit enough students to supply both universities and businesses. It goes without saying that doctoral studies must prepare the graduates to adapting better to their other expected roles in the business sector and the society; relevant reforms have already been initiated.

Sadly, only rare disciplines have

managed to turn out enough doctoral graduates to fill the need. Universities are not able to fully provide even for themselves when it comes to teaching staff in fields like IT where only a small fragment of the needs of the labour market are met for employees with either a bachelor's, a master's, or a doctor's degree. If more than half of graduates with a doctoral degree make the completely rational decision to choose a job in business and if the universities keep the bachelor's, master's, or doctor's studies at the current volumes, they could be lucky to recruit maybe just one graduate into their teaching staff for every fifty students. And yet we should ensure that there is a lecturer or a researcher with a doctoral degree for every 10–12 students. The business sector could easily employ two or three doctoral graduates in developmental positions for every one hundred employees. This massive gap has been partially filled by recruiting teaching and development staff from abroad. Big public developmental centres, defence and other vital services could also use more people with relevant competences, and this is where we cannot rely on foreign recruits.

One clear conclusion to be drawn from the current volumes of doctoral programmes and the needs of the state and businesses as presented in the article is that the volumes of doctoral programmes should be increased decisively in Estonia. We can start with the disciplines and fields where the gap between the volume of doctoral programmes and the expectations of the business and public sector is the widest. In order to increase the volumes of teaching staff, research, development, and innovation, we need to review each discipline individually and give their evolution the desired direction by developing doctoral programmes.

We need Young People Who Have Faith in Science

HANDO SUTTER

Chairman of the Board, AS Eesti Energia; Head of Working Group on Education, Estonian Employers' Confederation; Leader of "Lae end" ("Charge Yourself") programme

Today, an important role in economy is played by such sectors as energy, ICT, construction, industry, etc., that cannot function without an increase in the number of suitably educated young people. Without engineers, it will be impossible to achieve climate mitigation goals. At the same time, employers and higher education institutions are watching with great concern the steady decline in interest in mathematics and physics among the next generation, as the education system fails to make sciences interesting for them.

According to the OSKA Education and Research Report, one in four physics teachers and one in five maths, chemistry, geography and biology teachers in Estonian schools are over 60 years old. When these teachers retire, it will be difficult to find replacements, as only ten percent of teachers in general education are under 30.

Tallinn University closed its master's programme in physics in 2018 because in 2013 and 2014, one student started the studies, and after that, there were none.

Demand for workers is growing in renewable energy, environmental technologies, hydrogen production, waste management, ICT. The transition to a carbon-neutral economic model requires expertise in the implementation and development of green energy solutions. Implementing the principles of circular economy requires technical skills. There is also a growing demand for people who know how to analyse the ecological and social impact of companies.

The OSKA report also shows that the

more successful companies and public authorities are in introducing digital technologies, the better we will be able to improve people's lives and achieve the goals of national green and digital agenda.

I call on businesses, politicians and government agencies to make decisions that support science education in order to motivate young people to find challenges in learning science and building a career.

“Lae end” (“Charge Yourself”)

programme

- The programme was launched by ABB, LHV, Fermi Energia, Eesti Energia, Nordecon and Metrosert, and offers students an inspiring experience in learning physics, regardless of the teacher's qualifications.
- The programme will bring together the brightest development-minded teachers from Estonian schools, start-ups from the education landscape and representatives of the physics teachers community.
- Based on the recommendations, ten teachers were selected for the programme. They will become role models and their stories will be used to reach other teachers and students.
- Through the programme, teachers and education start-ups will create learning tools that can be used by all schools and teachers.
- More information: <https://laeend.ee/>

RIIGIKOGU BUILDING – 100

Riigikogu Building – First Among Equals

MAIT VÄLJAS

Head of Library, Estonian Academy of Arts

The importance of the Riigikogu Building (built in 1920–1922) in the history and architecture of Estonia in the 20th century cannot be overestimated. Only the Tallinn Song Festival Stage designed by architect Alar Kotli can be considered its equal. Like the Riigikogu Building, it is not just a brilliant work of architecture, but has a strong symbolic meaning in its historical context. Building a home for its Parliament was a brave undertaking for the newly independent country: there were many more urgent problems in the young state and the resources were also scarce. The Parliament Building was designed by young architects Herbert Johanson (1884–1964) and Eugen Habermann (1884–1944), and it presents a rare synthesis of traditionalism and expressionism that has no counterpart in Europe or anywhere else in the world. Herbert Johanson was also commissioned to draft the furniture designs for all the main rooms, together with working drawings.

The traditionalist features of the building are, above all, the robust overall form, the high hipped roof of red tiles and the small windows with many panes. Expressionism can be seen in the colour scheme of the façade (according to descriptions, originally steel grey, which was restored in 2012, in the meantime it was pale yellow), enlivened by the dark frames of the openings, the inverted pyramidal cornice and, most forcefully, the black granite framing of the hall windows. Expressionism is even more pronounced in the interior, where the decorative zigzag geometry is the connective element of the whole building. Here, two rooms dominate: the lobby, where a mystical

atmosphere is created by the light of uncovered bulbs set into the hollow pyramids of the concrete ceiling, and the main hall, with its vaulting folded ceiling and strikingly bright colour scheme. The architects were assisted by sculptor Jaan Koort in designing the details.

The Riigikogu Building has withstood the test of time well, preserving much of its interior details and furniture, and fortunately survived the Second World War without major damage. The furniture has mainly been rearranged in connection with the changes in the organisation of

the Parliament's work. During the restoration works in 1997–1998, it was attempted to restore the original appearance of the Riigikogu building as much as possible and to modernise the building technically. The work was led by Leila Pärtelpoeg, an interior architect who approached the historic interior with respect. When the Estonian Association of Architects was celebrating its 100th anniversary in 2021, they selected the ten best architectural projects of the century. The Riigikogu Building was the first on the list – *primus inter pares*.

Nimeregister

- Aarla-Kask, Maret 151, 156
Aaskivi, Ülle 95
Aaviksoo, Jaak 6, 19, 201, 212, 215
Aburto, José Manuel 140
Adam, David 133
Adams, Jüri 90
Adoff, Ferdinand 176
Agasisti, Tommaso 56
Ainsaar, Mare 120
Aknin, Lara 140
Aksiim, Allan 25, 34, 217
Albanese, Anthony 185
Allen, Joseph 140
Allik, Jaak 89, 95
Allmann, Arno 89
Al-Sadr, Muqtada 187–188
Al-Sudani, Mohammed Shia 187
Altarawneh, Heba N. 136, 140
Altmets, Mait 133, 201, 226
Amuasi, John H. 140
Anderson, Danielle E. 140
Andersson, Magdalena 194
Ansell, Ben W. 42–43, 218
Anton, Tõnu 89–90, 95
Assadi, Assadollah 185
Avarmaa, Piret vt Tipner, Piret
Ayoub, Houssein H. 140
Ayoubkhani, Daniel 137, 140
Ayuzo del Valle, Norma Cipatli 140
Baláz, Vladimir 113, 119
Balch, Alex 197
Ballarino, Gabriele 60, 64
Baltes, Paul B. 120
Banerjee, Amitava 140
Barrera, Alirio 186
Barreras, Roy 186
Basáñez, Miguel 114, 119
Beerkens, Maarja 44, 47, 56
Begaj, Bajram 183
Beilmann, Mai 43
Bennett, Naftali 187
Berlusconi, Silvio 188
Bernardi, Fabrizio 60, 64
Biden, Joe 184–185
Blinken, Antony 192
Bonaf, Xavier 56
Borges, Luciane Aguiar 123, 132
Borissov, Bojko 186
Bowe, Benjamin 140
Braun, Michael 119
Braun-Pivet, Yaël 192
Brosbøl, Kirsten 140
Brown, Phillip 85
Bussemeyer, Marius R. 55–56
Böhme, Kai 132
Bölau, Konstantin 182
Castillo, Milena Suarez 136, 140
Cerić, Denis 132
Cerqueira-Silva, Thiago 136, 140
Cerrone, Damiano 121–122, 132, 201, 225
Chemaitelly, Hiam 140
Corbinau, Clément 132
Courtejoie, Noémie 140
Courtiaux, Pierre 59, 64
Cuapio, Angelica 140
D'Alisa, Giacomo 132
De Araujo Oliveira, Vinicius 140
De La Fuente, Angel 59, 61, 64
De Witte, Kristof 56
Demaria, Federico 132
Demetriou, Annita 189
Diamond, Ian 114
Dillabough, Jo-Anne 85
Diris, Ron 59, 62, 64

- Dohmen, Dieter 56
 Draghi, Mario 188
 Eamets, Raul 12
 Einstein, Albert 14
 Eisenberg, Nancy 135, 140
 Eisenstein, Charles 15
 Emerson, Ralph Waldo 15
 Erbay, Burak 198
 Erdoğan, Recep Tayyip 194, 198
 Erss, Maria 85
 Espenberg, Kerly 34, 43
 Ester, Peter 114, 119
 Eva, Gillian 120
 Evans, Karen 74, 85
 Fabes, Richard A. 140
 Fack, Gabrielle 55–56
 Ferraro, Simona 56, 64, 72
 Fitzgerald, Rory 120
 Flick, Uwe 141, 156
 Florentino, Pilar Tavares Veras 140
 Forselius, Bengt Gottfried 5–6
 Fortin, Nicole M. 64
 Franks, C. E. S. 90, 93
 Franzen, Axel 47, 56
 Froumin, Isak 56
 Frändberg, Lotta 115, 119
 Gabriel, Nicholas 140
 Garritzmann, Julian L. 48, 53, 55–56
 Gaskell, George 114, 120
 Gesthuizen, Maurice 114, 119
 Geven, Koen 49–56
 Giacometti, Alberto 132
 Gilead, Tal 64
 Gill, Bryony 113, 119
 Golob, Robert 195
 Gregoir, Stéphane 64
 Grišakov, Kristi 121, 132, 202, 225
 Grootings, Peter 75, 85
 Gustav VI Adolf, Rootsi kuningas 6
 Gutenberg, Johannes 164
 Guth, Jessica 113, 119
 Gutmann, Amy 64
 Haaristo, Hanna-Stella 34, 43, 115, 119
 Haase, Sanne 56
 Haavisto, Pekka 196
 Habermann, Eugen 175–178, 181–182, 230
 Hadaway, John 132
 Hallas-Murula, Karin 182
 Hallaste, Illar 89
 Halsey, A. H. 85
 Hans, Sebastian 132
 Hanushek, Eric A. 60, 64
 Hargreaves, Andy 82
 Harro, Jaanus 133, 202, 226
 Hasan, Mohammad R. 140
 Haugas, Sandra 43, 119, 171, 174
 Hecken, Anna 47, 56
 Heidmets, Mati 86
 Hein, Heili 56, 64, 72
 Helemäe, Jelena 75, 85
 Herbaut, Estelle 49–56
 Hickman, George 140
 Houeto, Dede 64
 Hruštšov, Nikita 80
 Huisman, Jeroen 56
 Humberstone, Ben 140
 Humboldt, Wilhelm von 16, 215
 Häusermann, Silja 56
 Hysten, Jan 56
 Ignatsi Jaak 5–6
 Janev, Stefan 186
 Janša, Janez 195
 Janulaitiene, Nijole 85
 Jermoškin, Paavel 89
 Jimeno, Juan F. 59, 61, 64
 Johanson, Herbert 175–178, 181–182, 230
 Johnes, Geraint 64
 Johnes, Jill 64
 Johnson Restrepo, Nicholas 140
 Johnson, Neil F. 138, 140
 Jowell, Roger 120
 Joyce, Dawn 184
 Juntti, Arvo 89, 95
 Jõerüüt, Jaak 89
 Järve, Janno 79
 Jürgenson, Kalle 90
 Jürenstein, Toomas 5, 7–11, 14–15, 18, 213
 Kalalahti, Mira 47, 49, 51, 56
 Kalamees, Targo 121, 132, 202, 225
 Kalda, Ruth 133, 140, 202, 226
 Kalev, Leif 78, 86
 Kallas, Kristina 85

- Kallemets, Kalev 172
 Kallis, Giorgos 123, 132
 Kalm, Mart 181–182
 Kalman, Yoram M. 67, 72
 Kama, Kaido 89
 Kanep, Hanna 25, 30, 216
 Kaprāns, Mārtiņš 115, 120
 Karim, Salim S. Ahdool 140
 Karl XI, Rootsi kuningas 6
 Karling, Sten 181–182
 Karmin, Lemmi 85
 Karo-Astover, Liis 140
 Kashnitsky, Ilya 140
 Kask, Peet 6, 87, 89, 95, 203, 212, 222
 Kendrali, Elisabeth 171, 174
 Kersh, Natasha 85
 Kersna, Liina 172
 Kesküla, Eeva 81, 85
 Kestere, Iveta 85
 Keusch, Gerald T. 138, 140
 Khaoua, Hamid 140
 Khunti, Kamlesh 140
 Kindsiko, Eneli 44
 Kirpal, S. 85
 Kirss, Laura 43, 119
 Kivirähk, Andrus 7
 Klakočar Zupančič, Urška 195
 Kniffka, Maxi S. 140
 Kodres, Krista 182
 Kolde, Raivo 140
 Kollár, Daniel 119
 Komornicki, Tomasz 132
 Kompus, Hanno 175, 182
 Koort, Jaan 178, 231
 Koppel, Kaupo 34, 43–44
 Kotli, Alar 175, 182, 230
 Kovačevski, Dimitar 186
 Kovarek, Daniel 119
 Kristersson, Ulf 194
 Kruze, Aida 85
 Krümmer, Boris 178
 Kutsar, Dagmar 85, 120
 Kuusik, Edgar Johan 178, 182
 Kõiv, Kristi 44
 Kõiv, Madis 8
 Käbin, Tiit 89
 Käosaar, Irene 85
 Kühnert, Ernst 181–182
 Külm, Meri Lille 120
 Laar, Mart 95
 Labanauskas, Liutauras 120
 Laretei, Käbi 8
 Lasso, Guillermo 186
 Lassur, Silja 86
 Latif Rashid, Abdul 187
 Lauder, Hugh 85
 Lauri, Triin 48, 55–56
 Lauristin, Marju 12, 84–85, 90, 95
 Le Pen, Marine 192
 Leahy, Rhys 140
 Lebedev, Vladimir 89
 Lees, Kadri 43
 Lehtovuori, Panu 132
 Lepajõe, Marju 8, 18
 Lepik, Liis 172
 Leppik, Cenely 43, 119
 Leppik, Marianne 27, 44, 59, 64, 79
 Letamendia, Laura Núñez 97, 112
 Levin, Henry M. 61, 64
 Lihtmaa, Lauri 121, 132, 203, 225
 Liivik, Reeli 74, 85–86
 Lill, Liis 56
 Llamas, Alyssa 184
 Loid, Omari 172
 Loogma, Krista 73, 75–76, 78–79, 81–82, 85–86, 203, 221
 Lopez-Leon, Sandra 137, 140
 Luther, Alexander Martin 181
 Luts, Oskar 19
 Lüer, Christian 132
 Maarend, Alar 89
 MacLean, Rupert 85
 Macron, Emmanuel 192–193
 Maddox, Thomas 140
 Made, Tiit 95
 Madissoon, Mart 89
 Maimets, Toivo 133, 203, 226
 Maiste, Juhan 182
 Markus, Kersti 182
 Mason, Paul 88, 95
 Mattarella, Sergio 188
 McCoy, Selina 56

- McEwan, Patrick J. 61
 McMahon, Walter W. 60, 63–64
 Meister, Tatjana 140
 Meloni, Giorgia 188
 Menšikov, Vitali 90
 Meta, Ilir 183
 Mets, Urve 170, 174
 Mikkelsaar, Friedrich Volrad 5
 Milani, Lili 140
 Mohlen, Peter 119
 Montvilaite, Sigita 85
 Moodie, Gavin 67, 72
 Moro, Aldo 206
 Morrison, Scott 185
 Murakas, Rain 113, 204, 224
 Murdmaa, Allan 181
 Must, Aadu 7–8, 213
 Mõtus, Aaro 96
 Mägi, Eve 43–44, 56, 119
 Männasoo, Kadri 6, 48, 56–57, 60, 64, 66–68, 72, 204, 212, 220
 Männigo, Kristjan 132
 Müller, Gerd 172
 Nafilyan, Vahé 140
 Nahkur, Oliver 43
 Nazarbajev, Nursultan 188
 Neycheva, Mariya 56
 Nguema Mbasogo, Teodoro Obiang 187
 Niemelä, Pepita 56
 Niglas, Katrin 86
 Norlén, Gustaf 132
 Norton, Philip 95
 Nugis, Ülo 93
 Nurkse, Ragnar 206
 Olson, David M. 88, 95
 Ooghe, Erwin 59, 62, 64
 Ostrat, Johann 182
 Paixão, Enny S. 140
 Pajula, Raigo 172
 Pakri Hansu Jüri 6
 Paksas, Rolandas 189
 Palier, Bruno 56
 Pantea, Maria-Carmen 56
 Pastore, Francesco 56
 Patrikainen, Jukka 172
 Patrinos, Harry Anthony 59, 64
 Paulson, Susan 132
 Pausits, Attila 56
 Peinar, Erik 9, 11–12, 14–17
 Penna, Gerson O. 140
 Perelman, Carol 140
 Pérez, Alejandro Esteso 193
 Perkin, Richard Scott 203
 Peterson, Pärt 133, 204, 226
 Petkov, Kiril 185–186
 Petzold-Mähr, Bettina 190
 Petti, Kalev 79–80, 86
 Pfeiffer, Friedhelm 59, 64
 Piirsoo, Marko 140
 Planck, Max 201
 Popper, Deborah E. 123, 132
 Popper, Frank J. 123, 132
 Propst, Karl 89
 Psacharopoulos, George 59, 64
 Putin, Vladimir 200
 Puukka, Jaana 56
 Pöder, Kaire 6, 45, 48, 56, 64, 72, 205, 212, 219
 Pärna, Ott 171, 174
 Pärnaste, Eve 90
 Pärt, Arvo 8
 Pärtel, Kärt 79–80, 86
 Pärtelpoeg, Leila 181, 231
 Päts, Konstantin 175, 181
 Radaelli, Claudio M. 78, 86
 Rajapaksa, Gotabaya 196
 Rajapaksa, Mahinda 196
 Rama, Edi 183
 Randma, Tiia 25, 39, 217
 Rapp, Carolin 119
 Rasnaca, Liga 120
 Raudsaar, Mart 5, 7, 9, 13, 15, 205, 212
 Raudsepp, Kersti 78, 86
 Reagan, Ronald 14
 Rebolledo, Paulina A. 140
 Reivart, Karin 97, 205, 223
 Rentsch, Christopher T. 140
 Rezsohazy, R. 114, 120
 Robert, Henry M. 88, 96
 Roberts, Caroline 120
 Roosalu, Triin 45, 56
 Roosipõld, Anne 86

- Roots, Ave 115, 120
 Rosenblad, Yngve 25, 39, 205, 217
 Rosik, Piotr 132
 Rozeik, Helena 56, 64, 72
 Ruus, Viive-Riina 74
 Ruutsoo, Rein 95
 Räis, Mari Liis 85
 Rämmer, Andu 113, 115, 120, 205, 224
 Saar, Ellu 45, 56, 85–86
 Saar, Ülar 181
 Saarniit, Jüri 115
 Sachs, Jeffrey D. 134–135, 138, 140
 Safai, Darya 185
 Salvini, Matteo 188
 Sammul, Marek 43
 Sarv, Lill 121, 206, 225
 Scholz, Olaf 194–195
 Schröder, Gerhard 194–195
 Schwarze, Björn 132
 Schwartz, Shalom, H. 114, 120
 Schöley, Jonas 137, 140
 Scott, W. Richard 75, 86
 Sein, Markus 23
 Seppo, Indrek 85
 Sepulveda, Rosalinda 140
 Sibul, Priit 5, 7, 9–10, 15, 17–18, 213–214
 Siig, Kristo 172
 Sildnik, Astrid 85
 Silva, Ana Cristina 97, 112
 Sinema, Kyrsten 184
 Sirk, Meidi 77–79, 81–83, 86
 Smelser, Neil J. 120
 Smolentseva, Anna 56
 Smyth, Thomas 88
 Sooväli-Sepping, Helen 132
 Spiekermann, Klaus 132
 Spinrad, Tracy 140
 Spule, Sandra 132
 Stefantšuk, Ruslan 198
 Stichnoth, Holger 59, 64
 Strenze, Tarmo 120
 Suija, Kadri 140
 Sutrop, Margit 5–7, 12, 14, 16, 18, 25–26, 29, 44, 206, 212–215
 Sutter, Hando 169, 172, 207, 229
 Šorin, Marko 5, 7–8, 11–13, 16–17, 213
 Zelenskõi, Volodõmõr 198
 Zhang, Luyin 140
 Zillmer, Sabine 132
 Ziyad, Al-Aly 138, 140
 Zobel, Rein 182
 Zyskowitz, Ben 196
 Taagepera, Rein 90
 Tafel-Viia, Külliki 82, 85–86
 Tammur, Alis 123, 132
 Tang, Patrick 140
 Tazare, John 137, 140
 Tiit, Ene-Margit 123, 132
 Tipner, Piret 6, 141, 156, 206, 212, 227
 Tokajev, Kassõm-Žomart 188
 Tomlinson, Laurie 140
 Tomusk, Voldemar 45, 56
 Toomistu, Terje 113, 121, 207, 224
 Toots, Anu 55–56, 75–76, 78, 86
 Toptsidou, Maria 132
 Treffner, Hugo 10
 Trostel, Philip A. 58, 60, 64
 Tsirogianni, Stavroula 114, 120
 Tõnisson, Jaan 205
 Uluots, Ülo 89, 95
 Uusküla, Anneli 137, 140
 Vahaste, Sille 43
 Vaigu, Aigar 172
 Valge, Jaak 5, 7–11, 16, 18, 213
 Valge, Marit 170, 174
 Valk, Aune 25, 42, 48, 56, 218
 Vandecasteele, Olivier 185
 Varblane, Uku 6, 43, 45, 65, 72, 207, 212, 219–220
 Vare, Raivo 89
 Varjak, Margus 133, 207, 226
 Velsquez, Nicolas 140
 Velissaratou, Julie 56
 Vernik-Tuubel, Ene-Mall 85
 Vihalemm, Triin 133, 208, 226
 Viia, Andres 170, 174
 Viljamaa, Piret 183, 208
 Villapol, Sonia 140
 Vilo, Jaak 163, 208, 228
 Vinken, Henk 119
 Volberg, August 175, 182
 Voll, Hendrik 157, 208, 228

Vooglaid, Ülo 9
Väljas, Mait 6, 175, 213, 230
Vöörmann, Rein 85
Waite, Edmund 85
Walker, Alex J. 140
Wang, Shinan 132
Weaver-Hightower, Marcus B. 74, 86
Wegman-Ostrosky, Talia 140
Wheelahan, Leesa M. 67, 72
Wickremesinghe, Ranil 196–197
Wilensky, Harold L. 55–56
Williams, Allan M. 119
Wills, Cameron 67, 72

Wilson, David 85
Wiśniewski, Rafał 132
Wladowsky, Aleksandr 181–182
Woessmann, Ludger 60, 64
Õun, Merle 80, 86
Ümarik, Meril 75, 85–86
Xhaferi, Talat 193
Xie, Yan 140
Xie, Ying 67, 72

Корнієнко Олександр 198
Стефанчук Руслан 198